

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

HARBIY TA‘LIM FAKULTETI

Uzoqov A.M., Nurullayev L.L., Nazarov T.T.

HARBIY TARIX

O‘quv qo‘llanma

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro - 2022**

UO'K 355.253.2(09)(075.8)

68g

U 29

Uzoqov, A.M., Nurullayev, L.L., Nazarov, T.T.

Harbiy tarix [Matn] : o'quv qo'llanma / A.M. Uzoqov, L.L. Nurullayev, T.T.

Nazarov. -Buxoro: "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona, 2022. -244 b.

KBK 68g

Mazkur o'quv qo'llanma 5111500 «Chaqiriqqacha harbiy ta'lim» yo'nalishi professor o'qituvchilari va talabalariga mo'ljallangan bo'lib, talabalarni Harbiy tarix haqidagi bilimlar bilan qurollantirish, ularda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari ofitseri(rezervdagi ofitserlar) uchun zarur bo'lgan axloqiy-ma'naviy sifatlarni shakllantirish maqsadini ko'zlaydi.

Uzoqov A.M. - Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti
Maxsus tayyorgarlik sikl boshlig'i p.f.f.d (PhD).

Nurullayev L.L. - Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti
Maxsus tayyorgarlik sikl o'qituvchisi, kapitan.

Nazarov T.T. - Buxoro davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti
Maxsus tayyorgarlik sikl o'qituvchisi, leytenant.

Taqrizchilar:

F.U.Temirov - Buxoro davlat universiteti Buxoro tarixi kafedrasini mudiri, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Sh.Tursunov - Nizomiy nomidagi TDPU Harbiy ta'lim fakulteti yoshlar bilan ishlash bo'yicha boshliq o'rinbosari.

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 18-avgustda 356-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan. Ro'yxatga olish raqami 356/7-097.

ISBN 978-9943-7933-1-6

MUNDARIJA

Kirish	4
“Harbiy tarix” faniga kirish va quldorlik jamiyati urushlari	5
Iskandar Zulqarnayning O‘rta Osiyoni bosib olishi.	20
Feodal jamiyati urushlari va ularning kelib chiqishi sabablari	31
Amir Temurning harbiy yurishlari va harbiy san’ati	39
Amir Temurning harbiy yurishlari va harbiy san’ati	51
Temur tuzuklari	66
Ikkinchi jahon urushi boshlanishidagi harbiy-siyosiy holat	91
Ikkinchi jahon urushining harbiy-siyosiy natijalari. Ikkinchi jahon urushi yillarida qurollanish va taktika, qurolli kuchlar va qo‘shinlar turlarining rivojlanish	115
Sobiq sovet ittifoqi yerlaridan dushmanning to‘liq quvib chiqarilishi va Yevropa xalqlarining ozod etilishi (1944-1945 yillar).	136
Ikkinchi jahon urushida ittifoqdosh armiyalarning harbiy harakatlari	145
Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO)ning vujudga kelishi. Ikkinchi jahon urushidan keyin qurolli kuchlarning qurilishi.....	165
Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO)ning vujudga kelishi. Ikkinchi jahon urushidan keyin qurolli kuchlarning qurilishi.....	170
O‘zbekiston Respublikasining mustaqil davlat maqomini olishi.	
O‘zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlarining tashkil topishi.....	180
O‘zbekiston Respublikasining mustaqil davlat maqomini olishi.	
O‘zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlarining tashkil topishi.....	194
Testlar	223
Foydalanilgan adabiyotlar	243

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikni qoʻlga kiritgan dastlabki kunlardan oq tariximizni qayta tiklash, tarix haqiqatlarini xalqimizga boricha yetkazish, buyuk ajdodlarimizning nomlarini ulugʻlash, xalqimizning umumbashariyat tan olgan maʼnaviyatini qaytarish va yangi davr talablari asosida yuksak darajaga koʻtarishni asosiy maqsad deb belgiladi. Bu hol esa Oʻzbekiston tarixining barcha davrlarini chuqur oʻrganish, tarixiy haqiqatni beka-u koʻst yuzaga chiqarishni kun tartibiga qoʻyadi. Ushbu fanning dolzarbligi zamonaviyligi shundan iboratki, hozirgi davrda barcha sohalar kabi Qurolli Kuchlarimizda ham harbiy xizmatchilarning maʼnaviy-maʼrifiy tarbiyasiga katta eʼtibor berilmoqda, ushbu tarbiya jarayonida oʻsib kelayotgan yosh avlodimizni vatanparvarlik va buyuk ajdodlarimizga hurmat, ularning bosib oʻtgan yoʻllarini bilish, tariximizda oʻchmas iz qoldirganligini, meroslarni oʻrgatish, har bir ulgʻayib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol oʻynaydi. Istiqlolimiz tufayli mamlakatimizda sodir boʻlayotgan tub demokratik oʻzgarishlar jarayoni Sohibqiron Amir Temurning turkiy xalqlar davlatchiligi anʼanalarini, tajribalarini, islom hamda shariat qonun-qoidalarini barpo etilgan qudratli davlatning asosiy dasturi qilib, oʻz siyosati va hukmini yer yuzining juda keng mintaqalariga yoyganligi haqidagi bor haqiqatni teran anglab yetishga imkoniyat yaratdi. Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning oʻz yurti, tili, madaniyati, qadriyatlarini tarixini bilishga, oʻzligini anglashga qiziqishi ortib bormoqda. Bu tabiiy hol. Odamzod borki, avlod-ajdodi kimligini, nasl-nasabi, oʻzi tugʻilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullas, Vatanining tarixini bilishni istaydi. Hozir Oʻzbekiston deb ataluvchi hudud, yaʼni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri boʻlganini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqda buyuk allomalar, fozil-u fuzalolar, olim-u ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqan.

“HARBIY TARIX” FANIGA KIRISH VA QULDORLIK JAMIYATI URUSHLARI

Harbiy tarix fanining predmeti.

Mamlakatimiz qo‘lga kiritgan mustaqilligini har tomonlama mustahkamlash, uning umumbashariyat tan olgan ma’naviyatini tiklash va yangi davr talablari asosida yuksak darajaga ko‘tarishni talab qiladi. Bu hol esa O‘zbekiston tarixining barcha davrlarini chuqur o‘rganish, tarixiy haqiqatni bekam-u ko‘st yuzaga chiqarishni kun tartibiga qo‘yadi.

Tarix - arabcha so‘z bo‘lib, “tadqiq etish”, “tekshirish”, “voqealar haqida aniq hikoya qilish” ma’nolarini anglatadi. Tarix insonlar haqidagi, ularning uzoq o‘tmishdan bizgacha yetib kelgan hayotiy tajribasi haqidagi fandır. Ushbu fanning dolzarbligi, zamonaviyligi shundan iboratki, hozirgi davrda barcha sohalar kabi Qurolli Kuchlarimizda ham harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasiga katta e’tibor berilmoqda, ushbu tarbiya jarayonida o‘sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik va buyuk ajdodlarimizga hurmat, ularning bosib o‘tgan yo‘llarini bilish, tariximizda o‘chmas iz qoldirgan meroslarni o‘rgatish, har bir ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Har qaysi inson men shu millatning farzandi ekanman, mening ajdodlarim kimlar bo‘lgan, mamlakatimning ibtidosi qayerda, uning oyoqqa turishi, tiklanishi, shakllanish jarayoni qanday kechgan degan savollarni o‘ziga berishi tabiiy. Negaki, jahonga Jaloliddin Manguberdi, Ahmad al-Farg‘oniy, Muhammad al-Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Amir Temur, Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk siymolarni bergan bu o‘zbek millating tarixini o‘rganishga undaydi.

Buyuk ajdodlarimiz Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Boburning bosib o‘tgan hayot yo‘llari barchamiz uchun o‘rnak va ular qoldirgan buyuk merosni o‘rganish hozirgi zamon ilm-fan, adabiyot va san’atida katta ahamiyatga ega. Ushbu fanda buyuk ajdodlarimizning bosib o‘tgan yo‘llari, ular qoldirgan meroslarni mukammal o‘rganish hamda ularning harbiy-strategik mahoratini to‘laqonli o‘rganishga erishish muhimdir. Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o‘z yurti, tili, madaniyati, qadriyatlarini tarixini bilishga, o‘zligini anglashga qiziqishi ortib bormoqda. Bu tabiiy hol. Odamzod borki, avlod-ajdodi

kimligini, nasl-nasabi, o'zi tug'ilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullas, Vatanining tarixini bilishni istaydi. Hozir O'zbekiston deb ataluvchi hudud, ya'ni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproq buyuk allomalar, fozil-u fuzalolar, olim-u ulamolar, siyosatchi, sarkardalar yetishib chiqqan. Yoshlarni Vatan, millat qadri tushunchasida o'zlarini mas'ul sezib, bu bahslarda daxldorlik tuyg'usida ishtirok etayotgani ayniqsa kishini quvontiradi.

Harbiy tarix yoki harbiy tarix fani haqiqiy harbiy-tarixiy hodisalar, mamlakatimiz va boshqa davlatlar, xalqlarning o'tmishdagi voqealari, qadimgi zamonlardan hozirgi kungacha harbiy ishlarining rivojlanishi to'g'risida ilmiy bilimlar to'plamidir.

U keng tarixiy materiallar va nazariy umumlashtirishni o'z ichiga oladi, bilish, tushunish va tushuntirish vositasi hisoblanadi. Harbiy tarix fan sifatida sabab-oqibat va munosabatlarni, harbiy-tarixiy hodisalarning mazmun-mohiyatini o'rganadi, milliy, siyosiy, iqtisodiy hamda boshqa vazifalarni tinch va urush davrida ham qurolli zo'ravonlik bilan hal etishning tarixiy tajribasini umumlashtiradi. Harbiy sohadagi qonunlarning, tarixan o'ziga xos vaziyatlarda urushning, shuningdek, qurolli kurashning o'ziga xos shakllarini o'rganadi.

Harbiy tarixning akademik fan sifatida tarkibiy qismlari (obyektning eng muhim xususiyatlari) quyidagilar:

- urushlar tarixi,
- harbiy fikrlar tarixi,
- harbiy san'at tarixi,
- Qurolli Kuchlar qurilishi tarixi,
- qurol va harbiy texnika tarixi,
- manbashunoslik va boshqalar (bu harbiy tarixning mavzusi).

Jamiyat hayotida, uning ko'plab institutlari faoliyatida qatnashgan holda harbiy tarix fani bir qator funksiyalarni, birinchi navbatda, voqealarni baholash momentini o'z ichiga olgan kognitiv funksiyani bajaradi, chunki urushda, qurolli kurashda odamlar shaxsiy-ijtimoiy xususiyatlari, fe'l-atvori va harakatlari bilan harakat qilishadi.

Urushlar tarixi butun Harbiy tarix fanining haqiqat asosidir, urushning ijtimoiy mohiyatini maxsus ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadi, uning paydo bo'lish sabablari va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini, siyosiy va harbiy-strategik maqsadlarini, aniq

urushlarning tabiati va xususiyatlarini ochib beradi, tomonlarning kuchlari va rejalarini baholaydi, harbiy harakatlar, operatsiyalar va janglarning borishini ko'rib chiqadi, ularning natijalarini tahlil qiladi, ushbu urushning jamiyat rivojiga ta'sirini aniqlaydi.

Urushlar tarixidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir muayyan urushning borishi va natijasi, iqtisodiy, siyosiy va axloqiy omillari, qo'shinlarning soni, sifati va qurol-yarog', harbiy yetakchilik darajasi xalq ommasi qanday rol o'ynaganligini aniq ko'rsatib beradi. Urushlarning boshlanishi va urush tarixini o'rganish oldingi avlodlar tomonidan to'plangan boy harbiy tajribani umumlashtirishga imkon beradi. Harbiy tarixshunoslik uni o'rganib, sintez qilib, urushlar, janglar va janglarning borishi hamda natijalariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlaydi va ularning asosiylarini belgilab beradi. Urushlar tarixi xulosalar va saboqlar chiqarish, harbiy nazariyaning zamonaviy muammolarini puxta o'ylab topish uchun boy materialdir.

Harbiy tafakkur tarixi harbiy-texnik taraqqiyot, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa omillar ta'siri ostida harbiy-nazariy qarashlarning paydo bo'lishi, shakllanishi va evolyutsiyasini o'rganadi hamda harbiy fanning rivojlanishining umumiy yo'nalishini, bu jarayonning natijalari va tendensiyalarini, uning rivojlanishiga hissa qo'shgan sharoitlar va omillarni ochib beradi.

Harbiy san'at tarixi urushning paydo bo'lishi, rivojlanishi, shakllari va usullarining o'zgarishini o'rganadi, ushbu jarayonning ishlab chiqarish darajasi, davlat va harbiy rahbarlarning siyosatiga bog'liqligini ochib beradi, strategiya, operatsion san'at va taktikaning rivojlanish tendensiyalarini ochib beradi. U urushlar tarixi, qurolli kuchlarni yaratish tarixi, qurol va harbiy texnikaning rivojlanishi, qo'shinlarni tayyorlash va o'qitish tarixidan xulosalar va darslarni tahlil qiladi. Ko'pgina avlodlarning harbiy tajribasini o'rganish va umumlashtirish zamonaviy harbiy tarix fanining yanada rivojlanishiga yordam beradi.

Harbiy tarix fanining maqsadi va vazifalari.

Qurolli Kuchlarning qurilishi tarixi Qurolli Kuchlarning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonlari, ularni qurish bosqichlarining umumiy xronologik xususiyatlari, tarkibiy va tashkiliy qo'shin turlari va tarmoqlari nuqtai nazaridan o'rganadi.

Qurol-yarog' va harbiy texnika tarixi har xil turdagi qurol va harbiy texnikalarning paydo bo'lishi va takomillashishi jarayonini, ularning natijalari va tendensiyalarini o'rganadi, harbiy operatsiyalar

davomida qurol va harbiy texnikaning hayotiyliigi va ishonchliligini, yangi qurollar va harbiy texnikalarning Qurolli Kuchlarni, harbiy kuchlarni qurishga ta'siri darajasi va tabiatini tahlil qiladi.

Harbiy tarix, shuningdek, yordamchi yoki maxsus deb ataladigan tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Harbiy tarixshunoslik, harbiy-tarix fanining tarixini qayta yaratadigan, yozma, og'zaki, moddiy, etnografik va boshqa harbiy tarixiy manbalarni o'rganish va ulardan foydalanish nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanadigan harbiy tarixiy manbashunoslik, o'tmishdagi harbiy sohadagi odamlarning faoliyatini moddiy manbalardan foydalangan holda o'rganadigan harbiy arxeologiyadir.

Harbiy tarix, shuningdek, quyidagilar bilan bog'liq: harbiy hodisa va jarayonlarning miqdoriy ko'rsatkichlarini o'rganadigan, aniq hodisalar va harbiy ishlarning statistik ma'lumotlarini to'playdigan, ilmiy ishlab chiqadigan va tahlil qiladigan harbiy statistika; geraldik hujjatlar, qurol, harbiy texnikaning kelib chiqishi, haqiqiyliigi va egalik huquqini aniqlashga imkon beradi; faleristika, orden va medallar tarixini, nishonlar, mukofot hujjatlari va mukofotlarning statistikasini o'rganish; emblema - muayyan tushunchalarni aks ettiradigan va harbiy xizmatchilar va turli mulklarning Qurolli Kuchlar, maxsus qo'shinlar va xizmatlar turiga tegishlilikini belgilaydigan ramziy an'anaviy tasvirlar to'g'risidagi maxsus tarixiy intizom.

Urushlar tarixi butun Harbiy tarix fanining haqiqat asosidir, urushning ijtimoiy mohiyatini maxsus ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadi, uning paydo bo'lish sabablari va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni, siyosiy va harbiy-strategik maqsadlarni, aniq urushlarning tabiati va xususiyatlarini ochib beradi, tomonlarning kuchlari va rejalarini baholaydi, harbiy harakatlar, operatsiyalar va janglarning borishini ko'rib chiqadi, ularning natijalarini tahlil qiladi, ushbu urushning jamiyat rivojiga ta'sirini aniqlaydi.

Urushlar tarixidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, har bir muayyan urushning borishi va natijasi, iqtisodiy, siyosiy va axloqiy omillar, qo'shinlarning soni, sifati va qurol-yarog', harbiy yetakchilik darajasi, xalq ommasi qanday rol o'ynaganligi namoyon bo'ladi. Urushlarning boshlanishi va urush tarixini o'rganish oldingi avlodlar tomonidan to'plangan boy harbiy tajribani umumlashtirishga imkon berdi. Harbiy tarixshunoslik uni o'rganib, tahlil qilib, urushlar, janglar va janglarning borishi va natijalariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlaydi

va ularning asosiylarini belgilab beradi. Urushlar tarixi xulosalar va saboqlar chiqarish, harbiy nazariyaning zamonaviy muammolarini puxta o'ylab topish uchun boy materialdir.

Harbiy tarix bilimlar to'plami sifatida insoniyat rivojlanishining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan. Qadimgi va o'rta asrlarda tarixiy yozuvning eng tipik shakli yilnomalar va harbiy hayotning eng muhim voqealari haqidagi rivoyatlar bo'lgan. Shu bilan birga, birinchi harbiy-tarixiy asarlar paydo bo'ldi. Biroq, ularni umumlashtirishning nazariy darajasi past edi. Ular voqealar va faktlarni tavsiflashga, shuningdek, turli darajadagi harbiy rahbarlarni ulug'lashga asoslangan edi.

Keyinchalik, muayyan voqealarni baholash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, harbiy san'atning asosiy prinsiplari va naqshlarini shakllantirishga qaratilgan harakatlar natijasida harbiy tarixiy tadqiqotning muayyan usullari asta-sekin shakllana boshladi, harbiy tarixchi mutaxassislar paydo bo'ldi va harbiy tarix fanning mustaqil sohasiga aylandi.

Harbiy tarix fan sifatida ijtimoiy munosabatlarning butun yig'indisi va eng avvalo o'rganish obyekti: harbiy-tarix fanining ko'plab sohalarning paydo bo'lishi va rivojlanishini belgilaydigan armiya, urush, harbiy ishlar ta'siri ostida o'zgaradi. Harbiy bilimlar, piyoda askarlar, otliqlar, artilneriya, uzoq muddatli istehkomlar, qamallar, aslahalar, harbiy huquq, intizom va boshqalar. Harbiy tarix fanining bunday rivojlanishi bizga harbiy tarix jamoaviy fan degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. U bir qator nisbatan mustaqil sohalardan iborat. Ulardan eng muhimlari: urushlar tarixi, harbiy san'at, qurolli kuchlar qurilishi, harbiy texnika, harbiy fikr.

Urushlar tarixi ijtimoiy mohiyatni o'rganadi, aniq urushlarning maqsadlari, sabablari va tabiatini, ularning jarayoni, oqibatlari va natijalarini ochib beradi. Urushlarni o'rganishda harbiy tarix u bilan bog'liq barcha jarayonlarni o'rganadi, to'g'ridan to'g'ri qurolli kurash tarixi va uni qo'llab-quvvatlash, shuningdek urush davrida noharbiy shakllar va kurash vositalariga, iqtisodiy, diplomatik, mafkuraviy va boshqa narsalarga e'tibor qaratadi. Bularning barchasi ko'rib chiqilayotgan urushga obyektiv, aniq tarixiy yondashuvni ta'minlaydi.

Harbiy san'at tarixi to'g'ridan to'g'ri qurolli kurashning shakllari va usullarini anglatadi. "Urush san'ati" atamasi bizga o'rta asrlarning tubidan kelgan. O'sha paytda har qanday faoliyat - poyabzal, temirchilik, duradgorlik, kulolchilik, harbiy va boshqa faoliyat - san'at deb nomlangan. Barcha zamonaviy mehnat turlari hunarmandchilik

deb nomlana boshlagan davrda urush san'ati o'z nomini saqlab qoldi. Bunga asoslanib, shuni yodda tutish kerakki, bu holda "san'at" tushunchasini "mohir" tushunchasi bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Urush san'ati - bu harbiy xizmatchilarning qurolli kurashga tayyorgarlik ko'rish, uni o'tkazishdagi faoliyati ba'zi hollarda mahoratli g'alaba boshqalarida esa mag'lubiyatga olib borishi mumkin.

Qurolli kurashning shakllari va usullari, miqyosiga, jalb qilingan kuch va vositalarga, harbiy fanda hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalarga qarab, odatda kompaniya, operatsiya va jangovor turlarga bo'linadi. Ko'rsatilgan qurolli kurash turlari harbiy san'atning tarkibiy qismlariga mos keladi: strategiya, operatsion san'at va taktika.

Strategiya (yunon tilidan - armiya yetakchisi) bu harbiy san'atning eng yuqori shakli bo'lib, u mamlakat va qurolli kuchlarni urushga tayyorlash, strategik operatsiyalarni va umuman urushlarni rejalashtirish va o'tkazish nazariyasini va amaliyotini qamrab oladi.

Amaliy san'at - bu qurolli kuchlarning turli sohalarida qo'shma harbiy-dengiz kuchlari (qo'shma va mustaqil jangovar operatsiyalar) tayyorlash va o'tkazish nazariyasi va amaliyotini o'z ichiga olgan urush san'atining ajralmas qismi.

Taktika (yunoncha - qo'shinlarni qurish san'ati) qurolli kuchlarning turli xil bo'limlari va bo'linmalarining tarkibiy qismlari tomonidan jangovar tayyorgarlik va jangovar harakatlar nazariyasi va amaliyotini qamrab olgan harbiy san'atning ajralmas qismidir.

Ballist va katapultalar - Og'ir nayza va toshlar irg'itish moslamalari.

Legionlar - yollanma jangchilar.

Urush san'ati tarixi mos ravishda strategiya, operatsion san'at va taktika tarixini o'z ichiga oladi.

Eramizning IV-V asrlarida O'rta Osiyo xalqlarining qurollanishi va harbiy sanoati.

Miloddan avvalgi birinchi mingyillik boshlarida O'rta Osiyoda aholi to'rt guruhga ajratilgan: kohinlar, jangchilar, dehqonlar, hunarmandlar. Turmush va yashash tarzidan kelib chiqib bu davrda bir tomondan o'troq hayot va dehqonchilik, ikkinchi tomondan chorvachilik turmush tarzi uch toifadagi jamoalarni shakllantirdi: qishloqda o'troq dehqonlar, yaylovda chorvador dashtliklar, tog'li joylarda esa chorva, ov va qisman dehqonchilik bilan kun kechiruvchi tog'liklar jamoasi yashardi. Hududiy jihatdan bu uch toifa uch xil

geografik sharoitga ega makonlarda yashasalar ham, ular o'rtasida doimiy o'zaro iqtisodiy va madaniy aloqalar muhim qaror topgan edi. Bunday uch toifali jamiyat qishloqda «Avesto» kitobida ta'rif etilgan «vispati»lar tomonidan jamoa oqsoqollarining umumkengashi - qurultoyi asosida boshqarilar edi.

Shuningdek, bu davrda qabila-urug' boshliqlarining nufuzi asta-sekin orta bordi. Harbiy sardorlarning nufuzi ayniqsa, ortib hokimiyat otadan o'g'ilga o'tadigan bo'ldi. Doimiy harbiy to'qnashuvlar sharoitida qabila sardorlarining ahamiyati va nufuzi orta bordi, jamiyat esa harbiy demokratiya qoidalariga asosan yashay boshladi.

«Avesto»dan O'rta Osiyoda jamiyatning negizi «nmana» deb ataluvchi katta patriarxal oila bo'lganini bilib olamiz. Bir necha «nmana»lar urug' jamoasi -«vis»ni tashkil etgan. Hududiy qo'shnichilik jamoasi esa «varzana» deb nomlangan. Bunday jamoalar qabilaga - «zantu»ga birlashgan. O'z hududini himoya qilish uchun bir qancha qabilalar ittifoqqa - «daxyu»ga uyushganlar. «Avesto»ga ko'ra jamiyatni idora qilishning quyidagi tizimi mavjud bo'lgan: Oqsoqollar kengashi, xalq yig'ilishi, alohida tumanlar hukmdorlari, viloyatlarning hukmdorlari.

Aholi urug' va qabila bo'yicha emas, balki hududiy tamoyilga ko'ra guruhlariga ajratilishi miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda O'rta Osiyoda vujudga kelayotgan ilk davlat birlashmalarining muhim alomati edi.

Bundan tashqari xuddi o'sha davrda, ya'ni miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda Xorazmda uzunligi bir necha kilometrni tashkil etgan sun'iy sug'orish kanallari ishlab turgani tarixdan ma'lum. Bu hol sun'iy sug'orish ishlari avlod-ajdodlarimizning qehqonchilik hayotida katta o'rin tutganligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, qadimdan Xorazm vohasi don, moy beruvchi o'simliklarni yetishtiradigan, polizchilik, bog'dorchilik, uzumchilik xo'jaligi munosib ravishda rivoj topgan o'lkalardan biri bo'lgan. Bunday katta hajmdagi xo'jalik-ijtimoiy ahamiyatga molik ishlarni e'tiborli va nufuzli kuchga ega bo'lgan davlat tuzilmasi bo'lmasa uni amalga oshirib bo'lmasligi aniq. Zero miloddan avvalgi 1 ming yillikning birinchi yarmidayoq O'zbekiston hududida dastlabki davlat tuzilmalari bo'lganligiga hech qanday shubha yo'q. Turli yozma manbalarda bu davrda bir necha qadimgi davlatlar bo'lganligi tilga olinadi. Bular: Xorazm - Amudaryoning quyi oqimidagi shimoliy yerlar, Baqtriya - hozirgi Surxondaryo, Tojikistonning Amudaryoga yaqin yerlari va Shimoliy Afg'oniston

hududlari, Sug‘diyona - Zarafshon daryosidan suv ichgan yerlar va Qashqadaryo vohasi hududlaridir. Quldorlik davlati O‘rta Osiyo sharoitida nisbiy xarakterga ega. Quldorlik davlati bo‘lib mintaqada tom ma‘noda sodir bo‘lmagan.

Markaziy Osiyoda va Shimoliy Qora dengiz mintaqasida skiflarning mustaqillik uchun olib borgan urushlari haqida ba‘zi taktik tafsilotlar mavjud. Miloddan avvalgi VII asrda skif qabilalarida harbiy demokratiya allaqachon mavjud edi: qabila yig‘ini, qabila boshliqlari va qabila boshliqlari kengashi. Bunday jamoat tashkilotining asosiy vazifalaridan biri urush o‘tkazish edi. Shu munosabat bilan skiflar orasida urush xudosi katta hurmatga sazovor bo‘lgan, ularga buyuk qurbonliklar qilingan. Miloddan avvalgi VI asrga qadar skif rahbarlarining kuchi meros bo‘lib qoldi va qirol hokimiyatiga aylandi. Buyuk siyosiy kuch bo‘lgan va bir necha asrlar davomida mavjud bo‘lgan kuchli skif davlati vujudga keldi. Miloddan avvalgi VII asrda skiflar zabt etish urushlari olib borgan. Gerodotning so‘zlariga ko‘ra, ular Kichik Osiyoga bostirib kirishgan va bu yerda 28 yil hukmronlik qilgan. Miloddan avvalgi VI - V asrlarda skiflar mudofaa urushlarini olib borishdi, xususan, ular Fors qo‘shinining Skiflarni qul qilish urinishlariga qarshi kurashdilar.

Skiflar orasida hamma erkaklar jangchilar edi. "Skiflar orasida, - deb yozadi Aristotel, - ta‘tillarning birida hali bitta dushmanni o‘ldirmaganlarga kubik ichish taqiqlangan".

Gerodotning so‘zlariga ko‘ra, skiflar o‘ldirilgan dushman soniga ko‘ra jangda o‘ljalarning ulushini olgan, buning isboti sifatida ular boshlarni shohiga olib kelgan. Qadimgi xalq ertaklarida arablar toshga sajda qilganlaridek, forsiylar daryoga sajda qilgani kabi, jangovor skif xalqlari qilichga sajda qilishgan. Skiflar ozodlikka bo‘lgan sevgisi, kurashda jasorat va qat‘iyat bilan ajralib turar edi. Gerodot skiflarni xalqlarning eng dono zakovati bilan tan olgan. Boshqa bir qadimgi tarixchi Jastinning so‘zlariga ko‘ra, "bu mehnatlarida charchamaydigan, urushlarga qodir bo‘lgan xalq edi va ularning tanalari kuchli edi. Ular yo‘qotib bo‘lmaydigan hech narsaga erisha olmadilar, g‘alabadan boshqa hech narsa izlamadilar, shon-sharafdan boshqa narsa yo‘q".

Skiflarning asosiy quroli kamon va uzun nayza edi. Skif kamoni ikkita o‘roqsimon shakldan, ehtimol ikkita to‘g‘ri shoxdan iborat edi. Gerodotning ta‘kidlashicha, skiflar kamonni ko‘kragiga emas, balki yelkasiga tortib, o‘ng va chap yelkadan mohirona otganlar. Nayzalar

turli shakllarda yasalgan bo'lib, ko'pincha ular ilon zahari bilan singdirilgan bo'lib, "o'limga olib keladigan yaradan ikki baravar ko'p". Skif jangchisi - otda kamonchi. Ovidning so'zlariga ko'ra, uning kuchi "o'qda, to'liq titrashda va tezkor, charchamagan otda" edi. Yoy va nayzadan tashqari, skiflar kalta qilich (akinak) va arkana bilan yurishgan.

Skifning mudofaa quroli qalqon, tarozi qobig'i va dubulg'adan iborat edi. Qalqon kichik va teridan qilingan edi. Carapace misdan, keyinroq temirdan yasalgan plitalardan iborat bo'lib, ular teriga tikilgan bo'lib, bir qatorning plitalari boshqa qator plastinkasining yarmigacha yopilgan edi. Bunday qobiq tanaga mahkam o'rnashgan va jangchining harakatlariga to'sqinlik qilmagan.

Skiflarning jangovar buyrug'i bir qatorda saf tortgan alohida guruhlardan iborat edi. Dushman bosgan jangovar bo'linmalarni qo'llab-quvvatlash uchun bir necha otryad pistirma va zaxiraga yuborilgan. Jang shakllanishining chuqurligi noaniq bo'lgan.

Ko'pincha skiflar raqibini kuch bilan emas, balki harbiy ayyorlik bilan mag'lub etishga harakat qilishgan. Jang, odatda, kechqurun uzoq masofali pistirmadan, dushmanning saflari va kutilmaganda unga qarshi hujumlarga o'tishi bilan boshlangan. Jang muvaffaqiyatli bo'lganida, skiflar dushmanni butunlay yo'q qilish yoki tarqatib yuborguncha ta'qib qilishgan. Mag'lubiyatga uchrashib, ular kurashdan voz kechishmagan, aksincha ular butunlay mag'lubiyatga uchraguncha yoki o'z foydalariga burilish nuqtasiga erishgunga qadar davom etishgan.

Skiflar doimiy ravishda yaylov etishmasligini his qilishgan. Ammo ularning qarshilik kuchini zaiflashtirgan asosiy narsa - bu ichki nizo.

Quldorlik jamiyati urushlarining kelib chiqish sabablari va xarakteri.

Quldorlik davlatining tashqi funktsiyalari hududni va mavjud tizimni tashqi tajovuzlardan himoya qilishga, hududni kengaytirish yoki yangi qullarni qo'lga kiritish uchun urushlarda, tinchlik davrida boshqa davlatlar bilan munosabatlarni saqlashda va boshqalarda ifodalangan.

Turli mamlakatlarda va rivojlanishning turli bosqichlarida quldorlik davlati shakli o'zgargan. Qadimgi Sharq mamlakatlarida u monarx shaxsiyatini ilohiylashtirish va uning qudratining cheksizligi bilan ajralib turadigan sharqona despotizmni (cheklanmagan

hokimiyat, yagona hukmronlik) ifodalagan. Ushbu mamlakatlar, birinchi navbatda, harbiy ishlarda nazoratni sezilarli darajada markazlashtirish va murakkab byurokratik apparatning mavjudligi bilan ajralib turardi. Keyinchalik rivojlangan qadimiy davlatlarda boshqaruv shakllari xilma-xil bo'lgan: monarxiya, aristokratik respublika va demokratik respublika. Biroq, boshqaruv shakli qanday bo'lishidan qat'iy nazar, har bir mamlakatda davlat organlari, birinchi navbatda harbiy, soliqlarni yig'adigan organlar, adolat funksiyalarini amalga oshiruvchi organlar mavjud edi. Qullarga egalik qiluvchi davlatlarni rivojlanib borishi bilan ularning mexanizmi qoida tariqasida tobora murakkablashib bordi. Ammo, davlat organlari sonidagi, ularga yuklatilgan funksiyalardagi va boshqa xilma-xilliklarning farqiga qaramay, qul davlatining mexanizmi umuman zo'ravonlik apparati bo'lib kelgan va bu o'z kuchi bilan iqtisodiy va siyosiy hokimiyatga ega bo'lgan shaxslar guruhlari - qul egalarning irodasini majburiy amalga oshirishni ta'minlagan.

Qullarga egalik qiluvchi davlatning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bir vaqtda qullarga egalik huquqi vujudga keldi va rivojlandi, bu qullar egalarning irodasi bo'lib, jamiyatda hukm surayotgan munosabatlarni birlashtirgan umumiy majburiy me'yorlar edi.

1-rasm. Qullarning kundalik faoliyati.

Bolqon yarim orolining janubiy qismida juda uzoq vaqt yunonlar yashab kelgan. Ular, shuningdek, Egey va O'rta er dengizi orollariga

joylashdilar. Kichik Osiyo qirg'og'ida, yarim orolning janubiy qismida mustamlakalar tashkil qildilar. Siyosiy jihatdan Gretsiya ko'plab shahar-respublikalardan (siyosatlaridan) iborat edi: Afina Respublikasi, Sparta, Fiva (Baqtriya), Korinf va boshqalar. Miloddan avvalgi IV-asrning oxiriga kelib qadimgi Yunonistonda qullarga egalik qiluvchi ishlab chiqarish usuli shakllandi. Iqtisodiy rivojlanishi jihatidan Yunoniston qadimgi Sharq davlatlaridan ustun turardi. Uning harbiy-texnik bazasi ham mukammalroq edi. Bu unga ko'p sonli va yaxshi qurollangan qo'shinlarni yaratishga, forslarning yunon hududlarini bosib olishga urinishlariga qarshi turishga imkon berdi.

Qadimgi Yunoniston davlatlarining ijtimoiy va siyosiy tuzilishi asosan ularning harbiy tashkilotlarini belgilab berdi. Masalan, Afina Respublikasida harbiy kuch har bir mintaqadan bittadan tanlab olingan 10 nafar strateglardan iborat kollegiyaga o'tkazildi. Ular qo'shinlarni jalb qilish va tashkil etish uchun mas'ul edilar. Butun armiya ustidan qo'mondonlik har kuni bir strategdan boshqasiga o'tkazilardi.

Erkin aholining 4 ta mulk toifasiga bo'linishi qo'shinlarni to'ldirishga asos bo'ldi. Dastlab armiyalar xalq ko'ngillilari yoki xalq ko'ngillilari tizimiga muvofiq jalb qilingan: 18 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan har bir erkin odam harbiy xizmat uchun javobgar deb hisoblangan va davlat (hukmdorlar) talabiga binoan harbiy xizmatga kelishi kerak edi. Ular o'z mablag'lari hisobiga qurol-yarog' va jihozlarni sotib olishga majbur edilar. Birinchi boy darajadagi fuqarolar otliqlarda xizmat qilishgan. Og'ir piyoda askarlar o'rtacha daromadli odamlardan jalb qilingan. Kambag'allar yengil piyoda yoki dengiz flotida xizmat qilishgan.

Xalq ko'ngillilari bilan bir qatorda doimiy otryadlar ham bo'lgan - davlatning alohida hududlari suverenlari yoki hukmdorlari otryadlari, shuningdek chegaraoldi hududlarda joylashib olgan harbiy ko'chmanchilar yoki kolonistlar otryadlari bo'lgan. Drujinachilar va harbiy xizmatga kelgan ko'chmanchilar harbiy o'ljalarning bir qismi bilan kifoyalanishdi.

Miloddan avvalgi V asrdagi uzoq urushlar (miloddan avvalgi 500-449 yunon-fors urushlari, miloddan avvalgi 431-404 yillardagi Peloponnes urushi) yunon dehqonlarini vayron qildi va qo'shinlarga professional xususiyat berdi. Davlat armiyani texnik xizmat ko'rsatish uchun qabul qilishga va harbiy xizmat uchun to'lovni belgilashga majbur bo'ldi. Qo'shinlar yollanma tizimga muvofiq jalb qilingan; ko'p odamlar uchun xizmat asosiy kasb, tirikchilik manbaiga aylandi. U asta-sekin merosxo'rlikka aylandi va qullar jamiyati aholisining maxsus qismi - harbiy kastaning zimmasiga tushdi.

Yunonistonda xalq ko'ngillilari qo'shinlarining qo'mondon shtabi saylandi. Bu kompaniyalarda va janglarda o'zini ko'rsatgan eng obro'li askarlarning qo'mondonlik lavozimlariga ko'tarilishiga hissa qo'shdi. Yollanma tizimiga o'tish bilan professional harbiy rahbarlar - yollanma askarlarning yetakchilari paydo bo'ladi. Ularning qo'llarida nafaqat harbiy kuch to'plangan, balki ular ham Yunoniston siyosatida muhim rol o'ynaydi.

Qadimgi Yunoniston davlatlarining qurolli kuchlari quruqlik armiyasi va dengiz flotidan iborat edi. Miloddan avvalgi V asrda Afina quruqlik armiyasi taxminan 28 ming kishini tashkil etdi. U ikki turdagi qo'shnlardan - piyoda (og'ir va engil) va otliqlardan iborat edi. Piyodalarning umurtqa pog'onasi og'ir qurollangan jangchilar edi - hoplitlar, ularning uzunligi ikki metrغا teng nayza va qisqa qilich, shuningdek himoya vositalari - qalqon, snaryadlar, dubulg'alar, leggards va grevlar. Yengil qurollangan jangchilar teridan yoki tikilgan qo'pol matolardan qurol va yengil himoya vositalarini uloqtirishgan. Ular kamonchilar, o'q otuvchilarga bo'lingan.

Miloddan avvalgi V asrning ikkinchi yarmida qadimgi yunon davlatlari qo'shinlarida peltastlardan (o'rta piyoda) iborat yengil piyoda qo'shinlarning yangi turi paydo bo'ldi. Peltastlar uzunroq qilich va nayza bilan qurollangan, ammo yengil (charm) himoya vositalariga ega edi. Goplitlarga qaraganda sezilarli darajada harakatchan bo'lib, ular ham qanotda, ham bo'linib ketgan tarkibda jang qilishdi. Peltastlar qo'pol yerlarda ishlay olishlari, jang maydonida harakat qilishlari, turli xil tuzilmalardan foydalanishlari mumkin edi, bu esa yunon generallariga manevr qilish, pistirma qilish va tez-tez kutilmagan hodisalarga erishishga imkon beradi.

Otliqlar soni kam edi (300-1200 otliqlar) va jangning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi. Chavandozlarning asosiy quroli nayza,

kichik dumaloq qalqon esa himoya vositasi edi. Faqatgina ot yetishtirish rivojlangan Makedoniyada 10 ming otliqgacha bo'lgan kuchli otliqlarni yaratish mumkin edi. Qo'mondon Aleksandr Makedonskiy og'ir otliqlarga katta ahamiyat bergan, unda nafaqat chavandoz, balki ot ham metall buyumlar bilan himoyalangan.

Qadimgi Yunoniston armiyalarida harbiy muhandislik yanada rivojlangan. Qadimgi Sharqda bo'lgani kabi, qamal uskunalarini (taranlar, uloqtirish mashinalari, harakatlanuvchi minoralar va boshqalarni) keng qo'llash, uni ishlab chiqarish, tashish va jangovar foydalanish uchun maxsus bo'linmalar yaratilishiga olib keldi, bu aslida muhandislik qo'shinlarining birinchi ko'rinishi edi. Qadimgi Yunonistonda otish mashinalari g'ildiraklarga o'rnatila boshlandi. Ularning yaxshilanishi va harakatchanligi oshishi munosabati bilan ular jangovar janglarda foydalanila boshlandi.

Qadimgi Yunoniston davlatlari quruqlik armiyasi bilan birgalikda ancha kuchli dengiz flotiga ega edilar. Masalan, miloddan avval V asrda Afinada 300 ga yaqin harbiy kemalar mavjud bo'lib, ularga 18 minggacha dengizchilar kerak edi. Kemalar ekipaji qo'mondon ofitserlar, dengizchilar va eshkak eshuvchilardan iborat edi (150 kishigacha, odatda qullar). Dushman kemalariga o'tirish va qo'nish operatsiyalari uchun piyoda otryadlari tashkil etilgan.

Yunoniston davlatlari qurolli kuchlarining tashkiliy tuzilishi boshqacha edi. Ammo odatda barcha qo'shinlar har xil o'lchamdagi alohida bo'linmalarga bo'lingan. Otryadlarga bo'linish ko'p hollarda jangovar (taktik) maqsadga ega bo'lmagan, lekin asosan harakat qulayligi va jangovar tayyorgarlikni tashkil etish uchun ishlatilgan. Sparta va Makedoniya qo'shinlari eng uyg'un tashkilotga ega edilar. Masalan, makedoniyalik otliqlarda 64 otliq asosiy taktik birlikni tashkil etgan.

Qadimgi Yunoniston davlatlarida jangchilarni tayyorlash va tarbiyalashga katta e'tibor berilardi. Ta'lim va tarbiyaning butun tizimi bardoshli, mohir va ishonchli jangchini kamol toptirishga qaratilgan edi. Umuman olganda, ta'lim va tarbiya elementlari o'sha paytdagi jang tabiati bilan belgilanadigan mashg'ulotlardan ustun keldi.

Afinada aqliy va jismoniy rivojlanishga katta e'tibor berildi. O'qishni bilmaslik va suzishni bilmaslik kabi "cho'loq" (nogiron) deb qaraladi. Afina fuqarolarining jismoniy tarbiyasi nafaqat kuchli, bardoshli va epchil jangchini tayyorlashga, balki uning tashqi

qiyofasiga go'zallik berishga ham qaratilgan edi. 18 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan yigitlar maxsus qismlar va o'quv lagerlarida harbiy tayyorgarlikdan o'tdilar.

Spartada 7 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan barcha o'g'il bolalar maxsus maktablarda o'qish va yozishni o'rgangan, jismoniy va harbiy mashqlarni bajargan. Savodxonlik uchinchi darajali ahamiyatga ega edi. Qisqa va aniq gapirish qobiliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berildi (lakonizm). Musiqa, qo'shiq va raqs ham askarlar uchun zarur bo'lgan fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan edi. Jangarilar musiqasi jasoratni qo'zg'atishi kerak edi, raqslar jangning alohida elementlarini aks ettirdi. Jangda halok bo'lgan askarlar sharafiga madhiyalar yangrardi. O'smirlar og'ir sharoitlarda tarbiyalangan: ular ko'pincha ochlikdan mahrum bo'lishgan, har qanday mahrumliklarga dosh berishgan va ko'pincha jazolanishgan.

Yunoniston armiyasida burg'ulash mashqlari elementlari paydo bo'ldi: qadam bosish qobiliyatini singdirish, bo'linmada eng oddiy qayta qurish. Olimpiya o'yinlari katta ahamiyatga ega edi, ular jismoniy tarbiyani rag'batlantirish va jamoatchilik fikrini safarbar qilishdan tashqari, jangovar tayyorgarlikni, jang o'tkazish uchun Gretsiya jangchilarining tayyorgarlik darajasini tekshirishga qaratilgan edi. Xuddi shu maqsadda harbiy chiqishlar vaqti-vaqti bilan amalga oshirilib, musobaqalar bilan yakunlandi.

Yunoniston davlatlari ko'plab urushlar olib borishdi. Yosh Yunoniston respublikalari tez orada yunonlarni qullikka aylantirishga intilgan eski, ulkan fors qullariga egalik qiluvchi despotizmga duch kelishdi. Yunon-fors urushlarida (miloddan avvalgi 500-449) ular o'zlarining ozodligi va mustaqilligini himoya qildilar. Yunonistonda gegemonlik uchun uzoq muddatli urushlar bo'lgan: Afina va Sparta boshchiligidagi yunon davlatlari ittifoqlari o'rtasida Peloponnes urushi (miloddan avvalgi 431-404); Sparta va Thebes, Korinf, Afina, Argos va boshqalardan iborat davlatlar koalitsiyasi o'rtasidagi Korinf urushi (miloddan avvalgi 399-392); Sparta va Fiva o'rtasida Bootiya urushi (miloddan avvalgi 378-362). Istilo kampaniyalari orasida eng muhimi Aleksandr Makedonskiyning Osiyoga yurishi (miloddan avvalgi 334-324) edi. Ushbu urushlarda ularni olib borish usullari yanada rivojlangan.

Yunon qo'shinlarining jangovar tartibi ma'lum bir tizim asosida joylashgan og'ir va yengil piyoda va otliq qismlar guruhlaridan iborat

edi. Jang shakllanishining asosini falanks tashkil etdi - og'ir qurollangan piyoda qo'shinlarning chuqur shakllanishi. falanks 8-16, ba'zan esa 25 ta askarlardan iborat bo'lib, deyarli intervalsiz edi. Old tomondan falanks taxminan 500 metrni egallagan (bir qatorda 1000 jangchi). Yopiq qalqonlar askarlarni mustahkam devor bilan qoplagan. Hujum paytida saflar orasidagi masofa bir metrni, hujumni qaytarishda esa yarim metrni tashkil etdi. Falanksning kuchi jangchilarning birlashishi va shakllanishning mustahkamligida yotardi. Uning dastlabki zarbasi juda kuchli edi. Old tomondan falanks deyarli daxlsiz edi. Uning o'rniga u juda ko'p kamchiliklarga ega edi: u faqat tekis ochiq maydonda harakat qilishi mumkin edi; kuchlarni teng taqsimlash bilan parallel old bilan urush; uning harakatdagi tuzilishi osongina buzilgan va yomon tiklangan; u jang maydonida harakat qila olmasdi va qanotdan va orqadagi hujumlarga qarshi tura olmasdi, shuningdek ta'qib qila olmasdi.

Falanks oldida yengil piyoda otryadlari va qanotlarida otliqlar bor edi. Bu otryadlar jangga kirishishlari, falanksning orqa va orqa tomonlarini qoplashi, dushmanning yon va orqa tomonlariga hujum qilishlari, ta'qib qilishlari va orqaga chekinishini ta'minlashlari kerak edi.

Falanksni shakllantirishda harakat qilganda, askarlar tashabbuskorlik va ixtirochilikka muhtoj emas edilar, ularning barchasi yakdil, birlashgan omma sifatida kurashdilar. Goplit safda o'z o'rnini mustahkam egallashi, qurol-yarog' bilan yaxshi shug'ullanishi, himoyada mustahkamlik va hujumda qat'iyatlilik ko'rsatishi kerak edi. Falanksni shakllantirishda goplitlarning harakatlarini muvofiqlashtirishga tayyorgarlik, intizom va birdamlik orqali erishildi.

Falanks taktikasining sharqiy qo'shinlar taktikasidan ustunligi katta, ammo kelishmovchiliksiz massalarda ish yuritganligi yunon-fors urushlari jarayonida yaqqol namoyon bo'ldi. Ushbu taktikaning klassik namunasi miloddan avvalgi 490- yil sentyabr oyida bo'lib o'tgan Marafon jangi.

Tayanch so'zlar:

Strategiya (yunon tilidan - armiya yetakchisi) bu harbiy san'atning eng yuqori shakli.

Taktika (yunoncha - qo'shinlarni qurish san'ati) qurolli kuchlarning turli xil bo'limlari va bo'linmalarining tarkibiy qismlari tomonidan jangovar tayyorgarlik va jangovar harakatlar nazariyasi va amaliyotini qamrab olgan harbiy san'atning ajralmas qismidir.

Ballist va katapultalar - Og'ir nayza va toshlar irg'itish moslamalari.

Legionlar - yollanma jangchilar.

Nazorat savollari:

1. Harbiy tarix fanining maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
2. Quldorlik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy xarakteristikasi deganda nimalarni tushunasiz?
3. Quldorlik jamiyati urushlarining kelib chiqish sabablari va xarakterini tushuntirib bering.
4. Quldorlik davrida qo'shinlarning tarkibi, qurollanishi, jamlanishi, jangchilarning o'qitilishi, tarbiyalanishi, taktikasi va strategiyasi deganda nimalarni tushunasiz?

«ISKANDAR ZULQARNAYNING O'RTA OSIYONI BOSIB OLISHI».

Iskandar Zulqarnayning O'rta Osiyoni bosib olishi.

Markaziy Osiyoning dastlabki bosib olinishi strategik nuqtai nazardan talab qilingan. Bu ulkan va boy Fors imperiyasining shimoliy-sharqiy qismi edi. Fors qo'shinining qoldiqlari qochib ketishdi yoki orqaga chekinishdi. Bu orada Doro qotili, Baqtriya satrapi Bes o'zini Forsning yangi qiroli Artakserks IV deb e'lon qildi. Yangi qirolning paydo bo'lishi Fors davlatining sharqiy qismining satraplari tomonidan yanada qarshilik ko'rsatishga urinishlarini ko'rsatdi. Fath qilingan hududlarni sharqdan hujumdan himoya qilish va sobiq Fors davlatining sharqiy qismidagi so'nggi qarshilik bazasini yo'q qilish kerak edi.

Artakserks IV Bes Iskandarga u bilan jiddiy siyosiy xato qilib unga qarshi kurashishni osonlashtirdi. U o'zini Ahmoniyalar sulolasining davomchisi deb e'lon qildi. O'rta Osiyo xalqlarining aksariyati Fors shohlari uchun juda zaif va qaram edi. Fors

davlatining qulashi ular uchun to'liq mustaqillikka umidini oshirdi. Shuning uchun Bes o'zini Markaziy Osiyoda yangi fors qiroli deb e'lon qildi va bu yerda muhim yordam topa olmadi. Biroq, Iskandar O'rta Osiyoda Fors bo'yinturug'idan xaloskor deb hisoblanmagan. Bu yerda ular unga faqat mag'lub sifatida qarashdi. Shuning uchun qarshilik oldingisiga qaraganda jiddiyroq bo'lib chiqdi. O'rta Osiyoning borishi qiyin bo'lgan hududlari aholisi bosqinchi Makedoniya qo'shinlari bilan partizan va muntazam urush olib bordilar. Strategik vazifani amalga oshirish - dushman kuchlarini yo'q qilish va bosib olingan hududlarni birlashtirish, Makedoniyaning ayrim otryadlari va qo'zg'olonlarining tez-tez mag'lubiyatga uchrashi bilan yakunlangan murakkab, cho'zilgan urushga aylandi. Qo'zg'olonlarni bostirish shafqatsiz qatag'onlar bilan birga olib borilgan.

Miloddan avvalgi 330-329 yillarning qishida Bessni ta'qib qilgan Iskandar Zulqarnay Baqtriyaga kirib, Oks (Amudaryo) vodiysiga tushdi. Mamlakatni xarob qilgan Bess daryoning narigi tomoniga qarab qochdi, ammo na mahalliy aholi, na boshqa rahbarlar uni qo'llab-quvvatlamadilar. O'rta Osiyoning yangi hukmdori Bess yunon-makedon istilosiga qarshi turishga harakat qildi, ammo uning harakatlari muvaffaqiyatsiz bo'ldi, chunki u ilgari surgan forsiy istibdodni tiklash g'oyasi xalq tomonidan rad etildi.

Bess jangni qabul qilmadi va qochib ketdi. Makedoniyaliklar Amudaryoni kesib o'tib, So'g'd hududiga kirib, Bessni tutib olib, uni «qonuniy shoh» Doro III ni o'ldirishda aybladilar. Iskandar uni quloqlari va burnini kesib tashlaganidan keyin Bessni qatl qilishni buyurdi. Shundan so'ng, So'g'dning poytaxti Maroqandni (Samarqand) egallab olish bilan makedoniyaliklar Yunoniston garnizonini tark etib, shimoliy-sharqdan Sirdaryoga qarab yo'l olishdi.

Sharqqa qarab ketayotganda, Aleksandr Makedoniya garnizonlaridan chiqib, mustahkam shaharlarni qurdi. Shu bilan birga, u mahalliy zodagonlar bilan yaqinlashish siyosatini kuchaytirdi va hatto ko'proq mahalliy urf-odatlarini tashqi ko'rinishda o'zlashtirishga intildi. Ikkinchi tendensiya uni Makedoniya zodagonlari bilan yangi mojarolarga olib keldi.

Miloddan avvalgi 329-yilning bahorida Iskandar qarshi yordam bergan ko'chmanchi mintaqalar bilan chegaradosh bo'lgan eng kuchli

va deyarli mustaqil Sharqiy davlatlar - Baqtriya va So'g'diyonani zabt etishga kirishdi.

Makedoniya qo'shinlari serhosil Yaksart vodiysiga (Sirdaryo) kirib borishdi. Bu daryo bo'yida So'g'diyonada mustahkam qasr hisoblangan Iskandariya shahriga asos solingan. Yangi yoki eski turar-joylarni barpo etishning asosiy sabablari strategik va ijtimoiy nuqtai nazardan edi. Bu harbiy koloniyalar, qadimgi jangchilar, nogironlar, yollanma ishchilar, shuningdek mahalliy aholi istiqomat qilgan joylar edi. Bu yerda aholi aralashgan edi: yunonlar, makedoniyaliklar, eronliklar.

Muvaffaqiyatsiz tashqi urushlar va ichki tartibsizliklar natijasida zaiflashgan ulkan, ammo mo'rt Ahmoniylar imperiyasi IV asrning 30-yillarida qulab tushdi. Miloddan avval Yunonistonning quldorlik doiralarida vujudga kelgan Osiyoni zabt etish rejasini amalga oshirayotgan Buyuk Aleksandr Makedonskiy qo'shinining zarbasi ostida uchta ketma-ket janglarda mag'lubiyatga uchragan oxirgi Ahamoniy Doro III eramizdan avvalgi 331 yilda qochib ketgan. Uzoq Baqtriyada yashab, o'z mulklarining sharqiy qismiga qarindoshi Baqtriya hukmdori Bess boshchiligidagi bir guruh fitnachilar tomonidan o'ldirildi. O'zini Artakserks nomi bilan qirol deb e'lon qildi va bosqinchilarga qarshilik ko'rsatishga harakat qildi. Iskandar Bess va uning izdoshlari orqasidan sharqqa qarab yurish qildi, ammo uni janubga burilishga majbur qilgan orqadagi qo'zg'olonlar tufayli kechikdi. 329 yil bahorida u Baqtriyaga bostirib kirdi. Bess tog'larda Makedoniya armiyasining yurishini kechiktirishga harakat qilmadi. Baqtriyaning o'zida Aleksandr ham qarshilik ko'rsatmadi va tezda yirik shaharlarni, shu jumladan poytaxt Baqtra shahrini egallab oldi.

Bu vaqtda, Bess tarafdorlari orasida, aftidan, Yunon-Makedoniya armiyasining yanada rivojlanishiga chek qo'yish va shu bilan birga Ahmoniylar imperiyasini tiklash uchun da'vogarlardan xalos bo'lish maqsadida uni topshirish to'g'risida qaror qabul qildi. So'g'diyonada Spitamen va boshqa zodagonlarning vakillari Bessni qo'lga olib, uni Iskandarga topshirdilar. Bessning ushlab berilishi keyingi fathlarni to'xtata olmadi. Iskandar O'rta Osiyoga chuqurroq kirib, Marokandni (Samarqandni) egallab oldi va unga hech qanday qarshilik ko'rsatilmadi. Garnizonni qoldirib, u shimolga - Sirdaryoga qarab yo'l oldi. Yo'lda mahalliy aholiga qarshi birinchi yirik to'qnashuv murtadlarning talon-taroj qilinishi tufayli yuz berdi.

Tog' aholisi mustahkam joyda to'planishdi, ehtimol ular zabt etuvchilarning yurishiga xalaqit bermoqchi edilar. Aleksandr bu istehkomni bo'ron bilan olib ketdi va manbaalarga ko'ra, 200 mingdan ortiq "vahshiylar" Sirdaryo qirg'oqlariga yetib borib, zamonaviy Leninobod hududida, Aleksandr bir qator shaharlarni egallab oldi va daryoning narigi qismida yashagan ko'chmanchilar bilan aloqalarni o'rnatdi. U do'stlik shartnomasini tuzish uchun elchilarini yuborib, aslida ularning soni va qurollarini bilish edi. Ushbu ko'chmanchilar - saklar uning kelajakdagi sharqiy mulkiga tahdid solishini ko'rib, u daryoning narigi tomonida kompaniya bo'lib turganda Sirdaryo bo'yida mustahkam shahar qurishga qaror qildi.

Bessni topshirishdan keyingi voqealar Iskandarning Markaziy Osiyoni zabt etish niyati bo'lganligini aniq ko'rsatdi. Bessga xiyonat qilgan So'g'd va Baqtriya zodagonlari endi bosqinchilarga nisbatan dushmanona munosabatda bo'lishdi va ularga qarshi qo'zg'olon ko'tarishdi, bunda aholining keng qatlamlari ham ishtirok etdilar. Qo'zg'olon butun So'g'd va Makedoniya lageri yaqinidagi Sirdaryodagi shaharlarni qamrab oldi. Onito va qatag'onlarning birinchi nishoniga aylandi. Aleksandr o'z qo'mondoni Katerusni eng kattasi - Kiropolisga qarshi yubordi va o'zi ham eng yaqin va mustahkam shaharlarga qarshi chiqdi. Birinchi kuni u ikkita shaharni oldi, ulardan biri G'azo deb nomlandi (ikkinchisining nomi manbalarda ko'rsatilmagan); ulardagi barcha erkaklar o'ldirildi,

ayollar va bolalar qullikka olindi. Keyingi kunlarda boshqa shaharlarning taqdiri ham shunday bo'ldi. So'nggi makedoniyaliklar qiynoq mashinalari bilan qamal qilishlari kerak bo'lgan Kiropolni oldilar. Iskandar Sirdaryo yaqinidagi shaharlarning isyonkor aholisi bilan ish olib borayotganda, So'g'd va boshqa mintaqalarda qo'zg'olonning faol tashkilotchilaridan biri bo'lgan Spitamen Marokanda qoldirilgan Makedoniya garnizonini qamal qildi (boshqa ma'lumotlarga ko'ra, u hatto bu shaharni egallab olgan). Sirdaryoning shimoliy sohilida ko'chmanchilar to'planib, ular qo'zg'oloni qo'llab-quvvatlash niyatida edilar. Iskandar Maroqandga nisbatan kichik bir otryadni yubordi va shoshilinch ravishda Sirdaryoda Aleksandriya deb nomlangan mustahkam shahar qurishga kirishdi va shahar 20 kun ichida qurib bitkazildi. Yangi shaharga yunon yollanma ishchilari ixtiyoriy ravishda ko'chib keldilar, ma'lum miqdordagi makedoniyalik harbiylar xizmat uchun yaroqsiz edilar va shahar mahalliy aholidan iborat edi.

Sak ko'chmanchilari daryoning narigi tomonida sodir bo'layotgan voqealarni sinchkovlik bilan kuzatib borishdi, shuning uchun qurilayotgan shaharda o'zlari uchun haqiqiy xavf mavjudligini ko'rib, tez orada hujum boshladilar. Hozirgi vaziyatda chap qirg'oqda katta guruhning paydo bo'lishi yangi qo'zg'olonning alomati bo'lishi mumkinligini anglagan holda, Aleksandr birinchi bo'lib zarba berishga qaror qildi. Olov otish mashinalari yordamida olov qopqog'i ostida daryoni tezda kesib o'tib, qirg'oqning bu qismida to'plangan saklarni yengishga muvaffaq bo'ldi. Ular chekinish paytida 1000 ga yaqin odamni o'ldirdilar va 150 mahbusni yo'qotdilar. Halok bo'lganlar orasida ularning rahbarlaridan biri Satrak ham bo'lgan. Shoshilinch va kutilmagan hujum ko'chmanchilarga katta ta'sir ko'rsatdi, elchilar unga hujumlarni xalq yig'inidan xabarsiz talonchilik uchun ketgan guruh tomonidan amalga oshirilganligini aytib, uzr so'rab murojaat qilishdi. Aleksandr xushmuomalalik bilan elchilarni qabul qildi va mahbuslarni hech qanday to'lovsiz ozod qildi, shu tariqa saklar bilan tinchlik o'rnatishga va So'g'dda harakat qilish uchun qo'llarini bo'shatishga harakat qildi. Shu vaqt ichida bu yerda muhim voqealar bo'lib o'tdi. Iskandar tomonidan yuborilgan otryad Marokandga yaqinlashganda, Spitamen qamalni to'xtatdi va Zarafshon vohasidan So'g'dning "qirollik shahri" tomon chekindi. Makedoniyaliklar uning ketidan yurishdi, ammo dasht bilan chegarada

Dak ko'chmanchilarining bir guruhi Spitamenga qo'shib, uning kuchini oshirdi va yana faol harakatlarga o'tishga imkon berdi. Makedoniyaliklar otryadi Zarafshonning quyi qismiga bostirib kirdi va ular deyarli butunlay yo'q qilindi. Spitamen yana Maroqandga yaqinlashdi.

So'g'dga yuborilgan otryadning taqdiri haqidagi xabar Iskandarga yetib borganida, u shoshilinch Maroqand tomon yo'l oldi va Sirdaryoda asos solgan Iskandariyada garnizonini qoldirdi. Spitamen, uning yoniga kelib, qamalni olib tashladi va yana daryoga tushib, sahroga g'oyib bo'ldi. Aleksandr uni ta'qib qildi, ammo uning harakatlari muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Keyin Zarafshon vohasini vayron qilib, Marokanda garnizonini qoldirib, Baqtriyaga yo'l oldi va u yerda 329-328 yillar qishni o'tkazdi. Bu yerda yuqqalashgan armiya g'arbdan kelgan mahalliy aholining qo'shinlari bilan to'ldirildi. Saklarning elchilari Baqtriyada Iskandarga nikoh orqali do'stlikni mustahkamlash taklifi bilan kelishdi va ular rad javobi oldilar. Ularga Xorazm hukmdori Farasman ham qo'shildi va 1500 otliq qo'shin yubordi. 328-yil bahorida Iskandar yana So'g'dga ko'chib o'tdi, uning aholisi 329-yilda kaltaklanish va vayronagarchilikka qaramay, mustahkam qal'alarda to'planishdi. O'z qo'shinini besh qismga bo'lib, u yana So'g'dni o't va qilich bilan bosib o'tdi. Ushbu ikkinchi jazoning birinchi bosqichi Maroqandda yakunlandi, u yerda barcha beshta bo'linma uchrashdi. Bu yerda Aleksandr o'z sarkardalaridan biriga 329-328-yillardagi voqealar natijasida bo'shatilgan So'g'd shaharlarini to'ldirishni buyurdi. Shubhasiz, bir vaqtning o'zida So'g'd va Baqtriyada yangi hukumatga tayanch bo'lib xizmat qilishi kerak bo'lgan bir qancha yangi shaharlar paydo bo'ldi. Ularning nomlari manbalarda keltirilmagan, ammo ko'rsatilgan raqamlar boshqacha: Strabo sakkiztadan, Pompey Trogus esa o'n ikki kishidan iborat.

Spitamening Yunon-Makedon istilochilariga qarshi bosh ko'tarishi.

Miloddan avvalgi VI-V asrlarda Eron Ahamoniylari manfaati bilan Yunoniston manfaati Kichik Osiyoda to'qnashib qoladi. Har ikkala davlat bu hududda o'z ta'sir doirasini kengaytirish va mustahkamlash uchun, iqtisodiy va siyosiy jihatdan yuqori mavqeyini egallash uchun harakat qiladilar. Ana shu niyatni amalga oshirish ilinjida makedoniyalik Aleksandrning otasi shoh Filipp II (miloddan

avvalgi 382-336-yillar) zo‘r berib Eronga qarshi urushga tayyorgarlik ko‘ra boshladi. Xususan u miloddan avvalgi 338-yilda Xeroneyada bo‘lgan jangda yunon askarlarini mag‘lubiyatga uchratgandan so‘ng Eronni zabt etishni maqsad qilib qo‘ygandi, lekin Filipp II o‘z niyatini amalga oshirolmay 336-yilda uyushtirilgan fitna oqibatida, saroy bazmi vaqtida o‘ldiriladi.

Filipp II o‘ldirilganda Elippa shohining qizi Olimpiadadan tug‘ilgan o‘g‘li Aleksandr (miloddan avvalgi 356-323) yigirma yoshda bo‘lib, otasi uning tarbiyasiga katta e‘tibor bergan edi. Uni 13 yoshda bo‘lgan chog‘ida buyuk olim Arastu tarbiyasiga beradilar. Olim Aleksandrga falsafa, etika, yunon adabiyoti, san‘ati, tibbiyot fanlari, geografiya va boshqa fanlardan ta‘lim beradi. 340-yillardan boshlab Filipp II o‘g‘lini davlat ishlariga ham aralastira boshlaydi, u dastlabki janglarda qatnashadi va ilk g‘alabalar nashidasini suradi. Filipp II o‘ldirilgach, Aleksandrni lashkarlar yig‘ini shoh qilib ko‘taradilar. Taxtni egallagan Aleksandr o‘z raqiblari va taxtga da‘vo qilishi mumkin bo‘lgan barcha erkak zotini qilichdan o‘tkazadi va mutlaq hokim bo‘lib oladi. U o‘z faoliyati davomida qadimgi dunyoning mashhur lashkarboshisi va buyuk davlat arbobi darajasiga ko‘tarildi. Makedoniyalik Aleksandr 22 yoshida jahon saltanatini tashkil qilishga bel bog‘ladi. Miloddan avvalgi 334-yilda 30 ming piyoda, 5 ming otliq askar, 160 kema bilan qurollanib, Sharqqa yurishni boshlaydi. Bu yurish qariyb 11 yil davom etadi. Ana shu yurish davomida u Kichik Osiyo, Suriya, Misr, Eron va Hindistonni katta-katta hududlarini bosib oladi.

Aleksandr Eronning asosiy viloyatlarini bosib olgach, miloddan avvalgi 329-yilning bahorida Hindiqush tog‘idan oshib, O‘rta Osiyo hududlariga kirib keladi. Baqtriyada bu paytda Ahmoniylar urug‘idan bo‘lgan Bess hukmron edi. U Doro III ni o‘ldirishda qatnashib, o‘zini Artakserks nomi bilan podsho deb e‘lon qilgan edi. Dastlab baqtriyalik Oksiart, so‘g‘dlik Spitamen va Bessning niyatini anglab yetmadilar va u bilan birga bo‘ldilar. Ular Amudaryodan o‘tib Termizga yaqin bo‘lgan joyda ko‘prik vazifasini o‘tab kelgan yakka-yu yagona kemani yoqib yubordilar va Nautaka viloyati (Qashqadaryo) tomon chekinadilar. Shu yerda ular o‘rtasida nizo kelib chiqadi. Sababi, Bess o‘z ittifoqchilari bilan Ahmoniylar zulmi va Aleksandrga qarshi birgalashib kurashishga so‘z bergan edi. Endi esa u o‘zining ittifoqchilardan ustun qo‘ya boshlaydi. Buni sezgan

Spitamena, Oksart va Datafarnlar u bilan aloqani uzib, uning o'zini kishanlab Aleksandrga topshirishga qaror qiladilar. Bu paytda Aleksandr Eronni egallab Bess tomonidan o'ldirilgan Doro jasadini topib, uni izzat-ikrom bilan dafn qilish uchun Persepolga yuborib, o'zi Bessni ta'qib qilishga tushgan edi. Ittifoqchilar Bessni kishanlab qal'ada qoldiradilar. Aleksandrga chopar yuborib, o'zlari esa mamlakat ichki tumanlariga chekinadilar. Bu bilan ular dushman istilolalarini shu yerda to'xtatmoqchi bo'lgan edilar. Buning sababi shundaki, Aleksandr Eronga qarshi yurish boshlaganda u o'z dushmani Doro III ni zaharlab o'ldirgan Bessdan o'ch olish niyatida ekanligini e'lon qilgan edi. Aleksandr Nautakada Bessni qo'lga tushiradi va Arrian bergan ma'lumotlarga qaraganda u Ptolomeyga «Bessni yalang'och qilib, ko'chaning o'ng tomoniga bog'lab qo'yishni buyuradi. Sharmandalarcha yap-yalang'och turgan Bessning yonidan Aleksandrning butun qo'shinlari saf tortib o'tadi. Uni sharmandali holda yalang'och qilib, Eronga olib keladida o'limga mahkum etadi. O'limi oldidan qo'li, burni va oyoqlarini kesib, qiynaydi». Bu sotqinning sharmandali o'limi edi. Jumladan, qo'l-oyog'i bog'liq Bessni Spitamenning o'zi ham tutib Aleksandrga topshirishi mumkin edi. Lekin Bess har qancha xoin bo'lmasin Spitamen uni o'z qo'li bilan tutib bermaydi. Arrianning ta'kidlashicha, «Bessni o'z qo'li bilan tutib berishdan Spitamen or qiladi». U mard o'g'lon. Shu bois Spitamen Bessni qo'l-oyog'ini bog'lab ona Vataniga bostirib kelayotgan dushmani Aleksandrga topshirib, tiz cho'kishni o'zi uchun or deb biladi. Yunon bosqinchilari O'rta Osiyoni juda osonlikcha qo'lga kiritishni mo'ljallagan bo'lsalarda, ular hisob-kitob va rejada yanglishgan edilar.

Aleksandr qo'shinlariga, avvalo, birinchi zarba Ariana (hozirgi Hirot viloyati)da berildi. Shimoli-Sharqiy viloyatlar - Girkaniya, Ariya, Parfiya, Drangiana, Araxoziya, Baqtriya va So'g'diyonani bo'ysundirish uchun uch yil vaqt kerak bo'ldi. Ayniqsa, Baqtriya va Sug'diyonani qo'lga kiritish Aleksandr uchun juda qiyin bo'ldi. O'rta Osiyo xalqlari erk va ozodlik uchun kurashga otlandilar. Ahmoniylarning qo'shinlarini uch marta mag'lub etgan Aleksandr O'rta Osiyoda mislsiz katta qiyinchiliklarga duch keldi. Kursiy Rufning hikoya qilishicha Aleksandr Kiropolis shahrini ishg'ol qilayotganida qiynaladi. Katta tosh qirrasini bo'yniga zarb bilan urilib, yaralanadi. Ko'z o'ngini qop-qora tuman qoplab olganidan Aleksandr

holsizlanib otdan yiqiladi. Uning jangchilari tahlikaga tushib yig'lashadi, ular Aleksandrni o'ldi deb o'ylaydilar. Manbalar bergan ma'lumotlarga qaraganda Baqtriya va So'g'diyona xalqlari skiflar bilan birga Spitamen, Datafarn, Oksiart rahbarligida Aleksandr lashkarlariga nafas olishga imkon bermasdan kurashganlar. Ayniqsa, Samarqandni egallash oson kechmagan, buning uchun ikki yil kerak bo'lgan. Dastlab makedonlar bu shaharni sulh yo'li bilan egallaganlar. So'ng Aleksandr bu yerda kichik bir lashkar guruhini qoldirib, o'zi Sirdaryo tomon yo'l olgan.

U O'rta Osiyoda birinchi bor Ustrushonada - Samarqand bilan Xo'jand oralig'ida tog'liklarning qattiq qarshiligiga duch keladi. Tog'liklar bilan bo'lgan jangda Aleksandr mislsiz darajada shafqatsizlik qilgan. Arrian bergan ma'lumotlarga qaraganda u 30 ming mahalliy aholidan 22 mingini qirib tashlagan. Asirga tushishni istamagan tog'liklarning ko'plari o'zlarini qoyalardan tashlab halok bo'lganlar. Bunday dahshatli voqealar Spitamenga saboq bo'ldi. U endi Aleksandrning haqiqiy basharasini ko'radi va unga qarshi muqaddas kurashga o'tlanadi. Aleksandr jang bilan tog'liklarni qirib, Sirdaryo bo'ylariga chiqib oladi. Bu yyerda Aleksandrni do'stlarcha sovg'a-salomlar bilan Tanais (Sirdaryo)ning narigi tomonidan tiyataradarayya saklari kutardi.

Miloddan avvalgi 328-yilda Aleksandr Spitamen boshchiligida Samarqandda ko'tarilgan qo'zg'olonni shafqatsizlik bilan bostiradi va shaharni ikkinchi marta egallaydi. Diodor bergan ma'lumotlarga qaraganda «Aleksandr qo'zg'olon ko'targan so'g'diylarni yengib, 120 ming aholini qirib yubordi», uning ikkinchi bosqichida «u baqtriyaliklarga jazo berib, sug'diylarni qaytadan o'ziga bo'ysundirdi va joylarda qal'alar barpo etdi». Qo'zg'olonning uchinchi bosqichida «qo'zg'olon ko'targan so'g'diylarning tog'larga qochib yashiringanlari asirlikka olindi». Ana shu davrdan e'tiboran Aleksandr uchun Spitamen eng asosiy va dahshatli raqibga aylandi. Tarixchi olim Fozila Sulaymonova so'g'diylar qahramoni Spitamenning nomi yunonchadir deb hisoblaydi. Uning fikricha, Spitamen so'g'diy tilida taxminan Spenta Manyo (harakatchan yoki muqaddas ma'nosini bildiradi) bo'lsa kerak, deydi. Spitamenning tarjimayi holi va shaxsi to'grisida hech qanday ma'lumotlar saqlanmagan. Uning qizi Apamani Aleksandr o'z qo'mondonlaridan biri bo'lgan Salavkaga xotinlikka olib beradi. Buni yunon muarrixlari ham tasdiqlaydilar.

Jumladan, Plutarx Salavkaning xotini «eroniy» deydi. Bu fikrni Strabon ham tasdiqlaydi. Arrian esa uni «baqtriyalik» deb hisoblaydi. Xullas, qayerlik bo'lganda ham Spitamen O'rta Osiyoning yerli mahalliy xalq farzandidir. Salavkiylar avlodidan bo'lgan shohlar ota tomonidan yunon va ona tomonidan Spitamen avlodidan bo'lganlar.

Iskandar Zulqarnayn qo'shinlari kuchli qarshilikka duch kelishdi va 329-328-yillarda So'g'diyona va Baqtriya o'rtasidagi Oqsud (Amudaryo) va Yaksart (Sirdaryo) oralig'ida miloddan avval Spitamen boshchiligida so'g'd va skif qabilalarining katta isyoni bo'lib o'tgan. Qo'zg'olon Markaziy Osiyoda olib borilgan bosqinchilarga qarshi kurash tarixda eng muhim voqealardan biridir.

Makedoniya garnizoni Marokand qal'asida qoldirilgan, Spitamen tomonidan unga qilingan hujum paytida tartibli hujum uyushtirib, dushmani qirib tashlab qal'aga qaytdi. Spitamen Aleksandr tomonidan yuborilgan qo'shnlarni Maroqandga yaqinlashayotganini bilgach, qal'ani qamal qilishni to'xtatdi va So'g'diyona poytaxtiga qaytib ketdi. Farnux III va u bilan birga bo'lgan sarkardalar uni So'g'diyona chegaralaridan butunlay haydab chiqarishga shoshilishdi va orqaga chekinish paytida uni ta'qib qilishdi, ammo kutilmaganda skif ko'chmanchilariga duch kelishdi. Shunda Spitamen 600 ga yaqin skif otliqlarini qo'shib oldi va skiflarning yordamidan Makedoniyaliklarning olg'a siljishini kutishga qaror qildi.

Marokand yaqinida (Zarafshon bo'yida) Makedoniyaliklar har tomondan siqilib, daryodagi kichik bir orolga qochib ketishdi. Bu yerda skiflar va Spitamen chavandozlari ularni o'rab olib, qirib tashlashdi. Faqat ozchilik qo'lga olinib o'ldirildi.

Aristobulusning aytishicha, armiyaning ko'p qismi pistirma ostida yo'q qilingan, chunki skiflar o'rmonda yashirib, jang paytida makedoniyaliklarga hujum qilgan. Bu xabar Iskandarga yetib kelganida, Spitamenga qarshi yurishga qaror qildi. Spitamenni qaytib kelganini va yana o'z qal'asida garnizonini qamal qilishni boshlaganini bilib, Aleksandr ular bilan birga Marokandga yurish qildi. Uch kun ichida Aleksandr shaharga kirib keldi. Iskandarning yaqinlashgani haqida eshitgan Spitamen shaharni tashlab qochdi. Iskandar uni doimiy ravishda ta'qib qildi va jang bo'lgan joyga etib kelib, imkon qadar tezroq askarlarni dafn qilishni buyurdi va cho'lga qochib ketganlarni ta'qib qildi. Orqaga qaytib, mamlakatni vayron

qildi. Iskandar Politemet daryosining sug'oriladigan maydonini kesib o'tdi.

Iskandar qo'shinining bir qismi bilan So'g'diyonaga bostirib kirdi va Baqtriyada qolishni buyurdi, bu yerda qo'zgonchilar unga xalaqit bermasligi uchun bo'ysunmaganlarni zabt etdi va mamlakatni o'ziga bo'ysundirdi.

Barcha qo'shinlar So'g'diyonaning katta qismini bosib o'tib, Marokandga kelishganida, Aleksandr So'g'diyona shaharlarini qayta tiklashni buyurdi. Qolgan qo'shinlar bilan u o'zi So'g'diyonani kesib o'tib, yana isyonchilar qo'lida bo'lgan hududlarni osongina egallab oldi. Iskandar bu bilan band bo'lganida, Spitamen va u bilan birga skiflar yeriga qochib ketgan Massagetlar, 13600 ga yaqin Massaget otliqlarini to'pladi va ular bilan birga Baqtriyada paydo bo'ldi. Bu istehkomni olish ularga jasorat baxsh etdi va bir necha kundan keyin ular Zariaspega yaqinlashdilar va ular bu shaharga hujum qilishga jur'at etmagan bo'lsalar ham, juda ko'p o'lja olib, o'zlari bilan olib ketishdi. Zariaspa faqat bir nechta yarim xastalangan otliqlar qoldi.

Skiflarning bosqinini bilib, ular Zariaspani himoya qilish uchun yollangan ishchilar o'rtasida to'planishdi, bir necha qirol xizmatkorlari bilan 80 ga yaqin otliqlar Massagetga borishdi va skiflardan o'ljalarni olishdi. Ammo ular Spitamen va skiflar tomonidan pistirmaga olinib, 60 ta yollangan otliqni yo'qotishdi.

Bu orada Spitamen hamma joyni Makedoniya garnizoni egallab olganini va bu erdan qochib ketish qiyinligini ko'rib, Ken va uning otryadiga qarshi chiqib, uni jangda mag'lubiyatga uchratishga umid qildi. So'g'diyona va Massaget Skiflar chegarasida joylashgan So'g'diylarning istehkomiga yetib borgach, uning tarafdorlari 3000 ga yaqin skif otliqlarini So'g'diyonaga bostirib kirishga ishontirishdi. Bu skiflar juda qashoqlikda yashadilar va ular uchun eng aziz bo'lgan narsadan qo'rqadigan shaharlari yoki aniq turar joylari yo'qligi sababli ularni bu yoki boshqa tomonga tayyorlash oson edi. Ken va uning o'rtoqlari Spitamenning otliq qo'shinlari bilan qanday yaqinlashayotganini bilib, ular ham qo'shinlari bilan uni kutib olishga chiqishdi. Kuchli jang bo'lib o'tdi va makedoniyaliklar g'alaba qozonishdi. Ushbu jangda 800 dan oshiq otliqlar yengildi. Spitamenda qolgan so'g'dlar va ko'plab baqtriyaliklar uni tark etib, Kenga kelib, unga taslim bo'lishdi. Skif-massagetlarning hamkorligi muvaffaqiyatsiz tugaganligi sababli, ular bilan birga kurashgan va

Spitamena bilan birga sahroga qochgan baqtriyaliklar va So'g'diylarning yuklarini talon-taroj qildilar. Ammo Iskandarning cho'llarga kirib borishi haqida xabar kelganida, ular xavfni o'zlaridan himoya qilish uchun Spitamenning boshini kesib, Iskandarga yuborishdi.

Tayanch so'zlar:

Gefestion - sarkarda, buyuk Aleksandrning do'sti.

Ken yoki Koinos - Aleksandrning generallaridan biri, Parmenionning kuyovidir.

Artabaz - Aleksandrning xizmatiga kirgan Doro III ning satrapi.

Massagetlar - Kaspiy va Orol dengizlari orasida yashagan qabilalar.

Zariaspa - Baqtriyaning markaziy shahri Baqtraning qadimiy nomi.

Krater - Aleksandrning generallaridan biri.

Aminta - Buyuk Aleksandrning qo'mondoni.

Nazorat savollari:

1. Iskandar Zulqarnayn tomonidan O'rta Osiyoni bosib olinishiga sabab bo'lgan omillar nimalardan iborat?
2. Spitamen boshchiligida ko'tarilgan qo'zg'olonning sabab va oqibatlarini.
3. Spitamenning Yunon-Makedon istilochilariga qarshi bosh ko'tarishining tarixiy ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari deganda nimalarni tushunasiz?

FEODAL JAMIYATI URUHLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI SABABLARI

Feodal jamiyati urushlarining kelib chiqishi sabablari va xarakteri.

Quldorlik tuzumi feodal tuzum bilan almashtirildi. Feodalizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi har bir xalq uchun o'ziga xos xususiyatlarga ega edi, bu ichki va tashqi vaziyatga (iqtisodiy rivojlanish darajasiga, sinf kuchlarining o'zaro bog'liqligi va muvofiqlashuviga, tashqi siyosiy vaziyatga va boshqalarga) bog'liq edi.

Xitoy va Hindistonning quldorlik davlatlari hamda Sharqiy Rim imperiyasi feodal krepostnoy davlatlariga aylandi. Ammo hamma joyda ham bunday emas edi. Arablar, franklar, slavyanlar, mo'g'ullar va boshqa ba'zi xalqlar o'zlarining rivojlanishlarida quldorlik shakllanishidan o'tganlar. Garchi bu xalqlarda qullar bo'lgan bo'lsa-da, ular quldorlik tizimiga ega emas edilar va qullar ular uchun asosiy ishlab chiqaruvchi kuch emas edi. Shuningdek, ushbu xalqlar orasida feodalizm qabilaviy tuzumning parchalanishi natijasida vujudga kelgan deb ta'kidlashga asos yo'q. Qabila tuzumining parchalanish davrida ham feodal munosabatlar bilan qabilaviy munosabatlarni tenglashtirish mumkin emas. Qabila zodagonlari feodallar emas. O'sha paytda bu xalqlarda ham krepostnoy huquqi bo'lmagan.

Quldorlik tuzumi va feodalizm o'rtasida Evropada va qisman Osiyoda uzoq o'tish davri bo'lgan, bu davrda harbiy davlatlar bo'lgan qabila uyushmalari mavjud edi. Qabilalar ixtiyoriy ravishda birlashdilar, yoki kuch bilan ittifoqqa kirmagan qabilalarga qo'shilishdi. Harbiy davlat - bu qabilaviy dvoryanlarning siyosiy tashkiloti bo'lib, uning manfaatlarini shahzoda (podshoh, xon) shaxsiy otryadiga tayangan holda ifoda etgan. Shahzoda dastlab qabila oqsoqoli bo'lgan.

Katta markazlashgan davlatlar vujudga keldi, ular arab qabilalarining birlashmalari - arab davlati, keyin frank qabilalari - franklar qirolligi (VI - IX asrlar), slavyan qabilalari - qadimgi rus davlati (IX - XI asrlar), ko'chmanchi mo'g'ullar - mo'g'ullar davlati (XII - XIII asrlar).

Ushbu davlatlarning armiyasi xalq ichidan edi: badaviylar va fellahlar (arab qabilalari), erkin dehqonlar (franklar, slavyan smerdlari), ko'chmanchi chorvadorlar (mo'g'ullar). Armiyaning asosiy qismi knyazning otryadidir.

Ushbu markazlashgan harbiy davlatlarning tubida yangi ijtimoiy munosabatlar, yangi sinflar paydo bo'ldi. Dehqonning feodal yoki egasiga shaxsiy qaramligi mavjudligi; dehqon umuman ishlab chiqarish vositalari va xususan yer bilan ta'minlangan, shuningdek yerga birlashtirilgan; tabiiy iqtisodiyotning hukmronligi; san'atning past va muntazam holati.

Feodal o'z iqtisodiyotiga, ishlab chiqarish vositalariga ega bo'lgan va shuning uchun ma'lum darajada mehnatga qiziqqan krepostnoy bilan muomala qildi. Ammo dehqon feodalga tegishli

bo'lgan yerlarni ishlagan va unga hosilining bir qismini natura shaklida to'lagan. Dehqonni uy egasiga ishlashga majbur qilish uchun "iqtisodiy bo'lmagan majburlash" kerak edi.

Feodallar va dehqonlar feodalizm davrida asosiy sinflar edi. Ularning orasidagi sinfiy kurash feodal ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishining rivojlanishini belgilab berdi. "Yer egaligining ierarxik tuzilishi va unga tegishli qurolli otryadlar tizimi zodagonlarga krepostnoylar ustidan hokimiyat berdi" .

Feodalizm sharoitidagi sinfiy munosabatlarning xususiyati shundan iborat ediki, ular qishloqda ham, shaharda ham feodal yoki mulkka asoslangan edi. Shaharlarda yer egaligining feodal ierarxik tuzilishi jamoaviy mulkka, hunarmandchilikning feodal yoki gildiya tashkilotiga to'g'ri keldi. Mulq feodalizm sharoitida jamiyatning sinfiy bo'linishining bir shakli bo'lib, sinfiy bo'linish qonuniy, ya'ni qonuniy tartib bilan belgilanadi. Dvoryanlar va yuqori ruhoniylar ustun mulk edi. Shaharlarning dehqonlar va hunarmandlari feodalizm davrida soliq to'laydigan quyi sinflardir. Savdogarlar, gildiya ustalari - shahar mulklari, feodal imtiyozlaridan foydalanadilar.

Feodallar harbiy ishlarni o'z kasblari deb bilar edilar va boshqa sinf odamlarini unga qabul qilmas edilar. Feodalizm davridagi ijtimoiy tuzilmaning o'ziga xos xususiyati, shuningdek, harbiy tashkilotning o'ziga xos xususiyatini belgilab berdi, bu feodalning shaxsiy tashkiloti bo'lib, unga dehqon va feodal shahar ustidan hokimiyat berdi.

Feodal ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishi rivojlandi, parchalanish jarayonidan o'tdi va keyinchalik progressiv kapitalistik formatsiya tomonidan yengib o'tildi.

Ba'zi tarixchilar dastlabki o'rta asrlarni - feodalizmning shakllanish davri, rivojlangan feodalizm davri va so'nggi o'rta asrlarni - feodalizmning parchalanishi davrini ajratib ko'rsatadilar. Bunday davriylashtirishga rozi bo'lish mumkin emas. Bu yerda ikkita holatda O'rta asrlar haqida va birida feodalizm haqida aytilgan va qo'shimcha ravishda davriylashtirish uchun yagona asos yo'q. Toifalar - "erta", "kech", "rivojlangan" - ancha noaniq.

Qullikkaga olingan dehqonlar va feodal shahar aholisining krepostnoylik huquqini yo'q qilish uchun olib borgan kurashi feodal jamiyatidagi asosiy ziddiyat edi. Buyuk dehqonlar urushiga aylanib borgan bu kurash feodalizm asoslarini silkitdi. Ekspluatator sinf

feodal zinapoyaning eng yuqori pogʻonasi boʻlgan yoki qirol hokimiyatini markazlashtirish va mustahkamlash orqali oʻz hukmronligini saqlab qolishga intildi.

Feodal jamiyatining hukmron sinflari rivojlanib, oʻzgardi. Ular orasida va ular ichida ziddiyatlar mavjud edi, bir tomondan merosxoʻr feodallar bilan xizmat qilayotgan zodagon yer egalari, boshqa tomondan, eski feodallar va yangi feodal zodagonlar oʻrtasida kurash olib borildi. Sinfy kuchlar muvozanati va muvofiqlashuvi va sinfiy kurash xususiyatlarining oʻzgarishi feodal davlat shakllarining rivojlanishini belgilab berdi.

Feodal munosabatlarining shakllanishi jarayonida yerga katta mulkchilikning vujudga kelishi, dehqonlarning vayron boʻlishi va qulga aylanishi, harbiy davlatlarning iqtisodiy va siyosiy parchalanishi kiradi. Yordamchi dehqonchilik hukmronligi natijasida qishloq shaharlardan ustun keldi. Harbiy ishlar feodal ritsarlar qoʻlida edi.

Feodal tuzum ostidagi iqtisodiy va siyosiy tarqoqlik harbiy tarqoqlikni keltirib chiqardi. Feodalda mustahkam qal'a va uning shaxsiy otryadlari boʻlgan, ularning soni feodalning boylik darajasi bilan belgilanadi. Ushbu otryadning asosiy kuchi feodal ritsarning oʻzi edi. Armiya, agar mavjud boʻlsa, feodallarning qoʻshinlari, vaqtinchalik zaif uyushmasi edi.

Feodal jamiyatida armiyalarning qurollanishi.

Feodalizm sinfiy jamiyatning izchil rivojlanishidagi ikkinchi qadamdir. Ijtimoiy-iqtisodiy shakllanish sifatida feodalizm qullar tizimini almashtirdi, mavjud qullar tuzumi mavjud boʻlmagan mamlakatlarda esa ibtidoiy jamoa tuzumini almashtirdi. Qullar tuzumi bilan taqqoslaganda feodalizm ishlab chiqarish vositalariga, birinchi navbatda yerga feodalning toʻliq egaligiga va ishlab chiqarishdagi ishchiga, dehqonga toʻliq egalik qilishga asoslangan ishlab chiqarish munosabatlarining yanada progressiv shaklini namoyish etdi. Feodal jamiyatining asosiy sinflari feodallar va dehqonlar boʻlib, ular oʻrtasida murosasiz sinfiy kurash olib borildi.

Feodalizm uchun, shuningdek quldorlik jamiyati uchun tez-tez boʻlib turadigan urushlar xarakterlidir. Aksariyat hollarda ular chet ellarni egallab olish va boshqa xalqlarni qul qilib olish maqsadida oʻtkazilgan. Bunday urushlar tabiatan adolatsiz va tajovuzkor edi. Odil boʻlganlar qatorida dehqonlar feodal-krepostnoy zulmidan xalos

bo'lish uchun olib borilgan urushlar, shuningdek chet el bosqinchilariga qarshi urushlar mavjud.

Armiya feodallar hukmronligi va dehqonlar zulmining quroli edi. Xalqlarning feodalizmga o'tish va feodal davlatlarning shakllanishining turli yo'llari feodal armiyasini tashkil qilish shakllari, barcha qurol-yarog', jangovar tayyorgarlik va ta'limning farqi va xilma-xilligini hamda qurolli kurash usullarining farqini belgilab berdi.

G'arbiy Yevropada feodal jamiyatining butun tarixi uch davrga bo'linadi - feodal munosabatlarning shakllanish davri (VI-XI asrlar), rivojlangan feodalizm davri (XII-XV asrlar) va feodalizmning parchalanish davri (XVI-XVII asrlar). Ushbu davrlarning har biri feodal davlatlarining iqtisodiy va siyosiy tuzilishining ma'lum xususiyatlari, harbiy tashkil etish va harbiy san'at shakllarining o'ziga xosligi bilan ajralib turardi.

Bir qator ijtimoiy-iqtisodiy sabablarga ko'ra barcha mamlakatlarda feodalizm davridan boshqasiga o'tish bir vaqtning o'zida sodir bo'lmagan. Shuning uchun ma'lum bir mamlakatning qurolli kuchlari va harbiy san'atini o'rganayotganda, uning tarixiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Feodalizmning turli davrlarida va turli davlatlarda feodal davlatlarning qo'shinlarini boshqarish, qurollantirish va tashkil etish usullari bir xil emas edi, ular ushbu davlatlarning iqtisodiy sharoitlari va siyosiy tizimi, tashqi siyosati, xalqlarining milliy xususiyatlari va an'analari bilan belgilanadi.

Feodalizmning birinchi davri ishlab chiqarish kuchlarining nisbatan past darajasi, ibtidoiy jamoat va qulchilik munosabatlarning sezilarli qoldiqlari mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu davrda dehqonlarning urushlarida keng qatnashishi bilan ajralib turardi, ayniqsa urush maqsadi tashqi hujumni qaytarish va davlat xavfsizligiga tahdid soluvchi dushmanga qarshi kurashish edi.

Feodal-ritsar armiyasini tashkil etish va ritsarlar qurollanishi, ritsar armiyasini tashkil qilish ierarxik feodal zinapoyaga asoslangan edi. Qo'shinning boshida qirol - eng katta va eng muhim lord bo'lgan. Podshoh davrida zodagonlar ritsarlari kengashi tuzildi. Kengash tarkibiga eng yirik feodallar: gersoglar, graflar kirgan, ularning har biri bitta "bayroq" (eng yuqori tashkiliy birlik) ni tashkil etgan o'z qo'shinlarini boshqargan.

Ritsarning qurollanishi qilich, nayza, jangovar bolta va tayoqdan iborat edi. Qilich va og'ir nayza asosiy qurol edi. Himoya qurollaridan ritsar qalqon, dubulg'a va zirhga ega edi. XII asrning ikkinchi yarmidan ritsarning jangovar oti zirh bilan qoplangan. Harbiy texnikaning rivojlanishi bilan, xususan, kamar (kamar - bu takomillashtirilgan kamon). Ritsar qurollari tobora takomillashib bordi va shu bilan birga og'irlashdi, bu jang maydonidagi ritsar uchun qiyinlashdi.

Biroz vaqt o'tgach, XIV asrda halberd joriy etildi (halberd - uzun o'qli yarim oy shaklidagi bolta. Milya o'tkir nayza bilan tugagan) - bolta bilan nayzaning birikmasi bo'lgan qirg'in va pichoqlash qurollari. Hukmron sinfdan tashkil topgan ritsar armiyasini tarbiyalashning butun tizimi ritsarda sinfiy ustunlik va shaxsiy sharaf tuyg'usini rivojlantirishni maqsad qilgan. Ritsarlikni qabul qilishdan oldin uzoq va ko'p yillik mashg'ulotlar o'tdi. Biroq, butun mashg'ulotlar tizimi bitta jangchining yuqori fazilatlarini rivojlantirishga, jang san'ati - duelda yuqori mukammallikka asoslangan edi. Tirik qolgan manbalar ritsarlar otliq shakllanishida mashq qilish haqida hech narsa demaydilar.

Ritsar armiyasi tomonidan olib boriladigan urush va jang usullari va ritsar armiyasining harbiy san'ati juda sekin rivojlandi. G'arbiy Yevropa mamlakatlari qurolli kuchlarining bo'linishi tufayli harbiy harakatlar kichik kuchlar tomonidan olib borildi.

Strategik jihatdan urushlar qat'iy jangovar harakatlarga yo'naltirilmagan. Mamlakatlar o'rtasidagi va har bir mamlakat ichkarisidagi yirik feodallar o'rtasidagi urushlar deyarli doimiy ravishda olib borilgan, ammo yirik janglar kamdan-kam uchragan. Bundan tashqari, ularning aksariyati belgilangan maqsadlarga erishishga olib kelmadi. Agar g'alaba jang maydonida qo'lga kiritilgan bo'lsa, bunda qoida tariqasida, bu quvg'inlar bilan mustahkamlanmagan.

Feodal jamiyatida harbiy harakatlarni olib borish taktikasi.

Qurolli kuchlarning markazsizlashtirilishi katta urushlarni olib borishni qiyinlashtirdi. Salib yurishlari (1096-1291) kabi ancha uzoq masofalardagi yurishlar nihoyatda sust tashkil etilganligi bilan ajralib turar va har biri o'z qo'shinlarini boshqaradigan yirik feodallar o'rtasida doimiy mojarolar bilan birga bo'lgan.

Urushlar uzoq vaqt davomida olib borilgan. Shunday qilib, 1337 yilda boshlangan Fransiya va Angliya o'rtasidagi urush 1453 yilgacha uzilishlar bilan davom etdi. Bu tarixga "Yuz yillik urushlar" nomi bilan kirdi. Urushlar va harbiy o'zaro harakatlar, qoida tariqasida, yirtqich xarakterga ega edi. Talonchilik intizomsiz ritsar armiyasiga xos edi.

Qal'a - shaharlar, qal'a va monastirlarning devorlari va minoralari shaklidagi yirik harbiy mudofaa inshootlari urushlar paytida juda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Katta feodallarning qasrlari baland va kirish qiyin bo'lgan joylarda qurilgan, baland va qudratli devorlari va minoralari bo'lgan. Devorlarga yaqinlashish chuqur xandaklar bilan himoyalangan, ba'zan suv bilan to'ldirilgan. Feodal qasrlar ikki maqsadga xizmat qilgan: ular feodallarning deyarli tugamaydigan ichki qurolli kurashida tayanch va dehqonlar qo'zg'oloni paytida ishonchli boshpana bo'lgan.

Qal'alarni qamal qilish paytida turli xil otish, kaltaklash va yaqinlashish vositalari (otish qurollari bo'lgan yog'och qamal minoralari) ishlatilgan.

Ritsar qo'shinlari dushmanga saf tortib yoki xanjarga (chuqur ustun) saf tortib hujum qilganlar. Chiziqli shaklda hujum qilish uchun ritsarlar "palisade" bilan bir qatorda turar edilar - bir qatorda bir-birlaridan 5-10 m masofada, ritsarlar ortida bir muncha masofada skvayerlar, orqalarida esa kamonchilar va nayzachilar turar edi. Takoz hujumi uchun ritsarlar chuqur kolonnada saf tortar edilar. Ustunning boshida ritsarlar xanjar shaklida qurilgan.

"Palisade" hujumi ritsar qo'shinlari to'qnashganda ishlatilgan. Takoz hujumi asosan dushman piyodalariga qarshi ishlatilgan.

Ritsar buyrug'i faqat dushmanga yaqinlashguncha saqlanib qoldi. Jang boshlanishi bilanoq, tarkib parchalanib ketdi va har bir ritsar o'zi tanlagan maqsad sari harakat qilgan. Jang jangovar guruhlarning alohida janglariga bo'linib, oddiy qo'l jangi bilan yakunlangan. Binobarin, ritsarlik taktikasi og'ir qurollangan otliq askarlarning yagona jangiga aylantirilgan.

Janglar, qoida tariqasida, qisqa (2-4 soat) bo'lgan va qon to'kish bilan farq qilmagan. Katta janglarda yo'qotishlar bir necha o'nlab ritsarlarga yetgan.

Tarixchilar "feodalizmning gullab-yashnagan davri urush san'ati rivojlanishining sustligi bilan ajralib turishini ta'kidladi. Ushbu davrda

qurol-yarog' ishlab chiqarishda, harbiy texnikani rivojlantirishda (kuchli qasrlar-qal'alar qurishda) sezilarli yutuqlarga erishildi. Tarixchilar shuni ta'kidlaydiki, ritsar otliqlarning progressiv ahamiyasini og'ir qurollangan otliq askar uchun yakka kurash taktikasini ishlab chiqishda ko'rdi.

XIV asrga kelib ritsar otliqlar asosiy harbiy kuch sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmoqda va piyoda askarlarning roli ortib bormoqda. Bunga ishlab chiqaruvchi kuchlarning o'sishi va shaharlarning - savdo va hunarmandchilik markazlarining rivojlanishi sabab bo'ldi.

XII asrdan ko'plab shaharlar, shahar aholisining lordlar bilan kurashi natijasida o'z-o'zini boshqarishga erishadilar va shahar harbiylaridan o'zlarining yaxshi qurollangan harbiy kuchlarini yaratdilar. XIV asrda shahar piyodalar jang maydonida mustaqil harbiy kuch sifatida harakat qildi va ritsar armiyasini bir necha bor mag'lubiyatga uchratdi. G'arbiy Yevropada Flandriya shaharlarining piyoda qo'shinlari tomonidan ritsarlarga berilgan bunday birinchi jang 1302- yildagi Kortrey jangi edi.

Ushbu jangda piyoda qo'shin mahkam yopiq falanksga o'xshash shaklda jang qildi, ritsarlarga qarshi kurashish uchun mo'ljallangan maxsus qurollardan (uzun pikslar, temir tayoqchalar va gendendagi - halberdning bir turi) va otliqlar harakatiga to'sqinlik qilayotgan yerlardan, botqoqli qirg'oqlari bo'lgan oqim bilan dushmandan ajralib chiqdi.

Tayanch so'zlar:

Ritsar - feodal jamiyati armiyasining zirhli feodal jangchisi.
"Yuz yillik" urush - 1337 yilda boshlangan Fransiya va o'rtasidagi 1453 - yilgacha uzilishlar bilan davom etgan urush.
"Palisade" - hujumi ritsar qo'shinlari to'qnashganda ishlatilgan.
Takozi - hujumi asosan dushman piyodalariga qarshi ishlatilgan.

Nazorat savollari:

1. Feodal jamiyati urushlarining kelib chiqishi sabablari va xarakteri nimalardan iborat?
2. "Yuz yillik" urush qachon va qaysi davlatlar o'rtasida bo'lib o'tgan?

AMIR TEMURNING HARBIY YURISHLARI VA HARBIY SAN'ATI

Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi.

Amir Temur 1336 - yilning 9 - aprelida Kesh viloyatining hozirgi Shahrizabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida yirik barlos begi amir Muhammad Tarag'ay oilasida dunyoga keldi.

Temurning bolaligi va o'spirinligi Kesh tog'larida o'tdi. Yoshligida u ov va otda musobaqalarni, nayza uloqtirish va kamondan otishni xush ko'rardi, harbiy o'yinlarga moyilligi sezilib turar edi. U o'n yoshga to'lgach, Tarag'ayning xizmatida bo'lgan murabbiylar – *otabegilar* Temurni harbiy san'atga va sport o'yinlariga o'rgatdilar. Yoshi ulg'aygach u ko'pchiligi barloslardan bo'lgan bolaligidagi do'stlarini yig'di va yaxshi qurollangan otryad tashkil etdi.

Amir Temur harbiy xizmatni mahalliy hukmdorlar rahbarligida boshladi. U kichik lekin yaxshi qurollangan otryadga ega bo'ldi va shu bilan birgalikda harbiy-taktik tajriba orttirdi. Tez orada Temurning jasorati butun Qashqadaryo vodiysida mashhur bo'ldi. Shon-shuhrat Temurni Movarounnahrning obro'li amirlari bilan yaqinlashtirdi.

XIV asrning o'rtalarida Chig'atoy ulusi ikkita mustaqil davlatga bo'linib ketdi: birinchisi Muvarounnahrda, ikkinchisi esa Mo'g'ulistonda, ikkalasida ham hokimiyat Chingiziylarning qo'lida saqlanib qolindi. Mo'g'uliston Movarounnahrda hukmronlikni da'vo qilib bosqinchilik siyosatini olib bordi. Movarounnahrda amirlar o'rtasida doimo urushlar davom etib turdi, Chingiziylarning hokimiyati esa kuchsizlanib qoldi.

1360–1361-yillarda Mo'g'uliston xoni To'qlug' Temur Movarounnahrda bostirib kirdi. U hech qanday qarshiliksiz Qashqadaryogacha yetib keldi. To'qlug' Temurning qurolli kuchlari ustunligini hisobga olgan yigirma uch yoshli Temur, Mo'g'uliston xoni bilan muzokaralarni olib bordi va uning xizmatiga kirdi. Amir

Temur o‘zining bu harakati bilan Keshda qon to‘kilishining oldini oldi.

Mo‘g‘uliston xoni Movarounnahrda o‘z o‘g‘li Ilyos Xo‘jani hukmdor etib tayinlaganidan keyin Temur unga xizmat qilishdan bosh tortdi.

1362–1363 yillarda Amir Temur Chingiziylarning xoni Husayn bilan yaqinlashdi va uning singlisiga uylandi. Ular ikkalasi bir necha bor Ilyos Xo‘ja qo‘shiniga qarshi harbiy harakatlarni uyushtirdilar. 1364 yilning oxirida ular Ilyos Xo‘ja qo‘shinini Movarounnahrda haydab chiqarishga muvaffaq bo‘ldilar. Shu vaqtga kelib amir Husaynning bo‘ysunmas hukmdorlar bilan kurashi kuchayib ketdi, bunda Temur unga faol ko‘maklashdi. Saklar yashaydigan Seyistonga (hozirgi Eron va Afg‘onistondagi viloyat) harbiy yurishni olib borgan vaqtida Temur o‘ng qo‘li va o‘ng oyog‘idan yaralandi va bir umrga oqsoq bo‘lib qoldi. Shuning uchun uni Temurlang (fors tilidan «Temur cho‘loq») deb atashgan. Yevropaliklar uni «Tamerlan» deb nomlaganlar. G‘arbda u shu nom bilan mashhur bo‘ldi.

To‘qlug‘ Temurning o‘limidan keyin Movarounnahrda haydalgan Ilyos Xo‘ja o‘zining mag‘lubiyatini tan olishni xohlamadi. 1365-yilda u katta qo‘shin bilan yana Movarounnahrda qo‘shin tortdi. Ikkala amirlarning xon bilan kurashi 1365-yilning 22-mayida Chinoz yaqinida, Chirchiqning qirg‘og‘ida bo‘lib o‘tdi. Jang paytida do‘l yog‘ib, hamma yoq botqoqqa aylanib ketdi. Bu jang tarixga «Loy jangi» nomi bilan kirdi. Hal qiluvchi vaqtda Husaynning qo‘shini qat’iyatsizlik qildi, jang boy berildi. Temur va Husayn qo‘shinining qolgan qismi bilan avval Samarqandga, keyin esa Balx viloyatida yashirindi.

Ilyos Xo‘ja o‘sha muvaffaqiyatidan so‘ng o‘z g‘alabasini mustahkamlash maqsadida Samarqandga yurish qildi. Shahar yana mo‘g‘ullar bosqini xavfi ostida qoldi, Shaharning mudofaasini *sarbadorlar* boshchiligidagi tinch aholi o‘z qo‘liga oldi. Sarbadorlar harakati XIV asrning 30-yillarida Xurosonda maydonga keldi. Unda kichik savdogarlar va hunarmandlar ishtirok etganlar, ularning shiorlari quyidagicha bo‘lgan – «mo‘g‘ullarga xizmat qilgandan ko‘ra dorga osilgan ma‘qul». Ularning laqablari «sar» - bosh, «dor» - dor, boshini dorga tikkanlar so‘zidan kelib chiqqan.

Samarqandning mudofaasiga Mavlonzoda va boshqalar boshchilik qildi. Aholining hammasi 12 yoshli bolalardan to

keksalargacha qo‘liga qurol oldi. Himoya taktikasi takomillashgan darajaga etdi. Shaharning bosh ko‘chalari ochiq qoldirildi, lekin ichki ko‘chalar to‘siqlar bilan to‘ soldi, tepasida esa zanjirlar tortildi. Qulay joylarda kamonchilarning otishlari uchun tuynuklar yaratildi. Mo‘g‘ullar bir necha bor harakatlanish mobaynida shahar atrofiga yorib kirishga harakat qildilar, lekin katta talafotlar ko‘rib chekindilar. Keyin otliqlar jangga tashlandi, ular o‘zlarining uchqur harakatlari bilan shahar himoyachilarini sarosimaga qo‘yishlari kerak edi. Lekin sarbadorlar esankirab qolmadilar. Ular chavandozlarni tor ko‘chalarga kiritdilar, keyin esa to‘satdan ularga o‘q yomg‘irini yog‘dirdilar, toshlar va yog‘ochlar bilan ularga zarba berdilar. Mo‘g‘ullar chekinishga majbur bo‘ldilar. O‘lat vabosi tarqalib, ular otlarining katta qismidan mahrum bo‘ldilar.

1366-yilning bahorida sarbadorlar rahbarlarining orasida kelishmovchiliklar yuzaga kelganidan foydalangan Temur Husayn bilan birga Samarqandga yetib keldi va sarbadorlar o‘rtasida tartib buzarlilarni chiqarganlarning ustidan sud o‘tkazdi. Shunday qilib, Husayn va Temur Samarqandning, qolaversa, butun Movarounnahrning to‘liq hukmdoriga aylandilar.

Husayn mamlakatning yo‘lboshchisiga aylandi, Temur esa uning o‘ng qo‘li bo‘ldi. Lekin tezda ularning munosabatlari keskinlashib ketdi. Husayn Amir Temurning harbiy boshliqlaridan katta tovonlarni to‘lashni talab qilib qoldi va yangi istehkomlarni qurib Balxni mustahkamlay boshladi. Temur janubga Qashqadaryodan Termizga, Amudaryo bo‘ylariga tushdi, daryoni kechib o‘tib 1370-yilda Balx shahrini bosib oldi.

Husaynning ustidan qozonilgan g‘alabadan keyin Temur Movarounnahrning hukmdorlari o‘rtasida boshliq bo‘ldi. Balx egallangandan keyin vazirlar, beklar va armiya qo‘mondonlari o‘rtasida bo‘lib o‘tgan qurultoyda Temur Movarounnahrda cheksiz hokimiyatga ega shaxsga aylandi.

Shu yili Amir Temur poytaxtni Keshdan Samarqandga ko‘chirdi va tez orada mustahkam devorlar va qal‘alar qurdira boshladi. Davlatni boshqarish bilan birga u harbiy yurishlar tashkil etib, Movarounnahrda - Amudaryo va Sirdaryo o‘rtasidagi yerlarni, Farg‘ona va Shosh viloyati yerlarini o‘z davlati tarkibiga kiritdi.

Amir Temurning keyingi asosiy vazifasi Movarounnahrda kuchli markazlashgan davlatni barpo etish, uning xavfsizligini ta'minlash va yangi yerlarni o'z davlati tarkibiga qo'shishdan iborat edi.

Amir Temur Kepakxonning davridan amal qilib kelingan ma'muriy tizim–tumanlarga bo'linish, ya'ni o'ng minglik qo'shinni yetkazib berish qobiliyatiga ega bo'lgan viloyatlar tizimini saqlab qoldi. Amir Temur davrida Samarqand viloyati yettita tumandan iborat bo'lgan.

Markazlashgan davlat hokimiyatining asosiy tayanchi, davlat chegaralari barqarorligini va yangi yerlarni zabt etish quroli bo'lib xizmat qilgan harbiy kuch hisoblandi.

Amir Temur armiyasi markazlashgan va o'ta intizomli bo'lib, o'ng ming, ming, yuzlik va o'nliklarga bo'lingan edi. Har bir o'nlik o'z komandiriga ega bo'lgan, har o'nta o'nlikning komandirlaridan bittasi yuzlikning komandiri etib tayinlangan va hokazo. Har bir qo'shin bo'linmasi safarda ham, lagerda turganda ham o'z o'rnini va vazifasini yaxshi bilgan. Hech kim o'z o'nligidan, yuzligidan, mingligidan yoki o'n mingligidan boshqa yoqqa ketishga haqqi bo'lmagan.

Armiyaning asosini Amir Temurning avlodlari, ya'ni barloslar tashkil etgan, ulardan katta-katta qo'shin birlashmalarining qo'mondonlari tayinlanib, ular jangda muvaffaqiyat va mag'lubiyatlar uchun javobgar hisoblanganlar.

Chig'atoylardan ishonchli gvardiyani, tom ma'noda barloslar avlodidan tashkil etish muhim ish bo'lib hisoblandi. Gvardiya katta imtiyozlarga ega bo'lib, davlatning tayanchi bo'ldi. Uning yordami bilan Amir Temur Amudaryo va Sirdaryo o'rtasidagi yerlarni hamda Farg'ona va hozirgi Toshkent viloyatidagi hududlarni birlashtirdi.

Lekin hali ham Mo'g'uliston tomonidan solinib turgan xavf-xatar tugagan emas edi. Mo'g'ullarning Oltin O'rdasi ham mavjud bo'lib, u ham Oq O'rda singari Jo'ji ulusining bir qismi edi. O'sha paytda Amir Temur davlati bilan Oltin O'rda o'rtasida Xorazm joylashgan bo'lib, u qadimdan Movarounnahr bilan umumiy iqtisodiy, siyosiy va madaniy manfaatlar bilan bog'liq bo'lgan. Mo'g'ullar davrida Xorazm ikki bo'lakka bo'lingan edi: markazi Urganch bo'lgan Shimoliy Xorazm - Oltin O'rda safiga kirgan, poytaxti Kat hisoblangan Janubiy Xorazm - Chig'atoyning ulusiga tegishli bo'lgan. XIV asr 60-yillarining boshlarida Xorazmning ikkala qismi ham

So‘filar sulolasidan etishib chiqqan mahalliy hukmdor Husayn tomonidan birlashtirildi (1361–1372).

Amir Temur davlatining asosini Movarounnahr tashkil etgan bo‘lsa ham, ayrim amirlar uning hukmdorligini qonuniy deb tan olmadilar, chunki ular Chingiziylarga qarashli edi. Davlatning shimoliy va sharqiy chegaralariga doimo mo‘g‘ullar va Oq O‘rda hujum qilib turdi. Ayniqsa bundan sharqiy Farg‘ona va O‘ror, Yassi (Turkiston) Sayramning cho‘lli chegara hududlari katta azob-uqubatlarga chekdi. 1370–77 yillarda Mo‘g‘uliston hukmdori amir Qamariddin (Ilyos Xo‘janing o‘g‘li) bir necha marta Toshkent va Andijonga hujum qildi. 1376 yilda esa u Farg‘ona vodiysining katta qismini bosib olishga muvaffaq bo‘ldi va shahar-qishloqlarni vayronaga aylantirdi.

Bu hol Amir Temurni Mo‘g‘ulistonga qarshi ketma-ket bir nechta harbiy yurishlarni amalga oshirishga majbur etdi. Bu yurishlar natijasida davlatning sharqiy chegaralari xavfsizligi ta‘minlandi va uning hududlari Gurjigacha kengaydi. 20 yil ichida (1370–1390) Amir Temur hammasi bo‘lib Mo‘g‘ulistonga yetti marta harbiy yurish uyushtirdi.

Xorazmni o‘z davlatining ajralmas qismi deb hisoblagan Amir Temur, Xorazmga beshta yurishni amalga oshirdi. Birinchi yurish 1371-yilda Kat shahrini egallanishi bilan tugadi. 1373–1375-yillarda uyushtirilgan ikkinchi va uchinchi yurishlar muvaffaqiyatsiz tugadi. Xorazm hukmdori Yusuf So‘fi 1376-yilda o‘z qo‘shini bilan Buxoro va uning atroflaridagi shaharlarni taladi. Xorazmga navbatdagi yurish 1379-yilda amalga oshirildi. Jang paytida yevropalik ritsarlar musobaqalariga o‘xshash manzara bo‘lib o‘tdi. Yusuf So‘fi Amir Temurni yakkama-yakka kurashga chaqirdi, Amir Temur bu taklifni qabul qildi va qal‘aning yaqiniga kelib raqibini chaqirdi, lekin u so‘zida turmay kurashga chiqmadi.

Shundan so‘ng Amir Temurning jangchilari jangni boshladilar va shaharni egalladilar. Xorazm hukmdori mag‘lubiyatini tan oldi va Amir Temur bilan sulh tuzdi. 1388-yilda Oltin O‘rda xoni To‘xtamish qo‘shinining bir qismini Xorazmga qoldirdi. Bu hol Amir Temurni navbatdagi beshinchi yurishni uyushtirishga majbur etdi. Ushbu harbiy yurishdan keyin Xorazmning butligi tiklandi va u Amir Temur mulkiga kiritildi.

O‘z davlatini mustahkamlab, Amir Temur qal’alarni mustahkamlashga katta e‘tibor berdi. 1380-yilning bahorida Amir Temur Shahrisabz atrofida qal’a devorlarini qurdirdi.

Movarounnahrning mustaqilligiga ikkita mo‘g‘ul davlatlari Oq O‘rda va Oltin O‘rda katta xavf solib turardi, ayniqsa ularning yagona bir davlatga birlashishi ko‘ngilsiz oqibatlariga olib kelishi mumkin edi. Shuning uchun Amir Temur Jo‘ji ulusida bo‘layotgan hodisalarni diqqat bilan kuzatib turdi va ularning birlashishlariga yo‘l qo‘ymaslikka harakat qildi va har qanday qulay vaziyatdan o‘z manfaati uchun foydalandi. Oq O‘rda taxtiga o‘z odamini qo‘yishi kerak edi.

1376-yilda Amir Temur Oq O‘rda va Oltin O‘rdani birlashtirishga harakat qilganligi uchun, Oq O‘rda xoni O‘risxon tomonidan qatl etilgan Tuy Hoji O‘g‘lonning o‘g‘li To‘xtamish o‘g‘lonni qo‘llab-quvvatlay boshladi. Amir Temur To‘xtamishga katta sovg‘a-salomlar in’om etdi, Sabran viloyati va Signak shahrini unga berdi. 1377-yilda Dashti-Qipchoqqa uyushtirilgan yurushidan keyin va O‘risxon olamdan o‘tganidan keyin Sohibqiron Oq O‘rda taxtiga To‘xtamishxonni o‘tqazdi. Lekin keyinchalik To‘xtamish Amir Temurga xoinlik qildi, u O‘risxonning izidan bordi. 1380 yilda To‘xtamish, rus qo‘shinlaridan chekkan mag‘lubiyatidan kuchsizlanib qolgan (Kulikovo jangi) Mamayxonni tor-mor etdi va Oltin O‘rda taxtini egaladi. Shunday qilib, u Oq O‘rda va Oltin O‘rdani birlashtirdi. Keyingi voqealar shuni ko‘rsatdiki, To‘xtamish Amir Temurning ashaddiy dushmaniga aylanib qoldi.

Amir Temur davlatining yaratilishi borasida Movarounnahr va Xorazm yerlarini birlashtirishni oxiriga yetkazgach, Amir Temurning keyingi bosh vazifasi, avval uchta g‘arbiy mo‘g‘ul uluslariga qarashli bo‘lgan hududlarda yagona davlatni barpo etishdan iborat bo‘ldi. 1380-yilga kelib unga tobe bo‘lmagan ulus, Eronni o‘z safiga olgan Xulagid ulusi edi xolos.

Janubiy viloyatlarni zabt etish Xurosonga yurish bilan boshlandi. Xurosonning poytaxti Hirot muhim harbiy-strategik ahamiyatga ega edi. 1381- yilda Amir Temurning qo‘shini Hirot, Tus, Kelat va Sabzavor shaharlarini egalladi. 1382-yildan 1385-yilgacha Amir Temur Xurosonga, Mozandaronga, Shimoliy Eronga (Sultoniya shahrigacha) va Ozarbayjonga bir-nechta yangi harbiy yurishlarni amalga oshirdi. Bu yurishlar natijasida Amir Temur davlati tarkibiga

Xuroson, Afgʻoniston, Seyiston, Mozandaronning bir qismi, Eronning Shimolidan Sultoniyagacha boʻlgan hududi kiritildi.

Amir Temur siyosiy faoliyatining boshlanishi.

Amir Temur ilk harbiy faoliyatini qoʻl ostidagi navkarlari bilan ayrim viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshlagan. Ularning oʻzaro kurashlarida qatnashib, jasorat koʻrsatgan, janglarda chiniqqan, harbiy mahoratini oshirgan, dongʻi butun Qashqadaryo vohasiga yoyilgan. Amir Temurning aql-u zakovati, shijoati va shuhrati uni Movarounnahrning nufuzli amirlaridan amir Xizr Yasovuriy va amir Qazagʻon bilan yaqinlashtirdi. Xondamirning yozishicha, otasi amir Taragʻoy Amir Temurni avval (1355) amir Joku barlosning qizi Nurmushk ogʻaga, soʻngra oʻsha yili (1355) Qazagʻonning nabirasi va amir Husaynning singlisi Oʻljoy Turkon ogʻaga uylantiradi. Keyingi nikoh tufayli Amir Temur bilan Balx hokimi amir Husayn oʻrtasida ittifoq yuzaga kelib, ular birgalikda moʻgʻullarga qarshi kurashadilar. Amir Temurning Movarounnahrni birlashtirish yoʻlidagi harakati XIV-asrning 60-yillari boshlaridan boshlandi. XIV-asr ning 50-yillari oxirida Movarounnahrda amirlarning oʻzaro kurashi kuchayib, amir Qazagʻon oʻldirildi. Mamlakatda siyosiy parokandalik avjiga chiqib, ogʻir tanglik sodir boʻldi. Xondamirning "Habib us-siyar" kitobida keltirilgan maʼlumotlarga qaraganda, ulus oʻnga yaqin mustaqil beklklarga boʻlinib ketgan. Samarqand viloyatida amir Bayon Sulduz, Keshda amir Hoji Barlos, Xoʻjandda amir Boyazid Jaloir, Balxda Uljoy Bugʻa Sulduz, Shibirgʻonda Muhammad I Xoja Aperdi Nayman, Koʻhistonda Badaxshon shohi amir Sotilmish, Xuttalonda Kayxusrav, Hisor Shodmon hududida amir Husayn va amir Xizr Yasovuriylar oʻzlarini hokimi mutlaq deb eʼlon qiladilar.

Bu davrda Chigʻatoy ulusining sharqiy qismi - Yettisuv va Sharqiy Turkistonda hukmronlik qilayotgan moʻgʻul xonlari Movarounnahrda ogʻir siyosiy vaziyatdan foydalanib, bu yerda oʻz hokimiyatini oʻrnatishga harakat qildilar. Jeta xonlaridan Tugʻluq Temur va uning vorisi Ilyosxoja 1360 - 1361 va 1365-yilda Movarounnahrda bir necha bor bostirib kirdilar. Moʻgʻul xonlarining bosqinchilik yurishlari va zulmiga qarshi xalq harakati boshlandi. Biroq, Movarounnahr amirlari xalqqa bosh boʻlib, moʻgʻul bosqinchilariga qarshi kurashga jurʼat eta olmadilar. Ularning bir qismi dushman tarafiga oʻtdi, ikkinchi qismi esa el-yurtni tark etib, oʻzga mamlakatlardan boshpana izladilar. Amir Temurning amakisi,

Kesh viloyatining hukmdori amir Hoji Barlos Xurosonga qochdi. Mana shunday og'ir pallada siyosat maydoniga Amir Temur kirib keldi. Mo'g'ullarga qarshi turish uchun kuchlar nisbati teng emasligini hisobga olgan 24 yoshli Amir Temur 1360-yilning boshida Tug'luq Temur tomonidan Keshga yuborilgan beklar bilan kelishadi. Sharoit taqozosi bilan xon xizmatiga o'tib, uning yorlig'i bilan o'z viloyatining hukmdori etib tayin qilinadi. Shubhasiz, bu noilojlikdan qo'yilgan siyosiy hamda strategik qadam bo'lib, bu bilan Amir Temur mo'g'ullarning navbatdagi talon-tarojliklarni oldini olgan, mamlakat va xalqni falokatdan qutqargan edi. Biroq, Movarounnaxrning hukmdori etib tayin qilingan Ilyosxoja va uning lashkarboshisi amir Bekkichik bilan Amir Temurning murosasi kelishmay qoladi. Shu sababdan 1361-yilning oxirida u mamlakatni tark etishga majbur bo'ladi.

Xivaning janubida, Urganjiy dashtida Amir Temur Tug'luq Temurning yana bir raqibi - qaynog'asi amir Husayn bilan uchrashadi. Amir Temur mo'g'ullar bilan kurashish maqsadida u bilan birlashib, ikkovlon kuch to'plashga kirishadi. Dastlab ular Tug'luq Temurxonning farmoniga binoan Amir Temurni ta'qib qilishga kirishgan Xiva dorug'asi To'qol (Tavakkal) bilan jang qiladilar. So'ngra 1362-yilning kuzida Seyistonda viloyat hukmdori Malik Qutbiddinning tarafida turib mekroniyalar bilan bo'lgan to'qnashuvda Amir Temur o'ng kifti va o'ng oyog'idan jarohatlanadi.

Amir Temur va amir Husayn keyingi ikki yil davomida Ilyosxoja boshliq Jeta lashkari bilan bir necha marta jang qiladilar. Nihoyat, 1364-yil oxirida ular mo'g'ul qo'shinlarini Movarounnahr hududidan quvib chiqarishga muvaffaq bo'ladilar.

Biroq, Movarounnahrni qo'ldan chiqarishni istamagan Ilyosxoja 1365-yilning bahorida yana Turkiston ustiga qo'shin tortadi. Toshkent bilan Chinoz oralig'ida ikki o'rtada sodir bo'lgan jang tarixda "Loy jangi" nomi bilan shuhrat topadi. Jangda amir Husaynning xiyonati oqibatida mag'lubiyatga uchraydilar va o'z qo'shinlari bilan Amudaryo bo'ylariga chekinib, Balx viloyatida o'rnashdilar. Ilyosxoja esa hech qanday qarshilikka uchramay Xo'jand, Jizzax va boshqa bir qancha shahar hamda qishloqlarni egallab, Samarqand ustiga yuradi. Samarqand o'sha paytlarda katta qo'shinga qarshilik ko'rsata olmasdi. Shaharning na devori va na mustahkam istehkomlari, na qurollangan sipohiysi bor edi. Bek va

amirlar shaharni tark etgan edi, lekin mo'g'ullarga qarshi xalq ko'tariladi, sarbadorlar shahar mudofaasini o'z qo'llariga oladilar. Shahar mudofaachilariga Madrasa tolibi ilmlaridan Mavlonozoda Samarqandiy, jun (paxta) tituvchilar mahallasining oqsoqoli Abu Bakr Kuluyi (Kalaviy) Naddof va mergan mavlono Xurdaki Buxoriylar boshchilik qiladilar. Sarbadorlar Samarqand shahrida mo'g'ullarga qaqshatqich zarba beradilar. Ilyosxoja dastlab Samarqandni, so'ngra butun Movarounnahrni tashlab chiqib ketishga majbur bo'ladi. Sarbadorlarning mo'g'ullar ustidan qozongan g'alabasi haqidagi xabar amir Husayn bilan Amir Temurga ham borib yetgan. Amir Temur qishni Qarshida, Husayn esa Amudaryo bo'yidan o'tkazib, 1366-yil bahorida Samarqandga yo'l oldilar. Ular sarbadorlarning dushman ustidan qozongan g'alabalaridan mamnun bo'lganliklarini va ular bilan uchrashmoqchi ekanliklarini bildiradilar. Biroq, sarbadorlarning boshliqlari amirlar huzuriga kelganlarida amir Husayn buyrug'i bilan Abu Bakr Kuluyi (Kalaviy) Naddof bilan mavlono Xurdak Buxoriylar dorga tortiladi, Mavlonozodani esa Amir Temur o'z himoyasiga olib qutqarib qoladi. Shu tariqa sarbadorlar boshliqsiz qoldirilib, Movarounnahrda amir Husaynning hukmronligi o'rnatiladi, ammo ko'p vaqt o'tmay Husayn bilan Amir Temur o'rtasidagi munosabat keskinlashib, ochiqdan-ochiq nizoga aylanadi. Amir Temurning nufuzi ortib borayotganligidan xavfsiragan amir Husayn Balxga qaytib, uning qal'a devorlari va istehkomlarini mustahkamlashga kirishadi. Balx, Qunduz va Badaxshondan ko'p sonli lashkar ham to'playdi. Kesh va Qarshi viloyatlariga bosh bo'lgan Amir Temur ham amir Husaynga qarshi hal qiluvchi jangga hozirlik ko'radi. 1366 - 70 yillar o'rtasida bir necha bor to'qnashuvlar bo'lib o'tadi.

"Buyuk amir" sifatida saylanishi.

XIV-asrning 60-yillarida Movarounnahrda hukm surgan nihoyatda og'ir siyosiy va iqtisodiy vaziyat mamlakatni birlashtirib, kuchli bir davlat tashkil etishni taqozo qilmoqda edi. Amir Husayndan ko'ra Amir Temur zamonining bunday talabini yaxshiroq tushunardi. Shuning uchun ham o'z faoliyatining dastlabki bosqichida barcha harakatni Movarounnaxrda markazlashgan davlat tuzishga qaratadi. Bunday maqsadni amalga oshirishda u ruhoniylar, harbiylar, savdogarlar va shahar hunarmandlari tabaqalariga suyandi. Amir Temur tarqoq mamlakatni birlashtirishga kirishar ekan, kurashni avvalo, ichki g'animlaridan boshladi. 1370-yil bahorida Amir Temur

amir Husaynga qarshi yo'lga chiqdi. Qo'shin Termiz yaqinidagi Biyo qishlog'iga yetganda makkalik shariflardan Sayyid Baraka Amir Temur faoliyatini qo'llab-quvvatlab, unga oliy hokimiyat ramzi katta nog'ora - tabl bilan yalov -bayroq tortiq qildi.

Shubhasiz, bu voqea katta siyosiy ahamiyatga ega edi. Chunki u saltanat ramzi edi. Amir Temur buni yaxshi tushunardi. Shuning uchun ham Balxga yetmasdan O'rpuz mavzeyida u amir va no'yonlari bilan kengash o'tkazadi. Ko'pchilikning xohish va ixtiyori bilan, o'sha davr qonun-qoidalariga ko'ra, chingiziylar avlodidan bo'lgan Suyurg'atmish o'g'lon Movarounnahr podsholigi taxtiga o'tqazildi. Amir Temur qo'shini to Balxga yetib borgunicha, unga yo'l-yo'lakay yangi-yangi kuchlar kelib qo'shildi. Shu asnoda amir Husaynni ko'pchilik amirlari tark etdilar. Jangda amir Husayn qo'shinlari yengildi, ikki kunlik qamaldan so'ng, 1370-yilning 10-aprelida Balx shahri Amir Temurga taslim bo'ldi. Amir Husayn asir olinib, qatl etildi. Bu g'alabadan so'ng Amir Temur Movarounnahrning chingiziylardan bo'lgan hukmdori Qozonxonning qizi Saroymulk xonimni o'z nikohiga oldi. Xon qiziga uylanganligi munosabati bilan Amir Temur "ko'ragon", ya'ni "xonning kuyovi" unvonini oldi.

1370-yilning 11-aprelida Chig'atoy ulusining barcha beklari, amirlari, viloyat va tumanlarning dorug'alari hamda Termizning sayyidlari (xudovandzodalari), shuningdek Amir Temurning yoshlikdan birga bo'lgan quroldosh do'stlari va piri Sayyid Barakaning ishtirokida o'tkazilgan qurultoyda an'anaga ko'ra chingiziylardan Suyurg'atmishxon mamlakat hukmdori deb e'lon qilingan bo'lsada, amalda markaziy hokimiyatni Amir Temur o'zi boshqardi, viloyatlardagi hokimiyatni o'g'illari, nabiralari va yaqin amirlari orqali idora qildi. Samarqand Amir Temur davlatining poytaxtiga aylantirilib, o'sha yilning yozida shahar devori va qal'asi tiklandi, saroy va qasrlar bino qilindi.

Amir Temurning Oq O'rdaga yurishi.

Amir Temur Movarounnahrni mo'g'ullar hukmronligidan ozod etib, mamlakatda mustaqil davlat barpo etgan bo'lsada, hali mamlakatda barqaror tinchlik o'rnatilgan emas edi. Bir tomondan ayrim viloyat hokimlari Amir Temur hokimiyatini tan olishdan bosh tortib turgan bo'lsalar, ikkinchi tomondan mamlakatning sharqiy va shimoliy hududlari notinch edi. Mo'g'uliston bilan Oq O'rda hukmdorlari Farg'ona vodiysining sharqiy O'tror, Yassi (Turkiston)

va Sayram shaharlariga xavf solib, bu hududlarga tez-tez hujum qilar va aholini talon-taroj qilardi. Shuning uchun ham Amir Temur dastlabki yillarda mamlakat sarhadlari xavfsizligini ta'minlashga katta ahamiyat berdi. Isyonchi amirlarga qarshi shafqatsiz kurash olib bordi. 1370-yilning kuzi va 1371-yilning bahorida amir Zinda Chashmga zarba berib, Shibirg'on viloyati bo'ysundirildi. Balx va Toshkent viloyatlari ham Amir Temur hokimiyatini tan oldilar. Ammo Xorazm Oq O'rda hukmdorlariga suyanib, hanuz bo'ysunishdan bosh tortib kelardi. Xorazmni Amir Temur Chig'atoy ulusining ajralmas qismi deb hisoblab, uni o'z davlatiga qo'shib olish siyosatini tutdi. Ammo bu masala elchilar vositasida tinch yo'l bilan hal etilmagach, Amir Temur Xorazm hududiga besh marotaba yurish qildi. Birinchi yurishi 1371-yilning yoz (iyul)ida Kat shahrini egallash bilan yakunlandi. Amir Temurning 1373-yilning bahori va 1375-yilning yozida Xorazm tomonga qilgan ikkinchi yurishi natijasiz tugadi. Bu asnoda Oltin O'rda xoni To'xtamish bilan ittifoq tuzib olgan Xorazm hukmdori Yusuf so'fi, uning yordamida Amir Temur davlati hududlariga bir necha bor yurish qilib, Qorako'l tumani va Buxoro viloyatlarini talon-taroj etdi. Bunday vaziyat shubhasiz, 1379-yilda Amir Temurni to'rtinchi marotaba Xorazmga qo'shin tortishga majbur etdi. Lekin, bu yurish ham avvalgilari kabi sulh tuzish bilan tugadi. Biroq shunga qaramay, Yusuf so'fi ilgari Xorazmning Chig'atoy ulusiga tegishli bo'lgan janubiy-sharqiy (Kat va Xiva shaharlari birga) qismini yana qaytadan bosib oldi. Amir Temur davlatiga nisbatan Yusuf so'fining tutgan bunday tajovuzkorona siyosati Xorazm ustiga Amir Temurning beshinchi marta yurish qilishiga sabab bo'ldi. 1388-yilda Xorazmning poytaxti vayron etilib, uning hududlari Amir Temur davlatiga bo'ysundirildi.

1360-yildan 1380-yilgacha, ya'ni 20 yil ichida Oltin O'rdada 25 ta xon almashdi. Oq O'rdaning hukmdori O'risxon 1375-yilda Jo'ji ulusining ikki qismi Oltin O'rda va Oq O'rdani birlashtirishga qaror qildi. O'rdalar birlashib Amir Temur davlatiga jiddiy xavf tug'dirishi mumkin edi. Bu xavfni oldini olish uchun Amir Temur yuzaga kelgan vaziyatdan mohirlik bilan foydalandi.

Oq O'rdaning o'zbek amirlaridan biri To'y Xo'ja O'g'lon Oltin O'rdaga qarshi harbiy yurishga ishtirok etishdan bosh tortganligi uchun O'risxon tomonidan o'ldirildi. To'y Xo'ja O'g'lonning o'g'li To'xtamish O'g'lon 1376- yilda Oq O'rdadan qochib Samarqandga

keldi.

Amir Temur undan O'risxonga qarshi kurashish uchun foydalanishga qaror qildi. Amir Temur To'xtamishni Jo'ji ulusida uning siyosatini yurgizuvchi kishi bo'ladi deb o'ylagan edi. Lekin buning aksi bo'lib chiqdi. Amir Temurning yordami bilan Oq O'rdaning xoniga aylangan To'xtamish O'risxonning izidan bordi, ya'ni u Jo'ji ulusini birlashtirishni va qudratli Oltin O'rdani yaratish uchun kurashni boshladi. Oq O'rdaning hukmdoriga aylangan To'xtamish (1377y.) o'zining raqibi va soxta xon Mamayxonning Kulikovo dalasida rus knyazi Dmitriy Donskoydan chekkan mag'lubiyatidan foydalanishga qaror qildi va shu yili Kalka daryosi yoqasida Mamayxonning qolgan-qutgan qo'shinini tor-mor etdi. Bu g'alabadan keyin To'xtamish Oltin O'rdaning oliy hukmdori-xoni bo'ldi va Jo'ji ulusining ikkala qismini birlashtirishga kirishdi.

Amir Temur bilan shijoatli va makkor To'xtamish o'rtasidagi kelishmovchiliklar ochiqchasiga kurash tusini oldi.

Amir Temur o'z davlatiga shimoliy qo'shnisi-Oltin O'rda qanday xavf solib turganini tushunib etgan edi. Movarounnahrda shimol tomondan xavf rahna solib turgan ekan Amir Temur hech qanday yurishlarni amalga oshira olmas edi.

1387-1388-yillarda Amir Temurning Movarounnahrda yo'qligidan foydalangan To'xtamish davlat ichkarisiga hujum boshladi. Yo'lda uchragan kichik qo'shin guruhlarini yakson etib, To'xtamish Samarkand va Buxoro viloyatlari hududiga bostirib kirdi. Shaharlar Oltin o'rdaliklar tomonidan qurshab olindi. Bu vaqtda Eronda turgan Amir Temur 30 minglik qo'shinni Movarounnahrda yordamga jo'natdi, o'zi ham shoshilinch ravishda vataniga qaytdi. To'xtamish chekindi, lekin u Xorazm hukmdori Sulaymon So'fini Amir Temurga qarshi kurash uchun o'ziga birlashishga ko'ndirdi. Bu voqealar Sohibqironni 1388-yilda Xorazmga beshinchi-oxirgi yurishni amalga oshirishga majbur qildi. U Urganchni bosib oldi va So'fi sulolasi hukmdorligini tugatdi.

To'xtamishning Samarkand va Buxoroga yurishi Amir Temurda, bu kurash alohida hududni bosib olish istagi uchun emas, balki To'xtamishni Sohibqironning siyosatiga qarshi yo'naltirilgan kurashining ifodasi ekanligiga shubha qoldirmadi.

Tayanch soʻzlar:

Sarbadorlar - «sar» - bosh, «dor» - dor, boshini dorga tikkanlar soʻzidan kelib chiqqan. Shiori «Moʻgʻullarga xizmat qilgandan koʻra dorga osilgan maʼqul».

"Loy jangi" - 1365-yilning bahorida Chinozda Amir Temur bilan Husaynning Ilyosxoʻjaga qarshi boʻlib oʻtgan jangi.

Saroymulk xonim - yoki Bibixonim - Qozonxonning qizi Amir Temurning xotini.

"Koʻragon" - yaʼni moʻgʻullarda "xonning kuyovi" unvoni.

Nazorat savollari:

1. Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishiga sabab boʻlgan omillar nimalardan iborat?
2. Amir Temur siyosiy faoliyatining boshlanishi qaysi voqealarga bogʻliq?
3. "Buyuk amir" sifatida saylanishi.
4. Amir Temur tomonidan Oq Oʻrdani zabt etilishiga qaysi holatlar sabab boʻldi?

AMIR TEMURNING HARBIY YURISHLARI VA HARBIY SANʼATI

Amir Temurning Uch yillik yurishi.

Amir Temur shimoli-gʻarbdan, yaʼni Oltin Oʻrda tomonidan boʻlayotgan tazyiqqa barham berish maqsadida Toʻxtamishga qarshi uch marta qoʻshin tortishga majbur boʻldi. U 1389-yilda Dizaq (Jizzax)ning Achchiq mavzeida, 1391-yilning 18-iyunida (hozirgi Samara bilan Chistopol shaharlari oraligʻida joylashgan Qunduzcha (Kondurcha) daryosi vodiysida 1395-yilda (28-fevral) Shimoliy Kavkazda Terek daryosi boʻiida Toʻxtamish qoʻshiniga qaqshatqich zarba beradi. Amir Temur harbiy yurishlari oqibatida Quyi Idil (Volga) viloyatlari, Saroy Berka, Saroychiq va Hojitarxon (Astraxon) kabi shaharlar gʻorat qilindi. Amir Temur Toʻxtamishni quvib Ryazan viloyatigacha bordi va Yelets shahrini ishgʻol qildi. Sharafuddin Ali Yazdiy Amir Temurning Moskva yurishini shunday taʼriflaydi: "Sohibqiron Moskvaga sorikim, Rusning shaharlaridan erdi, tavajjuh qildi. Anda yetkonda nusratshiʼor cheriki ul viloyatni (shahar va

atrofini) chobtilar va andag‘i hokimlarni tobe‘ qildi. Va cherikning eliklariga sonsiz mol tushti..." ("Zafarnoma", 179-bet). Bu urushda Azaq (Azov), Kuban va Cherkas yerlari ham kuchli aziyat chekdi. Qizig‘i shundaki, Amir Temur Idilning Turotur kechuvi bo‘yida O‘rusxonning o‘g‘li Quyrichoq O‘g‘lonni chaqirtirib, unga qo‘lga kiritilgan sobiq Jo‘ji ulusini in‘om etdi. Rossiya tarixchilari B. D. Grekov va A.Yu.Yakubovskiylarni yozishlaricha, Amir Temurning To‘xtamish ustidan qozongan g‘alabasi, faqat Markaziy Osiyo uchun emas, balki butun Sharqiy Yevropa, shuningdek tarqoq Rus knyazliklarining birlashishi uchun ham buyuk ahamiyat kasb etgan.

To‘xtamish O‘zbekxon davridagi Oltin O‘rdaning qudratini tiklashga harakat qildi. Yangi yerlarni zabt etish uchun u harbiy yurishlarni boshladi. 1386-yilda To‘xtamishning qo‘shini Ozarbayjonga bostirib kirdi. U Tabrizni zabt etdi, Ozarbayjonning ko‘pgina shaharlari talon-taroj qilindi va vayronaga aylantirildi.

Amir Temur o‘z davlatiga shimoliy qo‘shnisi Oltin O‘rda qanday xavf solib turganini tushunib etgan edi. Movarounnahrda shimol tomondan xavf rahna solib turgan ekan Amir Temur hech qanday yurishlarni amalga oshira olmas edi.

1387-1388-yillarda Amir Temurning Movarounnahrda yo‘qligidan foydalangan To‘xtamish davlat ichkarisiga hujum boshladi. Yo‘lda uchragan kichik qo‘shin guruhlarini yakson etib, To‘xtamish Samarqand va Buxoro viloyatlari hududiga bostirib kirdi. Shaharlar oltin o‘rdaliklar tomonidan qurshab olindi. Bu vaqtda Eronda turgan Amir Temur 30 minglik qo‘shinni Movarounnahrda yordamga jo‘natdi, o‘zi ham shoshilinch ravishda vataniga qaytdi. To‘xtamish chekindi, lekin u Xorazm hukmdori Sulaymon So‘fini Amir Temurga qarshi kurash uchun o‘ziga birlashishga ko‘ndirdi. Bu voqealar Sohibqironni 1388-yilda Xorazmga beshinchi-oxirgi yurishni amalga oshirishga majbur qildi. U Urganchni bosib oldi va So‘fi sulolasi hukmdorligini tugatdi.

To‘xtamishning Samarqand va Buxoroga yurishi Amir Temurda, bu kurash alohida hududni bosib olish istagi uchun emas, balki To‘xtamishni Sohibqironning siyosatiga qarshi yo‘naltirilgan kurashining ifodasi ekanligiga shubha qoldirmadi.

Amir Temurning To‘xtamishga qarshi uchta yurishidan (1389, 1391, 1395 y.) ikkita oxirgisi, ayniqsa 1395-yilda uni Terek daryosi bo‘yida tor-mor etilishi harbiy san‘atning rivojlanishi nuqtai-nazaridan

katta e'tiborga sazovordir.

1391-yilning qishida Sohibqiron To'xtamish tomonidan kutilayotgan xavfni bartaraf etishga va Oltin O'rdaning Misr mamluklari bilan birga Temur davlatiga qarshi ittifoq tuzishiga yo'l qo'ymaslikka qaror qildi. U To'xtamishga qarshi yurishni boshlash uchun qo'shinni to'plashga farmon berdi. Qo'shin uchun oziq-ovqat zaxiralari to'plandi. Yig'ilgan qo'shin Samarqanddan chiqib, Xo'jand shahri yaqinida qurilgan ko'prikdan Sirdaryoni kechib o'tdi. Toshkentda Temur o'z qo'shinining ko'rigini o'tkazdi. Jangchilarga kerakli qurol-yarog'lar va anjomlarga ega bo'lishliklariga buyruq berildi. 1391-yilning 19-yanvarida qo'shinning ko'rigi vaqtida Amir Temur Jo'ji ulusiga urush e'lon qildi. U o'z qo'shinini safar tartibiga safladi va yo'l boshchilarni tayinladi.

Oldinda ikki yuz minglik qo'shin bilan cho'l-u biyobondan o'tishdek mashaqqatli yurishni amalga oshirish masalasi turar edi. Cho'ldan 2500 kilometr masofani bosib o'tish kerak edi. Amir Temur vaziyatni sinchkovlik bilan o'rganib chiqdi va shunday yo'lni tanladiki, bu yo'l harakat davomida dushmandan xavfsizlikni ta'minlardi va shu bilan birga qo'shinni g'anim bilan to'qnashgunga qadar sezdirmas edi. Amir Temurning qo'shini Yassi (Qozog'istondagi hozirgi Turkiston), Qorchiq, Sabron orqali harakatlanib, keyin Sariuzenga (Sarisu daryosi) chiqdi, u yerdan Kichik tog' va Buyuk tog' (Oltin Choku - Qozog'istondagi Oltin dovon tog' yonbag'irlari bo'yidagi hozirgi Qarsakpay) yon bag'irlariga etib keldi.

Uch oylik safardan keyin qo'shinda oziq-ovqatning tanqisligi sezilib qoldi. Shuning uchun Amir Temur oziq-ovqat taqsimotini qat'iy chekladi va birta jangchiga 2 oyga 10 kg atrofida un beriladigan bo'ldi.

1391-yilning mayida Amir Temurning qo'shini Tobol daryosi qirg'og'iga etib keldi. Tobol shahriga etguncha qo'shin sezdirmasdan, yashirincha harakatlanib keldi. Bu hol Amir Temurni yirik armiyaning harakatini To'xtamishdan yashirishga muvaffaq bo'lganligidan dalolat berdi. Uzoq va mashaqqatli yo'l bosib o'tilganidan keyin qo'shinga dam olish va ov qilish uchun ruxsat berildi. Tobolga yetib kelgunga qadar Sohibqiron dushman to'g'risida hech qanday ma'lumotga ega emas edi. To'xtamishning qo'shini tomonidan buzib tashlangan Tobolning kechib o'tish joylari tiklandi va qo'shin daryodan kechib

o‘tdi. Kuchini tiklab olganidan keyin qo‘shin Ural daryosi tomonga harakatlandi. To‘xtamish Ural daryosining ortida kechib o‘tish uchun qulay bo‘lgan uchta joyda oldindan pistirmalarni tashkil etdi. Amir Temur tajribali va mohir sarkarda sifatida hushyorlikni yo‘qotmasdan u tomonga qo‘shinni boshlamadi, aksincha, qo‘shin bu kechuv joylaridan ancha yuqoridan daryodan suzib o‘tdi. U To‘xtamishning pistirma qo‘yib, o‘sha yerda o‘z qo‘shini bilan turganini va Oltin O‘rda beklari odatda yoz oylarini o‘tkazadigan Azovdan va boshqa joylardan yordam kuchlari etib kelishini kutayotganini bilar edi.

Ural va Volga daryolari oralig‘i To‘xtamishning qo‘shini uchun qulay joy bo‘lib hisoblanar edi, chunki bu yerda pistirmalar qo‘yish mumkin bo‘lib, ta‘qib qilib kelayotgan tomonga qarshi holdan toydiruvchi kichik urushlarni olib borish mumkin edi.

Amir Temur dushmanning o‘ng qanotini aylanib o‘tishga qaror qildi, shu bilan u To‘xtamishning poytaxtga chekinish yo‘lini va kutilayotgan madad kuchlari yo‘nalishini kesib qo‘yishi, hamda uni joy sharoitlaridan foydalanish imkoniyatidan mahrum qilishi mumkin edi. Shu bilan birga ushbu makkor dushmanni jangga kirishga majbur etar edi.

Sohibqiron o‘z qo‘shinini Samara daryosining quyi oqimi bo‘ylab emas, yuqoridan Samaraning Iyk daryosiga quyilish joyiga o‘tkazdi. Ko‘prikdan avangard (*manglay*), keyin markaz (*qul*) o‘tkazildi. Qo‘shinning o‘ng va chap qanotlari (*barang‘or va jarang‘or*) daryodan suzib o‘tdi.

Dushmanning to‘satdan beradigan zarbasini oldini olish uchun Amir Temur jangchilarga o‘z qismlarini tark etmaslikka, katta va kichik qalqonlarni tayyorlashga, lagerni xandaklar qazib o‘rab olishga, doimo razvedkani olib borishga, gulxanlar yoqmaslikka buyruq berdi. Lagerni qo‘riqlash uchun u 30 mingta jangchilarni tayinladi, ular lagerning atrofini patrullik yo‘li bilan qo‘riqlab turdilar. Oltin O‘rda jangchilarining keyingi chekinishlariga yo‘l qo‘ymaslik uchun Amir Temurning kichik otryadlari yolg‘ondakam harakatlari bilan dushmanning bo‘linmalari va qismlarini pistirmalarga tushirdilar.

Amir Temurning “Besh yillik” yurishi.

Amir Temur butun e‘tiborini Eron, Iroq, Suriya, Kichik Osiyo va Hindiston yerlarini uzil-kesil zabt etishga qaratdi. U besh yillik (1392 - 96) urush davomida G‘arbiy Eron, Iroqi Ajam va Kavkazni egalladi,

natijada muzaffariylar va jaloiriylar sulolasining hukmronligi barham topdi.

Ma'lumki, Ilxoniylar davlati qulagandan so'ng, Eron, Ozarbayjon va Iroq ijtimoiy-siyosiy inqiroz girdobida qolishdi, buning natijasida ilgari birlashgan mamlakat qismlarga bo'linib ketdi. Masalan, Xurosonning o'zi uchta hukmdor o'rtasida bo'lingan. Janubiy Eronda mahalliy Muzaffariylar sulolasi vujudga keldi. Jaloirilar Iroq va Qurdiston ustidan o'z hokimiyatini o'rnatdilar. Luristonning xazarlar va indju sulolasi bo'ysundirdi. Ozarbayjon Qora-Qoyunlu turkmanlar tomonidan qo'lga olindi. Feodal parchalanishi feodal urushlarni keltirib chiqardi, bu nafaqat dunyo va mamlakatlarning o'z iqtisodiyotiga, balki Uzoq Sharq, O'rta va Markaziy Osiyoning qadimgi Ipak yo'lida qadimdan amalga oshirilgan O'rta yer dengizi va Yevropa mamlakatlari bilan aloqalariga ham katta zarar yetkazdi. Yaqin va O'rta sharqdagi feodal tarqoqlikning yo'q qilinishi bilan dunyo xalqlari uchun zarur bo'lgan ushbu iqtisodiy va madaniy aloqalar tiklandi.

Uchinchi yurish paytida (1386-88) Ozarbayjon va Forslar bosib olindi, turkman Qora Yusuf mulkiga, Gurjiston va Armanistonga (Van ko'li hududi) harbiy yurishlar qilindi. Ushbu yurishlarda, Sharafiddin Ali Yazdiy yozganidek, odamlarning katta talafotlari, shahar va qishloqlarning vayron qilinishi bilan og'ir, qonli janglar bo'lgan. Amir Temur taslim bo'lgan va tovon to'lashga ixtiyoriy ravishda rozi bo'lgan shaharlarga tegmadi, o'z askarlarini shaharga kiritmadi, u yerga faqat o'lpon yig'uvchilarni yubordi. U faqat o'jar qarshilik ko'rsatgan qal'a-shaharlarni talon-taroj qildi va vayron qildi, shu bilan birga qo'llarida qurol bilan kurashgan aholining bu qismi jazolandi, tinchlarga tegmadi. Sayyidlar, olimlar, shoirlar va hunarmandlarga ham tegmagan. Misol tariqasida Isfahonni olaylik. Zafarnoma muallifining so'zlariga ko'ra, Isfahon aholisi ma'lum bir Ali Kuchanning fitnasiga bo'ysungan, tunda o'lpon yig'uvchilarga va garnizonga hujum qilgan va ularning har birini qirg'in qilgan. Shahar va viloyatni himoya qilish uchun Amir Temur qoldirgan uch minglik garnizon ham yo'q qilingan. Temur Fors yo'lidagi fojidan xabar topdi, yurishni to'xtatdi va o'z qo'shinlarini Isfaxonga qaratdi va g'azab jazirasida bunga aybdor bo'lganlarning hammasini o'ldirishga buyruq berdi. Isfahon o'zini himoya qilish uchun qurol ko'targan, ammo bostirilgan. Sharofiddin Ali Yazdiy o'sha paytda

Amir Temur tomonidan qurilgan 70 ming bosh o'ldirilgan minora haqida gapiradi.

Movarounnahr va Xorazm yerlarini yagona davlatga birlashtirishni tugatgandan so'ng, Amir Temur kuchli markazlashgan davlatni yaratishni istab, Eron, Kavkazorti (Ozarbayjon), Iroq, Suriyaga qarshi uzoq muddatli harbiy yurishlarni olib borgan. Bunga O'rta va Yaqin Sharqning parchalanishi yordam berdi. Amir Temur ushbu vaziyatdan juda mohirlik bilan foydalandi. Amir Temurning ushbu mamlakatlardagi yurishlari tarixda uch yillik (1386-1388) urush nomi bilan tanilgan.

Janubiy shaharlarni bosib olish Xurosonga yurishlardan boshlandi. Xuroson poytaxti Hirot katta harbiy va strategik ahamiyatga ega edi. Bu Eron, Iroq va boshqa Sharq mamlakatlariga hujum qilish uchun ko'prik kabi edi. Amir Temur qo'shinlari Hirot va Sabzavor shaharlarini egallab oldilar. Seraks, Jami, Kavsia jangsiz taslim bo'ldilar. Amir Temur Eronning katta qismini bosib oldi. Keyin Iroq, Kavkazortiga qarshi takroriy yurishlar uyushtirdi. Uch yillik urush natijasida Janubiy Ozarbayjon, Eron (Fors), Iroqning shimoliy qismi, Gurjiston va Armaniston qo'shib olindi.

Amir Temurga ixtiyoriy ravishda taslim bo'lgan va yer solig'ini to'lagan shaharlar bosqinchilik va vayronagarchiliklarga duchor bo'lmadi.

Amir Temurning "Yetti yillik" yurishi.

Amir Temurning 1399 - 1404-yillarda olib borgan harbiy yurishlari natijasida Shomning Halab (Aleppo), Xums, Baalbek (Ba'albak), Dimishq (Damashq) kabi yirik shaharlari va Iroqi Arabning Ubuliston o'lkasi (qadimgi Kappadokiya) bilan Bag'dod, shuningdek Turkiyaning katta qismi zabt etildi. Anqara jangida Amir Temur jahonning buyuk sarkardalaridan biri Boyazid Yildirim ustidan g'alaba qozondi. Turkiya sultoni asirga olindi. U bilan birga xotini serb malikasi Olivera, o'g'illari Muso va Iso Chalabiylar ham asirga tushdilar. Amir Temur Anadoluni egallab, O'rta Yer dengizning sharqiy sohilida joylashgan Izmir shahrini zabt etdi va salibchilarning Yaqin Sharqdagi oxirgi qarorgohiga barham berdi. So'ngra, Egey dengizida joylashgan Xios va Lesbos olkalaridagi Genuya mulklarining hukmdorlari unga taslim bo'ldilar, Misr ham o'z itoatkorligini izhor etdi. Amir Temur Anqara, Nikeya, Bursa va Izmir shaharlarini egallab, Vizantiya va butun nasoro olamining Boyazidga

yig'ib bergan bojlaridan iborat katta boylikni qo'lga kiritdi. Birgina Bursa shahridan olingan oltin va javohirlarning o'zi kattagina karvonga yuk bo'lgan. Bandi qilingan Boyazid o'rdugohga olib kelingach, Amir Temur unga hurmat va ehtirom ko'rsatdi. Uning vafotidan so'ng (1403yil 9-mart) esa vorislariga himmat ko'zi bilan boqib, ularga beqiyos muruvvatlar qildi. Chunonchi Boyazidning to'ng'ich o'g'li Sulaymon Chalabiyni turklarning Yevropadagi viloyatlariga hokim etib tayinladi. Edirne (Adrianopol) shahri uning poytaxti qilib belgilandi. Anadoluning shimoliy-g'arbiy qismi suyurg'ol sifatida Iso Chalabiya in'om qilinib, Bursa shahri uning poytaxtiga aylantirildi. Usmonli turklar davlatining markaziy qismini boshqarishni Muso Chalabiya topshirdi.

XIV asrning 90-yillarida sulton Boyazid 1 Yildirim Kichik Osiyoning janubida, Sivas va Malatya shaharlarini bosib oldi. Shundan keyin u Amir Temurning vassallari - Arzinjon va Arziruma hukmdorlaridan usmoniylar xazinasiga o'lpon yigishni talab qildi.

Sohibqiron mojaroni elchilik yo'li bilan hal qilish uchun sultonga xat yubordi. Boyazid 1 xatga qo'pollik bilan rad javobini berdi. Sultonning javobi Amir Temurni gazabga keltirdi va u Sivas va Malatya shaharlarini bosib oldi.

Shundan keyin 1400-yilda Sohibqiron o'z nazarini Misrga tobe bo'lgan Suriyaga qaratdi. Misr mamluklari usmoniylar bilan yaxshi munosabatda edilar va kerak bo'lgan paytda turklarga harbiy yordam ko'rsatishlari mumkin edi. Shuning uchun Amir Temur o'z qanotlarida qudratli ehtimoliy dushmanni qoldira olmas edi. Amir Temur Misr qo'shinlarini tor-mor etdi va Damashqni bosib oldi.

Shu bilan birga u Boyazid 1 ga xat yuborishda davom etdi. 1402-yilning bahorida Boyazid 1 bilan Amir Temur o'rtasidagi munosabatlar yana yomonlasha boshladi. Boyazidning javobini kutmasdan Amir Temur hujumga o'tishga qaror qildi. Bo'lajak yurishning katta ahamiyatini, qiyinchiligini va turk sultoni bilan kurashni hisobga olib, u Movarounnahrdan yordam kuchlarini jo'natilishiga buyruq berdi.

Amir Temurning Kichik Osiyoga yurishi to'rt davrda olib borildi. Qo'shin 1402-yilning may oyida yurishni boshladi. U Sharqiy Anatóliyadagi Kemaks qal'asini qamal qildi. Bu qal'a Tog' daryosining qirg'og'ida joylashgan edi. Qal'aning devori mustahkam va baland bo'lib, uning birinchi tomoni daryoga taqalgan, ikkinchi

tomoni esa vodiya tutashgan edi. Vodiy daryo irmog‘i bilan tutashib ketganligi uchun unga chiqib borishning imkoni yo‘q edi. Qal‘aning qolgan ikki tomonini tepaliklar himoya qilib turardi.

Qal‘ani qamal qilishni Amir Temur taxtning vorisi Muhammad Sulton qo‘mondonligidagi Movarounnahrda yetib kelgan qo‘shinga topshirdi. Qal‘ani qamal qilish 1402-yilning may-iyun oylarida o‘tkazildi. Sohibqiron qal‘aga o‘tish qiyin bo‘lgan vodiya borishga qaror qildi. Uning buyrug‘iga asosan daraxtlarni kesib vodiyni o‘tinlar, shox-shabbalar bilan to‘ldirildi va uni yer bilan barobar qilib tekisladilar. Qal‘a himoyachilari maxsus tuzlardan, ko‘mir va oltingugurtdan tayyorlangan yonuvchi aralashmani daraxtlar va shox-shabbalar bilan birga yoqib yubordilar. Shundan keyin Sohibqiron jangchilarga vodiyni katta-katta toshlar bilan to‘ldirishni buyurdi. Jangchilar narvonlar va arqonlar yordamida qal‘a devorlariga ko‘tarila boshladilar. Qamaldagilar asirga tushishga majbur bo‘ldilar.

Kemaks qal‘asini egallaganidan keyin Amir Temur jangchilari Sivasga harakatni boshladi.

Sivas cho‘llarida Amir Temur o‘z odatiga ko‘ra har doimgidek katta jangdan oldin qo‘shinning ko‘rigini o‘tkazdi. Tarixchilarning guvohlik berishicha, «Hamma jangchilar o‘sha davrning takomillashgan qurol-yarog‘iga ega: chavandozning boshidan otning tuyog‘igacha sovutlar bilan himoya qilingan edi». Bu hol Amir Temurning jangchilari yevropalik ritsarlardek qurol-yarog‘lar va himoya anjomlariga ega bo‘lganliklaridan dalolat beradi. Endigina Movarounnahrda etib kelgan shahzoda Muhammad Sulton qo‘shinining anjomlari boshqacha bo‘lib, ular turli xil rangda bo‘lgan.

Qo‘shinning ko‘rigi paytida sulton Boyazidning elchilari ham ishtirok etdi. Bu ko‘rik elchilarda katta tasavvur uyg‘otdi.

Sivasdan Amir Temur Toqat yo‘nalishiga dushmani qidirib topish va Qizil-Irmoq daryosidagi kechuv joylarini egallash uchun razvedkachilarni jo‘natdi. Razvedka Anqaraning shimolida turk qo‘shinlarini yig‘ilayotganligini aniqladi.

Razvedkaning ma‘lumotiga ko‘ra, Toqatga eltuvchi yo‘l o‘rmonning ichidan o‘tgan bo‘lib, juda tor edi. Buning ustiga Qizil-Irmoq daryosidagi kechuv joylari turklar tomonidan egallangandi. Boyazid qo‘shinining asosini piyodalar, Amir Temur armiyasini esa otliqlar tashkil etdi. Shuning uchun Amir Temur o‘zi uchun noqulay joyda jang qilmaslikka qaror qildi. Turk sultonining qo‘shinini hiyla

bilan tog‘li, o‘rmonli joydan chiqarish, hamda Qizil-Irmoq daryosidagi kechuv joyini turk qo‘shinlari qo‘riqlamayotgan yeridan kechib o‘tish uchun Amir Temurning qo‘shini Kesariyaga yo‘l oldi.

Boyazid Amir Temurning yurishini aynan mana shu o‘rmon yo‘lidan kutdi. Pozitsiyani egallab, u jangga tayyorgarlik ko‘rdi. Tajribali Amir Temur chalg‘ituvchi manyovrni amalga oshirdi, u kichik bo‘linmalarni o‘rmon yoqasida qoldirdi, qo‘shinning to‘xtashini imitatsiya qildi, qolganlarni so‘qmoq yo‘ldan Anqara tomonga olib ketdi.

Boyazid 1 qo‘shinining harakatlarini kuzatish uchun Kirsheirdan razvedka otryadi chiqddi (1000 chavandoz).

Amir Temur dushman to‘dasida yuzaga kelgan vaziyatni yaxshi bilar edi. Otliq qo‘shinni ta‘qib qilish Boyazid 1 ning piyodalarini toliqtirishini hisobga olgan Amir Temur, o‘z qo‘shinini dushman tomonidan ta‘qib qilishga majbur etishga qaror qildi. Boyazid 1 qo‘shinni Brussa shahridan ajratib tashlash uchun Amir Temur Anqara shahrini qamal qildi. Buning natijasida turk qo‘shinlari tekislikka chiqishga majbur bo‘ldi. Shundan so‘ng Amir Temur Anqara qamalini kechib, ortga o‘tdi va lager qurib uni mustahkamladi.

Amir Temurning lageri kichik bir daryoning qirg‘og‘ida joylashgan bo‘lib, daryo lagerning orqa tomonidan oqib o‘tar edi. Lagerning atrofida xandaklar qazildi. Sulton Boyazid 1 o‘zi uchun noqulay holatdan hujumga o‘tishga majbur bo‘ldi. Turklar tomonidagi yagona buloq Amir Temur jangchilari tomonidan buzib tashlandi, shuning uchun sultonning qo‘shini suv tanqisligiga duchor bo‘ldi. Buning ustiga sultonning qo‘shini yaqin orada maosh olmaganligi va uning orasida noroziliklar kelib chiqqanligi Amir Temurga ma‘lum bo‘ldi.

Anqara yaqinidagi jangda turk qo‘shinining tor-mor etilishi sharq tarixchilarining ma‘lumotlariga qaraganda, Amir Temurning qo‘shini 250 mingdan 350 mingtagacha jangchilar va 32 ta jangovar fillar bo‘lib, turk qo‘shinlari 120-200 ming jangchini tashkil etgan. Hozirgi tarixchilarning ma‘lumotlariga qaraganda Amir Temurning qo‘shini 140-160 ming kishini, 32 ta jangovar fillarni, turk qo‘shinlari esa 70 ming atrofida jangchini tashkil etgan.

1402-yil 20-iyulda Anqara yaqinida sulton Boyazidning turk qo‘shinlari va Amir Temur qo‘shini o‘rtasida o‘rta asrning eng yirik janglaridan biri bo‘lib o‘tdi. Amir Temur armiyasining jangovar tartibi

o'ng va chap qanotlardan, ularning avangardlari va markazdan tashkil topdi. Ularning oldida bir nechta qatorda kamonchilar va 32 ta jangovar fillar olov uloqtiruvchilar bilan saflangan. Markazning ortida shaxsan Amir Temurning qo'mondonligi ostida saralangan qo'shinda tashkil topgan zaxira bo'lib, Amir Temurning qo'shini qudratli qanotlarga va kuchli zaxiraga ega edi.

Boyazid 1 o'z qo'shini jangovar tartibining front ortini tog'larga taqab, o'ng qanotga chekinishga mos qilib yaratdi. Turklarning o'ng qanoti Osiyoliklar qismlaridan, jumladan tatarlarning qo'shinlaridan tashkil topdi, ularning orasida sultonning siyosatidan norozi kishilar talaygina edi. Sulton qo'shining chap qanotini serb qiroli Lazarning jangchilari egalladi. Bu jangchilar boshlaridan oyoqlarigacha ritsarlik sovutlari bilan himoya qilingan edilar. Qo'shinni ikkinchi qatorining ortida front ortining markazida sultonning o'zi rahbarligidagi zaxira joylashdi. Usmoniylar qo'shini jangovar tartibining markazi kuchli, qanotlari esa kuchsiz bo'ldi.

Amir Temur zaxirani jangga tashladi, u turklarning asosiy kuchlarini qurshovga ola boshladi. Serb ritsarlari garb tomonga chekina boshladi. Amir Temur qo'shinlari yanicharlarni qurshovga olishni osonlik bilan oxiriga yetkazdilar, ularni yanchib tashladilar, Boyazidni esa asirga oldilar.

Sulaymon qo'mondonligidagi turk qo'shinlarining qolgan-qutganlarini ta'qib qilish uchun Amir Temur 30 mingta jangchini ajratdi, ularning 4 mingtasi otlarda beshinchi sutkada Brussaga etib keldi. Sulaymon o'zining kichik bir otryadi bilan kemalarga o'tirib suzib ketishga zo'rg'a ulgurdi.

Sulton Boyazidning asosiy kuchlarini tor-mor etganidan keyin Amir Temur qo'shini turk qo'shinlarining qolgan-qutganlarini ta'qib qildi va Kichik Osiyoning O'rta Yer dengizi qirg'oqbo'ylariga chiqdi.

Ko'pgina shaharlar va qal'alar jangsiz taslim bo'ldi. Faqat Smirna shahrida yashayotgan xristianlar qarshilik ko'rsatishga qaror qildilar. Dekabr oyida qal'ani qamal qilish boshladi. Buning uchun qamal qilish, olov va tosh uloqtiruvchi qurollar yig'ildi. Dengiz tomonidan bo'ladigan hujumni qaytarish, kemalardan himoya qilish uchun yog'ochdan to'siqlar qurildi. Qal'a himoyachilari qat'iy qarshilik ko'rsatdilar. Amir Temur yer ostidan yo'l qazishni buyurdi. Qamal qiluvchilar tez-tez bir birlarini almashtirib qazib turdilar. Yer ostidan qazilgan yo'l tayyor bo'lganidan keyin uning ichiga neftga pishitib

olingan o‘tinlar yoqildi. Buning natijasida qal’a devorlari qulab tushdi va jangchilar qal’aga bostirib kirdilar. Smirnaning egallanishi bilan Kichik Osiyoga uyushtirilgan harbiy safar tugadi.

Amir Temurning harbiy san’ati haqida gap borganda, uning armiyasidagi taktika va strategiya qat’iyligi bilan ajralib turishini alohida ta’kidlab o‘tmasdan bo‘lmaydi. Bu kurashning strategik asoslarini faol hujumkor harakatlar va urush olib borishning usullari va shakllarini chuqur bilish tashkil etdi.

Amir Temur Usmoniy turklar davlatini butunlay bosib olish niyatida bo‘lmagan, chunki u Yevropa davlatlarining Yaqin Sharq mamlakatlariga nisbatan tajovuzkorona niyatda ekanligini yaxshi tushunar edi. Shuning uchun ham Amir Temur Usmoniy turklar davlatini saqlab qoldi va Boyazidning vorislariga muruvvat qo‘lini cho‘zdi. Shunday bo‘lsada, Boyazid ustidan qozonilgan bu g‘alaba bilan Amir Temurni Fransiya qiroli Karl VI (1380 - 1422), Angliya qiroli Genrix IV (1399 - 1407) tabriklab, unga maxsus maktub yubordilar. Chunki Amir Temur endigina uygonayotgan Yevropaga ulkan xavf solib turgan Usmoniy turklar davlatiga zarba berib, butun Yevropaning xaloskoriga aylangan edi.

Amir Temur davrida madaniyat va fan.

Mustaqillik yillarida yurtimizda tarixni yozma manbalar asosida tadqiq etishga etibor kuchaydi. Ilm-fan, madaniyat rivojiga ulkan hissa qo‘shgan ajdodlarimizning unutilgan nomlari qayta tiklandi. Mohir sarkarda, davlat arbobi, ilm-fan, madaniyat homiysi bo‘lgan Amir Temur ana shunday tarixiy shaxslardan biri. Hazrat Sohibqiron markazlashgan davlatga asos soldi, uni mustahkamlab, rivojlantirib, shon-shuhratini butun jahonga tanitdi, buyuk saltanatning hukmdori kabi millatlar va xalqlarni birlashtirib, hukmdorlik yillarida madaniyat, ilm-fan, me’morchilik, tasviriy san’at, musiqa va shariyat cho‘qqiga ko‘tarildi. Bir so‘z bilan aytganda, temuriylar davri renesansiga asos solindi.

Amir Temur va uning avlodlari hukm surgan tarixiy davrni nazardan o‘tkazar ekanmiz, bunda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yuksak marralari sari ko‘tarilgan Movarounnahr va Xurosonning butun yorqin manzarasi ko‘z o‘ngimizda namoyon bo‘ladi.

Markaziy Osiyo xalqlari sivilizatsiyasi va madaniyati ravnaqining yuqori cho‘qqisi hisoblangan Temuriylar davri nafaqat shu mintaqa

doirasida, balki umumjahon miqyosida ham o'ziga xos yuksak bosqich bo'ldi. Uning qudratli aks-sadosi asrlar osha avlodlar qalbi va tafakkurini hamon nurlantirib kelmoqda.

Ona tariximizning mana shu muhim bosqichida xalq dahosi, qudrati bilan betimsol moddiy va ma'naviy madaniyat namunalari, mislsiz osori atiqalar-u monumental me'moriy obidalar bunyod etildi. Ilm-fan yuksaldi. Bunday yuksalish Amir Temur va uning avlodlarining ilm-fan, ma'rifat ravnaqiga alohida rag'bat, katta sa'y-harakat bog'laganliklari natijasi bo'ldi.

Amir Temur siymosiga to'xtaladigan bo'lsak, uning o'zi yuksak ma'rifatparvar hukmdor sifatida xalq ichidan chiqqan qanchadan-qancha noyob iste'dodlar, ilm-u urfon va din ahllari, me'mor-u hunarmandlarni parvarishlab o'stirish barobarida mamlakat obodonligi, ravnaqi uchun ham doimiy harakatda, izlanishda bo'ldi. Uning davrida Samarqand va yurtning boshqa hududlarida qad rostlagan serhasham saroylar, bog'-rog'lar, masjid-u madrasalar, ko'priklar, suv havzalari va boshqa inshootlar Sohibqiron salohiyati va faoliyatining nechog'lik ko'p qirraliligiga dalolatdir.

Temuriylar ma'naviy madaniyati to'g'risida gap borganda, bu oltin asrda ilm-fanning nechog'lik ravnaq topganligi hamda uning jahon ilm-u irfoni taraqqiyotiga qo'shgan bebaho hissasi yuksak.

Bu davrning yana bir muhim yutug'i-bu ijtimoiy fanlar, xususan, tarixshunoslik sohasida katta tadqiqotlarning yaratilganligidir.

Bu xayrli ishlarning yuzaga chiqishida ham temuriy hukmdorlar tashabbusi va rahnamoligi beqiyos bo'lgan. Jumladan, Amir Temurning «Tuzuklari», Mirzo Ulug'bekning «To'rt ulus tarixi», Bobur Mirzoning «Boburnoma»si ijtimoiy fanlar rivojiga ta'sir ko'rsatganligi shubhasizdir. Temuriylar davrida salmoqli iz qoldirgan alloma olimlardan Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Yazdiyning «Zafarnoma», Xofiz Abruning «Zubdat ut-tavorix», Abdurazzoq Samarqandiyning «Matla ul-sa'dayn» va «Majma' ul-bahrayn» («Ikki saodatli yulduzning chiqish o'rni va ikki azim daryoning quyilish joyi»), Ibn Arabshohning «Amir Temur tarixi», Mirxondning yetti jildli «Ravzat us-safo» («Poklik bog'i»), Xondamirning «Makorim ul-axloq» («Yaxshi fazilatlar»), «Habib us-siyar fi axboru afodul bashar» («Xabarlar va bashariyat odamlaridan dilga yaqin siyratlari») asarlari o'sha zamon tarixshunoslik ilmining yuksaklik darajasini o'zida ifoda etadi. Ularning har birida nafaqat u yoki bu hukmdorlarning davlat

siyosati yoxud harbiy yurishlari yoxud shaxsiyatlariga oid ma'lumotlar aks etib qolmay, balki shu bilan birga o'sha davrning barcha murakkab, ziddiyatli jarayonlari, tarixiy voqealar, hodisalar silsilasi ham ishonarli tarzda yoritilganligi ayon bo'ladi.

O'zbek mumtoz adabiyotining tamal toshini qo'ygan Mavlono Lutfiy (1366-1465) dan boshlab Haydar Xorazmiy (XIV asr oxiri, XV asr boshlari), uning zamondoshlari Durbek, Gadoiy, Atoiy, Sakkokiy singari zabardast turkiygo'y shoirlar ijodining ravnaqi tufayli mumtoz adabiyotimiz yangi marralarga ko'tarildi va uning xilma-xil janrlarida bir-biridan go'zal va nafis badiiy asarlar yaratildi.

Lutfiyning turkiy devoni, Xorazmiyning «Mahzan ul-asror» (Sirlar xazinasasi), Durbekning «Yusuf va Zulayxo» asarlari yohud Gadoiy va Atoiylarning ishq-muhabbat, hayot nash'u namosini, inson shaxsi va uning yuksak orzu-armonlari, intilishlarini kuylagan otashnafas she'r-g'azallari, qasidalari - bular mumtoz o'zbek adabiyoti rivojining muhim yutug'idir. Mazkur asarlarda o'zbek tilining jarangdorligi, uning badiiy imkoniyatlarining benihoyaligi, qolaversa, uning halqchilligi, yuksak estetik qudrati va ta'sirchanligi to'la kuch bilan ifodalanganligi ko'zga tashlanib turadi.

O'zbek adabiyotning yanada yuksak darajaga ko'tarilib, keng e'tirof topishida ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy (1441-1501) ijodi alohida o'rin tutadi. Negaki she'riyat mulkinging sultoni Navoiy o'ziga qadar bo'lgan turkigo'y shoirlar ijodi erishgan yutuqlarni o'zida mujassamlashtiribgina qolmay, balki ayni zamonda o'zining serqirra ijodi bilan bu adabiyotning yuksak kamol topishi va dovrug'ini ko'tarilishiga mislsiz ulush qo'shdi.

Navoiy «Xamsa»siga kirgan «Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sabbayi sayyor», «Saddi Iskandariy» doston-larining har biri o'zining bebaho ma'naviy qudrati, badiiy yuksakligi, til boyligining mukammalligi bilan ajrafib turadi. Eng muhimi, o'zbek tilida ilk bor «Xamsa» bitishdek g'oyatda mashaqqatli vazifani sharaf bilan ado etgan Navoiy dahosi har qancha tahsinga sazovordir.

Ulug' mutafakkir asarlarini mutolaa qilar ekanmiz, ularda aks etgan, ilgari surilgan chin insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, hayotga oshuftalik, keng ma'nodagi ishq-muhabbat g'oyalari vujudimizni qamrab oladi, o'ziga maftun etadi. Bu esa ham

Navoiy ijodining umrboqiyiligiga, ham umumbashariy qadriyatlar ruhi bilan chuqur sugʻorilganligiga yaqqol dalolatdir.

Bu davrda fors-tojik adabiyoti ham anʻanaviy tarzda rivojlanishda davom etdi. Bu adabiyot dovrugʻini baland koʻtargan, yuksak badiiy ijod namunalari yaratgan Kamol Xoʻjandiy, Xofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Binoiy, Hiloliy va Vosifiy singari daho soʻz sanʻatkorlari nomini alohida tilga olib oʻtish joizdir. Ularning yuksak badiiy tafakkur ila yaratilgan umrboqiy asarlari, mana, necha asrlardirki, tarix va davrlar sinovidan oʻtib, qanchalab avlodlar ongi: shuurini yolqinlantirib kelmoqda,

Amir Temur va Temuriylar davri Vatanimiz xalqlarining hayotiy taqdirida, uarning ijtimoiy taraqqiyotning yuksak marralariga koʻtarilib borishi davomida oʻchmas iz qoldirgan alohida bir tarixiy bosqich boʻldi. Eng muhimi, bu davr Amir Temurdek buyuk siymoni tarix maydoniga chiqardi. Bu zoti sharif va uning avlodlarining mislsiz saʼy-harakatlari, bunyodkorlik faoliyati tufayli Movarounnahr va Xuroson oʻlkalari ulkan oʻzgarishlarga yuz tutdi. Moʻgʻullarning bir yarim asrlik bosqini va zulm-asoratidan butunlay xalos boʻlgan ona yurtimiz qudratli saltanat darajasiga koʻtarildi. Ayni chogʻda, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maʼnaviy jihatlardan yuksalib, jahonga dovrugʻ taratdi. Ulugʻ ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan moddiy va maʼnaviy madaniyatning yuksak namunalari, dur-u javohirlari mana necha asrlardirki, jahon ahlini hayratga solib, minnatdor avlodlar ardogʻida eʼzozlanib kelmoqda.

Temuriylar davlatida fan va rassomlikning rivojlantirilishi.

Temuriylar davrida xattotlik, tasviriy sanʻat va musiqa madaniyati rivoj topdi. Bu sohada Mirali Tabriziy, Shayx Muhammad, Junaid Naqqosh, Temuriylar davri xattotligi va naqqoshligi maktabi atoqli vakillari: Sultonali Mashhadiy, Abdujamil Kotib, Darvesh Muhammad Toqiy, Mirali Qilqalam, Sulton Muhammad Nur va boshqalarning ijodi benazirdir. Masalan, nastaliq xatining mislsiz ustoz, «Qiblat ul-kuttab» (Kotiblar peshvosi) unvoni sohibi Sultonali Mashhadiy A.Navoiy va H.Boyqaroning koʻplab bebaho qoʻlyozmalarini kitobot holiga keltirishda katta zahmat chekkan. Bundan tashqari Nizomiy, Farididdin Attor, Xoʻja Xofiz, Saʼdiy Sheroziy, Husrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy singari mumtoz adabiyotimiz daholarining koʻplab asarlari ham uning betinim saʼy-harakatlari bilan koʻchirilib, avlodlarga armugʻon etilgan.

Tasviriy san'atda Shamsiddin Muhammad ibn Abdulhay, Shayx Turoniy, Abdulla Hiraviy, Ustoz Gung, Ustoz Jahongir nomlari alohida ko'zga tashlanib turadi. Ular chizgan yorqin tasvirlar, portretlar, tabiat manzaralari yoxud jang tafsilotlari o'zining tabiiyligi bilan kishini hayratga soladi.

Amir Temur nabirasi (Shohruh Mirzo o'g'li) Boysunqur Mirzo homiyligida bunyod topgan o'ziga xos badiiy akademiya rolini o'ynagan, uning Nigoristonida ijod qilgan ko'plab mo'yqalam sohiblari tomonidan mukammal tarzda ishlangan son-sanoqsiz rangli tasvirlar, miniatura namunalari, kitob bezaklari, hind xalqi eposi «Kalila va Dimna», Sa'diyning «Guliston», Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiyning «Xamsa» va boshqa asarlarga ishlangan tasvir-u bezaklar hanuzga qadar ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Musawirlik san'atining tengi yo'q yulduzi Kamoliddin Behzod (1455-1537) ijodi ham Temuriylar davri san'atining yuqori cho'qqisi hisoblanadi. Uning mo'yqalamiga oid hadsiz-hisobsiz rangin tasvirlar, chunonchi, Yazdiyning «Zafarnoma», Jomiyning «Salomon va Absol», Sa'diyning «Bo'ston» va «Guliston», Nizomiyning «Xamsa» asarlariga ishlangan miniatura namunalari yoxud Hirotidagi «Bog'i Behisht», «Ov qilayotgan Bahrom Go'r», «Tuyalar jangi» tasvirlari va shunga o'xshash rassomchilik asarlari bu tug'ma ijodkor iste'dodining yuksak mahorati namunalari.

Temuriylar davri madaniy hayotida musiqa san'ati ham alohida o'rin tutgan. Alisher Navoiy «Mezon ul-avzon» asarida xalq qo'shiqchiligining sakkiz turi rivojlanganligini qayd etiladi. Bular - tuyuq, changchi, Uirkiy, orzuvoriy, muhabbatnoma, mustahzod va shu kabilar. Amir Temur davrida san'at va musiqa olamida mashhur bo'lgan siymolardan biri Abduqodir Go'yanda (1334-1435) bo'lib, uning hayotining katta qismi Samarqandda kechgan. Temuriylar davri musiqa san'atida Hirot ijodiy muhitining o'rni benihoya katta bo'lgan. Hirot musiqashunoslari o'z ijodlarida Navoiyning she'r va g'azallaridan keng iiodiy foydalanganlar.

Amir Temur va temuriylar davri madaniy muhitining yorqin sahifasini turkiy (eski o'zbek) adabiyotining ravnaqsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, sarchashmalari ancha olis davrlardan boshlangan bu adabiyot bu vaqtga kelib yanada sayqal topib, uning badiiy imkoniyatlari yangi ufqlar kashf etib, yuksak rivojlanishga erishdi.

Buning natijasida yangi-yangi nomdor shoir-u adiblar ijod maydoniga kirib kelib, o‘z betakror, umrboqiy asarlari bilan badiiy tafakkur xazinasiga salmoqli hissa qo‘shdilar.

Tayanch so‘zlar:

Kondurcha - hozirgi Samara bilan Chistopol shaharlari oralig‘ida joylashgan Qunduzcha daryosi.

Hojitarxon – hozirgi Astraxan shahri.

Pozitsiya - egallab olingan yoki jangga tayyorgarlik ko‘rish joyi.

«Qiblat ul-kuttab» - Kotiblar peshvosi unvoni sohibi.

Nazorat savollari:

1. Amir Temurni Uch yillik yurishlari qaysi davlatlarni o‘z ichiga qamrab olgan?
2. Temurning Besh yillik yurishlari qaysi yillarni o‘z ichiga oladi?
3. Temuriylar davrida fanning qaysi yo‘nalishlariga asos solindi?
4. Temuriylar davlatida rassomlikning rivojlantirilishi nimalarda o‘z aksini topdi?

TEMUR TUZUKLARI

1. Temur tuzuklarida kengashlar va tadbirlar.

«Temur tuzuklari»ni bugun jahonning ko‘pgina mamlakatlarida, Rossiya, Angliya, Fransiya, AQSH, Finlandiya, Daniya, Eron, Hindiston, Turkiya, Misr, Yaman kutubxonalarida mavjuddir. O‘z-o‘zidan ma’lumki, qaysi bir asar qimmatli, amalda zarur bo‘lsa, undan ko‘proq nusxa ko‘chirilgan. «Temur tuzuklari» ham shunday. U ko‘proq sohibi tojlarga kerak bo‘lgan. Shuning uchun ham hukmdorlarning ko‘pchiligi shunga o‘xshash asarlardan nusxa ko‘chirib, shaxsiy kutubxonalarida asraganlar va ijtimoiy-siyosiy faoliyatlarida ulardan muhim yo‘l-yo‘riq sifatida foydalanganlar.

Masalan, buyuk vatandoshimiz Zahriddin Muhammad Boburning Avlodi Shoh Jahon (1628-1657), Qo‘qon xoni Muhammad Alixon (1821-1842) va Buxoro amiri Abdulahadxonlar (1885-1910) chapdast kotiblariga buyurib, «Temur tuzuklari»dan o‘zlari uchun nusxa ko‘chirtirganlari ma’lum. Ko‘chirganda ham zo‘r mas’uliyat va qunt bilan ko‘chirganlar. Hindistonlik muarrix Abdulhamid Lohuriyning «Podshonoma»sida shunday aytilgan: Hijriy 1047 yili Mir Abu Tolib

al-Husaynty at-Turbatiy degan shaxs Shoh Jahonga «Tuzuki Temuriy»ning forsiycha tarjimasini taqdim etgan. Podsho tarjima bilan tanishib chiqib, uni Dekan favjdori (qozi kalon), iste'dodli yozuvchi Muhammad Afzal Buxoriyning qo'liga tutqazgan va Sharafiddin Ali Yazdiyning mashhur «Zafarnoma» asarida solishtirib va kamchiliklari bo'lsa, tuzatib, xattot va muxarrirlari o'zidan qo'shgan ortiqcha joylari bo'lsa o'chirib tashlashni buyurgan.

«Temur tuzuklari»ning shu kunlargacha etib kelgan qo'lyozma va toshbosma nusxalari o'sha Mir Abu Tolib al-Turbatiy tarjimasi asosida yaratilgan. Bu - birinchidan. Ikkinchidan, mazkur asar XVIII asrdan beri dunyo olimlarining diqqat-e'tiborini qozonib keladi. Masalan, asarning matni, tadqiqot va zarur ilmiy izohlar bilan 1783-yilda Angliya, 1785 va 1891-yillarda Hindistonda, 1868-yili Eronda chop etildi. Asar jahon tillaridan bir nechtasiga: fransuz (1787), ingliz (1830), urdu (1845), rus (1894, 1934) va eski o'zbek (1835, 1857, lekin to'liq emas) tillariga tarjima qilinib, nashr etildi. Uning toshbosma nusxalari (Tehron - 1868, Toshkent - 1890 va h. k.) ham keng tarqalgan.

«Temur tuzuklari» - podsholarning turmush tarzi va axloq-odob normalarini belgilovchi risoladir. Asar ikki qismdan iborat. **Birinchi** qismda jahon tarixida mashhur fotih, sarkarda va iste'dodli davlat arbobi sifatida nom qoldirgan Amir Temurning yetti yoshi (1342) dan to vafotiga (1405 yil, 18 fevral) qadar kechgan hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati, aniqroq qilib aytganda, uning Movarounnahrda markaziy hokimiyatni qo'lga kiritishi, feodal tarqoqlikka barham berishi va markazlashgan davlat tuzishi, qo'shni yurt va malakatlarni, masalan, Eron hamda Afg'onistonni o'z tasarrufiga kiritishi, Oltin O'rda hukmdori To'xtamishxon (1376-1395), butun Yevropaga qo'rquv va dahshat solgan Turkiya sultoni Boyazid Yildirim (1389-1402)ga qarshi va nihoyat, buyuk jahongirning Ozarbayjon, Gruziya va Hindistonga qilgan harbiy yurishlari ixcham tarzda bayon etilgan.

Ikkinchi qism jahongirning nomidan aytilgan va uning toj-u taxt vorislariga atalgan o'ziga xos vasiyat va pand-nasihatlaridan iborat. Unda davlatni idora qilishda kimlarga tayanish, toj-u taxt egalarining tutumi va vazifalari, vazir va qo'shin boshliqlarini saylash, sipohiylarning maoshi, mamlakatlarni boshqarish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burch va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toju taxt oldida ko'rsatgan

alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi va boshqalar xususida gap boradi.

Mutaxassis olimlarning soʻzlariga qaraganda «Temur tuzuklari» boshqa turkiy tilda yozilgan va uning bir nusxasi Yaman hokimi Jaʼfar podshoning kutubxonasida saqlangan. Yuqorida nomi tilga olingan Mir Abu tolib al-Husayniy at-Turbatiyning forsiycha tarjimasini ana shunday turkiycha nusxalaridan biriga asoslangan.

Asarda aytilishicha, davlat asosini oʻn ikki ijtimoiy toifa:

1. Sayyidlar, ulamo, mashoyix, fozil kishilar;
2. Ishbilarmon, donishmand odamlar;
3. Xudojoʻy, tarkidunyo qilgan kishilar;
4. Noʻyonlar (xonzoda, tuman hokimlari);
5. Sipoh va raiyat (xalq);
6. Maxsus ishonchli kishilar;
7. Vazirlar, sarkotiblar;
8. Hakimlar (faylasuf), tabiblar, munajjimlar, muhandislar;
9. Tafsir va hadis olimlari;
10. Ahli hunar va sanʼatchilar;
11. Soʻfiylar;
12. Savdogar va sayyohlar tashkil etadi. Uning taqdirini esa podsho, xazina va askar hal qiladi.

Ikkinchi misol, qoʻshin asosan oʻn, yuz, ming va tumanga boʻlingan, oʻn kishilik harbiy boʻlinma tepasida turgan boshliq - oʻnboshi, yuz kishilik qismning boshligʻi – yuzboshi, ming kishilik qoʻshin etakchisi - mingboshi, tuman boshligʻi **noʻyon** deb atalgan. Asarda ularning haq-huquqlari, oylik maoshi ham aniq koʻrsatilgan. Masalan, oddiy sipohiy mingan otining bahosi barobarida, bahodirlar 2-4 ot barobarida, oʻn boshi qaramogʻidagi askarga nisbatan ikki barobar koʻp, yuzboshi oʻnboshidan ikki barobar ortiq maosh olishgan. Mingboshilarning maoshi esa yuzboshinikidan uch barobar ortiq boʻlgan.

Uchinchi misol, Amir Temur oʻzining ulkan imperiyasini uluslarga boʻlib idora qildi.

Toʻrinchi misol, «Tuzuklar»da vazirlar, amirlar va voliyalar haqida ham muhim maʼlumotlar keltirilgan. Masalan, Temur davlatini yetti nafar vazir:

1. Mamlakat va raiyat ishlari boʻyicha vazir (bosh vazir);
2. Vaziri sipoh, yaʼni harbiy ishlar boʻyicha vazir;

3. Egasiz qolgan mol-mulklarni tasarruf etish ishlari vaziri;
4. Saltanatning kirim-chiqim ishlarini boshqaruvchi vazir, ya'ni moliya ishlari vaziri;
5. 6. 7 Sarhad (chegara) viloyatlarining ishlarini nazorat etib turuvchi vazirlar.

Amirlar haqidagi ma'lumotlar diqqatga sazovor. «Tuzuklar»da keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, amirlar asosan harbiy kishilar bo'lishgan va Amir Temurga tobe' bo'lgan qirq aymoqdan o'n ikkitasi: barlos, arg'in, jaloir, tulkichi, duldoy, mo'g'ul, suldus, to'g'oy, qipchoq, arlot, totor va tarxonlar ichidan saylab olingan.

Amirlik rutbasi Amir Temur faoliyatining dastlabki paytlarida u bilan birga bo'lgan 313 kishiga berilgan. Bulardan yuztasi - o'nboshi, yuztasi - yuzboshi, yuztasi - mingboshi, to'rttasi - beklarbegi, bittasi - amir ul-ulamo (amirlar amiri, bosh amir) bo'lgan. Qolgan sakkizta mansab, saroy xizmatida bo'lgan mansabdorlardan ba'zi birlariga berilgan.

Bulardan boshqa yana o'n ikki kishiga birinchi, ikkinchi va o'n ikkinchi darajali amir degan unvon berilgan. O'n ikkinchi darajali amir odatda amir ul-umaroning noyibi hisoblangan. O'n ikki amirning har biriga birtadan bayroq va birtadan nog'ora, amir ul-umaroga bir bayroq, nog'ora, tuman - 10 000 kishilik qo'shin tug' (ot yoki ho'kiz dumi bog'langan tayoq: hokimlik belgisi) va chortug', to'rt nafar beklarbegining har biriga birtadan bayroq, nog'ora, chortug' va burg'u berilgan.

Davlat qurilishi oldidan qilingan kengashi.

Amir Temur saltanat qurish, davlat tutish bobida o'zim qo'llagan ishlarni bir necha tuzukka (qonun, qoida) bog'ladim va saltanatni boshqarish haqida bir qo'llanma yozib qoldirdim. Har birlari unga muvofiq ish tutsinlar, mehnat-u mashaqqatlar, ko'p harbiy yurishlar va urush-taloshlar bilan, Tangri taoloning marhamatlari va salomlari bo'lsin, tole'i baland millatining sharofati, onhazratning ulug' avlodi va himmatli sahobalariga qilgan muhabbat va do'stligim tufayli qo'lga kiritgan saltanat va davlatni saqlagaylar.

Bu tuzuklardan saltanat ishlarini boshqarishda qo'llanma o'rnida foydalangaylar, toki mendan ularga qoladigan saltanat va davlat zararu tanazzuldan (o'pirilishlardan) omon qolgay. Shu o'n ikki tuzuk yordamida malakatlarni zabt etib, davlatimni boshqardim va saltanat

taxtiga zeb-ziynat berdim. Ular ham ushbu tuzukka amal qilsinlar. Mening va o'zlarining davlat-u saltanatlarini ehtiyot qilsinlar.

Davlat saltanatdorlikka bog'lagan birinchi tuzugim shulki, Tangri taoloning va Muhammad mustafoning shariatiga jahonda rivoj berdim. Har yerda va hamma vaqt Islom dinini quvvatladim.

O'n ikki tabaqa (sayyidlar, ulamo, duogo'y taqvadorlar, amirlar, siypohlar, raiyyat, vazirlar, mansabdorlar, hokimlar, hunarmandlar, dehqon va boshqalar) yordamida mamlakatni zabt etdim va ularni idora qildim. Saltanat va davlat ustunlarini o'shalar yordamida mustahkamladim.

Maslahat, kengash, tadbirkorlik, faollik, hushyorlik va ehtiyotkorlik bilan g'anim lashkarlarini engib, mamlakatlarni o'zimga bo'ysundirdim. Saltanat va davlat ishlarini murosayu madora, muruvvat, sabr-toqat bilan yurgizdim. Ko'p narsani bilib tursam ham o'zimni bilmaslikka soldim, do'stu dushman bilan murosayu madorada bo'ldim.

Davlat ishlarini saltanat qonun-qoidalariga asoslangan holda boshqardim. Tura va tuzukka tayanib, saltanatda o'z martaba va maqomimni mustahkam saqlab turdim. Amirlar, vazirlar, sipoh, raiyyat, har biri o'z lavozim va martabasidan mamnun holda xizmatimda bo'lib, undan ortig'iga da'vogarlik qila olmadilar.

Amirlarim va sipohiylarimni martab va unvonlar, oltin va kumush bilan xunud qildim, bazmlarda ularga o'z yonimdan joy berdim. Shuning uchun janglarda fidoyilik qildilar. Amirlar, sipohsolorlar, bahodirlar bilan ittifoq bo'lib va ularning mardligu mardonavorligiga tayanib, shamshir zarbi bilan yigirma yetti podshohning toj-taxtini egalladim. Turon, Eron, Rum, Mag'rib, Shom, har ikkala Iroq, Mozandaron, G'ilon, Shirvon, Ozarbayjon, Fors, Xuroson, Jete (Mo'g'iliston), Dashti qipchoq, Xorazm, Xo'tan, Qobuliston, Boxtarzamin (Balx) va Hindistonga podshoh bo'lib, hukm yurgizdim.

Saltanat choponini kiygach, o'z to'shagimda rohatda uxlash va huzr-halovatdan voz kechdim. O'n ikki yoshimdan turli yurtlarni kezdim, ranj-u mehnat tortdim. Har turli tadbirlar qo'lladim, g'anim to'dalarini sindirdim. Amirlar va sipohiylarning isyonlarini ko'rdim, ulardan achchiq so'zlar eshitdim. Lekin, sabr-u bardosh bilan o'zimni eshitmagan va ko'rmaganga solib ularni tinchitdim. Qilich ko'tarib, jang maydoniga otildim va shu tariqa dunyoda nom chiqardim.

Adolatu insof bilan Tangri taoloning yaratgan bandalarini o‘zimdanda rozi qildim. Gunohkorlarga ham, begunohga ham rahm-shafqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim. Xayru ehson ishlarim bilan odamlarning ko‘nglidan joy oldim.

Siyosat va insof bilan sipohiyalarim va raiyyatni umid va qo‘qinch orasida tutdim. Fuqaro va qo‘l ostimdakilarga rahmdillik qildim, sipohiyalarga in‘omlar ulashdim.

Zolimga qarshi mazlumning arz-dodiga yetdim. Zolim yetkazgan moddiy va jismoniy zararni isbotlaganimdan keyin, uni shariatga muvofiq odamlar orasida muhokama qildim, bir gunohkor o‘rniga boshqasiga jabr-zulm o‘tkazmadim.

Menga yomonliklar qilib, boshim uzra shamshir ko‘tarib, ishimga ko‘p ziyon etkazganlarga ham, iltijo qilib, tavba-tazarru‘ qilib kelganda hurmatlab, yomon qilmishlarini xotirimdan o‘chirdim. Aksincha, ularning martabalarini oshirdim. Ular bilan muomalada shunday yo‘l tutdimki, xotirlarida menga nisbatdan shubha va qo‘quv bo‘lsa, tamoman unitadigan bo‘lishdi.

Saltanatning dastlabki davrlarida qilingan kengashi.

Sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqil va dono kishilar, hadis ilmi olimlari va tarixshunoslarni sara va e‘tiborli kishilar deb hisoblab, hurmat izzatlarini o‘rniga qo‘ydim. Shijoatli kishilarni do‘st tutdim, chunki Tangri taolo jasur kishilarni yoqtiradi. Olimlar bilan suhbatda bo‘ldim va pok niyatli, toza qalbli kishilarga talpinib yashadim. Darvesh, faqir va miskinlarni (bechoralarni) o‘zimga yaqin tutdim, ularning ko‘ngillarini oldim, biron talablarini rad etmadim. Buzuqi, og‘zi shaloq, g‘iybatchi odamlarni majlislarimga yo‘naltirmadim. So‘zlariga amal qilmadim. Biron kimsa xususida tuhmat-u g‘iybat qilsalar, quloq solmadim.

Biron ishni qilishni o‘ylasam, butun zehnim va vujudim bilan bog‘lanib, uni bitirmagunimcha undan qo‘l uzmadim. Har neki desam, unga amal qildi. Hech kimga g‘azab bilan qattiq muomalada bo‘lmadim va hech bir ishda tanglik qilmadim, toki tangri taoloning g‘azabiga duchor bo‘lmayin va ishimni buzib, ahvolimni tang etmasin, deb. Odam Atodan boshlab Muhammad payg‘ambargacha, undan to hozirgi kungacha o‘tgan sultonlarning qonunlarini va turish-turmushlarini donolardan so‘rab surishtirdim.

Har qaysilarining yo‘l-yo‘riqlari, turish-turmushlarini, qilish-qilmishlarini va aytgan gaplarini xotiramda saqladim, yaxshi xulq-

atvorlari, ma'qul sifatlaridan o'rnak olib, ularga amal qildim. Davlatlarining tanazzulga (buzilishga) uchrashi sabablarini surishtirdim va davlat va saltanat zavoliga sabab bo'luvchi ishlardan saqlandim. Asli buzuvchi, ocharchilik va vabo kasali keltiruvchi zulm va buzuqchiliklardan saqlanishni o'zimga lozim, deb topdim.

Raiyyat ahvolidan ogoh bo'ldim. Ulug'larini ota qatorida, kichiklarini farzand o'rnida ko'rdim. Har yerning tabiati, har el-yurt va shaharning rasmi odatlari va mijozidan voqif bo'lib turdim. Har bir yurt va shahar aholisining ulug'lari bilan do'st tutindim. Ularning mijozlari va tabiatiga to'g'ri kelgan, o'zlari tilagan odamlarini ularga hokim qilib tayinladim. Har bir mamlakat xalqining avlodidan ogoh bo'lib turdim. Har bir mamlakat ahvolini, sipoh va raiyyatning kayfiyatini, turish-turmushini, qilish qilmishlarini, o'rtalaridagi aloqalarini xatga bitib, menga bildirib turishlari uchun diyonatlik, to'g'ri so'z kishilarni belgiladim. Bordi-yu, egri yozganlari menga ma'lum bo'lib qolsa, ularni jazoladim. Hokimlar va sipohdan qaysi birining xalqqa jabr-zulm yetkazganini eshitsam, ularga nisbatan darhol adolat va insof yuzasidan chora ko'rdim.

Turku tojik, arab-u ajamning turli toifa va qabilaridan bo'lgan va xizmatimga kirgan kishilarning ulug'lariga izzat ikrom ko'rsatdim, qolganlarini ham o'z holiga yarasha siyladim. Yaxshilarga yaxshilik qildim, yomonlarni o'z yomonliklariga topshirdim.

Kim menga do'stlik qilsa qadrladim, xizmatini unutmadi va unga muruvvat, ehson, izzat-u ikrom ko'rsatdim. Kimki xizmatimni qilsa, xizmatini haqini berdim. Kimki menga dushmanlik qilsa-yu, keyin pushaymon bo'lib, iltijo qilib, himoya istab, huzurumga kelib tiz cho'ksa, dushmanligini unutib, muruvvat va do'stlik qildim.

Farzandlar, qarindoshlar, yor-u birodarlar, qo'shnilar va men bilan bir paytlar do'stlik qilgan barcha odamlarni davlatu ne'mat martabasiga erishganimda unitmadim, molu mulk va naqt pul bilan haqlarini ado etdim. O'z farzandlarim, qavm-u qarindoshlarimdan qarindoshlik mehrini uzmadim. Ulardan noravo ish o'tgan bo'lsa ham darhol qo'l-oyog'ini bog'lab o'ldirishga buyurmadim. Turli yo'llar bilan sinab, bilib oldim va ular bilan shunga yarasha muomala qildim. Hayotning ko'p issiq-sovug'ini ko'rib, ulardan saboq oldim, tajribamni oshirdim. Shu sababdan, do'stu dushman bilan kelishib yashadim.

Do'stu dushmanligiga qaramay, hamma yerda sipohiylarni hurmat qildim, chunki ular boqiy mato bo'lgan jonlarini foniy dunyo moli uchun sotadilar, o'zlarini jang maydoniga, halokatga otib, jonlarini qurbon qiladilar.

Agar dushman sipohiyidan biron kimsa o'z valine'matiga, ya'ni non-tuz bergan sohibiga sidqidildan xizmat qilib, urush kunlarida menga qarshi qilich ko'targan bo'lsa, unday odamga nisbatan lutf-marhamat ko'rsatdim. PanoH istab qoshimga kelganda, uni qadrlab ishonchini qozondim, vafodorligi va haqqoniy xizmat qilishiga ishondim.

Qaysi bir sipohiy tuz-non haqqi va vafodorlikni unutib, xizmat paytida o'z egasidan yuz o'girib, mening oldimga kelgan bo'lsa, unday odamni o'zimga eng yomon dushman, deb bildim. Chunonchi, To'xtamishxon bilan bo'lgan urushdan uning amirlari menga har xil xabarlar va shikoyatlar yozib, o'z hukmdori, ya'ni mening dushmanim bo'lmish To'xtamishxonning non-tuz haqqini unuttidilar. Vafodorlik va haqiqatni bir chetga yig'ishtirib qo'yib, mening huzurimga panoH izlab kelgan edilar, ularni la'natladim va o'zimcha "bular o'z sohibiga vafo qilmagandan keyin, menga vafo qilarmidilar", deb o'yladim.

Shunday qilib, davlat agar din-u qonun asosiga qurilmas ekan, unday saltanatning shukuhi (ulug'ligi), qudrati va tartibi yo'qoladi. Bunday saltanat yap-yalang'och odamga o'xshaydirkim, uni ko'rgan har qanday odam undan yuzini olib qochadi. Yoki u har turli qalang'i-qasang'ilar tap tortmay kirib-chiqadigan tomsiz, eshigi va qo'sig'i yo'q uyga o'xshaydi.

Shu sababdan, men o'z saltanatim binosini islom dini, tura va tuzuk (qonun-qoida) asosida mustahkamladim. Baxtiyor farzandlarim, qudratli nabiralaringa va bir kuni saltanat teppasiga keladigan zurriyotmga saltanat ko'rish, davlat tutish bobida shularni yozib qoldirdim.

Saltanatni rivojlantirish yo'lidagi kengashi.

Badaxshon shohlari Amir Temur itoatiga kirgach, Xuttalonga qarab yurdi. Bu mamlakatga kelgach, qaynog'asi amir Husaynning qo'rsligidan Po'lod Bug'a va Sher Bahrom undan ajralib, o'z ulusiga ketib qolishgan edilar.

Amir Temur bu yerdan ko'chib, Dashti ko'lanka jilg'asiga borib tushdim, u yerdan Jeta va Ilyos Xoja lashkarlari ahvolini bilib kelish uchun ayg'oqchilar jo'natdi. Ular o'n kundan keyin xabar keltirdilar,

Jeta amirlari: birinchisi-Kuch Temur Bekkichik o'g'li, ikkinchisi-Temur No'bkon, uchinchisi Sariq bahodir, to'rtinchisi-Shingum, beshinchisi-hojibekning inisi Tug'luq Xoja yigirma ming otliq askar bilan Xalotiy va Puli sangin oralig'ida turgan edilar.

Ular Amir Temur turgan yer va lashkari qay ahvolda ekanligini bilib kelish uchun oldiga elchi jo'natdi. Elchini chalg'itish maqsadida lashkarni ikki marta qayta-qayta uning oldidan o'tkaztirdi, so'ng elchiga ruxsat berdi.

Keyin kengash o'tqazib, uning ortidan ketma-ket qo'shin tortib borishga qaror qildi. Lekin lashkarlar bu borada u bilan hamjihat bo'lmadi. Lashkarlarni atrofiga birlashtirish uchun ba'zilariga muruvvat, mehribonlik qildi, boshqalari bilan kelishishga intildi, yana bir guruhini esa molu dunyo bilan o'ziga qaratib olmoqchi bo'ldi. Yaxshi so'z, ahd-u paymon va va'dalar bilan qolganlarining ko'ngliga tasalli berdi.

Shu payt xabar keldiki, ilgari uing navkarlari bo'lgan Tug'luq Sulduz va Kayxusrav Jetaning olti ming otliq askariga boshchilik qilib, uning ustiga kelmoqda edilar. Bu xabar lashkarlar o'rtasida tarqalgach, ularning ittifoqsizligi yanada kuchayib, sarosimaga tushib qoldilar. Lekin amir Jaku, Iygu Temur, amir Sulaymon va amir Jaloliddin Amir Temurning yonida qoldilar.

Amir Temur saltanatning mustaqilligi va mustahkamligi borasida kengashlar o'tkazdi. Kengashlari o'zini shavkatli, buyuk amir deb hisoblagan va boshqa amirlardan ham ulug'roq bilayotgan amirlarni itoat ettirib, bo'ysundirishga qaratilgandi.

Amir Temur Movarounnahrni urush-talashdan tinchitdi. Uning qahramon askarlari to'la kuch-quvvatga kirdi. Har tomonga Barlos ulusining nomi va dong'i taraldi. Amir Temurning himmati bilan Chig'atoy qo'shinlari va tumanlarining ovozi olamga yoyildi. Jami elu xalq, qo'shunot va tumonot hamda ko'chmanchilar uning hukmronligi ostiga o'tdi.

Amir Temur Turonzamin viloyatini zabt etib, g'animlar vujudining xas-xashagidan tozalaganidan keyin, ba'zi uluslarning amirlari unga itoat bilan bosh egishni istamadilar va har biri o'z qabilalari oldida hech kimdan qo'rqmasligini ko'rsatmoqchi bo'lganday, kibr-u havoga berildilar. Amirlardan ba'zilar ularning yonini olib, unga: «Bu davlatga barimiz sherik bo'lganimizdan keyin, ularni ham davlatga sherik deb bilaylik»,-dedilar. Lekin ularning

gaplari Amir Temuring saltanat yuritishidagi g'ayratiga ta'sir qilmadi. O'z-o'zicha: «Xudo bitta, uning sherigi yo'qdir. Shunday bo'lgach, Oллоh taoloning muqaddas mulki-yer yuziga egalik qiladigan podshoh ham bitta bo'lishi kerak», -deb o'ylar edim.

Turon zaminini mug'ullar qoldiqlaridan tozalash uchun qilingan va boshqa kengashlar.

Amir Temur Jeta va Ilyos Xoja lashkarini Movarounnahrda quvib, Xo'jand daryosining narigi qirg'og'iga o'tkazib yuborgan bo'lsa ham, mo'g'ullarning ba'zi favjlari Movarounnahr qal'alarida mustahkam joylashib olgan edilar. Avvaliga ularni bostirish uchun lashkar qismlarini yubormoqchi bo'ldi, biroq mabodo bu ish cho'zilib ketsa degan fikr uni tashvishga soldi.

Shu orada Amir Temurga mo'g'ullar qal'alarga yashirib olganlari haqida xabar keldi. Lashkar qismlarini u yerga yuborish to'g'ri bo'lmas, deb (boshqa) chora izlay boshladi. So'ngra Ilyos Xoja nomidan qal'adagilarga qarata yorlig' yozib, urushsiz topshirishlarini buyurdi. Yorliqni bir mo'g'ul qo'liga tutqazib, unga hamroh qilib lashkarining bir qismini jo'natdi. Askarlariga chang-to'zon ko'tarib, o'zlarini g'animga ko'pday qilib ko'rsatishni buyurdi. Ilyos Xojaning talabi yozilgan yorlig' g'animlar qo'liga tegib, lashkarlari ko'targan chang-to'zonni ko'rishgach, tun qorong'usida qal'alarni tashlab qochdilar. Xullas, Movarounnahr tuprog'i Amir Temurni o'ldirishga qasd qilgan o'sha zolimlardan tozalandi va mamlakat tamoman uning qo'liga o'tdi.

Qarindoshlik hurmati uchun Balx bilan Hisoni Shodmon viloyatlarini amir Husaynga tortiq etdi. U esa bu ehsonu muruvvatni nazariga ilmay, Amir Temurni mahv etishga qasd qildi. Amir Temur ham o'z-o'zi bilan kengashib, amir Husaynni o'rtadan ko'tarishga qaror berdi.

Amir Husayn Amir Temur qo'lga kiritgan g'alaba va yutuqlarni ko'rolmay, hasad ichini kemirib, unga va haramidagi o'z singlisiga ko'p ozor berdi. U Movarounnahrni Amir Temurdan tortib olishga, uni esa o'ldirib, taxtga o'zi o'tirishga bel bog'lagan edi. O'rtada necha bor urushlar bo'lib o'tgan bo'lsada, barchasida yengildi. Uning adolatsizligi, insof-sizligi haddidan oshgan, Amir Temurni yengish va o'ldirishiga oz qolgan vaqtlar ham bo'ldi. Aynan shu vaqtda qo'rsliigi, yomon yo'l tutishi tufayli amirlari undan yuz o'girdilar. Xuttalon

hokimi amir Kayxusravning inisini sababsiz qatl ettirdi. Oqibatda, amir Kayxusrav ham Xuttalonda unga dushman bo‘lib qoldi.

Amirlari (anchadan beri) undan norozi bo‘lib, adovat sakdar edilar, u esa ularni o‘z tarafdori deb bilardi. Shu sababli yana Amir Temurni tor-mor keltirib, mahv etish qasdida qarorgohini Balx chekkasidagi bir joyga ko‘chirdi. Bu xabarni eshitishi bilan amir Husayn harakatga kelmasdan burun, ustiga bostirib borishga qaror qildi. Bor lashkari bilan Balx sari yuzlandi. Yo‘lda har yoqdan zafarli lashkar favjlari kelib Amir Temurga qo‘shildilar va Balx atrofiga borib tushdilar. Amir Husayn qarshi chiqib, Amir Temur bilan jang qildi. Oxiri qochib qal’aga kirib oldi. So‘ngra boshiga nima kelgan bo‘lsa, o‘z qilmishi tufayli ko‘rgiligini ko‘rdi.

1365-yilda amir Husayn Samarqandda Amir Temurga yaqin bir necha beklarni isyon ko‘tarishda ayblab, ularga katta jarima soladi. Amir Temur bisotidagi bor oltin va javohirlarni, shuningdek, xotini Uljay Turkon oqaning qimmatbaho taqinchoqlarini ham qo‘shib, tovonga to‘laydi.

1366-1370-yillar davomida Amir Temur va amir Husayn o‘rtasida muttasil ravishda o‘zaro urushlar bo‘lib turgan.

Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiylar o‘z «Zafarnoma»larida amir Husaynning ochiq jangdan qochib ichkari qal’aga yashiringani, 1370-yil aprelda qo‘lga olingani va o‘ldirilgani voqeasini batafsil bayon etganlar.

Mamlakatlarni fath etuvchi tuzuklari.

Amir Temur mamlakatlarni fath etguvchi tuzuklarida baxtli farzandlari va jahonni idora etguvchi qudratli nabiraloriga ma’lum qildiki, Tangri taolo dargohidan umidi shulki, ko‘plab farzandlari, avlodu zurriyotini saltanat taxtiga o‘tirg‘izib, mamlakatlarni idora etdi. Shuning uchun saltanat qurish, davlat tutish bobida o‘zi qo‘llagan ishlarni bir necha Tuzukka bog‘ladi va saltanatni boshqarish haqida qo‘llanma yozib qoldirdi, toki farzandlari, avlodi va zurriyotidan bo‘lganlarning har biri unga muvofiq ish yuritdi. Mehnatu mashaqqatlar, ko‘p harbiy yurishlar, urush-taloshlar bilan, Tangrining inoyatiyu hazrati Muhammadning, unga Tangrining marhamatlari va salomlari bo‘lsin, tole’i baland xalqining sharofati, onhazratning ulug‘vor avlodi, qimmatli sahobalariga beg‘araz muhabbati, do‘stligi orqali qo‘lga kiritgan davlat va saltanatni saqladilar.

Bu tuzuklardan saltanat ishlarini boshqarishda qo‘llanma sifatida foydalandilar, toki Amir Temurdan ularga yetadigan davlat va saltanat zarar-u tanazzuldan omon bo‘lgay.

Endi Amir Temurning nomdor baxtiyor farzandlari va mamlakatlarni zabt etguvchi iqtidorli nabiralariga yo‘l-yo‘rig‘i shulki, u o‘n ikki narsani o‘ziga shior qilib olib, saltanat martabasiga erishdi. Shu o‘n ikki tuzuk yordamida mamlakatni qo‘lida tutib, saltanatini boshqardi va saltanat taxtiga zeb-u ziynat berdi. Ular ham ushbu tuzukka amal qildilar. Amir Temurning va o‘zlarining davlatu saltanatlarini ehtiyot qilishlarini nasihat qildi.

Tuzuklar jumlasidan o‘z davlati va saltanatiga bog‘lagan birinchi tuzugi shulki, Tangri taoloning dini va Muhammad mustafoning shariatiga dunyoda rivoj berdi. Har yerda va har vaqtda islom dinini qo‘llab quvvatladi.

Ikkinchi (tuzuki) shulki, o‘n ikki tabaqa va toifadagi kishilar bilan mamlakatni qo‘lida tutib, saltanatini boshqardi. Davlat, saltanat ustunlarini o‘shalar bilan quvvatlab, majlislarini shular bilan ziynatladi.

Uchinchi (tuzuki) shulki, maslahat, kengash, tadbirkorlik, faollik va hushyorlik, ehtiyotkorlik bilan g‘anim qo‘shinlarini yengib, mamlakatlarni o‘ziga bo‘ysundirdi. Saltanat ishlarini murosayu madora, muruvvat, sabr-toqat va chidam bilan yurgizdi. Ko‘p narsani bilib tursa ham o‘zini bilmaslikka soldi, do‘st-u dushman bilan murosayu madora qildi.

To‘rtinchi (tuzugi)-davlat ishlarini to‘ra va tuzukka asoslangan holda boshqardi. To‘ra va tuzukka tayanib, saltanatda o‘z martaba va maqomini mustahkam saqlab turdi. Amirlar, vazirlar, sipoh, raiyat, har biri o‘z lavozim va martabasidan mamnun holda xizmatida bo‘lib, undan ortig‘iga da‘vogarlik qila olmadi.

Beshinchi (tuzugi)-amirlar va askarlarni martaba-yu unvonlar, oltin-kumush bilan xushnud etdi. Bazmlarda ularga (munosib) o‘rin berdi, shuning uchun ular janglarda jonlarini fido qildilar. Dirham va dinorlarni ulardan ayamadi. Ularning yumushlarini yengillashtirish uchun mehnat-u mashaqqatlarini o‘ziga yukladi va ularni tarbiya etdi. Amirlar, sipohsololar, bahodirlar bilan ittifoq bo‘lib, ularning mardlig-u mardonavorligiga tayanib, shamshir zarbi bilan yigirma yetti podshohning taxtini egalladi. Eron, Turon, Rum, Mag‘rib, Shom, Misr, Iroqi arab, Iroqi ajam, Mozandaron, Gilon, Shirvon,

Ozarbayjon, Fors, Xuroson, Jeta Dashti, Dashti qipchoq, Xorazm, Xo‘tan, Qobuliston, Boxtarzamin, Xindiston kabi mamlakatlarga podshoh bo‘lib, hukm surdi.

Saltanat to‘nini kiygach, o‘z to‘shagida rohatda uxlash huzurhalovatidan voz kechdi. O‘n ikki yoshidan jahongashtalik qismati bo‘ldi, ranj-u mehnatlar tortdi. Har xil tadbirlar qo‘lladi, (g‘anim) favjlarini sindirdi. Amirlar va askarlarning isyonlarini ko‘rdi, ulardan achchiq so‘zlar eshitdi. Lekin sabr-u bardosh bilan o‘zini eshitmagan, ko‘rmaganga solib, ularni tinchitdi. Qilich ko‘tarib jang maydoniga otildi va viloyatlar, mamlakatlarni bo‘ysundirib, dunyoda nom chiqardi.

Oltinchi (tuzugi)-adolat va insof bilan Tangrining yaratgan bandalarini o‘zidan rozi qildi. Gunohkorga ham, begunohga ham rahm-shafqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardi. Xayr-ehson ishlari bilan odamlarning ko‘nglidan joy oldi. Siyosat va insof bilan sipohlarini, raiyatni umid va qo‘rqinch orasida tutib turdi. Fuqaro va qo‘l ostidagilarga rahmdillik qildi, askarlariga in‘omlar ulashdi.

Zolimdan mazlumning haqqini oldi. Zolim yetkazgan moddiy va jismoniy zararlarni isbotlaganidan keyin, uni shariatga muvofiq ikkisi o‘rtasida muhokama qildi va bir gunohkorning o‘rniga boshqasiga jabr-zulm yetkazmadi.

Amir Temurga yomonliklar qilib, boshi uzra shamshir ko‘targanlar, ishiga ko‘p ziyon yetkazganlarni ham, agar ular iltijo bilan tavba-tazarru qilib kelsalar, hurmatlab, yomon qilmishlarini xotiradan o‘chirdi. Martabalarini oshirdi. Ular bilan muomalada shunday yo‘l tutdiki, agar xotiralarida unga nisbatan shubhayu qo‘rquv bo‘lsa, butunlay unutishar edi.

Yettinchi (tuzugi)-sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqil-u donolar, muhaddislar, tarixchilarni sara, e‘tiborli odamlar hisoblab, izzat-u hurmatlarini o‘rniga qo‘ydi. Shijoatli kishilarni do‘st tutardi, chunki Tangri taolo jasur kishilarni ardoqlaydi. Ulamo bilan suhbatda bo‘ldi va pok niyatli, toza qalbli kishilarga talpindi. Bularning himmatlaridan ulush tilab, muborak nafasleri bilan duo-fotiha berishlarini iltimos qildi. Darvish, faqir va miskinlarni o‘ziga yaqin tutdi, ularning ko‘ngillarini og‘ritmadi va biron talablarini rad etmadi. Buzuqi, og‘zi shaloq, g‘iybatchi odamlarni majlisiga yo‘latmadi, so‘zlariga amal qilmadi. Biror kimsaga nisbatan tuhmat-u g‘iybat qilsalar, quloq solmadi.

Sakkizinchi (tuzugi)-azm-u jazm bilan ish tutdi. Biror ishni bajarishni o‘ylasa, butun zehni, vujudi bilan berildi, bitirmagunicha undan qo‘lini tortmadi. Har neki desa, unga o‘zi amal qildi. Hech kimga g‘azab bilan qattiq muomalada bo‘lmadi va hech bir ishda tanglik qilmadi. Odam Atodan boshlab to Xotamgacha va undan to hozirgi damgacha o‘tgan sultonlarning qonunlarini va turish-turmushlarini donolardan so‘rab-surishtirdi. Har qaysilarining yo‘l-yo‘riqlari, turish-turmushlari, qilish-qilmishlari, aytgan gaplarini xotirasida saqladi va yaxshi axloqlari, ma’qul sifatlaridan o‘rnak olib, ularga amal qildi. Davlatlarining tanazzulga uchrashi sabablarini surishtirdi va davlat-u saltanat zavoliga sabab bo‘luvchi ishlardan saqlandi, naslni buzuvchi, ocharchilik, vabo kasali keltiruvchi zulmu buzuqchilikdan saqlanishni o‘ziga lozim bildi.

To‘qqizinchi (tuzugi)-raiyat ahvolidan ogoh bo‘ldi, ulug‘larini og‘a qatorida, kichiklarini farzand o‘rnida ko‘rdi. Har yerning tabiati, har el va shaharning rasmi odatlaridan voqif bo‘lib turdi. Har bir o‘lka va shahar axlining ashrof-ulug‘lari bilan do‘st tutindi. Tabiatiga to‘g‘ri kelgan, o‘zlari tilagan odamlarni ularga hokim qilib tayinladi. Har bir diyori aholisining ahvolidan ogoh bo‘lib turdi. Har bir mamlakatning ahvolini, sipohu raiyat kayfiyatini, turish-turmushini, qilish-qilmishlarini, bular o‘rtalaridagi aloqalarni xatga bitib, unga bildirib turishlari uchun diyonatli, to‘g‘ri yozuvchi kishilarni belgiladi. Bordiyu egri yozganlari Amir Temurga bildirilsa, ularni jazoladi. Hokimlaru sipohdan qay birining xalqqa jabr-zulm yetkazganini eshitsa, ularga nisbatan darhol adolatu insof yuzasidan chora ko‘rdi.

O‘ninchi (tuzugi)-turku tojik, arabu ajamning turli toifa va qabilalaridan bo‘lgan va o‘ziga nisbatan xayrixohlik qilgan kishilarning ulug‘lariga hurmat ko‘rsatdi, qolganlarini ham o‘z holiga yarasha siyladi. Yaxshilariga yaxshilik qildi, yomonlarini esa o‘z yomonliklariga topshirdi.

Kim Amir Temurga do‘stlik qilsa qadrladi, do‘stligini unutmadi va unga muruvvat, ehson, izzatu ikrom ko‘rsatdi. Kimki uning xizmatini qilsa, uning xizmati haqqini ado etdi. Kimki Amir Temurga dushmanlik qilsa-yu, keyin pushaymon bo‘lib, iltijo bilan himoya istab, tiz cho‘kib huzuriga kelsa, dushmanligini unutib, muruvvat va do‘stlik ko‘rsatdi. Chunonchi, ulus amiri Sher Bahrom avval unga hamroh edi, boshiga ish tushganda uni tashlab ketdi va dushmanlariga qo‘shilib, unga qarshi qilich ko‘tardi. Oxiri bergan tuzim haqqi tiz

urib, yana iltijo qilib keldi. Asl er yigit ekani va jang-jadal bilan suyagi qotgan mardlardan bo'lganligi sababli yomon ishlarining hammasidan ko'z yumdi. Huzuriga kelgach, o'zini hurmatlab, martabasini oshirdi. Uni mard-u mardonligi uchun kechirdi.

O'n birinchi (tuzugi)-farzandlar, qarindoshlar, yor-u birodarlar, qo'shnilar va Amir Temur bilan bir vaqtlar do'stlik qilgan barcha odamlarni davlat-u ne'mat martabasiga erishganida unutmadi, (molu mulk va naqd pul bilan) haqlarini ado etdi. O'z farzandlari, qavm-u qarindoshlaridan qarindoshlik mehrini uzmadi. Ulardan noravo ish o'tgan bo'lsa, darhol (qo'l-oyog'ini) bog'lab, o'ldirishga buyurmadi. Har kimni (turish-turmushning past-u balandlarida) turli yo'llar bilan sinab bilib oldi va ularga shunga yarasha muomala qildi. Hayotning ko'p issiq-sovug'ini ko'rib, ulardan saboq olib, tajribasini oshirdi. Shuning uchun do'st-u dushman bilan kelishib yashadi.

O'n ikkinchi (tuzugi)-do'st-dushmanligiga qaramay, har joyda sipoxlarni hurmat qildi, chunki ular boqiy mato bo'lgan jonlarini foniylar dunyo moli uchun sotadilar. O'zlarini ma'raka-maydonga, halokatga otib, jonlarini qurbon qiladilar.

Agar g'anim sipohidan biror kimsa o'z valine'matiga sidqidildan xizmat qilib, urush kunlarida unga qarshi qilich ko'targan bo'lsa ham, bunday odamga nisbatan lutf-marhamatlar ko'rsatdi. Qoshiga (panoh istab) kelganda, uni qadrlab, ishonchini qozondi, vafodorligi va haqiqat bilan xizmat qilishiga ishonadi.

Mamlakat ishlari tuzuklari.

Din-u shariat ishlari tuzukini tartibga keltirganidan keyin, Amir Temur saltanat korxonasining tuzugini tuzishga kirishdi. Saltanat ishlarini qonun va qoidalar, to'ra va tuzukka solib, saltanat martabayi e'tiborini saqladi. Saltanat obro'-martabasini saqlash tuzuklari quyidagilardir.

Birinchidan, saltanat qonun-qoidalarini islom dini va kishilarning eng xayrlisi (hazrati Muhammad)ning shariatiga bog'lab, izzat-u hurmatlash vojib bo'lgan onhazratning avlodi va sahobalariga muhabbat bildirish asosida tuzdi. Saltanat martabasini to'ra va tuzuklar asosida shunday saqladiki, uning ishlariga aralashishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdi.

Ikkinchidan, sipoh-u raiyatni umid va qo'rquv orasida saqladi. Do'st-dushmanni murosayu madora martabasida tutdi. Qilmishlarini,

aytgan gaplarini sabr-toqat va chidam bilan o'tkazdi. Do'st-dushmanidan kimki Amir Temurga iltijo qilib kelsa, do'stlarga shunday muomala qildiki, do'stligi yanada ortdi, dushmanlarga esa shunday munosabatda bo'ldiki, ularning dushmanligi do'stlikka almashdi.

Amir Temur biron kimsaning haqi bo'lsa, haqini hech vaqt unutmadi. Biron kimsa bilan tanishgan bo'lsa, uni hech vaqt nazaridan chetda qoldirmadi. Davlati va saltanati quyoshi ko'tarilib kelayotgan vaqtda Amir Temurga iltijo qilib kelgan yaxshi-yomon odamlar, xoh yaxshilik, xoh yomonlik qilgan bo'lsin, saltanat taxtiga o'tirganidan keyin ularni xayr-ehsonlari bilan xijolatga qo'ydi. O'zini ularning yomonliklarini unutgandek tutib, yomon qilmishlari daftari ustiga afv qalamini tortdi.

Uchinchidan, hech kimdan o'ch olish payida bo'lmadi. Tuzini totib, unga yomonlik qilganlarni Parvardigori olamga topshirdi. Ish ko'rgan, sinalgan, shijoatli er yigitlarni qoshida tutdi. Sofdil kishilar, sayyidlar, olimlar va fozillarga dargohi doim ochiq edi. Nafsi yomon himmatsizlarni, ko'ngli buzuq qo'rqoqlarni majlisidan quvib yubordi.

To'rtinchidan, ochiq yuzlilik, rahm-shafqat bilan xalqni o'ziga rom qildi. Adolat bilan ish yuritib, jabr-zulmdan uzoqroqda bo'lishga intildi.

Shu paytda xat keldi. Undalar bunday yozilgan: «Buyuk zafarlar sohibi Amir Temurga, Olloh uni hamisha qo'llasin, ma'lum bo'lsinkim, (uning) saltanati korxonasi Tangri taolo korxonasining bir (kichik) nusxasidirki, unda turli mansabdagi xodim va xizmatkorlar, noiblar, eshik og'alari bordir, ularning har biri martabasiga yarasha o'z yumushi bilan mashg'uldir, hech biri o'z martabasidan chetga chiqmaydi va doimo Ollohning amriga muntazir turadi. Shunday ekan, sen hamisha hushyor va ehtiyotkor bo'l, toki vazirlar, lashkarboshilar, amaldorlar, ish yurituvchilar, sipohsolorlardan hech biri o'z martabasi chegarasidan chiqmasin va doimo uning hukmini kutib turishsin. Har toifa va har qavmni o'z martabalarida tutish kerakki, saltanatning nizomga kelib, davlat intizomiga kirsin. Agar har narsani va har kimni o'z martabasida saqlay olmasa, saltanatning bundan ko'p xalal-u ziyon yetadi. Demak, har kimning qadr-qiyamatini, tutgan mavqeyini, har narsaning o'lchovini belgilab olish va shunga muvofiq ish yuritish kerak.

(Hazrati) Muhammad avlodidan bo‘lganlarning martabasini boshqalardan yuqori ko‘tarib, ularning izzat-hurmatini o‘rniga qo‘ydi. Ularga qancha ko‘p muhabbat bildirsa ham, uni isrof deb o‘ylamai, chunki qaysi ish xudo yo‘lida bo‘lsa, unda isrof yo‘qdir. O‘n ikki toifa bilan davlatga ziynat berib, shular bilan saltanat qurdi.

Saltanat ishlarini tartib-intizomga solib, saltanat martabasiga to‘ra va tuzuk bilan zeb-u ziynat berdi. Saltanatni o‘n ikki toifadagi kishilar bilan mustahkamladi.

Saltanat martabasi bo‘lmish to‘ra-tuzuklar va qonun-qoidalarni ham shu o‘n ikki toifaga bog‘lab tuzdi. Bu o‘n ikki toifani saltanat falakining o‘n ikki burji va davlati korxonasining o‘n ikki oyi deb hisobladi.

Birinchi toifa-sayyidlar, ulamo, shayxlar va fozillarni o‘ziga yaqinlashtirdi. Ular Amir Temurning saroyiga doimo kelib-ketib, majlislarini bezab turishardi. Diniy, huquqiy, aqliy masalalarni o‘rtaga tashlab, qimmatli fikrlar bildirishardi. Halol va haromga oid masalalarni ulardan o‘rgandi.

Ikkinchi toifa-aqli kishilar va kengash sohiblari, ehtiyotkor, qat‘iyatli arboblardan, keyinni o‘ylab, olisni ko‘rib ish yurituvchi, keksa va tajribali kishilarni xos majlisiga kiritib, ularning suhbatlaridan, ishlaridan naf olib, tajribalar hosil qildi.

Uchinchi toifa-duogo‘y kishilarni qadrladi. Xilvatda ulardan duolar tilab, istaklarining bajo etilishini o‘tinib so‘rardi. Majlislarda, yig‘inlar, bazmlar va jang maydonlarida ulardan ko‘p barakotlar topdi. Chunonchi, Amir Temurning lashkari To‘xtamishxon lashkarining ko‘pligini ko‘rib sarosimaga tushib qolganda, sohibi duo bo‘lmish Mirziyuddin Sabzavoriy boshidan sallasini oldi, qo‘llarini duoga ochib Tangridan zafar tiladi. Hali duosi tugamay, duo ta’siri ko‘rindi va lashkari yog‘iyini qochirdi.

Yana bir misol shulki, saroyi haramidagilardan biri qattiq betob bo‘lib, o‘limi yaqinlashdi. Duogo‘y sayyidlardan o‘n ikki kishi yig‘ilishib keldilar. Har biri o‘z umridan bir yilni unga bag‘ishladi va u sog‘ayib yana o‘n ikki yil umr ko‘rdi.

To‘rtinchi toifa-amirlar, sarhanglar, sipoh-solorlarga majlisdan o‘rin berib, martabalarini yuqori ko‘tardi. Ular bilan suhbatlashib, maslahatlar oldi. Jang maydonida mardona qilich chopishgan shijoatli jasur kishilarni xush ko‘rdi; jang maydonlariga ot choptirib kirib-chiqish usullarini, g‘anim lashkari to‘pini buzib, saflarini sindirishni,

nayza sanchib, qilich chopishni ulardan so‘rar edi. Sipohgarlik ishlarida ularga ishonib kengash so‘rar edi.

Beshinchi toifa-sipoh va raiyat bo‘lib, har ikkisiga bir ko‘z bilan qaradi. Sipohiylardan chiqqan bahodirlar, dovyuraklarga maxsus faxrli o‘tog‘, kamar va o‘qdon taqdim etib, martabalarini ko‘tardi.

Har mulk va mamlakatning beklari, ulug‘lari, boshliq oqsoqollarini hurmatladi, ularga sovg‘a-salomlar berib, xizmatlaridan foydalandi. Sipohiylarni hamisha jangga tayyor holda tutdi, oylik haqlarini so‘rattirmay vaqtida berardi. Chunonchi, Rum yurishida sipohiylariga o‘tgan va kelajakda qiladigan xizmatlari uchun yetti yillik oziq-ovqatlarini birvara qayigiga berdi. Sipoh va raiyatni shunday tutdiki, birontasi ikkinchisiga zulm ko‘rsatib, oyoq osti qilolmas edi. Boshqa sipohiylarni o‘z martabalariga va darajalariga qarab shunday saqladiki, ular haddidan oshib ortiqcha qadam qo‘yolmasdi. Ularning martabalarini na ko‘p ko‘tarib hovliqtirdi va na ko‘p tushurib ko‘ngillarini cho‘ktirdi. Qaysi biri biror xizmat ko‘rsatar ekan, in‘omlar berib, boshqalardan ayricha hurmatladi.

Kimning aqdi va shijoatini sinov tarozusida tortib ko‘rib, boshqalarnikidan ortiqroqligini ko‘rsa, uni tarbiyaga olib, amirlik darajasiga ko‘tarar edi. So‘ngra ko‘rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardi.

Oltinchi toifa-ishonchli, to‘g‘ri e‘tiqodli oqil kishilar, davlat sirlarini ularga ochib, saltanat ishlari bo‘yicha ulardan maslahat olishga loyiq edilar. Bu toifa kishilar bilan sirdoshlik qilib, o‘z maxfiy ishlari va pinhoni sir-asrorni o‘shalarga topshirdi.

Yettinchi toifa-vazirlar, devon kotiblari va munshiylari, saltanat saroyini shular bilan bezatdi. Bularni Amir Temurga tobe‘ mamlakatlarni ko‘rsatuvchi ko‘zgu deb bildi. Chunki ular har mulk-mamlakat, sipoh va raiyat voqealarini unga bildirib turdilar. Bular davlat xazinasi, sipoh va raiyatga oid ishlarni tartibga solib yuritdilar. Saltanat mulkiga tushgan raxnalarni berkitishning loyiq chora-yu tadbirlarini ko‘rdilar. Saltanat korxonasi xazinasining kirim va chiqimiga oid ishlarni to‘g‘ri olib bordilar. Hamisha mamlakatda to‘kinchilik va uning obodligi uchun harakat qildilar.

Sakkizinchi toifa-hakimlar, tabiblar, munajjimlar va muhandislarki, ular saltanat korxonasiga rivoj beruvchilardir. Ularni o‘z atrofiga to‘pladi. Hakimlar va tabiblar bilan ittifoqda bemorlarni davolatar edi. Munajjimlardan sayyoralarning qutlug‘-qutsiz kunlari,

ularning harakati va osmonda aylanishini anikdab olardi. Muhandislar bilan ittifoqda oliy imoratlar barpo etib, bog‘-u bo‘stonlarning tarhini chizdirardi.

To‘qqizinchi toifa-muhaddislar, (payg‘ambar, uning avlodlari va sahobalari) haqida rivoyatlar naqd qiluvchilar hamda qissaxonlar bo‘lib, ularni ham o‘ziga yaqinlashtirdi. Payg‘ambarlar va avliyolar haqidagi qissalarni, o‘tgan podshohlar to‘g‘risidagi xabarlarni, ularning saltanat taxtiga qanday yetishganlarini, davlatlarining qanday sabablarga ko‘ra zavol topganini ulardan so‘rab bilardi. Har qaysisining qissalari va xabarlari, ishlari va so‘zlarini eshitib tajriba orttirdi. Olamda bo‘layotgan voqealarni ulardan eshitardi va jahon ahli ahvolidan xabar topar edi.

O‘ninchi toifa-mashoyixlar, so‘fiylar, (Xudoni tanigan) oriflardir. Ularning xizmatlarida bo‘lib, suhbatlar qurdi va oxirat foydalarini oldi. Ulardan Tangri taoloning so‘zlarini eshitib, karomatlar ko‘rdi, mo‘‘jizalarini mushohada etdi va suhbatlaridan rohatlanib, huzur qildi.

O‘n birinchi toifa-kasb-u hunar egalaridir; bularning har toifa va sinfidan bo‘lganlarini davlatxonaga olib kelib, o‘z o‘rdadan o‘rin belgiladiki, safarda-yu turg‘unlikda sipohiga kerak yaroqlar hamda boshqa jihozlarni hozirladilar.

O‘n ikkinchi toifa-har mamlakat va diyor sayohatchilariyu musofirlarining boshini siladi, ular turli mamlakatlardan Amir Temurga xabar keltirib turdilar. Har bir mamlakatu diyorga savdogarlar va karvonboshilar tayinladiki, ular Xo‘tan, Chinu Mochin, Hindiston, arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangistongami, qaerga borishmasin, u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaridan keltirdilar. O‘sha mamlakatlarda istiqomat qiluvchi kishilarning hol-ahvoli, turish-turmushi haqida Amir Temurga xabar olib keldilar. Har bir mamlakat hukmdorining o‘z raiyatiga qanday muomala-yu munosabatda ekanligini aniqladilar.

Saltanatni o‘z tasarrufida saqlash uchun tuzgan tuzuklari.

Amir Temur o‘n ikki tuzukni o‘ziga shior qilib olganidan keyin katta ishonchu salobat bilan saltanat taxtiga o‘tirdi. O‘z tajribasidan sinab bildiki, agar qay bir podshoh shu o‘n ikki narsaga ega bo‘lmas ekan, saltanatdan bebahra qolur.

Birinchidan, podshoh o‘z so‘ziga ega bo‘lsin, ishini o‘zi bilib qilsin, ya’ni sipoh va raiyat podshoning aytgan so‘zini, qilgan ishini

o‘zi aytadi, o‘zi qiladi, hech kimning bunga daxli yo‘q, deb bilsin. Shunday bo‘lgach, podshoh biror kimsaning saltanat martabasiga sherik bo‘lgudek qilib aytgan gapiga va qilgan ishiga ergashmasin. Garchi yaxshi so‘zni hammadan ham eshitish zarur bo‘lsada, lekin boshqalar so‘zda va saltanat ishlarida podshohga sherik yoxud undan ustun bo‘lmasliklari shart.

Ikkinchidan, sulton har narsada adolatparvar bo‘lsin, qoshida insofli, adolatli vazirlar tutsin, toki podshoh zulm qilgudek bo‘lsa, odil vazir uning chorasini topsin. Ammo agar vazir zolim bo‘lsa, ko‘p vaqt o‘tmay saltanat uyi qulaydi. Chunonchi, amir Husaynning zolim bir vaziri bor edi. U sipohu raiyatga nohaq jarimalar solar edi. Oradan ko‘p vaqt o‘tmay o‘sha noinsof vazirning shumligidan amir Husaynning saltanat uyi xarob bo‘ldi.

Uchinchidan, butun mamlakatda buyruq va taqiqlashlar podshohning o‘z ixtiyorida bo‘lishi lozim. Podshoh har ishda o‘zi hukm chiqarsin, toki hech kim uning hukmiga aralashib, o‘zgartira olmasin.

To‘rtinchidan, podshoh o‘z qarorida qat’iy bo‘lsin, ya’ni har qanday ishni qilishga qasd qilar ekan, uni bekor etmasin va to bitirmagunicha undan qo‘l tortmasin.

Beshinchidan, podshoh hukmi joriy etilishi zarur, ya’ni qanday hukm chiqarishidan qat’i nazar, amalga oshirilishi kerak. Biron kimsa garchi hukmni zararli deb bilgan bo‘lsa ham, unga monelik qilolmasin. Chunonchi, eshitganmanki, sulton Mahmud G‘aznaviy G‘azna shahri maydoniga katta toshni keltirib qo‘yishni buyurgan ekan. Undan o‘tkinchi-ketkinchilarning ot-ulovlari hurkib o‘ta olmay qolibdi. Shunda odamlar tosh yo‘l bo‘yidan olib tashlansa, deb sulton huzuriga qanchalik arz-shikoyat qilib borishmasin, sulton: «Chiqargan hukmimdan qaytmayman, unga xilof biron ish ham qilmayman», -degan ekan.

Oltinchidan, podshohlik ishlarini tamoman boshqaga topshirib, erkni unga berib qo‘ymasinkim, dunyo bevafo xotin kabi, uning xushtori ko‘pdir. Agar shunday qilar ekan, o‘zganing nafsi tez orada podshoh bo‘lishni tilab, saltanat taxtini o‘zi egallashga kirishadi. Chunonchi, sulton Mahmudga xoinlik qilgan vazirlar uni saltanat taxtidan tushirib, taxtni o‘zlari egalladilar. Shunday bo‘lgach, saltanat ishlarini ishonchli va mo‘‘tabar bir necha kishiga bo‘lib berish lozim.

Shunda har biri o‘z ishiga bog‘lanib, saltanat taxtiga ko‘z olaytira olmaydi.

Yettinchidan, saltanat ishlarida har kimning so‘zini eshitsin, har kimdan fikr olsin. Lekin qaysi biri foydaliroq bo‘lsa, uni ko‘ngil xazinasida saqlab, vaqtida ishlatsin.

Sakkizinchidan, saltanat ishlarida, sipoh-u raiyatga bog‘liq masalalarda boshqalarning so‘z va fe‘liga qarab ish tutmasin. Vazirlar, amirlar biron kimsa haqida yaxshi-yomon so‘z aytar ekanlar, eshitsin.

Lekin amal qilishda butun haqiqat ayon bo‘lmaguncha shoshmay, mulohaza bilan ish tutsin.

To‘qqizinchidan, podshoh haybati sipoh-u raiyat ko‘nglida shunday o‘rnashgan bo‘lishi kerakki, uning amr-farmoniga hech kim qarshilik qilishga jur‘at etolmasin; itoat va tobe‘lik qilsin, isyon ko‘tarmasin.

O‘ninchidan, podshoh nima qilsa, o‘z erkicha qilsin, nima desa o‘z so‘zida qat‘iy tursin, chunki podshohlarning hukm hurmatidan boshqa bahramandliklari yo‘kdir. Xazina, lashkar, raiyat, saltanat-bularning barisi uning hukmi bilandir.

O‘n birinchidan, saltanat ishlarida, hukm yurgizishda podshoh o‘zini yagona bilib, hech kimni o‘ziga saltanat sherigi qilmasin.

O‘n ikkinchidan, podshoh majlis ahlidan ogoh va hushyor bo‘lsinkim, ular ko‘pincha ayb axtarib, gapni tashqariga tashiydilar, podshohning so‘zidan, ishidan vazirlarga, amirlarga xabar berib turadilar. Masalan, shunga o‘xshash bir voqea Amir Temurning o‘zi bilan (ham) ro‘y bergandi. Uning xos majlisidagi bir qancha suhbatdoshlari vazirlar va amirlarining josuslari bo‘lib chiqqandi.

Mamlakatni idora qilish tuzuklari

Din-u shariat ishlari tuzukini tartibga keltirganidan keyin, saltanat ishlarining tuzukini tuzishga kirishdi. Saltanat ishlarini qonun va qoidalar, to‘ra va tuzukka solib, saltanati martabayu e‘tiborini saqladi. Saltanat obro‘-martabasini saqlash tuzuklari quyidagilardir.

Birinchidan, saltanati qonun-qoidalarini islom dini va kishilarning eng xayrlisi (hazrati Muhammad)ning shariatiga bog‘lab, izzat-u hurmatlash vojib bo‘lgan onhazratning avlodi va sahobalariga muhabbat bildirish asosida tuzdi. Saltanat martabasini to‘ra va tuzuklar asosida shunday saqladiki, uning ishlariga aralashishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdi.

Ikkinchidan, sipoh-u raiyatni umid va qo‘rquv orasida saqladi. Do‘st-dushmani murosalyu madora martabasida tutdi. Qilmishlarini, aytgan gaplarini sabr-toqat va chidam bilan o‘tkazdi. Do‘st-dushmandan kimki menga iltijo qilib kelsa, do‘stlarga shunday muomala qildiki, do‘stligi yanada ortdi, dushmanlarga esa shunday munosabatda bo‘ldiki, ularning dushmanligi do‘stlikka almashdi.

Amir Temurda biron kimsaning haqi bo‘lsa, haqini hech vaqt unutmadi. Biron kimsa bilan tanishgan bo‘lsa, uni hech vaqt nazaridan chetda qoldirmadi. Davlati va saltanati quyoshi ko‘tarilib kelayotgan vaqtda unga iltijo qilib kelgan yaxshi-yomon odamlar, xoh yaxshilik, xoh yomonlik qilgan bo‘lsin, saltanat taxtiga o‘tirganidan keyin ularni xayr-ehsonlari bilan xijolatga qo‘ydi. O‘zini ularning yomonliklarini unutgandek tutib, yomon qilmishlari daftari ustiga afv qalamini tortdi.

Uchinchidan, hech kimdan o‘ch olish payida bo‘lmadi. Tuzini totib, unga yomonlik qilganlarni Parvardigori olamga topshirdi. Ish ko‘rgan, sinalgan, shijoatli er-yigitlarni qoshida tutdi. Sofdil kishilar, sayyidlar, olimlar va fozillarga dargohi doim ochiq edi. Nafsi yomon himmatsizlarni, ko‘ngli buzuq qo‘rqoqlarni majlisidan quvib yubordi.

To‘rtinchidan, ochiq yuzlilik, rahm-shafqat bilan xalqni o‘ziga rom qildi. Adolat bilan ish yuritib, jabr-zulmdan uzoqroqda bo‘lishga intildi.

Shu paytda piridan xat keldi. Ular bunday yozibdilar: «Buyuk zafarlar sohibi Amir Temurga, Olloh uni hamisha qo‘llasin, ma‘lum bo‘lsinkim, (uning) saltanati korxonasi Tangri taolo korxonasining bir (kichik) nusxasidirki, unda turli mansabdagi xodim va xizmatkorlar, noiblar, eshik og‘alari bordir, ularning har biri martabasiga yarasha o‘z yumushi bilan mashg‘uldir, hech biri o‘z martabasidan chetga chiqmaydi va doimo Ollohning amriga muntazir turadi. Shunday ekan, sen hamisha hushyor va ehtiyotkor bo‘l, toki vazirlar, lashkarboshilar, amaldorlar, ish yurituvchilar, sipohsolorlardan hech biri o‘z martabasi chegarasidan chiqmasun va doimo sening hukmingni kutib turishsun. Har toifa va har qavmni o‘z martabalarida tutginki, (bu bilan) saltanating nizomga kelib, davlat intizomga kirgay. Agar har narsani va har kimni o‘z martabasida saqlay olmasang, saltanatingga bundan ko‘p xalal-u ziyon yetgay. Demak, har kimning qadr-qiymatini, tutgan mavqeini, har narsaning o‘lchovini belgilab olishing va shunga muvofiq ish yuritishing kerak.

Saltanatini o‘n ikki toifadagi kishilar bilan mustahkamladi.

Saltanatining martabasi bo'lmish to'ra-tuzuklar va qonun-qoidalarni ham shu o'n ikki toifaga bog'lab tuzdi. Bu o'n ikki toifani saltanati falakining o'n ikki burji va davlati korxonasining o'n ikki oyi deb hisobladi.

Birinchi toifa-sayyidlar, ulamo, shayxlar va fozillarni o'ziga yaqinlashtirdi. Ular Amir Temurning saroyiga doimo kelib-ketib, majlislarini bezab turishardi. Diniy, huquqiy, aqliy masalalarni o'rtaga tashlab, qimmatli fikrlar bildirishardi. Halol va haromga oid masalalarni ulardan o'rgandi.

Ikkinchi toifa-aqli kishilar va kengash sohiblari, ehtiyotkor, qat'iyatli arboblardan, keyinni o'ylab, olisni ko'rib ish yurituvchi, keksa va tajribali kishilarni xos majlisiga kiritib, ularning suhbatlaridan, ishlaridan naf olib, tajribalar hosil qildi.

Uchinchi toifa-duogo'y kishilarni qadrladi. Xilvatda ulardan duolar tilab, istaklarining bajo etilishini o'tinib so'rardi. Majlislarda, yig'inlar, bazmlar va jang maydonlarida ulardan ko'p barakotlar topdi. Chunonchi, Amir Temurning lashkari To'xtamishxon lashkarining ko'pligini ko'rib sarosimaga tushib qolganda, sohibi duo bo'lmish Mirziyoddin Sabzavoriy boshidan sallasini oldi; qo'llarini duoga ochib Tangridan zafar tiladi. Hali duosi tugamay, duo ta'siri ko'rindi va lashkari yog'iyni qochirdi. Yana bir misol shulki, saroyi haramidagilardan biri qattiq betob bo'lib, o'limi yaqinlashdi. Duogo'y sayyidlardan o'n ikki kishi yig'ilishib keldilar. Har biri o'z umridan bir yilni unga bag'ishladi va u sog'ayib yana o'n ikki yil umr ko'rdi.

To'rtinchi toifa-amirlar, sarhanglar, sipoh-solorlarga majlisdan o'rin berib, martabalarini yuqori ko'tardi. Ular bilan suhbatlashib, maslahatlar oldi. Jang maydonida mardona qilich chopishgan shijoatli jasur kishilarni xush ko'rdi; jang maydonlariga ot choptirib kirib-chiqish usullarini, g'anim lashkari to'pini buzib, saflarini sindirishni, nayza sanchib, qilich chopishni ulardan so'rar edi. Sipohgarlik ishlarida ularga ishonib kengash so'rar edi.

Beshinchi toifa-sipoh va raiyat bo'lib, har ikkisiga bir ko'z bilan qaradi. Sipohiylardan chiqqan bahodirlar, dovyuraklarga maxsus faxrli o'tog', kamar va o'qdon taqdim etib, martabalarini ko'tardi.

Har mulk va mamlakatning beklari, ulug'lari, boshliq oqsoqollarini hurmatladi; ularga sovg'a-salomlar berib, xizmatlaridan foydalandi. Sipohiylarni hamisha jangga tayyor holda tutdi, oylik haqlarini so'rattirmay vaqtida berardi. Chunonchi, Rum yurishida

sipohiyalariga o'tgan va kelajakda qiladigan xizmatlari uchun yetti yillik oziq-ovqatlarini birvara qayiga berdi. Sipoh va raiyatni shunday tutdiki, birontasi ikkinchisiga zulm ko'rsatib, oyoq osti qilolmas edi. Boshqa sipohiyalarni o'z martabalariga va darajalariga qarab shunday saqladiki, ular haddidan oshib ortiqcha qadam qo'yolmasdi. Ularning martabalarini na ko'p ko'tarib hovliqtirdi va na ko'p tushurib ko'ngillarini cho'ktirdi. Qaysi biri biror xizmat ko'rsatar ekan, in'omlar berib, boshqalardan ayricha hurmatladi.

Kimning aqdi va shijoatini sinov tarozusida tortib ko'rib, boshqalarnikidan ortiqroqligini ko'rsa, uni tarbiyaga olib, amirlik darajasiga ko'tarar edi. So'ngra ko'rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardi.

Oltinchi toifa-ishonchli, to'g'ri e'tiqodli oqil kishilar, davlat sirlarini ularga ochib, saltanat ishlari bo'yicha ulardan maslahat olishga loyiq edilar. Bu toifa kishilar bilan sirdoshlik qilib, o'z maxfiy ishlari va pinhoni sir-asrorni o'shalarga topshirdi.

Yettinchi toifa-vazirlar, devon kotiblari va munshiyalari, saltanat saroyini shular bilan bezatdi. Bularni Amir Temurga tobe' mamlakatlarni ko'rsatuvchi ko'zgu deb bildi. Chunki ular har mulk-mamlakat, sipoh va raiyat voqealarini unga bildirib turdilar. Bular davlat xazinasi, sipoh va raiyatga oid ishlarni tartibga solib yuritdilar. Saltanat mulkiga tushgan raxnalarni berkitishning loyiq chora-yu tadbirlarini ko'rdilar. Saltanat korxonasi xazinasining kirim va chiqimiga oid ishlarni to'g'ri olib bordilar. Hamisha mamlakatda to'kinchilik va uning obodligi uchun harakat qildilar.

Sakkizinchi toifa-hakimlar, tabiblar, munajjimlar va muhandislarki, ular saltanat korxonasiga rivoj beruvchilardir. Ularni o'z atrofiga to'pladi. Hakimlar va tabiblar bilan ittifoqda bemorlarni davolatar edi. Munajjimlardan sayyoralarning qutlug'-qutsiz kunlari, ularning harakati va osmonda aylanishini anikdab olardi. Muhandislar bilan ittifoqda oliy imoratlar barpo etib, bog'u bo'stonlarning tarhini chizdirardi.

To'qqizinchi toifa-muhaddislar, (payg'ambar, uning avlodlari va sahobalari) haqida rivoyatlar naqd qiluvchilar hamda qissaxonlar bo'lib, ularni ham o'ziga yaqinlashtirdi. Payg'ambarlar va avliyolar haqidagi qissalarni, o'tgan podshohlar to'g'risidagi xabarlarni, ularning saltanat taxtiga qanday yetishganlarini, davlatlarining qanday sabablarga ko'ra zavol topganini ulardan so'rab bilardi. Har

qaysisining qissalari va xabarlari, ishlari va soʻzlarini eshitib tajriba orttirdi. Olamda boʻlayotgan voqealarni ulardan eshitdi va jahon ahli ahvolidan xabar topar edi.

Oʻninchi toifa-mashoyixlar, soʻfiylar, (Xudoni tanigan) oriflardir. Ularning xizmatlarida boʻlib, suhbatlar qurdi va oxirat foydalarini oldi. Ulardan Tangri taoloning soʻzlarini eshitib, karomatlar koʻrdi, moʻjizalarini mushohada etdi va suhbatlaridan rohatlanib, huzur qildi.

Oʻn birinchi toifa-kasb-u hunar egalaridir; bularning har toifa va sinfidan boʻlganlarini davlatxonaga olib kelib, oʻz oʻrdadan oʻrin belgiladiki, safarda-yu turgʻunlikda sipohiga kerak yaroqlar hamda boshqa jihozlarni hozirladilar.

Oʻn ikkinchi toifa-har mamlakat va diyora sayohatchilari-yu musofirlarining boshini siladi, ular turli mamlakatlardan Amir Temurga xabar keltirib turdilar. Har bir mamlakatu diyorga savdogarlar va karvonboshilar tayinladiki, ular Xoʻtan, Chinu Mochin, Hindiston, arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangistongami, qaerga borishmasin, u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaridan keltirdilar. Oʻsha mamlakatlarda istiqomat qiluvchi kishilarning hol-ahvoli, turish-turmushi haqida Amir Temurga xabar olib keldilar. Har bir mamlakat hukmdorining oʻz raiyatiga qanday muomala-yu munosabatda ekanligini aniqladilar.

Tayanch soʻzlar:

Dekan favjdori - qozi kalon unvoni.

Sarhadlar - chegara hududlari.

Raiyyat - oddiy xalq.

Jeta lashkari - moʻgullar qoʻshinlari.

Sipohsolorlar - harbiylar.

Raiyyat - oddiy xalq.

Jeta dashti - moʻgul dashti.

Shom - Suriya.

Nazorat savollari:

1. Temur tuzuklarida kengashlarning oʻrni nimalardan iborat?
2. Davlat qurilishi oldidan qilingan kengash deganda nimani tushunasiz?
3. Amir Temur Turon zaminini mugʻullar qoldiqlaridan tozalash qanday kengashlar oʻtqazdi?
4. Mamlakatlarni fath etuvchi tuzuklari deganda nimani tushunasiz?

5. Mamlakat ishlari tuzuklari saltanatni mustahkamlashda nimalarga tayanadi?
6. Saltanatni o'z tasarrufida saqlash uchun tuzgan tuzuklari.
7. Mamlakatni idora qilish tuzuklarida davlatni boshqarishda qaysi va necha toifa kishilar ishtirok etganlar?

IKKINCHI JAHON URUSHI BOSHLANISHIDAGI HARBIY-SIYOSIY HOLAT

Ikkinchi jahon urushining boshlanishidagi harbiy-siyosiy holat.

Versal shartnomasi Germaniyaning harbiy imkoniyatlarini keskin chekladi. Germaniya nuqtai nazaridan Versalda belgilab qo'yilgan shartlar qonuniy va iqtisodiy jihatdan adolatsiz edi. Bundan tashqari, qoplash miqdori oldindan kelishilmagan va ikki baravar oshirilgan. Bularning barchasi xalqaro keskinlik va 20 yildan kechiktirmasdan jahon urushi boshlanishiga ishonch hosil qildi.

1922-yil aprel-may oylarida Italiyaning shimolidagi Rapallo port shahrida Genuya konferentsiyasi bo'lib o'tdi. Sovet Rossiyasining vakillari ham taklif qilindi. Georgi Chicherin (rais), Leonid Krasin, Adolf Ioffe. Germaniya vakili Valter Rathenau edi. Birinchi jahon urushidagi jangovar harakatlar paytida etkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi da'volarni o'zaro rad etish konferentsiyaning asosiy mavzusi bo'ldi. Konferentsiya natijasi 1922-yil 16- aprelda RSFSR va Veymar Respublikasi o'rtasida Rapallo shartnomasi tuzildi. Shartnoma RSFSR va Germaniya o'rtasida to'liq diplomatik munosabatlarni zudlik bilan tiklashni nazarda tutgan. Sovet Rossiyasi uchun bu o'z tarixidagi birinchi xalqaro shartnoma edi. Hozirga qadar xalqaro siyosat sohasidagi qonunchilikdan tashqarida bo'lgan Germaniya uchun ushbu shartnoma muhim ahamiyatga ega edi, chunki shu bilan u xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olingan davlatlar soniga qaytishni boshladi.

Rapallo shartnomasi imzolanganidan ko'p o'tmay, 1922-yil 11-avgustda Reyxsver va Qizil Armiya o'rtasida maxfiy hamkorlik shartnomasi tuzildi. Germaniya va Sovet Rossiyasida endi hech bo'lmaganda ahamiyatsiz Birinchi Jahon urushi davrida to'plangan harbiy-texnik potentsialni qo'llab-quvvatlash va o'zaro rivojlantirish

imkoniyati mavjud bo'ldi. Hamkorlik natijasida Qizil Armiya Germaniya harbiy sanoatining texnik yutuqlari va Germaniya Bosh shtabining ishlash usullari bilan tanishdi va Reyxsher SSSR hududidagi uchta maktabda uchuvchilar, tank ekipajlari va kimyoviy qurollar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashni boshlashi mumkin edi va Germaniya harbiy sanoatining sho'ba korxonalari asosida o'z harbiy xizmatini joriy qilishi mumkin edi..

1928-yil 27-iyulda Parijda Briand-Kellog shartnomasi imzolandi - milliy siyosat quroli sifatida urushdan voz kechish to'g'risidagi shartnoma. Shartnoma 1929-yil 24-iyulda kuchga kirishi kerak edi. 1929-yil 9-fevralda, pakt rasman kuchga kirguniga qadar, Moskvada "Litvinov protokoli" deb nomlangan - SSSR, Polsha, Ruminiya, Estoniya va Latviya o'rtasidagi Briand-Kellogg shartnomasining majburiyatlarini muddatidan oldin kuchga kirishi to'g'risida Moskva protokoli imzolandi. 1929-yil 1-aprelda Turkiya unga qo'shildi va 5 aprelda Litva.

1932-yil 25-iyulda Sovet Ittifoqi va Polsha bir-biriga hujum qilmaslik to'g'risida bitim tuzdilar.

1933-yilda Adolf Gitler boshchiligidagi Milliy Sotsial Ishchi partiyasining hokimiyatga kelishi bilan Germaniya Buyuk Britaniya va Fransiyaning hech qanday maxsus e'tirozlariga duch kelmasdan va ba'zi joylarda ularning ko'magi bilan tez orada Versal shartnomasining ko'plab cheklovlarini e'tiborsiz qoldira boshladi. Xususan, u muddatli harbiy xizmatni tikladi va qurol va harbiy texnika ishlab chiqarishni jadal oshirdi. 1933-yil 14-oktyabrda Germaniya Millatlar Ligasidan chiqib ketadi va qurolsizlanish bo'yicha Jeneva konferentsiyasida qatnashishdan bosh tortadi. 1934-yil 26-yanvarda Germaniya va Polsha o'rtasida "Hujum qilmaslik to'g'risida pakt" imzolandi. 1934-yil 24-iyulda Germaniya Venada hukumatga qarshi putchani (davlat to'ntarishi) qo'zg'atish orqali Avstriyadagi voqeani amalga oshirishga urinib ko'rdi, ammo Avstriya chegarasiga to'rtta bo'linishni ilgari surgan Italiya diktatori Benito Mussolinining keskin salbiy pozitsiyasi tufayli o'z rejalaridan voz kechishga majbur bo'ldi.

30-yillarda Italiya bir xil darajada agressiv tashqi siyosat olib bordi. 1935-yil 3-oktyabrda u Efiopiyaga bostirib kiradi va 1936-yil may oyigacha uni qo'lga oladi. 1936-yilda Italiya imperiyasi e'lon qilindi. O'rta yer dengizi bizning dengizimiz (lot. Mare Nostrum) deb

nomlandi. Asossiz tajovuz harakati G'arb davlatlari va Millatlar Ligasi o'rtasida norozilikni keltirib chiqardi. G'arb davlatlari bilan munosabatlarning yomonlashishi Italiyani Germaniya bilan yaqinlashishga undadi. 1936-yil yanvarda Mussolini, Adriatikani kengaytirishdan bosh tortganligi sababli, Anschlussga printsiptial ravishda rozi bo'ldi. 1936-yil 7-martda nemis qo'shinlari Reyn demilitarizatsiya qilingan zonasini egallab olishdi. Buyuk Britaniya va Fransiya o'zlarini rasmiy norozilik bilan cheklab qo'ygan holda, samarali qarshilik ko'rsatmaydilar. 1936-yil 25-noyabrda Germaniya va Yaponiya kommunistik qo'shinlari birgalikda kurash to'g'risida Antikomintern paktini tuzdilar. Italiya ushbu shartnomaga 1937-yil 6-noyabrda qo'shildi.

1938-yil mart oyida Germaniya Avstriyani erkin ravishda qo'shib oladi. 1938-yil 30-sentyabrda Angliya Bosh vaziri Chamberlen va Gitler bir-biriga tajovuz qilmaslik to'g'risidagi deklaratsiyani imzoladilar va Buyuk Britaniya va Germaniya o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal qildilar. SSSRda Myunxen kelishuvi deb nomlangan kelishuv imzolandi. 1938-yilda Chamberlen Gitler bilan uch marta uchrashgan va Myunxendagi uchrashuvdan so'ng o'zining mashhur "Men sizga tinchlik olib keldim!" Aslida, Chexoslovakiya rahbariyatining ishtirokisiz tuzilgan ushbu shartnoma Germaniya tomonidan Vengriya va Polsha ishtirokida bo'linishga olib keldi. Bu tajovuzkorona tinchlantirishning mumtoz namunasi hisoblanadi. Bu keyinchalik uni agressiv siyosatini yanada kengaytirishga undadi va Ikkinchi Jahon urushi boshlanishining sabablaridan biriga aylandi.

Fransiya tashqi ishlar vaziri Jorj Bonnet va Germaniya tashqi ishlar vaziri Yoaxim Ribbentrop 1938-yil 6-dekabrda Fransiya-Germaniya deklaratsiyasini imzolashdi.

1938-yil oktyabrda Myunxen kelishuvi natijasida Germaniya Chexoslovakiyaga qarashli Sudetlandiyani qo'shib oldi. Angliya va Fransiya ushbu qilmishga o'zlarining roziligini berishadi va Chexoslovakiyaning o'zi fikri hisobga olinmaydi. 1939-yil 15-martda Germaniya shartnomani buzgan holda Chexiyani egallab oladi. Chexiya hududida Germaniyaning Bohemiya va Moraviya protektorati tashkil etilgan. Vengriya va Polsha Chexoslovakiyaning bo'linishida qatnashdilar: Slovakiya (asosan Vengriyaga borgan janubiy viloyatlardan tashqari) mustaqil natsistlar tarafdori deb e'lon

qilindi, Polsha qo‘shinlari Tszin mintaqasiga kirdi va Karpat Ukraina mustaqilligini e‘lon qildi, mahalliy qo‘shinlar bilan og‘ir janglardan so‘ng, Vengriya qo‘shinlari tomonidan qisman qo‘lga olindi. Admiral Xortning qo‘shinlari tomonidan to‘liq ishg‘ol qilinadi. 1939-yil 24-fevralda Vengriya Antikomintern paktiga qo‘shildi, 27-martda Ispaniyada fuqarolik urushi tugaganidan keyin Fransisko Franko hokimiyatga keldi.

Germaniyaning tajovuzkor harakatlari Buyuk Britaniya va Fransiya tomonidan jiddiy qarshilik ko‘rsatishga duch kelmadi, ular urush boshlashga jur‘at etolmadilar va Versal shartnomasi tizimini o‘z nuqtai nazaridan oqilona, imtiyozlar bilan saqlashga harakat qildilar ("tinchlantirish siyosati" deb nomlangan). Ammo, Gitlarning Myunxen shartnomasini buzganidan so‘ng, ikkala davlat ham qat‘iy siyosat zarurligini tobora ko‘proq anglay boshladilar va Germaniyaning keyingi tajovuzi holatida Buyuk Britaniya va Fransiya Polshaga harbiy kafolatlar berishdi. 1939-yil 7-12-aprel kunlari Albaniya Italiya tomonidan qo‘lga kiritilgandan so‘ng, Ruminiya, Turkiya va Gretsiya bir xil kafolatlar oldi. Obyektiv sharoitlar Sovet Ittifoqini Versal tizimining dushmaniga aylantirdi. Birinchi jahon urushi, Oktyabr inqilobi va fuqarolar urushi voqealari sabab bo‘lgan ichki inqiroz tufayli mamlakatning Yevropa va jahon siyosatiga ta'siri darajasi ancha pasaygan. Shu bilan birga, Sovet davlatining kuchayishi va sanoatlashtirish natijalari SSSR rahbariyatini jahon qudratining maqomini qaytarish choralarini ko‘rishga undadi. Sovet hukumati rasmiy diplomatik kanallardan, Kominternning noqonuniy imkoniyatlaridan, ijtimoiy tashviqotdan, pasifistik g‘oyalardan, antifashizmdan, tajovuzkorlarning ba'zi qurbonlariga yordamdan tinchlik va ijtimoiy taraqqiyot uchun asosiy kurashchining qiyofasini yaratish uchun mohirona foydalangan. "Kollektiv xavfsizlik" uchun kurash SSSRning xalqaro ishlarda og‘irligini oshirishga va uning ishtirokisiz boshqa buyuk davlatlarning konsolidatsiyasini oldini olishga qaratilgan Moskvaning tashqi siyosiy taktikasiga aylandi. Biroq, Sovet Rossiyasining muzokaralar stoliga taklifnomasiz tuzilgan Myunxen shartnomasi SSSR hali ham Yevropa siyosatining teng huquqli subyektiga (a‘zosi) aylanishidan yiroqligini aniq ko‘rsatdi.

Polsha Buyuk Britaniya va Fransiya bilan ittifoqchilik shartnomalarini tuzdi, ular Germaniya tajovuz qilgan taqdirda unga yordam berishga majbur edilar, Germaniya bilan muzokaralarda yon

berishdan bosh tortdi. 1939-yil 16-aprelda Sovet tomoni Angliya, Fransiya va Sovet Ittifoqi o'rtasida uch tomonlama o'zaro yordam shartnomasini tuzish to'g'risida rasmiy taklif kiritdi va shu bilan Germaniyaning Polshaga qarshi tajovuzi holatida harakatlar bo'yicha umumiy pozitsiyani ishlab chiqdi. Uch davlatning *harbiy konventsiyasini* imzolash taklif qilindi, unga Polsha, agar xohlasa, qo'shilishi mumkin. Buyuk Britaniya hukumati Sovet tomoni tomonidan berilgan takliflarga faqat 8-may kuni javob berdi, takliflar aslida rad etildi. Ushbu harakatlar Moskvaning Polshani Germaniya tomonidan bosib olishini oldini olish uchun Buyuk Britaniyaning SSSR bilan harbiy bitim tuzishni istamasligiga ishontirdi. Biroq, sust shaklda muzokaralar davom etdi.

1939-yil 20-mayda Germaniyaning Moskvadagi elchisi Shulenburg Molotov bilan uzoq vaqt suhbatlashdi. May oyining oxiriga kelib, Gitler Angliya-Sovet muzokaralarini buzish uchun Sovet Ittifoqi bilan muzokaralarni tezlashtirish zarur degan xulosaga keldi. Sovet hukumati Berlinga katta shubha bilan qaradi, ammo Buyuk Britaniya va Fransiyaning passivligini (sustkashligini) ko'rib, Germaniya bilan muzokaralar olib borishga rozi bo'ldi.

1939-yil 5-avgustda Germaniyaning SSSRdagi elchisi Shulenburg Molotovga Germaniya tashqi ishlar vaziri Ribbentropning xabarini o'qib berdi, unda u "Germaniya-Rossiya munosabatlarini tartibga solish" uchun shaxsan Moskvaga kelishga tayyorligini bildirdi. Germaniya tomonining maqsadi SSSR va Germaniya o'rtasida Sovet Rossiyasini Germaniya tomonidan rejalashtirilgan Polshaga qarshi urushdagi *potensial* dushmanlardan chetlashtiradigan, tajovuz qilmaslik to'g'risidagi shartnomani imzolash edi. Shu bilan birga, Gitler SSSR ishtirokisiz Buyuk Britaniya va Fransiya qo'shinlari Polshadagi urushga aralashishga jur'at etolmasligiga amin edi.

1939-yil 19-avgustda Molotov Germaniya bilan shartnoma imzolash uchun Ribbentropni Moskvada qabul qilishga rozi bo'ldi va 23-avgustda SSSR "Hujum qilmaslik to'g'risida" bitimni imzoladi. Yashirin qo'shimcha protokol Sharqiy Evropada, shu jumladan Boltiqbo'yi va Polshada qiziqish doiralarini taqsimlashni nazarda tutgan edi.

Ikkinchi jahon urushining sabablari va xarakteri.

Urushlar butun dunyo bo'ylab aholi tarkibining o'zgarishiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Yevropa hali ham demografik oqibatlarni bartaraf eta olmadi. Qonli janglar ko'plab tinch aholini yo'q qilish, butun xalqlarni (yahudiylar, lo'lilar, beloruslar) qirg'in qilish bilan birga kechdi.

Ikkinchi jahon urushi tarixida beshta asosiy davr mavjud:

1. 1939-yil sentyabr, 1941-yil iyun urush boshlanishi, Germaniya qo'shinlarining G'arbiy va Janubiy Yevropa mamlakatlariga bostirib kirishi.
2. 1941-yil iyun, 1942-yil noyabrda Germaniyaning SSSRga hujumi, Barbarossa (blitskrig doktrinasi) rejasining qulashi - "chaqmoq urushi".
3. 1942-yil noyabr, 1943-yil dekabr. Radikal o'zgarish, butun fashistik-militaristik blokning hujum strategiyasining qulashi.
4. 1944-yil yanvar, 1945-yil may oyida fashistik blok mag'lubiyatga uchradi, SSSRdan dushman qo'shinlari quvib chiqarildi, ikkinchi front ochildi, Evropa mamlakatlari ozod qilindi, Germaniya butunlay quladi va uning so'zsiz taslimi bo'ldi.
5. 1945-yil may - sentyabr oylarida Yaponiyaning mag'lub bo'lishi, Osiyo xalqlarining ishg'oldan ozod qilinishi va Ikkinchi Jahon urushining tugashi.

Ikkinchi jahon urushining asosiy aybdorlari Germaniyaning natsistlar rejimi va uning ittifoqchilari - militaristik Yaponiya va fashistik Italiya edi. 1936-yilda Germaniya va Yaponiya Anti-Komintern paktini imzoladilar, unga 1937-yilda Italiya qo'shildi. 27-sentyabrda Berlinda Uchlik pakt imzolanishi ikki oydan keyin Vengriya, Ruminiya va Slovakiya va 1941-yil 1-martda - Bolgariyaga qo'shildi, tajovuzkorlarning harbiy-siyosiy ittifoqini rasmiylashtirdi. Fashist-militaristik blokni boshqa davlatlar - Xorvatiya, Ispaniya, Finlyandiya, Portugaliya va Turkiya ham qo'llab-quvvatladilar.

Ammo, agar shunday deb atalmish mamlakatlarning siyosati bo'lmaganida, jahon urushi yuzaga kelishi ehtimoldan yiroq emas edi. "G'arb demokratiyasi" - tajovuzkorlarni rag'batlantirgan AQSh, Buyuk Britaniya va Fransiya edi.

1930-yillarning oxiriga qadar ushbu kuchlar bo'lgan birinchi jahon urushidan keyin yaratilgan Versal shartnomalar tizimi nihoyat yo'q qilindi. Ushbu davlatlar fashistik davlatlarning keng tarqalgan

ekspansizmini to'xtatish uchun mutlaqo hech narsa qilmadi. Bundan tashqari, ularning siyosati uni Gitler va uning ittifoqchilari asosiy zarbasini Sovet Rossiyasiga yo'naltiradi degan umidda uni rag'batlantirdi. Bu ularning "tajovuzkorni tinchlantirish" va "betaraflik" siyosatini tushuntiradi, qachonki butun xalqlar G'arb demokratiyasining geosiyosiy mulohazalariga qurbon bo'lishgan. Germaniyani SSSRga qarshi asosiy zarba beruvchi kuchga aylantirmoqchi bo'lgan Angliya va Qo'shma Shtatlar unga saxovatli iqtisodiy va moliyaviy yordam ko'rsatdilar, 1924-yilda "Dovs rejasi" qabul qilindi, keyingisi Lokarno shartnomalari imzolandi.

Radikallar 1933-yilda Berlinda hokimiyatga kelishdi. Germaniya davlati tezda totalitar tus oldi va Evropada hukmronlik qilish uchun bo'lajak urushga tayyorlana boshladi. Uchinchi reyx bilan bir vaqtda Italiyada o'zining "klassik" fashizmi paydo bo'ldi. Ikkinchi jahon urushi (1939-1945) - bu nafaqat Eski Dunyo, balki Osiyodagi voqealar. Yaponiya ushbu mintaqada tashvish uyg'otdi. Chiqayotgan Quyosh mamlakatida xuddi Germaniyada bo'lgani kabi, imperialistik tuyg'ular nihoyatda mashhur bo'lgan. Ichki ziddiyatlar tufayli zaiflashgan Xitoy Yaponiya agressiyasining nishoniga aylandi. Ikki Osiyo qudrati o'rtasidagi urush 1937-yilda boshlangan va Evropada mojaro boshlanishi bilan u umumiy Ikkinchi Jahon urushining bir qismiga aylangan. Yaponiya Germaniyaning ittifoqchisiga aylandi. Uchinchi reyxda u Millatlar Ligasini tark etdi, o'z qurolsizlanishini to'xtatdi. 1938-yilda Avstriyaning Anschluss (anneksiyasi) sodir bo'ldi. Bu qonsiz edi, ammo Ikkinchi Jahon urushining sabablari, qisqasi, evropalik siyosatchilar Gitlerning tajovuzkor xatti-harakatlariga ko'z yumish va uning tobora ko'proq hududlarni o'zlashtirish siyosatini to'xtatmasliklaridan darak bergan edi. Tez orada Germaniya nemislar yashaydigan, ammo Chexoslovakiyaga tegishli Sudetlandiyani qo'shib oldi. Ushbu davlatni bo'linishida Polsha va Vengriya ham qatnashgan. Budapeshtda Uchinchi Reyx bilan ittifoq 1945-yilgacha kuzatilgan. Vengriya misoli shuni ko'rsatadiki, Ikkinchi Jahon urushining sabablari, qisqasi, antikommunistik kuchlarni Gitler atrofida birlashtirishdan iborat edi.

1939-yil 1-sentyabrda ular Polshaga bostirib kirdilar. Bir necha kundan keyin Fransiya, Buyuk Britaniya va ularning ko'plab mustamlakalari Germaniyaga urush e'lon qilishdi. Ikki asosiy kuch

Polsha bilan ittifoqchilik shartnomalari tuzishdi va uni himoya qilish uchun chiqishdi. Ikkinchi Jahon urushi shu tarzda boshlandi.

Vermaxtning Polshaga hujumidan bir hafta oldin nemis diplomatlari Sovet Ittifoqi bilan tajovuz qilmaslik to'g'risida bitim tuzdilar. Shunday qilib, SSSR Uchinchi Reyx, Fransiya va Buyuk Britaniya o'rtasidagi ziddiyatlar doirasida o'zini topdi. Gitler bilan shartnoma imzolash orqali Stalin o'z muammolarini hal qilayotgan edi. Ulug' Vatan urushi boshlanishidan oldingi davrda Qizil Armiya Sharqiy Polsha, Boltiqbo'yi davlatlari va Bessarabiyaga kirdi. 1939-yil noyabrda Sovet-Finlyandiya urushi boshlandi. Natijada SSSR bir nechta g'arbiy viloyatlarni qo'shib oldi. Nemis-sovet betarafligi saqlanib qolgan ekan, nemis armiyasi Qadimgi dunyoning aksariyat qismini bosib olish bilan shug'ullangan. 1939-yilni xorijdagi mamlakatlar bosiqlik bilan kutib olishdi. Xususan, Qo'shma Shtatlar betarafligini e'lon qildi va Yaponiyaning Perl-Harborga hujumiga qadar saqlab qoldi.

Polsha qarshiligi atigi bir oy ichida buzildi. Bu vaqt davomida Germaniya faqat bitta jabhada harakat qildi, chunki Fransiya va Buyuk Britaniyaning harakatlari juda kam tashabbusga ega edi. 1939-yil sentyabrdan 1940-yilgacha bo'lgan davr "G'alati urush" xarakterli nomini oldi. Shu bir necha oy ichida Germaniya, ingliz va frantsuzlarning faol harakatlari bo'lmagan taqdirda, Polsha, Daniya va Norvegiyani egallab oldi. Ikkinchi Jahon urushining dastlabki bosqichlari tez edi. 1940-yil aprelda Germaniya Skandinaviyaga bostirib kirdi. Havodan va dengiz kuchlaridan biri Daniyaning muhim shaharlariga to'siqsiz kirdi. Bir necha kundan keyin monarx Kristian X taslim bo'lish to'g'risida imzo chekdi. Norvegiyada inglizlar va frantsuzlar qo'shinlarini qo'mondon qildilar, ammo ular **vermaxt** hujumiga qarshi kuchsiz edilar. Ikkinchi Jahon Urushining dastlabki davrlari nemislarning dushmanidan umumiy ustunligi bilan ajralib turardi. Kelajakdagi qon to'kilishiga uzoq tayyorgarlik ta'sir qildi. Butun mamlakat urush uchun ishladi va Gitler yangi qozonlarni o'z qozoniga tashlashdan tortinmadi. 1940-yil may oyida Beniluksga bostirib kirish boshlandi.

Rotterdamning misli ko'rilmagan halokatli bombardimonidan butun dunyo hayratda qoldi. Ularning tezkor tashlanishi tufayli nemislar u erda ittifoqchilar paydo bo'lishidan oldin muhim pozitsiyalarni egallashga muvaffaq bo'lishdi. May oyining oxiriga

kelib Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg taslim bo'ldilar va ularni bosib olishdi. Yozda Ikkinchi Jahon urushi janglari Fransiya hududiga ko'chib o'tdi. Italiya ushbu kampaniyaga 1940-yil iyun oyida qo'shildi. Uning qo'shinlari Fransiyaning janubiga, vermaxt esa shimolga hujum qildi. Tez orada sulh shartnomasi imzolandi. Fransiyaning katta qismi ishg'ol qilindi. Mamlakat janubidagi kichik erkin zonada nemislar bilan hamkorlik qilish uchun ketgan Peten rejimi o'rnatildi.

1940-yil yozida, Italiya urushga kirgandan so'ng, operatsiyalarning asosiy teatri O'rta yer dengiziga ko'chib o'tdi. Italiyaliklar Shimoliy Afrikani bosib olishdi va Britaniyaning Maltadagi bazalariga hujum qilishdi. O'sha paytda "Qora qit'ada" ingliz va frantsuz mustamlakalari sezilarli darajada bo'lgan. Dastlab italiyaliklar sharqiy yo'nalishda - Efiopiya, Somali, Keniya va Sudanda to'planishdi. Afrikadagi ba'zi frantsuz mustamlakalari Petean boshchiligidagi yangi frantsuz hukumatini tan olishdan bosh tortdilar. Sharl de Goll fashistlarga qarshi milliy kurashning ramziga aylandi. Londonda u "Fighting France" nomli ozodlik harakatini yaratdi. Angliya qo'shinlari de Goll qo'shinlari bilan birgalikda Afrika mustamlakalarini Germaniyadan qaytarib olishga kirishdilar. Ekvatorial Afrika va Gabon ozod qilindi. Sentabr oyida italiyaliklar Yunonistonga bostirib kirdilar. Hujum Shimoliy Afrika uchun kurashlar fonida sodir bo'ldi. Ikkinchi jahon urushining ko'plab jabhalari va bosqichlari mojaroning tobora kengayib borishi tufayli bir-biri bilan chambarchas bog'lana boshladi. Yunonlar italiyaliklarning hujumiga muvaffaqiyatli qarshi turishga muvaffaq bo'lishdi, 1941-yil aprelga qadar Germaniya to'qnashuvga aralashdi va bir necha hafta ichida Hellasni egallab oldi. Yunonlar yurishi bilan bir vaqtda nemislar Yugoslaviya yurishini boshladilar. Bolqon davlati kuchlari bir necha qismga bo'lingan. Amaliyot 6-aprelda boshlandi va 17-aprelda Yugoslaviya taslim bo'ldi. Germaniya Ikkinchi Jahon urushida tobora shartsiz gegemonga o'xshardi. Ishg'ol qilingan Yugoslaviya hududida fashistik tarafdor qo'g'irchoq davlatlar yaratildi.

1939-yil 1-sentyabrda Germaniyaning Polshaga hujumi bilan Ikkinchi Jahon urushi boshlandi.

Aprel oyida Germaniya 1934-yilda imzolangan Polsha bilan hujum qilmaslik to'g'risidagi shartnomani bir tomonlama buzdi.

Bunday harakatlarning sababi Germaniyaning hududiy da'volari edi. Gitler Gdanskning erkin shahri (Danzig) Uchinchi reyxnning bir qismi sifatida tan olinishini talab qildi. U Sharqiy Prussiyani Germaniyaning asosiy qismidan ajratib turadigan "Polsha yo'lagi" orqali bepul tranzit huquqini talab qildi. Polsha hukumati ushbu da'volarni qondirishdan qat'iyan bosh tortdi.

Hujum qilmaslik to'g'risidagi bitim buzilgandan so'ng, Polsha uchun vaziyat tahlikali bo'lib qoldi. Urush bo'lgan taqdirda, u uchun yagona umid Buyuk Britaniya va Fransiyaning yordami edi. Fransiya Bosh vaziri Eduard Dalader Polsha-Fransiya ittifoqi shartnomasining 1921-yildagi samaradorligini tasdiqladi va unga qarshi tajovuz bo'lgan taqdirda harbiy yordamni kafolatladi. Polsha Buyuk Britaniyadan xuddi shunday kafolatlar oldi.

1939-yil iyun oylari Germaniya Bosh shtabi Polshaga qarshi urush rejasini - "Vayss" ("Oq") rejasini ishlab chiqdi. Bu blitzkrig (g'ildirak urushi) g'oyasiga asoslanib, Polsha armiyasini butunlay yo'q qilish va 2 hafta ichida mamlakatni bosib olishni nazarda tutgan. Asosiy hujumni tanklar korpusi amalga oshirishi kerak edi, ular Polsha qismlarini yon va orqa tomondan o'rab olishdi. Zirhli texnika va piyoda askarlarning harakatlarini havodan qo'llab-quvvatlash vazifasi aviatsiyaga, avvalambor sho'ng'in bombardimonchilariga topshirilgan. Nemis qo'shinlari ikki guruhga birlashtirildi - "Shimoliy" va "Janubiy". Ularning maqsadi Varshavaga yaqinlashib kelayotgan zarbalar va Vistulaning g'arbida va shimolida Polsha qo'shinlarining qoldiqlarini mag'lub etish bo'yicha keyingi harakatlar bilan oldinga siljish edi.

Dastlab, urush harakatlari urush e'lon qilinmasdan boshlanadi deb taxmin qilingan. Gitler SS reyxsfyureri Geynrix Gimmlerga urush boshlanishi uchun Polshani ayblashga imkon beradigan bir qator provokatsiyalarni (xiyla) tayyorlashni buyurdi. SS va SD fuqarolik kiyimlarini kiyib, Germaniya chegara postlariga hujum qilib, tartibsiz o'q uzdilar va chekinishdi, o'lgan odamlarning jasadlarini Polsha askarlari kiyimida qoldirishdi. Ushbu provokatsion harakatlar "Himmler operatsiyasi" deb nomlangan. Bundan tashqari, "Operatsiyalangan konservalar" deb nomlanadi. Gap shundaki, o'ldirilgan "polyaklar" ilgari konsentratsion lager mahbuslari jasadlari bilan qatnashgan. Ular o'lik in'ektsiyalar bilan zaharlangan va niqoblangan. O'q yaralarining ko'rinishi allaqachon o'z o'rnida

yaratilgan. 31-avgustdan 1-sentyabrga o'tar kechasi radiostansiyaga hujum uyushtirilgan Gleyvits shahridagi voqealar eng mashhur bo'lgan. Efirda polyak tilida murojaat qilingan: "Polsha fuqarolari! Polsha va Germaniya o'rtasida urush vaqti keldi. Barcha nemislarni birlashtir va o'ldir. "

1939-yil 1-sentyabr kuni Gitler radioda Polsha Germaniyaga qarshi tajovuzni amalga oshirganligi va shu vaqtdan beri Germaniya u bilan urushayotgani haqida bayonot bilan gapirdi. 4:45 da nemis qo'shinlari butun Germaniya-Polsha chegarasi bo'ylab hujum boshladi. Old chiziq 1600 kilometrga yaqin edi. Germaniya va Polshaning harbiy kuchlari beqiyos edi. Ishchi kuchida Germaniya armiyasi Polsha armiyasidan 1,6 baravar, artilleriyada - 1,4 marta, tanklarda - 3,2 marta, samolyotlarda esa deyarli 5 baravar ustun bo'lgan.

Qaysar janglar Danzigdagi dengiz bazasi Vesterplatte garnizoni tomonidan olib borilgan. Uning 182 himoyachisi etti kun davomida nemis bo'linmalari hujumini va birin-ketin to'liqinli bombardimonlarni ushlab turdi. Varshava 25- sentyabrda shaharning kuchli bombardimoniga dosh berib, 27-sentyabrgacha o'zini himoya qildi. Keyin shaharga 5818 tonna bomba tashlandi. Ammo 16-sentyabrga qadar nemis birliklari o'zlarining asosiy vazifalarini bajardilar - ular Kurson chizig'iga (Polshaning sharqiy chegarasi, Parij tinchlik konferentsiyasi tomonidan belgilab qo'yilgan) etib bordilar. Shu bilan birga, Polsha hukumati mamlakatdan hijrat qildi.

17-sentyabr kuni erta tongda SSSR hukumati Polsha davlati endi mavjud emasligini e'lon qildi va shu sababli u bilan tuzilgan barcha shartnomalar, shu jumladan Riga tinchligi bekor qilindi. 1939-yil 17-sentyabrda G'arbiy Belorussiya va Ukrainada Qizil Armiyaning yurishi boshlandi. SSSR 23-avgustda Germaniya bilan imzolangan Yashirin protokollarga muvofiq harakat qildi. Sovet birliklari deyarli hech qanday qarshilikka duch kelmadi. Molodechno, Pinsk, Vilna, Grodno va boshqa ba'zi joylarda Polsha qo'shinlari bilan jiddiy to'qnashuvlar sodir bo'ldi. Polonizatsiya siyosati tufayli mahalliy aholi Polshaga nisbatan yaxshi hissiyotlarga ega emas edi. Qizil Armiya bilan do'stona yoki neytral tarzda uchrashdi.

28-sentyabrda SSSR va Germaniya hukumatlari Do'stlik va Chegara shartnomasini imzoladilar, bu Polsha davlatining bo'linishini mustahkamladi. Xuddi shu kuni L'vov va Brestda qo'shma Sovet-

Germaniya paradlari bo'lib o'tdi. 17-28-sentyabr kunlari Qizil Armiyaning yurishi natijasida G'arbiy Belorussiya va Ukraina BSSR va Ukraina SSR tarkibiga kirdilar.

Sharqiy Evropada vaziyat boshqacha bo'lishi mumkin edi. 1939-yil 3-sentyabrda Buyuk Britaniya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e'lon qildi. Ular nemis agressiyasini tugatish uchun muhim imkoniyatlarga ega edilar. Ushbu ikki davlat va Polshaning birlashgan kuchlari 172 ta diviziya, 4000 ga yaqin tank, 7600 dan ortiq samolyot, 36000 ta qurol va minomyotdan iborat edi. Germaniya Vermaxtida o'sha paytda 103 ta diviziya, 3200 ta tank, 4000 dan ortiq samolyot va 26000 ta qurol va minomyot bor edi. Ammo Polsha hech qachon ittifoqchilaridan haqiqiy yordam olmagan. 7-sentyabr kuni ikki frantsuz armiyasi Germaniya chegarasidan Saar hududiga o'tib, deyarli qarshilik ko'rmadi. Ammo bu hujum yanada rivojlanmadi. Va'da qilinganidek, Britaniya dengiz kuchlari va harbiy-havo kuchlari tomonidan hech qanday yordam bo'lmadi. Angliya ham Polsha armiyasiga qurol sotishdan bosh tortdi va Polsha hukumatiga neytral davlatlarga murojaat qilishni maslahat berdi. Frantsuz jurnalisti Roland Dorgelesning engil qo'li bilan "g'alati urush" nomi Angliya va Fransiyaning 1940-yil 39-sentyabrdan maygacha bo'lgan harbiy harakatlarini tavsiflash uchun ishlatilgan. G'arbiy frontdagi bu harakatsizlik Germaniyaga Polsha kampaniyasini yakunlash va keyingi fathlarga tayyorgarlik ko'rish imkonini berdi.

1940-yil bahorigacha Germaniya Evropada faol harakatlarni amalga oshirmadi. Ular Sovet Ittifoqi tarafidan ergashdilar. 1939-yil 30-noyabrda SSSR Finlyandiyaga qarshi urush boshladi. Sovet hukumati Finlyandiya hududining bir qismini Leningrad yaqinida (chegarani 90 kilometr ga ko'chirish uchun) uzatishni talab qilib, Sharqiy Kareliyadagi hududni tovon puli sifatida taqdim etdi. Shuningdek, ular Boltiq dengizi va Xanko yarim orolidagi bir qator orollarni harbiy baza sifatida ishlatish uchun ularni uzoq muddatli ijaraga berishni muhokama qildilar. Finlyandiya ushbu takliflarni rad etdi.

SSSR rahbariyati urushda tez g'alabaga umid qildi. Finlyandiyaning butun aholisi birdan kam Leningradga edi. Qurolli kuchlarning soni ham beqiyos edi. Biroq, Qizil Armiyaning ayrim qismlari Mannergeym chizig'ining mudofaa chizig'ida qolib ketishdi (Finlyandiya armiyasining bosh qo'mondoni, uni yaratish

tashabbuskori marshal Karl Mannerxaym nomi bilan). Tegishli razvedka va artilleriyaning dastlabki tayyorgarligisiz frontal hujum noaniq katta yo'qotishlarga olib keldi. Faqat yilning 40-fevralida Mannerxaym chizig'i buzildi. "Qishki urush" (bunday nom tarixiy adabiyotda qolib ketgan) 1940-yil 12-martda Moskva tinchlik shartnomasi imzolanishi bilan yakunlandi. Sovet Ittifoqining barcha hududiy da'volari qondirildi.

1939-yil 1-sentyabrda Germaniyaning Polshaga hujumi bilan Ikkinchi Jahon urushi boshlandi.

April oyida Germaniya 1934-yilda imzolangan Polsha bilan hujum qilmaslik to'g'risidagi shartnomani bir tomonlama buzdi. Bunday harakatlarning sababi Germaniyaning hududiy da'volari edi. Gitler Gdanskning erkin shahri (Danzig) Uchinchi reyxnning bir qismi sifatida tan olinishini talab qildi. U Sharqiy Prussiyani Germaniyaning asosiy qismidan ajratib turadigan "Polsha yo'lasi" orqali bepul tranzit huquqini talab qildi. Polsha hukumati ushbu da'volarni qondirishdan qat'iyan bosh tortdi.

Hujum qilmaslik to'g'risidagi bitim buzilgandan so'ng, Polsha uchun vaziyat xavfli bo'lib qoldi. Urush bo'lgan taqdirda, u uchun yagona umid Buyuk Britaniya va Fransiyaning yordami edi. Fransiya Bosh vaziri Eduard Dalader Polsha-Fransiya ittifoqi shartnomasining 1921-yildagi samaradorligini tasdiqladi va unga qarshi tajovuz bo'lgan taqdirda harbiy yordamni kafolatladi. Polsha Buyuk Britaniyadan xuddi shunday kafolatlar oldi.

April - 39 iyun kunlari Germaniya Bosh shtabi Polshaga qarshi urush rejasini - "Vayss" ("Oq") rejasini ishlab chiqdi. Bu blitzkrieg (g'ildirak urushi) g'oyasiga asoslanib, Polsha armiyasini butunlay yo'q qilish va 2 hafta ichida mamlakatni bosib olishni nazarda tutgan. Asosiy hujumni tanklar korpusi amalga oshirishi kerak edi, ular Polsha qismlarini yon va orqa tomondan o'rab olishdi. Zirhli texnika va piyoda askarlarning harakatlarini havodan qo'llab-quvvatlash vazifasi aviatsiyaga, avvalambor sho'ng'in bombardimonchilariga topshirilgan. Nemis qo'shinlari ikki guruhga birlashtirildi - "Shimoliy" va "Janubiy". Ularning maqsadi Varshavaga yaqinlashib kelayotgan zarbalar va Vistulaning g'arbida va shimolida Polsha qo'shinlarining qoldiqlarini mag'lub etish bo'yicha keyingi harakatlar bilan oldinga siljish edi.

Dastlab, urush harakatlari urush e'lon qilinmasdan boshlanadi deb taxmin qilingan. Gitler SS reyxsfuehreri Geynrix Gimmlerga urush boshlanishi uchun Polshani ayblashga imkon beradigan bir qator provokatsiyalarni tayyorlashni buyurdi. SS va SD fuqarolik kiyimlarini kiyib, Germaniya chegara postlariga hujum qilib, tartibsiz o'q uzdilar va chekinishdi, o'lgan odamlarning jasadlarini Polsha askarlari kiyimida qoldirishdi. Ushbu provokatsion harakatlar "Himmler operatsiyasi" deb nomlangan. Bundan tashqari, "Operatsiyalangan konservalar" deb nomlanadi. Gap shundaki, o'ldirilgan "polyaklar" ilgari konsentratsion lager mahbuslari jasadlari bilan qatnashgan. Ular o'lik in'ektsiyalar bilan zaharlangan va niqoblangan. O'q yaralarining ko'rinishi allaqachon o'z o'rnida yaratilgan. 31 avgustdan 1 sentyabrga o'tar kechasi radiostansiyaga hujum uyushtirilgan Gleyvits shahridagi voqealar eng mashhur bo'lgan. Efirda polyak tilida murojaat qilingan: "Polsha fuqarolari! Polsha va Germaniya o'rtasida urush vaqti keldi. Barcha nemislarni birlashtir va o'ldir. "

1 sentyabr kuni Gitler radioda Polsha Germaniyaga qarshi tajovuzni amalga oshirganligi va shu vaqtdan beri Germaniya u bilan urushayotgani haqida gapirdi. 4 soat 45 daqiqada nemis qo'shinlari butun Germaniya-Polsha chegarasi bo'ylab hujum boshladi. Old chiziq 1600 kilometrga yaqin edi. Germaniya va Polshaning harbiy kuchlari beqiyos edi. Ishchi kuchida Germaniya armiyasi Polsha armiyasidan 1,6 baravar, artilleriyada - 1,4 marta, tanklarda - 3,2 marta, samolyotlarda esa deyarli 5 baravar ustun bo'lgan. Janglar Danzigdagi dengiz bazasi Vesterplatte garnizoni tomonidan olib borilgan. Uning 182 himoyachisi etti kun davomida nemis bo'linmalari hujumini va birin-ketin to'lqinli bombardimonlarni ushlab turdi. Varshava 25 sentyabrda shaharning kuchli bombardimoniga dosh berib, 27 sentyabrgacha o'zini himoya qildi. Keyin shaharga 5818 tonna bomba tashlandi. 17 sentyabrga qadar Brest qal'asi garnizoni Brestni general Guderyanning tanki korpusidan himoya qildi. Ularning nazorati ostida qolgan so'nggi qal'aga Qizil Armiya bo'linmalari hujum qildi. Faqat 1 oktyabrda Boltiq dengizining Hel bazasi taslim bo'ldi. Ammo 16 sentyabrga qadar nemis birliklari o'zlarining asosiy vazifalarini bajardilar - ular Kurson chizig'iga (Polshaning sharqiy chegarasi, Parij tinchlik konferentsiyasi

tomonidan belgilab qo'yilgan) etib bordilar. Shu bilan birga, Polsha hukumati mamlakatdan hijrat qildi.

28 sentyabrda SSSR va Germaniya hukumatlari Do'stlik va Chegara shartnomasini imzoladilar, bu Polsha davlatining bo'linishini mustahkamladi. Shu kuni Lvov va Brestda qo'shma Sovet-Germaniya paradlari bo'lib o'tdi. 17-28 sentyabr kunlari Qizil Armiyaning yurishi natijasida G'arbiy Belorussiya va Ukraina BSSR va Ukraina SSR tarkibiga kirdilar.

Sharqiy Evropada vaziyat boshqacha bo'lishi mumkin edi. 1939 yil 3 sentyabrda Buyuk Britaniya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e'lon qildi. Ular nemis agressiyasini tugatish uchun muhim imkoniyatlarga ega edilar. Ushbu ikki davlat va Polshaning birlashgan kuchlari 172 ta diviziya, 4000 ga yaqin tank, 7600 dan ortiq samolyot, 36000 ta qurol va minomyotdan iborat edi. Germaniya Vermaxtida o'sha paytda 103 ta diviziya, 3200 ta tank, 4000 dan ortiq samolyot va 26000 ta qurol va minomyot bor edi. Ammo Polsha hech qachon ittifoqchilaridan haqiqiy yordam olmagan. 7 sentyabr kuni ikki frantsuz armiyasi Germaniya chegarasidan Saar hududiga o'tib, deyarli qarshilik ko'rmadi. Ammo bu hujum yanada rivojlanmadi. Va'da qilinganidek, Britaniya dengiz kuchlari va harbiy-havo kuchlari tomonidan hech qanday yordam bo'lmadi. Angliya ham Polsha armiyasiga qurol sotishdan bosh tortdi va Polsha hukumatiga neytral davlatlarga murojaat qilishni maslahat berdi. Frantsuz jurnalisti Rolan Dorgelesning engil qo'li bilan "g'alati urush" nomi Angliya va Fransiyaning 1940 yil 39 sentyabrdan maygacha bo'lgan harbiy harakatlarini tavsiflash uchun ishlatilgan. G'arbiy frontdagi bu harakatsizlik Germaniyaga Polsha kampaniyasini yakunlash va keyingi fathlarga tayyorgarlik ko'rish imkonini berdi.

1940 yil bahorigacha Germaniya Evropada faol harakatlarni amalga oshirmadi. Ular Sovet Ittifoqi tarafidan ergashdilar. 1939 yil 30-noyabrda SSSR Finlyandiyaga qarshi urush boshladi. Sovet hukumati Finlyandiya hududining bir qismini Leningrad yaqinida (chegarani 90 kilometr ga ko'chirish uchun) uzatishni talab qilib, Sharqiy Kareliyadagi hududni tovon puli sifatida taqdim etdi. Shuningdek, ular Boltiq dengizi va Xanko yarim orolidagi bir qator orollarni harbiy baza sifatida ishlatish uchun ularni uzoq muddatli ijaraga berishni muhokama qildilar. Finlyandiya ushbu takliflarni rad etdi.

SSSR rahbariyati urushda tez g'alabaga umid qildi. Finlyandiyaning butun aholisi birdan kam Leningradga edi. Qurolli kuchlarning soni ham beqiyos edi. Biroq, Qizil Armiyaning ayrim qismlari Mannergeym chizig'ining mudofaa chizig'ida qolib ketishdi (Finlyandiya armiyasining bosh qo'mondoni, uni yaratish tashabbuskori marshal Karl Mannerxaym nomi bilan). Tegishli razvedka va artilleriyaning dastlabki tayyorgarligisiz frontal hujum noaniq katta yo'qotishlarga olib keldi. Faqat 1940 yilning fevralida Mannerxaym chizig'i buzildi. "Qishki urush" (bunday nom tarixiy adabiyotda qolib ketgan) 1940 yil 12 martda Moskva tinchlik shartnomasi imzolanishi bilan yakunlandi. Sovet Ittifoqining barcha hududiy da'volari qondirildi.

Umumiy g'alabaga qaramay, urush natijalarini SSSR uchun to'liq qoniqarli deb hisoblash mumkin emas. Qizil armiya katta yo'qotishlarga duch keldi. 95 dan 167 minggacha (turli xil taxminlarga ko'ra) odamlar halok bo'lishdi yoki bedarak yo'qolishdi, 250 dan 325 minggacha jarohat olib, muzlab qoldilar. Sovet Ittifoqi tajovuzkor sifatida 1939 yil dekabrda Millatlar Ligasi tarkibidan chiqarildi. Qizil Armiyaning jangovar qobiliyatlari to'g'risida salbiy tasavvur shakllandi. "Qishki urush" natijasida Gitler SSSRni sopol oyoqli ulkan deb atadi va bu Sovet Ittifoqiga qarshi urushni erta boshlash tarafdorlari pozitsiyasini mustahkamladi.

G'arbiy frontdagi ahvol.

1940 yil bahorida Germaniya yana Evropada hujum operatsiyalarini boshladi. 9-aprel kuni erta tongda Germaniya qo'shinlari Daniya chegarasini Shimoliy Shlezvigda kesib o'tdilar. Harbiy aerodromlarga kuchli zarba berildi va Daniya aviatsiyasi deyarli butunlay yo'q qilindi. Shu bilan birga, nemis harbiy kemasi Kopengagen tomoniga bog'lanib, bir necha soatdan keyin Daniya poytaxti nazorat ostiga olindi. Qirol Xristian X Daniya armiyasiga qarshilik ko'rsatishni to'xtatishni buyurdi. Taslim bo'lgunga qadar butun harbiy operatsiya atigi 6 soat davom etdi.

Germaniya Norvegiyani egallab olish uchun ko'proq vaqt va kuch talab qildi. 9 aprel kuni mamlakatning beshta portiga, shu jumladan poytaxt - Osloga nemis qo'shinlari tushdi. Norvegiya yordam uchun Angliya va Fransiyaga murojaat qildi. 5 kundan keyin Ittifoq qo'shinlari keldi, ammo o'sha paytgacha Norvegiya armiyasining asosiy kuchlari mag'lubiyatga uchradi. Urush faqat

shimolda, juda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan Narvik hududida davom etdi. Unga egalik qilish unga Germaniyaga neytral Shvetsiyadan temir javhari etkazib berilishini boshqarishga imkon berdi. Iyun oyining boshlarida Fransiyadagi qiyin vaziyat tufayli ittifoqdosh kuchlar Narvikdan evakuatsiya qilishni boshladilar. Ular bilan birgalikda Norvegiya qiroli va hukumati hijratga ketishdi. 10 iyun kuni mamlakat shimolidagi Norvegiya qo'shinlari taslim bo'ldi.

1940 yil 10 mayda Gelb rejasini amalga oshirish boshlandi. Fransiya uning asosiy nishoni edi. Uni mag'lub etish uchun Gitler Belgiya, Gollandiya va Lyuksemburgning betaraf maqomi bilan hisoblashmoqchi emas edi. Armiya B guruhi feldmarshal Fyodor fon Bok boshchiligida Gollandiyada hujum boshladi. Katta havo hujumlari va parashyut va planer tushirish taktikasidan foydalangan holda nemislar tezda Gollandiya mudofaasini falaj qildi va 14 may kuni Gollandiya qiroli to'liq taslim bo'ldi. 28 may kuni Belgiya armiyasining so'nggi qarshilik markazlari bostirildi.

Ammo asosiy zarba, "Rot" ("Qizil") rejasiga ko'ra, feldmarshal Gerd fon Rundstedt boshchiligidagi "A" guruhi tomonidan qilingan. 10-may kuni u Ardennes hududida hujum boshladi. Uning tezligi dastlab ancha sust edi. Ammo frantsuz armiyasining asosiy kuchlari va ingliz ekspeditsiya kuchlari Gollandiyaga surib qo'yilganda, Evald fon Kleistning panzerlar guruhi Meus daryosida frontni yorib o'tib, ittifoqchi kuchlarni orqa tomonidan chetlab o'tdilar. Dunkerk hududida frantsuz va ingliz qo'shinlari dengizga mahkamlandi. Faqat nemislar hujumining bir necha kunga to'xtatilishi umidsiz vaziyatda bo'linmalarni qutqarish choralari ko'rishga imkon berdi. 20-may kuni Uinston Cherkhillning taklifiga binoan "Dinamo" operatsiyasi boshlandi. Britaniya korpusi va ittifoqchi kuchlarni evakuatsiya qilish, La-Mansh orqali o'tish uchun barcha mumkin bo'lgan vositalardan foydalanilgan. Harbiy va savdo kemalari, baliq ovi kemalari, xususiy qayiqlar 26 maydan 4 iyungacha jami 338,226 askar evakuatsiya qilingan. Tarixda ushbu voqea "Dunkirk mo'jizasi" deb nomlangan.

Urush boshlanishidan oldin Fransiya Maginot liniyasiga katta ahamiyat bergan. Uning nomini urush vaziri Andre Maginot oldi. Bu dunyodagi eng muhim mudofaa tuzilmalaridan biridir. Uning uzunligi qariyb 400 kilometrni tashkil etdi. Er osti qavatlarida yashash joylari, elektr stantsiyalari, kasalxonalar, o'q-dorilar omborlari va hatto tor temir yo'llar bilan jihozlangan. Beton devorlar va zamin

kassetalarining shiftining qalinligi 3,5 - 4 metrni tashkil etdi. Maginot chizig'idagi qo'shinlarning umumiy soni 300 ming kishiga yetdi. Ko'pchilik uchun u yaqinlashib bo'lmaydigan tuyuldi.

Maginot chizig'ining kashfiyoti general Vilgelm fon Leeb tomonidan boshqariladigan "C" guruhi tomonidan amalga oshirildi. 14-iyun kuni artilleriya va aviatsiya tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan nemis piyoda birliklari bir necha soat ichida frantsuzlarning qarshiligini engishga muvaffaq bo'lishdi.

22 iyun kuni Kompie o'rmoni Fransiyani Germaniyaga topshirish to'g'risidagi aktni imzoladi. Bu xuddi shu vagonda sodir bo'lgan, unda 1918 yilda Germaniya vakillari Birinchi Jahon urushida taslim bo'lish to'g'risidagi shartnomani imzolagan. Kompie sulhiga binoan Germaniya Fransiyaning shimoliy qismini va uning Atlantika sohillarini egallab oldi. Mamlakatning markaziy va janubiy qismlari rasmiy ravishda mustaqil bo'lib qoldi. Bu erda qo'g'irchoq hukumat tuzildi, uning boshlig'i Marshal Pétain edi. U "Vichi hukumati" deb ham nomlanadi (Vichi shahri janubiy zonaning poytaxtiga aylandi).

Hamma frantsuzlar o'z mamlakatlarini topshirishga rozi bo'lmadilar. General Sharl de Gollning da'vati bilan mustaqillikni tiklashni maqsad qilgan Fighting or Free France tashkiloti tuzildi.

Gitler Fransiyaning mag'lubiyati Buyuk Britaniyani urushdan chiqishga majbur qiladi deb umid qilgan. Ammo Uinston Cherchill hukumati boshchiligidagi inglizlar kurashni davom ettirishga qat'iy qaror qilishdi. Angliya kuchli dengiz flotiga ega edi va harbiy ishlab chiqarishni kuchaytirar edi. Britaniya orollarini bosib olish juda xavfli va oldindan aytib bo'lmaydigan bo'lib tuyuldi. Evropadagi so'nggi dushmani bostirish uchun Germaniya Buyuk Britaniyaning shaharlariga katta havo hujumlarini boshladi. Mamlakat doimiy bombardimon tufayli katta yo'qotishlarga duch keldi. London va boshqa yirik shaharlardan bolalarni evakuatsiya qilishga qaror qilindi. Ammo asta-sekin inglizlar radarlardan foydalanib, dushman samolyotlarini uzoqdan yaqinlashishda aniqlashdi. 1940 yil oktyabr oyining oxiriga kelib nemis samolyotlarining yo'qotilishi inglizlarga qaraganda ikki baravar yuqori bo'ldi. Gitler havo hujumlarini tugatish to'g'risida buyruq berishga majbur bo'ldi. "Angliya jangi" g'alaba qozondi. Britan orollariga nemislarning qo'nish rejasi (unda "Zeelewe" - "Dengiz sher" kodli nomi bor edi) hech qachon amalga oshirilmagan.

Evropa davlatlari o'rtasidagi siyosiy qarama-qarshiliklardan foydalangan holda, blitzkrig strategiyasiga asoslanib Germaniya Polsha, Daniya, Norvegiya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg hududlarini egallab olishga muvaffaq bo'ldi va Fransiyani taslim bo'lishga majbur qildi. 1941 yil bahorida Germaniya Yugoslaviya va Gretsiyani bosib olgandan so'ng, Evropaning aksariyat qismi fashistik davlatlar nazorati ostida edi. Faqat Angliya qarshilik ko'rsatishda davom etdi, ammo tajovuzkor harakatlar qila olmadi.

1940 yil dekabrda Gitler Barbarossa rejasini imzoladi, ya'ni Sovet Ittifoqiga qarshi chaqmoq urushi rejasini.

Shimoliy afrikada urush harakatlari.

Italiya urushga kirgandan so'ng, Italyan qo'shinlari O'rta er dengizi, Shimoliy va Sharqiy Afrikani boshqarish uchun kurashishni boshladilar. 11 iyun kuni Italiya samolyotlari Maltadagi Buyuk Britaniyaning dengiz flotiga hujum qildi. 13 iyun kuni italiyaliklar Britaniyaning Keniyadagi bazalarini bombardimon qildilar. Iyul oyi boshlarida Italiya qo'shinlari Buyuk Britaniyaning Keniya va Sudan mustamlakalariga Efiopiya va Somalidan bostirib kirdilar, ammo noaniq harakatlar tufayli ular uzoqqa bora olmadilar. 1940 yil 3-avgustda Italiya qo'shinlari Buyuk Britaniyaning mustamlakasi Somaliga bostirib kirdi. O'zlarining son ustunligidan foydalanib, ular ingliz va janubiy afrikalik qo'shnlarni bo'g'oz bo'ylab Britaniyaning Adan mustamlakasiga surib qo'yishga muvaffaq bo'lishdi.

Fransiya taslim bo'lganidan keyin ba'zi koloniyalar ma'muriyati Vichi hukumatini tan olishdan bosh tortdi. Londonda general De Goll "Fighting France" harakatini tuzdi va u uyatli taslim bo'lishni tan olmadi. Buyuk Britaniya qurolli kuchlari, "Fighting France" bo'linmalari bilan birga, mustamlakalarni boshqarish uchun Vichi qo'shinlariga qarshi kurashni boshladilar. Sentyabrga qadar ular deyarli butun Fransiya Ekvatorial Afrikasi ustidan nazorat o'rnatishga muvaffaq bo'lishdi. 27 oktabrda Brazzavilda De Goll qo'shinlari tomonidan ish'ol qilingan Fransiya hududlarining oliy boshqaruv organi - Imperiya mudofaa kengashi tuzildi. 24-sentabr kuni Senegalda (fransuz Dakar operatsiyasi) ingliz-frantsuz qo'shinlari Vichi qo'shinlari tomonidan mag'lubiyatga uchradi. Biroq, noyabr oyida ular Gabonni egallashga muvaffaq bo'lishdi (Gabon operatsiyasi).

13 sentyabr kuni italiyaliklar Liviyadan Britaniya mustamlakaasi Misrga bostirib kirishdi. 16 sentyabrda Sidi Barranini ishg'ol qilgandan so'ng, italiyaliklar to'xtadi, inglizlar esa Mersa Matruhga chekindilar. Afrikada va O'rta er dengizida o'z mavqelarini yaxshilash uchun italiyaliklar Gretsiyani bosib olishga qaror qilishdi. Yunoniston hukumati Italiya qo'shinlarini o'z hududiga kiritishni rad etgandan so'ng, Italiya 1940 yil 28 oktyabrda Gretsiyaga bostirib kirdi. Italiyaliklar Yunoniston hududining bir qismini egallashga muvaffaq bo'lishdi, ammo 8-noyabrga qadar ular to'xtatildi va 14-noyabr kuni Yunoniston armiyasi qarshi hujumga o'tib, mamlakatni butunlay ozod qildi va Albaniyaga kirdi.

1940 yil noyabrda ingliz samolyotlari Tarantodagi Italiya flotiga hujum qildi va italiyalik qo'shinlarga dengiz orqali Shimoliy Afrikaga yuklarni etkazib berishni nihoyatda qiyinlashtirdi. Bundan foydalangan holda, 1940 yil 9-dekabrda ingliz qo'shinlari Misrga hujum boshladi, yanvar oyida ular butun Kirenaikani egallab olishdi va 1941 yil fevraliga kelib ular El Ageila hududiga etib kelishdi.

1936 yilda italiyaliklar tomonidan ag'darilgan imperator Xayl Selassi Britaniya qo'shinlari bilan Efiopiyaga etib keldi. Efiopiya partizanlarining ko'plab otryadlari inglizlarga qo'shilishdi. 17 martda Buyuk Britaniya va Efiopiya qo'shinlari Jijigani, 29 mart - Xararni, 6 aprel - Efiopiya poytaxti Addis-Abebani egallab olishdi. Sharqiy Afrikadagi Italiya mustamlakachilik imperiyasi o'z faoliyatini tugatadi. Italiya qo'shinlarining qoldiqlari Efiopiya va Somalida 1941 yil 27 noyabrgacha qarshilik ko'rsatishda davom etishdi.

Barcha jabhalarda to'liq mag'lubiyatga uchragan Mussolini Gitlerdan yordam so'rashga majbur bo'ldi. 1941 yil fevral oyida general Rommel boshchiligidagi nemis ekspeditsiya kuchlari Liviyaga etib keldi. 1941 yil 31 martda Italiya-Germaniya qo'shinlari hujumga o'tib, Kirenaykani inglizlardan qaytarib olishdi va Misr chegaralariga etib kelishdi, shundan so'ng Shimoliy Afrikadagi front 1941 yil noyabrgacha barqarorlashdi.

1941 yilning yozida O'rta er dengizida ishlaydigan barcha nemis aviatsiyasi Sovet-Germaniya frontiga o'tkazildi. Bu Italiya flotining passivligidan foydalanib, O'rta dengizda tashabbusni qo'lga kiritgan inglizlarning vazifalarini engillashtirdi. 1942 yil o'rtalariga kelib, inglizlar, bir qator muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, Italiya va Liviya

va Misrdagi italyan qo‘shinlari o‘rtasidagi dengiz aloqasini butunlay buzdilar.

1941 yil yoziga kelib Shimoliy Afrikadagi ingliz kuchlarining mavqei sezilarli darajada yaxshilandi. Bunga asosan italiyaliklarning Efiopiyada to‘liq mag‘lubiyati yordam berdi. Britaniya qo‘mondonligi endi Sharqiy Afrikadan Shimoliy Afrikaga kuchlarni o‘tkazish imkoniyatini qo‘lga kiritdi.

Qulay vaziyatdan foydalanib, ingliz qo‘shinlari 1941 yil 18-noyabrda hujumga o‘tdilar. 24-noyabr kuni nemislar qarshi zarba berishga urinishdi, ammo bu muvaffaqiyatsiz tugadi. Inglizlar Tobrukni blokdan chiqardilar va hujumni rivojlantirib, El G‘azal, Derna va Bing‘ozini egallab oladilar. Yanvarga kelib, inglizlar Kirenaikani egallab olishdi, ammo ularning qo‘shinlari Rommel foydalangan keng maydon bo‘ylab tarqalib ketishdi. 21 yanvarda Italiya-Germaniya qo‘shinlari hujumga o‘tib, Angliya mudofaasini yorib o‘tib, shimoli-sharq tomon yugurishdi. El-G‘azalda esa ular to‘xtatildi va 4 oy davomida yana barqarorlashdi.

1941 yil 26 mayda Germaniya va Italiya Liviyadagi hujumlarini qayta boshlashdi. Inglizlar katta yo‘qotishlarga duch keldilar va yana chekinishga majbur bo‘ldilar. 21 iyun kuni Tobrukdagi ingliz garnizoni kapitulyatsiya qildi. Italiya-nemis qo‘shinlari muvaffaqiyatli oldinga siljishni davom ettirdilar va 1 iyulda ular Aleksandriyadan 60 km uzoqlikdagi El-Alameynda Angliya mudofaa chizig‘iga yaqinlashdilar va u erda katta yo‘qotishlar tufayli to‘xtashga majbur bo‘ldilar. 30 avgust kuni Italiya-Germaniya kuchlari yana El-Xelfa yaqinidagi inglizlarning mudofaasini yorib o‘tishga urinishdi, ammo bu butunlay muvaffaqiyatsizlikka uchradi, bu butun kampaniyada burilish nuqtasi bo‘ldi.

1942 yil 23-oktabrda inglizlar hujumga o‘tib, dushman mudofaasini yorib o‘tdilar va noyabr oyining oxiriga kelib butun Misr hududini ozod qildilar, Liviyaga kirib, Kirenaikani bosib oldilar.

1942 yil 8-noyabrda Fransiyaning Shimoliy Afrikadagi mustamlaka hududlarida Amerika-Britaniya qo‘shinlarining joylashuvi boshlandi. Ertasi kuni Vichi kuchlarining bosh qo‘mondoni Fransua Darlan amerikaliklar bilan ittifoq tuzish va sulh tuzish to‘g‘risida muzokara olib bordi va Fransiyaning Shimoliy Afrikadagi mustamlaka hududlarida to‘liq hokimiyatni o‘z zimmasiga oldi. Bunga javoban nemislar Vichi hukumatining roziligi bilan

Fransiyaning Afrikadagi mustamlaka hududlarining janubiy qismini egallab olishdi va Tunisga qo'shin o'tkazishni boshladilar. 13 noyabrda ittifoqchi kuchlar Jazoir dan Tunisga hujumni boshladilar, shu kuni inglizlar Tobrukni egallab olishdi. Biroq, ittifoq qo'mondonligining sustligi nemislarga Tunisning katta qismini egallashga va ittifoqchilarni 30-noyabrgacha to'xtatishga imkon berdi.

1942-yil 8-noyabrida Angliya-Amerikaning yirik hujum kuchlari Marokashga tushdi. Vichi hukumati tomonidan nazorat qilinadigan qo'shinlarning zaif qarshiligini engib, noyabr oyining oxiriga kelib, 900 km masofani bosib o'tib, Tunisga kirdilar, u erda nemislar o'z qo'shinlarining bir qismini G'arbiy Evropadan ko'chirishga majbur bo'ldilar.

Britaniya armiyasi Liviyada hujumga o'tdi. Bu erda joylashgan italyan-german qo'shinlari El-Alameynni ushlab turolmadilar va 1943 yil fevralga kelib, katta yo'qotishlarga duch kelib, Tunisga chekinishdi. 20 martda Angliya-Amerika qo'shma kuchlari Tunisga chuqur hujum boshladi. Italiya-Germaniya qo'mondonligi o'z qo'shinlarini Italiyaga evakuatsiya qilmoqchi bo'lib, ammo o'sha paytgacha kelib ingliz floti O'rta er dengiziga to'liq egalik qildi va barcha qochish yo'llarini kesib tashladi. 13-may kuni Italiya-Germaniya qo'shinlari taslim bo'ldilar.

Bolqondagi urush harakatlari. Fashistlarning yangi tarkibi.

Bolqonda barcha zarur choralar juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak edi. Vengriyadan harbiy eshelonlarning o'tishi va Ruminiyaga etib borishi bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va u erda mavjud harbiy missiyani kuchaytirish bilan izohlash lozim edi.

Ushbu ko'rsatma Gretsiyada urushni olib borishga asos yaratdi, keyinchalik bu Yugoslaviyaga qarshi urushga olib kelishi kerak edi.

1941-yil yanvar oyida italiyaliklarning Gretsiyadagi mavqei shunchalik keskinlashdiki, Gitler nemis qo'shinlarini u erga kuch bilan birta tog 'diviziyasi va tank birliklariga qadar ko'chirmoqchi edi. 19 va 20-yanvar kunlari Mussolini bilan uchrashganda, nemis kuchlarini Shimoliy Afrikaga ko'chirish to'g'risida qaror qabul qilinganida, italiyaliklar o'z pozitsiyalarini "yunonlarning barcha hujumlariga qaramay, mavjud mudofaa chizig'ini ushlab turish qobiliyatiga qat'iy ishonch hosil qilish uchun etarli darajada kuchli bo'lmasada, lekin Albaniya portlari yo'qolish xavfidan saqlanish uchun etarlicha ishonchli bo'ldi. Shuning uchun Albaniyada yordam

shoshilinch ravishda kerak emas edi. Magʻrur Mussolini hech boʻlmaganda uning aybi bilan jangovar harakatlar boshlangan ushbu maydonda oʻzini oʻzi boshqarishni xohlardi.

Nemislar tomonidan Yunonistonga qarshi rejalashtirilgan operatsiya uchun hali ham zaruriy harbiy va siyosiy shartlar mavjud emas edi. Bolgariya Germaniya qoʻshinlarini Bolgariya-Yunoniston chegarasi yaqinida strategik joylashtirishga Bolgariyaning roziligi kerak edi.

Germaniya rahbariyati diqqatini sharqiy yoʻnalishga qaratdi. Gretsiya bosib olingan Fransiya, Avstriya, Gollandiya, Polsha va Chexiya hududlariga qatʼiy ishonishi mumkin edi. Ispaniyadagi fashist rejimi Portugaliyani neytral boʻlishini afzal koʻrdilar. Italiya 1939 yilda Albaniyani bosib olishni mustaqil ravishda amalga oshirdi va 40 yilda Yunonistonga bostirib kirdi. Ammo Angliya yordamida yunonlar hujumni qaytardi. Albaniya, keyin Angliya, Fransiya, Krit bu vaziyatda koʻp narsa Janubi-Sharqiy Evropa davlatlari hukumat doiralari pozitsiyasiga bogʻliq edi.

30-yillarning ikkinchi yarmida, harbiy-avtoritar millatchi rejimlar hokimiyat tepasiga keldi va Ruminiya, Vengriya, Bolgariya va Yugoslaviyadagi mavqelarini sezilarli darajada mustahkamladi. 1940 yil avgustda Germaniya Ruminiyaga qarshi agressiya tayyorlashga qaror qildi. Ammo noyabr oyida Buxarestda davlat toʻntarishi sodir boʻldi va nemisparast rejim hokimiyat tepasiga keldi. 23 noyabrda Ruminiya Poʻlat shartnomasiga qoʻshildi. Vengriya va Bolgariya ham xuddi shunday qilishdi. 1941-yil mart oyida Yugoslaviya Germaniya bilan ittifoq shartnomasini imzoladi, ammo mamlakatning vatanparvar kuchlari davlatni boshqardi. 6 mart kuni Sovet-Yugoslaviya doʻstlik va hamkorlik shartnomasi tuzildi, ammo oʻsha kuni nemislar Terga bostirib kirdilar. Yugoslaviya "Marita" strategik rejasida 12-nemis armiyasining Makedoniya va Gretsiyadagi faol operatsiyalari, Italiyada Albaniyada hujumining kuchayishiga olib keldi. Nemislarning bosqini koʻzda tutilgan edi. Yugoslaviya tumanlariga 13-aprelda nemislar kirib kelishdi va 17-da Yugoslaviya armiyasining taslim boʻlishi toʻgʻrisida bitim imzolandi. Bir necha kun ichida Germaniya Vostda yunon guruhini magʻlub etdi. 27-aprelda Germaniya Afinaga kirdi. Ter. Bolqon yarim oroli Germaniya bloki mamlakatlari tomonidan bosib olingan zonalarga boʻlindi.

Ammo qarshilik harakati Evropadagi eng qudratli davlatlardan biri bo'lgan Yugoslaviyada boshlandi.

Bolqon kompaniyasining so'nggi harakati Ang-mi qo'shinlari tomonidan ishg'ol qilingan Krit uchun jang edi. Jangda 1280 Luftwaffe samolyotlari ishtirok etishdi. 1941 yil 20-mayida Malema aerodromida planerlarga nemis parashyutchilari va desantchilarining qo'nish kuchlarni to'plash uchun hudud yaratishga imkon berdi. Hujum 26 may kuni boshlandi. Natijada Germaniya deyarli barcha havo-desant kuchlarini yo'qotdi va Angliya nemis flotiga jiddiy zarar etkazdi, ammo shunga qaramay, Kritga asoslangan Germaniya butun O'rta Yer dengizini nazorat qildi.

Albaniyani Italiya tomonidan bosib olinishi Gretsiya bilan munosabatlarni yomonlashishiga olib keldi. 1940 yil 28 oktyabrda Italiya Yunonistonga ultimatum qo'ydi, uni Angliya havo va dengiz flotiga yordam berganlikda va mamlakat hududini bosib olishni talab qilganlikda aybladi. Tabiiyki, ultimatum rad etildi. Gretsiyaga qarshi jirkanch rejalashtirilgan va yomon yo'naltirilgan harbiy kampaniya boshlandi. 6-noyabrdan boshlab Britaniya havo kuchlari bo'linmalari Gretsiyadagi jangovar harakatlarga qo'shilishdi.

14-noyabr kuni yunon qo'shinlari qarshi hujumni boshladilar, nafaqat italiyaliklarning oldinga siljishini to'xtatdilar, balki Dyus qo'shinlarini ham Albaniyaga qaytarib oldilar. "Marita" operatsiyasi uchun mo'ljallangan 12-armiya qo'mondonligi va Bolgariya Bosh shtabi vakillari o'rtasida fevral oyida bo'lib o'tgan muzokaralar paytida, Bolgariya Gretsiya yoki Yugoslaviyaga qarshi urushda faol ishtirok etishdan bosh tortgani aniq bo'ldi. Biroq, u oltita diviziyani Turkiya chegarasiga yuborishga va'da berdi. Nemislar, Turkiya hujum qilgan taqdirda, nemis tanki tuzilmalari va havo kuchlari zudlik bilan dushman kuchlarini Bolgariya armiyasidan uzoqlashtirish uchun jangovar harakatlarni boshlashlariga va ular bu vazifani bajarish uchun hushyor turishlariga va'da berishdi. Yunoniston va Yugoslaviya chegaralarida, Germaniya qo'mondonligi hujum qilishni mo'ljallamagan joylarda, Bolgariya chegara qo'shinlarini yubormoqchi edi.

Yashirin harbiy kelishuvdan keyin ochiq siyosat o'zgarishi kuzatildi. Ruminiya, Vengriya va Slovakiyadan farqli o'laroq, Bolgariya o'sha paytgacha uchta kuchga ega paktga qo'shilishdan bosh tortgan. U Sovet Ittifoqi va Turkiya bilan bo'lgan asoratlardan

qo‘rqardi va printsiptial ravishda barcha qo‘shnilariga nisbatan o‘ta ehtiyotkor siyosat yuritdi. Boshqa tomondan, u Birinchi Jahon urushida mag‘lub bo‘lgan mamlakatlarga tegishli edi va Gretsiyaga nisbatan hududiy da'volarga ega edi, ularning qo‘lida butun Frakiya va Egey dengizining yaqinidagi portlari bo‘lgan.

Tayanch so‘zlar:

- Konsolidatsiy - bir necha mamlakatni o‘zaro kelishuvi.
- Demilitarizatsiya - qurolsizlantirish, harbiy sohani bekor qilish.
- Vermaxt - Germaniya qurolli kuchlari.
- Barbarossa - Germaniya tomonidan SSSRni bosib olish rejasi.

Nazorat savollari:

1. Ikkinchi jahon urushining kelib chiqishi sabablari nimalardan iborat?
2. Ikkinchi jahon urushida Germaniyaning ittifoqchilari qaysi mamlakatlar bo‘lgan?
3. Barbarossa rejasi kimga qarshi va kim tomondan rejalashtirilgan?

IKKINCHI JAHON URUSHINING HARBIY-SIYOSIY NATIJALARI. IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA QUROLLANISH VA TAKTIKA, QUROLLI KUCHLAR VA QO‘SHINLAR TURLARINING RIVOJLANISH

Fashist Germaniyasi xujum strategik rejasining barbod bo‘lishi.

Fashistlar Germaniyasining rahbariyati 1940 yil iyul oyida SSSRga qarshi hujumga bevosita tayyorgarlikni boshladi. Yil oxiriga kelib "Barbarossa kuzi" deb nomlangan urush rejasi ishlab chiqildi. Ushbu reja SSSRni tezkor kampaniyada mag‘lub bo‘lishini nazarda tutgan. Shu bilan birga, Qizil Armiyaning asosiy kuchlari Dnepr-G‘arbiy Dvina chizig‘idan g‘arbda yo‘q qilinishi kerak edi, bu esa mamlakatning ichki qismiga qaytishga imkon bermas edi. Nemis generallari 5 million kishidan iborat fashistlar bloki qurolli kuchlari guruhini birlashtirmoqchi edilar (191 hisoblangan diviziya, 4,4 ming tank va hujum qurollari, 47,2 ming qurol va minomyotlar, 4,5 mingga yaqin jangovar samolyotlar va 192 ta asosiy sinf kemalari). "Chaqmoq urushi" strategiyasida Sovet qo‘shini chegara okruglari qo‘shinlarining

asosiy kuchlarini o‘rab olish va yo‘q qilish uchun 3-5 oy ichida Arxangelsk va Volga chizig‘iga etib borish uchun Leningrad, Moskva, Kiev va Donbass yo‘nalishidagi aviatsiya bilan hamkorlikda, tank qo‘shinlari bilan mustahkamlangan quruqlikdagi kuchlarning kuchli guruhlariga hujum qilish ko‘zda tutilgan edi.

1941 yil 22-iyun kuni ertalab soat 4 lar atrofida urush e‘lon qilmasdan nemislar Sovet pozitsiyalari va shaharlarini bombardimon qila boshladilar. Qizil Armiya askarlari qahramonona ravishda o‘zlarini himoya qildilar, ammo hamma joyda chalkashliklar hukm surdi - aloqa uzilib qo‘yildi, ba'zi joylarda hujumga o‘tishga shoshilinch urinishlar bo‘lgan. Bu yakshanba edi va ko‘plab ofitserlar ta'tilda edi. Havo kuchlarining muhim qismi parvoz qila olmagan. Daugavpils - Vilnyus - Minsk yo‘nalishi bo‘yicha hujum qilgan Vermaxtning tank va motorli bo‘linmalari 23 iyun oqshomiga qadar Janubiy-G‘arbiy va G‘arbiy jabhalar orasidagi yutuqni 130 km ga qadar kengaytirdi, 25-iyun oxiriga kelib, fashist qo‘shinlari SSSR hududiga 120-130 gacha chuqur kirib bordi. 28 iyun kuni Qizil Armiya Minskni tark etdi. Janglar va bombardimonlar natijasida qadimiy shahardan faqat xarobalar qoldi. Uch hafta davomida nemislar 350-600 km chuqurlikni bosib o‘tdilar. Estoniyaning janubiy qismi, Latviya, Litva, Moldova, Belorusiya va Ukrainaning o‘ng qirg‘og‘i qo‘lga olindi. Sovetlarning 28 bo‘linmasi deyarli butunlay vayron qilingan, 70 foizgacha odamlarni va jihozlarini yo‘qotgan. Yuz minglab sovet askarlari Belorusiyada va Kiyev viloyatida ulkan "qozon" larga tushib qolishdi.

Reyx rahbarlarining shu va boshqa ko‘rsatmalari asosida 1941 yil iyun oyiga qadar SSSRning bosib olingan hududlaridan Germaniya manfaatlari yo‘lida foydalanish bo‘yicha asosiy ko‘rsatma hujjatlar ishlab chiqildi. Ular orasida - "Ost" bosh rejasi, bosib olingan sharqiy mintaqalarda iqtisodiyotni boshqarish bo‘yicha ko‘rsatma, sharqiy viloyatlarning mahalliy aholisiga munosabati to‘g‘risida ba'zi fikrlar va boshqalar. SSSRga qarshi harbiy harakatlar paytida bu rejalar bir necha bor tuzatildi. Ularni amalga oshirish uchun 1941 yil 18-noyabrda A. Rozenberg boshchiligidagi sharqiy mintaqalarning imperatorlik vazirligi tashkil etildi. 1941 yil 9 yanvarda Gitler SSSRga qarshi urushning o‘ziga xos xususiyati "butunlay yo‘q qilish", "Rossiyani davlat sifatida yo‘q qilish" deb e‘lon qildi.

SSSRni yo‘q qilish rejasi davlatning hududiy parchalanishini, jismonan yo‘q qilinishini va boshqa bir qismining qulligini, Germaniyaning manfaatlari uchun mamlakatning moddiy va madaniy qadriyatlaridan foydalanishni o‘z zimmasiga oldi.

Sovet Ittifoqining parchalanishi natijasida beshta Reyxskommissariatlar tashkil etilishi ko‘zda tutilgan edi: "Baltenland" ("Ostland"), "Ukraina", "Kavkaz", "Rossiya" ("Muskovi"), "Turkiston".

Reyxskommissariatning "Rossiya" qarorgohini Moskvada joylashtirish rejalashtirilgan edi. "Moskva", "Tula", "Gorkiy", "Vyatka", "Qozon", "Ufa", "Perm" umumiy tumanlarini yaratish rejalashtirilgan edi. Rossiya Federatsiyasi hududining bir qismi Reyxskommissariat "Ostland", "Ukraina" va "Kavkaz" ga borishi kerak edi.

Urush tugagandan so‘ng, 10 milliondan ortiq nemis kolonistlarini bosib olingan erlarga ko‘chirish rejalashtirilgan edi. Vermaxt va SS tuzilmalarida (xavfsizlik otryadlari) urush qatnashchilarini ko‘chirish rejalari tayyorlanayotgan edi. Ularni "yashash maydoni" bilan ta'minlash uchun "Ost" bosh rejasiga binoan 30 yil ichida Polsha va SSSRning g‘arbiy hududlaridan G‘arbiy Sibir va Shimoliy Kavkaz mintaqalariga qariyb 31 million kishini ko‘chirish rejalashtirilgan edi. Kelajakda bosib olingan mamlakatlar xalqlari tomonidan natsizmga qarshilik ko‘rsatishni butunlay falaj qilish uchun reyx rahbariyati genotsid siyosatini qonuniylashtirdi. SSSRga hujum qilishdan oldin ham Gitler bir necha bor: "Men quyidagi millionlab odamlarni yo‘q qilishga haqliman. Ko‘p usullar bilan biz uchun nomaqbul xalqlarning yo‘q bo‘lib ketishiga erishishingiz mumkin."

Bunday siyosatni amalga oshirish uchun bosib olingan hududlarda maxsus jazo bo‘linmalari yaratildi. Ularga nemis mustamlakachilariga qul sifatida xizmat qilishlari kerak bo‘lgan aholining faqat "ibtidoiy" qatlamlarini tejashga ko‘rsatma berildi.

Natsistlar rahbarlari ish g‘ol qilingan hududlarda mahalliy aholi umuman o‘qitilmasligi kerak deb hisoblashgan. "Sharqiy mintaqalarning mahalliy aholisini davolashga oid ba'zi fikrlar" G.Gimmler "ibtidoiy" aholi va ularning farzandlari boshlang‘ich maktabdan yuqori ma'lumotga ega bo‘lmasligi kerakligini ta'kidladi. "Davlat maktablarida o‘qitishning maqsadi shunchaki bo‘lishi kerak:

oddiy hisoblash, eng ko‘pi 500, imzo chekish qobiliyati, ilohiy amr nemislarga itoat etish, halol, mehnatsevar va itoatkor bo‘lishdir". Ayniqsa, mahalliy xalqlarga o‘z tarixidan biron bir narsani aytib berish taqiqlangan edi.

SSSRni iqtisodiy talon-taroj qilish rejalarini Germaniya monopoliyalari bilan yaqin aloqada ishlagan Mudofaa sanoati va qurollanish boshqarmasi tayyorladi.

1941 yil mart oyida "Oldenburg" (1941 yil may oyidan - "Vostok") maxsus iqtisodiy shtabi tashkil etildi, uning vazifasi Germaniya Qurolli Kuchlarini, shuningdek, nemis aholisini ko‘p yillar davomida hisoblab chiqarish edi.

Oldenburg shtab-kvartirasining rejaları yangi bosib olingan sharqiy mintaqalarda iqtisodiyotni boshqarish bo‘yicha Direktivalarda belgilab qo‘yilgan. Ular SSSRning ish g‘ol qilingan hududida Vermaxt harakatlari va harbiy iqtisodiyotning faoliyati uchun muhim bo‘lgan xom ashyo turlarini: neft, platina, magnezit va boshqalarni qazib olishni va Germaniyaga eksport qilishni tashkil qilishni nazarda tutgan edi. Bu faqat qazib chiqarish sanoatini, shuningdek, bir qator mashinasozlik va harbiy zavodlarni tiklashi kerak edi. Qurollarning ayrim turlarini ishlab chiqarish va ta‘mirlash uchun ko‘pgina sanoat korxonalari yo‘q qilinishi kerak edi.

SSSRga qarshi urushga tayyorgarlik ko‘rgan Germaniya, bosib olgan Evropa mamlakatlarining iqtisodiy va kadrlar resurslaridan foydalangan holda ulkan harbiy-iqtisodiy salohiyat yaratdi. Germaniya va uning ittifoqchilari qurolli kuchlarining umumiy soni 1941 yil o‘rtalariga kelib 7,3 milliondan ortiq kishini tashkil qildi. Ular to‘liq joylashtirilgan va zamonaviy urushlarda ikki yillik tajribaga ega bo‘lganlar. SSSRga qarshi urushning strategik rejasiga ko‘ra - "Barbarossa" Sovet Ittifoqiga hujum qilish uchun Germaniyaning 191 diviziyasi va uning ittifoqchilari ajratilgan edi. Guruh 5 million kishidan, 4,4 mingga yaqin tank, 47,2 ming qurol va minomyotdan, 4,4 mingga yaqin jangovar samolyotdan, 192 ta harbiy kemadan iborat edi.

Leningrad, Moskva va Kiyev yo‘nalishlarida joylashgan uchta qo‘shin guruhiga ("Shimoliy", "Markaz" va "Janubiy") birlashtirilgan asosiy kuchlar Sovet Ittifoqi qo‘shinlarining Boltiqbo‘yi davlatlari, Belorussiya, O‘ng qirg‘oq Ukraina va Moldova, keyinchalik, 1-strategik eshelon va qo‘riqxonalarining omon qolgan qo‘shinlarini

magʻlubiyatga uchratish va 3-5 oy ichida Arxangelsk, Volga daryosi, Astraxangacha hududlarini bosib olish edi.

Jahon imperializmi bilan qurolli toʻqnashuvning muqarrarligi tezisidan kelib chiqib, SSSR rahbariyati mudofaa masalalariga ustuvor ahamiyat berdi. Mamlakatni sanoatlashtirish, qishloq xoʻjaligini kollektivlashtirish, fan va madaniyatni rivojlantirish, fuqarolarni oʻqitish mamlakatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash va sotsialistik Vatanni himoya qilishga tayyorgarlik shiorlari ostida amalga oshirildi. Natijada 1941 yil yoziga kelib SSSR Qurolli Kuchlari 5,7 million kishini, xizmatga yaroqli 18,7 ming tankni, 115,5 ming qurol va minomyotni, 16 mingdan ortiq jangovar samolyotni va 277 kemani tashkil etdi. Qurollarning asosiy turlarining soni boʻyicha ular dunyoda tengi yoʻq edi va qurollanishga chaqirilgan odamlar soni boʻyicha ular Germaniya Vermaxtidan keyin ikkinchi oʻrinda edilar. Biroq, mamlakatning harbiy tashkiliy rivojlanishdagi rahbariyatning bir qator qoʻpol notoʻgʻri hisob-kitoblari natijasida ushbu ulkan kuchlar va qurolli kurash vositalari urushga tayyor emas boʻlib chiqdi.

Urushdan oldingi yillarda partiyaviy, sovet, harbiy va xoʻjalik xodimlariga etkazilgan katta qatagʻonlar davlat mudofaasi holatiga oʻta salbiy taʼsir koʻrsatdi. Qisqa vaqt ichida qatagʻonlardan kelib chiqqan zararni qoplashning iloji yoʻq edi. Shubha, ishonchsizlik, murosasizlik muhiti odamlarning ruhiyatini jiddiy ravishda susaytirdi.

Sovet urush rejasi dushman qurolli kuchlarini toʻliq magʻlub etish uchun javob zarbasi gʻoyasiga asoslangan edi. Buning uchun tinchlik davrida gʻarbiy chegaradagi harbiy okruglarga joylashtirilgan 237 ta diviziyani joylashtirish rejalashtirilgan edi. Qolganlari tahlikali davrda mamlakat tubidan kelishi kerak edi. 4 ta jabhani (shimoliy, shimoli-gʻarbiy, gʻarbiy va janubi-gʻarbiy) oʻz ichiga olgan 1-strategik eshelon 186 ta boʻlinishni oʻz ichiga olishi kerak edi. Asosiy harakatlar janubiy-gʻarbiy front zonasida (Pripyat daryosining janubida) toʻplangan, nemis qoʻshinlari esa Gʻarbiy front qoʻshinlariga (Pripyat daryosining shimolida) asosiy zarbani berishgan.

Mamlakatning Stalin boshchiligidagi siyosiy rahbariyati SSSRga qarshi hujumning vaqtini baholashda qoʻpol ravishda notoʻgʻri hisob-kitob qildi. Bu 1941 yil 22 iyunda boshlangan fashistik Germaniyaning tajovuzkorligi Qizil Armiyani nihoyatda ogʻir ahvolga solib qoʻyishiga olib keldi.

Urush boshlangunga qadar SSSR g'arbida chegaradan Dneprgacha tarqalib ketgan 186 diviziya, 2 ta alohida o'qotar brigadalar, 4 ta havo-korpusi va 7 ta havo-diviziya, 2 ta brigada, NKVD ichki qo'shinlarining 11 ta polklari bor edi. Ularning aksariyati shaxsiy tarkib, qurol-yarog' va harbiy texnika bilan to'liq ta'minlanmagan edi.

Germaniya va uning ittifoqchilari Finlyandiya, Sharqiy Prussiya, Polsha, Vengriya va Ruminiyaning chegara hududlarida 153 diviziya va 20 ta brigadani to'plashga va joylashtirishga muvaffaq bo'lishdi, chuqur Germaniya va boshqa mamlakatlarda 28 bo'linma mavjud edi.

Smolensk, Leningrad, Kiev, Odessa yaqinidagi Qizil Armiyaning o'jar qarshiligi frontning boshqa ko'plab sohalarida nemis qo'mondonligiga kuzning boshigacha Moskvani bosib olish rejalarini amalga oshirishga imkon bermadi. Faqatgina Janubiy-G'arbiy frontning katta kuchlari (665 ming kishi) qurshovidan va Kiyevni bosib olgandan keyingina nemislar Sovet poytaxtiga qarshi hujumga tayyorgarlik ko'rishni boshladilar. Ushbu operatsiya "Tayfun" deb nomlandi. Uni amalga oshirish uchun nemis qo'mondonligi asosiy zarbalar yo'nalishida askarlarda (3-3,5 marta) va texnikada (tanklarda 5-6 marta, artilleriyada 4-5 marta) Sovet qo'shinlariga nisbatan sezilarli ustunlikni ta'minladi. Germaniya aviatsiyasining ustunligi ham g'oyat katta bo'lib qoldi.

1941 yil 30 sentyabrda nemislar Moskvaga qarshi umumiy hujumni boshladilar. Ular nafaqat o'jarlik bilan qarshilik ko'rsatgan Sovet qo'shinlarining mudofaasini yorib o'tishga, balki Vyazmadan g'arbiy va Bryanskdan janubga to'rtta qo'shinni o'rab olishga muvaffaq bo'lishdi. Ushbu "qozonlarda" 663 ming kishi nemislar tomonidan asirga olingan. Biroq, qurshab olingan Sovet qo'shinlari 20 tagacha nemis bo'linmalarini ushlab turishda davom etishdi. Moskva uchun tanqidiy vaziyat yuzaga keldi. Janglar allaqachon poytaxtdan 80-100 km uzoqlikda bo'lgan. Dushmanni to'xtatish uchun Mojaysk mudofaasi shoshilinch ravishda kuchaytirildi va zaxira qo'shinlari zudlik bilan jalb qilindi. G'arbiy frontning qo'mondoni etib tayinlangan G.K.Jukov Leningraddan chaqirildi. Ushbu barcha choralarga qaramay, oktyabr oyining o'rtalariga kelib dushman poytaxtga yaqinlashdi. Nemislarning durbinlari orqali Kreml minoralari yaqqol ko'rinib turardi. Davlat mudofaa qo'mitasining qarori bilan davlat idoralarini, diplomatik korpuslarni, yirik sanoat

korxonalarini va aholini Moskvadan evakuatsiya qilish boshlandi. Nemislar tomonidan bosib olingan taqdirda, shaharning barcha muhim ob'ektlari portlashga tayyor edi. 20 oktyabrda Moskvada qamal holati joriy qilindi.

Noyabr oyi boshlarida poytaxt himoyachilarining ulkan sa'y-harakatlari, mislsiz jasorati va qahramonliklari bilan Germaniyaning hujumi to'xtatildi. 7-noyabr kuni, avvalgidek, Qizil maydonda harbiy parad bo'lib o'tdi, uning ishtirokchilari frontning oldingi qatoriga yo'l oldilar. Biroq, noyabr oyining o'rtalarida nemislarning hujumi yangitdan boshlandi. Faqatgina Sovet askarlarining o'jar qarshiligi poytaxtni qutqardi. Dushmanning bir nechta tank hujumlarini qaytargan general I.V.Panfilov boshchiligidagi 316-o'q otish diviziyasi alohida ajralib turdi. Uzoq vaqt davomida 30 dan ortiq nemis tanklarini yo'q qilgan siyosiy instruktor V.G.Klochkov boshchiligidagi jangchilar guruhining faoliyati afsonaga aylandi. Noyabr oyining oxiriga kelib, G'arbiy front qo'shinlari mamlakatning sharqiy mintaqalaridan sezilarli darajada qo'shimcha kuch olishdi. Bu 1941 yil 5-6 dekabr kunlari Moskva yaqinida Sovet qo'shinlari tomonidan qarshi hujumni boshlashga imkon berdi. Birinchi kunlarning o'zida Kalinin, Solnechnogorsk, Klin, Istra shaharlari ozod etildi. Umuman olganda, qishki hujum paytida Sovet qo'shinlari Germaniyaning 38 diviziyasini mag'lubiyatga uchratdilar. Dushman Moskvadan 100-250 km orqaga qaytarildi. Bu Ikkinchi Jahon urushi davrida nemis kuchlarining birinchi yirik mag'lubiyati edi.

Moskvadagi g'alaba katta harbiy va siyosiy ahamiyatga ega edi. Bu nemislarning "chaqmoq urushi" rejalarining yakuniy qulashini anglatdi. Yaponiya va Turkiya Germaniya tomonida urushga kirishdan bosh tortdilar. Gitlarga qarshi birlashgan koalitsiyani yaratish jarayoni tezlashtirildi.

Ikkinchi jaxon urushida tub burilishning harbiy - siyosiy ahamiyati.

1943 yil bahorida Ikkinchi Jahon urushining eng muhim, sifat jihatidan yangi bosqichi yakunlandi. Urush jarayonida antifashistik koalitsiya davlatlari foydasiga tub o'zgarish yuz berdi. Sovet xalqining Stalingraddagi ajoyib g'alabasi va keyinchalik Sovet qurolli kuchlarining Shimoliy Kavkazdagi, Leningrad yaqinidagi, Donbassdagi, Kursk va Xarkov yo'nalishidagi hujum operatsiyalari jahon-tarixiy ahamiyatiga ega bo'ldi. Sovet xalqi fashistlar blokining

asosiy kuchlarini magʻlubiyatga uchratdi, jahon urushining yoʻnalishini oʻzgartirdi. 1942 yil kuzidan 1943 yil bahorigacha boʻlgan davr dunyo tarixida alohida oʻrin tutdi.

Urush jarayonining oʻzgarishiga SSSRga, shuningdek Gitlarga qarshi koalitsiyaning boshqa davlatlariga inqirozli vaziyatlarni nihoyatda engib oʻtishga, tajovuzkorga tuzatib boʻlmaydigan magʻlubiyatni berishga va strategik tashabbusni hanuzgacha kuchli dushmanidan kurashishga imkon bergan harbiy-siyosiy voqealar sabab boʻldi. Ushbu voqealar, birinchi navbatda, Sovet-Germaniya frontida fashistik blokning zarba beruvchi kuchlarini magʻlub qilishni oʻz ichiga oldi. Ushbu gʻalaba, Gʻarb ittifoqchilarining boshqa urush maydonlaridagi muvaffaqiyatli harakatlari bilan bir qatorda tub oʻzgarishlarning rivojlanishi va chuqurlashuvining asosiy koʻrsatkichi boʻldi.

Urush koʻp tomonlama jarayondir, shuning uchun ham iqtisodiy va siyosiy sohalardagi muhim hodisalar burilish davri tushunchasiga kiritilgan. 1942 yil oxiri - 1943 yil boshlarida Gitlarga qarshi koalitsiya davlatlarida harbiy-iqtisodiy salohiyatning tez oʻsishi, iqtisodiy qarama-qarshiliklarning, ularning foydasini oldindan belgilab qoʻydi. Sovet Ittifoqining harbiy iqtisodiyoti urushning birinchi yilidagi qiyinchiliklarni yengib, tobora oʻsib borayotgan miqyosda frontning ehtiyojlarini qondirdi. Buyuk Britaniya iqtisodiyotini harbiy qayta qurish yakunlandi va Qoʻshma Shtatlarda harbiy ishlab chiqarish keng miqyosga ega boʻldi.

Urushning eng muhim siyosiy hodisalari qatoriga anti-Gitler koalitsiyasining yanada kuchayishi va inqirozli vaziyatlarning etukligi, fashistik blokda kelishmovchiliklarning paydo boʻlishi, uning moʻrtligi va uzoq davom etgan ogʻir urush sinovlariga dosh berolmasligidan dalolat berdi. Ushbu bosqich, shuningdek, antifashistik koalitsiya mamlakatlari xalqlarining axloqiy va siyosiy ahvolining mustahkamlanishi, ularning yakuniy gʻalabaga boʻlgan ishonchini kuchayishi, Evropa va Osiyoning bosib olingan mamlakatlarida milliy ozodlik harakatining kuchayishi bilan ajralib turdi. Shu bilan birga, fashistlar bloki mamlakatlari armiyalari aholisi va shaxsiy tarkibining ruhiy tushkunlik jarayoni oʻsib bordi.

Antifashistik koalitsiya davlatlarining qurolli kuchlarining bir qator harbiy operatsiyalarda mudofaadan strategik hujumga oʻtishi va ular qoʻlga kiritgan gʻalabalari tajovuzkor blokning qudratiga putur

etkazdi va keyingi, yanada katta yutuqlarga zamin yaratdi. Inson va moddiy yo'qotishlar, turli xil urush maydonlarida qurolli kurash sharoitlarining yomonlashuvi fashistik blok mamlakatlari uchun qaytarib bo'lmaydigan bo'lib qoldi. "Chaqmoq" kampaniyalari va tajovuzkorlarning "yorqin" g'alabalari qaytarilmas darajada o'tmishda qoldi. Ularning qurolli kuchlari mag'lubiyat qismiga kirib, strategik tashabbusni yo'qotdi va muhim joylarni tark etdi. 1942-1943 yillar qishida Sovet-Germaniya frontida sodir bo'lgan voqealar urushdagi burilish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Mana shu Ikkinchi Jahon urushining asosiy frontida fashistlar blokining zarba beruvchi kuchlari o'z faoliyatini davom ettirdilar va bu mag'lubiyatga uchradi. Faqatgina Stalingradga qarshi hujum paytida Sovet qo'shinlari dushmanning beshta qo'shinini mag'lubiyatga uchratdilar.

Sovet armiyasining Sovet-Germaniya frontining boshqa sohalarida olib brogan muvaffaqiyatli hujum operatsiyalari urushning tub burilish nuqtasini chuqurlashtirisha katta ahamiyatga ega edi. Dushmanning Stalingrad guruhini mag'lub etish Sovet armiyasining Shimoliy Kavkaz va Voronej yo'nalishlarida kuchli yangi zarbalarni berish uchun dastlabki shartlarini yaratdi, bu esa fashistlar qo'shinlarining sharqiy frontining butun janubiy qanotini butunlay parchalab tashladi. Hujum operatsiyalari Leningrad yaqinida, Demyansk yo'nalishida, Vyazma va Rjev yaqinida, Oryol viloyatida olib borili. Darhaqiqat, Sovet armiyasining Boltiqbo'yidan Kavkazgacha bo'lgan barcha oldingi saflari ishga tushirildi. Hujum kampaniyasi davomida Shimoliy Kavkaz, Don va Kubanning iqtisodiy muhim hududlari qaytarib olindi, Leningrad blokadasi buzildi, shimoliy-g'arbiy va g'arbiy yo'nalishdagi vaziyat sezilarli darajada yaxshilandi va Donbassni ozod qilish boshlandi. Partizanlar Sovet qo'shinlariga katta yordam ko'rsatdilar. Ular dushman aloqalariga zarba berishdi, o'rab olingan dushman guruhlarini yo'q qilishda yordam berishdi, Sovet fuqarolarini fashistik jazo xizmatiga olishlarini oldini olishdi, dushman orqasida chuqur reydlar o'tkazdilar va faol razvedka ishlarini olib bordilar.

Eng katta yutuq Sovet-Germaniya frontining janubiy qanotida qo'lga kiritildi, u erda Sovet armiyasi 600-700 km oldinga siljib, 480 ming kvadrat metr dan ziyod maydonni dushmandan tozaladilar, millionlab Sovet fuqarolarini fashistik asirlikdan qutqardilar.

Dushman katta yo'qotishlarga duch keldi. 100 dan ortiq diviziyalar mag'lubiyatga uchradi, ularning 50 tasi Stalingrad yo'nalishida, 1700000 ga yaqin dushman askarlari va zobitlari o'ldirildi, yaralandi, asirga olindi va bedarak yo'qoldi. Natsistlar 24 ming qurol, 3,5 mingdan ortiq tank va 4,3 ming samolyotni yo'qotishdi. Fashistik Germaniyaning evropalik ittifoqchilari qo'shinlari mag'lubiyatga uchradi. Darhaqiqat, 3-chi va 4-ruminlar, 2-vengerlar va 8-italiyalik armiyalar o'z faoliyatini tugatdilar.

Strategik mudofaa jabhasini tiklash va barqarorlashtirish uchun Gitler qo'mondonligi sharqqa ko'plab tuzilmalar, bo'linmalar, yurish uchun qo'shimcha qismlar, harbiy texnika va qurollarni yuborishga majbur bo'ldi. Faqat 1942 yil 19-noyabrdan 1943 yil 30-martgacha G'arbiy Evropadan 33 ta diviziya va 3 ta brigada ko'chirildi. Sovet-Germaniya frontiga (shu jumladan ilgari Atlantika sohilida va O'rta er dengizi mintaqasida joylashgan tuzilmalarni o'z ichiga olgan) ko'plab aviatsiya jo'natildi.

Fashistik Germaniyaning harbiy-siyosiy rahbariyati 1942-1943 yillar qishida o'z qo'shinarining Sovet-Germaniya frontida mag'lub bo'lishining halokatli oqibatlarini tushundi. Shunday qilib, feldmarshal Manshteyn Sovet qurolli kuchlari eng kuchli 6-nemis armiyasini o'rab olishga muvaffaq bo'lganligini aytishga majbur bo'ldi. Bundan tashqari, u ta'kidlaganidek, to'rtta ittifoqdosh armiya frontda jangovar tayyor kuch sifatida mavjud bo'lishni to'xtatdi.

1942-1943 yillaar qishida Sovet qurolli kuchlarining g'alabalari sovet xalqining mehnat qahramonligi tufayli qo'lga kiritildi. Sovet Ittifoqi mehnatkash xalqining qahramonona sa'y-harakatlari natijasida urush jarayonida keskin o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moddiy-texnik va ma'naviy va siyosiy sharoitlar yaratildi.

Ko'rib chiqilayotgan davrda Sovet armiyasi Evropada tajovuzkor blokning asosiy guruhi bilan yakka kurash olib bordi, chunki ikkinchi front yo'q edi. O'sha paytda Qo'shma Shtatlar va Buyuk Britaniyaning asosiy sa'y-harakatlari Shimoliy Afrika va O'rta er dengizi mintaqalarida olib borolayotgan edi, bu erda oldingi ikki yil ichida jangovar harakatlar hech bir hal qiluvchi muvaffaqiyatlarga erisha olmagan edi. Ularga 1942 yil oxirida - 1943 yilning birinchi yarmida, ingliz-amerika qo'shinlari 300 ming kishilik italiyalik-german guruhini engishga muvaffaq bo'ldi. Italiya floti katta zarar ko'rdi.

G'arbiy ittifoqchilar Shimoliy Afrikani italyan-german qo'shinlaridan butunlay tozalab, O'rta dengizda ustunlikni qo'lga kiritdilar. Ittifoqchi kuchlar Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada o'z pozitsiyalarini mustahkamladilar va Suvaysh kanali orqali erkin suzish imkoniyatiga ega bo'ldilar. G'arbiy ittifoqchilar qo'shinlarining shubhasiz muvaffaqiyati asosan cheklangan kuchlar ularga qarshi harakat qilganligi va dushman Shimoliy Afrikada o'z guruhlarini kuchaytira olmaganligi bilan belgilab qo'yilgan edi, chunki u barcha zaxiralarni Sovet-Germaniya frontiga tashladi. Sovet-german frontida fashistik blok qo'shinlarining mag'lubiyati, shuningdek, ittifoqchilarning Shimoliy Afrikadagi yutuqlari Italiyani keyinchalik urushdan chiqib ketishi va O'rta er dengizi aloqalarini ishonchli ta'minlash uchun qulay sharoit yaratdi.

1943 yil bahorida Atlantika okeanidagi vaziyat keskin o'zgardi. Natsistlar qo'mondonligi suvosti kuchlarini barpo qilayotgan bo'lsa-da, Germaniya aviatsiyasining zaiflashishi va AQSh hamda Buyuk Britaniyaning dengiz suv osti kemalariga qarshi mudofaasining yaxshilanishi tufayli ularda cho'kib ketgan kemalar soni keskin kamaydi. Agar 1942 yil oktabrda ittifoqchilar va neytral mamlakatlar Atlantika okeanida umumiy sig'imi 560 ming tonnadan ortiq bo'lgan 90 ga yaqin savdo kemalarini yo'qotgan bo'lsa, unda 1943 yil aprelida - 250 ming tonnadan ortiq joy almashtirgan 45 ta kemani tashkil etdi. Shuni ta'kidlash kerakki, AQSh kemasozlik sanoati va Buyuk Britaniya bu vaqtda kemalarni ushbu davlatlarning dushman hujumidan yo'qotilganidan bir necha baravar ko'p ishlab chiqargan. Dushmanning dengiz suv osti kemalari yo'qotishlari ham keskin oshdi. Bularning barchasi Atlantika dengizida ittifoqchilik kemasozligi uchun uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan inqirozli vaziyat bartaraf etilganidan dalolat beradi.

Amerika qurolli kuchlari Tinch okeanining janubiy-g'arbiy qismida sezilarli yutuqlarga erishdilar. Guadalkanalga egalik qilib, Yangi Gvineyadagi mavqelarini yaxshilagandan so'ng, ular ushbu hududdagi strategik mavqelarini mustahkamladilar. Tashabbus Amerika qo'mondonligi qo'lga o'tishni boshladi. Yaponiya qurolli kuchlari strategik mudofaaga o'tishga majbur bo'ldi. Yaponiyaning Avstraliyani bosib olish xavfi yo'q bo'lib ketdi.

Dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi ko'plab asarlar Ikkinchi Jahon urushidagi burilish davri bilan bog'liq voqealarga

bag'ishlangan. G'arbda nashr etilgan ushbu asarlarning aksariyat qismida ularga asosan ob'ektiv baho berilgan va 1942-1943 yillar qishida Sovet-Germaniya frontining harbiy miqyosdagi siyosiy vaziyatiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Shu bilan birga, eng qo'shin burjua mualliflarining muhim qismi Sovet armiyasining g'alabalarining ahamiyatini pasaytirishga urinib, ularni mahalliy voqealar sifatida namoyish etishga intildilar. Ular Sovet qurolli kuchlarining Stalingraddagi eng yirik g'alabasini El-Alamein, Midvey, Gvadalkanaldagi operatsiyalar bilan bir qatorda qo'yishdi. Bunday bayonotlarning tarixiy haqiqat bilan hech qanday aloqasi yo'q. Marokash va Jazoir sohillariga tushgan El-Alameyndagi voqealar, shubhasiz Shimoliy Afrika uchun kurashda muhim rol o'ynadi. Biroq, ularning ta'siri asosan ushbu harbiy harakatlar teatridan tashqariga chiqmadi. Solomon orollari va Yangi Gvineya hududlarida Amerika kuchlarining muvaffaqiyati umumiy vaziyatga unchalik ta'sir ko'rsatmadi.

Bu asosan Tinch okeanining janubiy-g'arbiy qismidagi operatsiyalar va strategik vaziyatning o'zgarishi bilan cheklangan edi. Sovet qo'shinlarining 1942-1943 yillar qishidagi g'alabalariga kelsak, ayniqsa Stalingradda, ular Ikkinchi Jahon urushining butun yo'nalishini umuman belgilab oldilar, urushayotgan koalitsiyalarning siyosiy mavqeiga ta'sir ko'rsatdilar. Shu sababli, AQSh prezidenti Ruzvelt Stalingraddagi g'alabani "Ittifoqchi davlatlarning tajovuzkor kuchlarga qarshi urushidagi burilish davri" deb atashi bejiz emas.

Urushning ushbu bosqichida erishilgan yirik yutuqlar antifashistik koalitsiyaning mavqeini mustahkamladi. Bu o'z ifodasini fashizmni mag'lub etishni tezlashtirishga intilayotgan ommaning o'sib borayotgan faoliyatida, unga yangi davlatlarni qo'shilishida, bosib olingan hududlarda xalqlarning milliy-ozodlik kurashini yanada rivojlantirishda topdi.

1943 yil bahorida Sovet Ittifoqining mavqei sezilarli darajada yaxshilandi. Uning xalqaro maydondagi obro'si oshdi. Bir qator davlatlar u bilan diplomatik aloqalar o'rnatdi. Dunyo xalqlari yana bir bor ishonch hosil qildiki, Sovetlar mamlakati va uning armiyasi to'liq g'alabaga qadar fashizmga qarshi hal qiluvchi va murosasiz kurash olib borishga qodir bo'lgan eng haqiqiy kuchdir. Barcha mamlakatlarda Sovet xalqining hayoti va kurashiga qiziqish g'ayrioddiy darajada oshdi. Sovet Ittifoqiga samarali yordam

ko'rsatish uchun G'arb davlatlari aholisining keng qatlamlari harakati bor edi. Evropada ikkinchi frontning tez ochilishiga durtki bo'ldi.

Sovet iqtisodiyoti frontni qurol-yarog', harbiy texnika va boshqa materiallarga o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirdi. Fashistik Germaniya kurash vositalarini ishlab chiqarishni sezilarli darajada oshirganiga qaramay, sovet sanoati ularning asosiy turlarini ishlab chiqarish darajasida undan oshib ketdi. SSSR Germaniyadan 1,6-3,5 baravar ko'proq tank, samolyot, qurol va minomyotlar ishlab chiqardi. Shu bilan birga, armiyani o'q-dorilar bilan ta'minlashda qiyinchiliklarni hal qilishning iloji yo'q edi. 1943 yilning birinchi yarmida Sovet Ittifoqi 1942 yil ikkinchi yarmiga qaraganda 7 million dona kamroq snaryad va minalarni ishlatdi. Ushbu bo'shliqni bartaraf etish Sovet sanoatining asosiy vazifalaridan biri bo'ldi.

Harbiy ishlab chiqarishni joylashtirishda katta yutuqlarga Gitlerga qarshi koalitsiyaning boshqa asosiy mamlakatlarida erishildi. 1943 yilning birinchi yarmida, 1942 yil ikkinchi yarmiga nisbatan, AQShda harbiy kemalar, samolyotlar, tanklar, qurollar, minomyotlar, pulemyotlar, miltiqlar, snaryadlar, minalar va boshqa vositalarni ishlab chiqarishi 1,1-2 baravar oshdi. Savdo kemalarining qurilishi ko'paydi.

Urushda yuz bergan tub o'zgarish Evropada va Osiyoda ishg'ol qilingan mamlakatlarda qarshilik harakatining barcha vatanparvar kuchlarini birlashishiga, fashizm muxoliflarining ijtimoiy bazasini kengaytirishga katta ta'sir ko'rsatdi va ularning milliy jabhalarda birlashishiga hissa qo'shdi. Bosib olingan Evropa mamlakatlari hududida antifashistik kurashda vatanparvarlarning faolligi oshdi, yangi partizan otryadlari va yashirin guruhlar uyushtirildi, ularning aloqa, omborxonalar va dushman bazalariga hujumlari kuchaydi. 1942 yil oxiri - 1943 yil boshlarida Janubiy-Sharqiy Osiyo va Tinch okeani havzasi mamlakatlarida milliy ozodlik harakati kengaydi. Aholining muhim qatlamlari yapon bosqinchilariga qarshi faol kurashga jalb qilindi, bu esa ushbu mamlakatlarda birlashgan antifashistik frontni shakllantirish uchun sharoitlarni yaratdi.

Ayrim davlatlarining tashqi siyosiy mavqei keskin yomonlashdi. Gitlerchilar Germaniyaning siyosiy va harbiy obro'si pasayib bordi. Fashistik blok davlatlari odamlarda, harbiy texnika va qurollarda katta yo'qotishlarga duch keldi, ularni to'ldirish uchun qiyin muammo edi. Shunday qilib, nemis fashistik armiyasi va uning Evropadagi

ittifoqchilari har qanday jabhada va harbiy operatsiyalar teatrlarida 2 milliondan ortiq odamni yo'qotdilar. Germaniya, fashistlar blokining iqtisodiy jihatdan eng qudratli davlati bo'lib, 1943 yilning birinchi yarmida o'tgan yilning yarim yiliga nisbatan kurash vositalarini ishlab chiqarishni 1,1-2 baravar oshirishga muvaffaq bo'lgan bo'lsa-da, ular hali ham katta yo'qotishlarni qoplash uchun etarli emas edi. Biroq, "Uchinchi reyx" ishg'ol qilgan hududlar va ittifoqdosh mamlakatlardan inson va iqtisodiy resurslarni yutib chiqarib, harbiy ishlab chiqarishni yanada kengaytirish uchun hali ham katta imkoniyatlarga ega edi.

Italiyada urush oqibatida iqtisodiyot qulash arafasida edi. U qurolli kuchlarni zarur kurash vositalari bilan ta'minlay olmadi. Fashistlar bloki qo'shinlarining mag'lubiyati juda katta oqibatlarga olib keldi. Ushbu blok mamlakatlari chuqur inqiroz davriga kirdilar. Fashistik Germaniyaning Yaponiyani SSSRga qarshi urushga tortib olishga urinishlari barbod bo'ldi. Urushni g'alaba bilan tugatish umidlari butunlay barbod bo'ldi. Jabhadagi mag'lubiyatlar muqarrar qulashning boshlanishi bo'lganligi aniq bo'ldi. Shu sababli, fashistlar Germaniyasining ittifoqchilari - Italiya, Vengriya, Ruminiya va Finlyandiya urushdan chiqish yo'llarini qidirishda siyosiy manevrlarni kuchaytirdilar. Fashistik blok davlatlarining tashqi siyosiy yakkalanishi o'zini yanada aniqroq namoyon qila boshladi. Neytral mamlakatlar, garchi ular bilan avvalgi aloqalarini uzmagan bo'lsalar ham, o'z siyosatlarida tobora ko'proq G'arb ittifoqchilariga yo'nalishni boshladilar.

Harbiy mag'lubiyatlar ta'siri ostida fashistik davlatlarning hukmron elitasi o'rtasida jiddiy ziddiyatlar yuzaga keldi. Vermaxt generallarining bir qismi, sanoatchilar, davlat apparati va ziyolilarning yuqori martabali vakillari Gitlerni olib tashlashga intilgan muxolifat guruhlarini yaratdilar, ularni Germaniyaning halokatli mag'lubiyatlarida asosiy aybdor deb bildilar. Mussoliniga qarshi yo'naltirilgan shunga o'xshash tashkilotlar Italiyada tuzili va faoliyat yuritdi.

Stalingraddagi g'alaba urush jarayonida tub o'zgarishlarni boshladi. Qizil Armiya strategik tashabbusni qo'lga kiritdi va dushman ustidan to'liq g'alaba qozonguncha ushlab turdi.

II bosqich: 1942 yil 19 noyabr - 1943 yil 31 dekabr - urushning tub burilish nuqtasi bo'ldi.

12 iyulda Proxorovka qishlog'i hududida urush yillaridagi eng katta tank jangi bo'lib o'tdi va bu bizning tankchilarimizning g'alabasi bilan yakunlandi. Jang natijasida Belgorod, Oryol, Xarkov ozod qilindi, 500 ming dushman askarlari va ofitserlari, 1,5 ming tanklari va 3,7 ming samolyotlari yo'q qilindi.

Fashist qo'shinlarining mudofaa janglariga o'tishi.

Sovet qurolli kuchlari va G'arbiy ittifoqchilar qo'shinlarining kuchli zarbalari fashistlar Germaniyasining harbiy mashinasini ilgari bosib olingan mamlakatlar iqtisodiyotidan foydalanish imkoniyatidan mahrum qildi, sanoat bazasining keskin torayishiga, strategik xom ashyo manbalarining yo'qolishiga olib keldi, bu esa qurol va harbiy texnika ishlab chiqarishning tez pasayishini oldindan belgilab berdi. Shunday qilib, Germaniya rahbariyati SSSRga hujumdan oldin Germaniya Bosh shtabining "chaqmoq" urushlarini rejalashtirishdagi etakchi tamoyillaridan biri bo'lgan "urush urushni oziqlantiradi" shiori buzilishiga shaxsan ishonch hosil qildi.

Fashistlar Germaniyasining urush sanoatiga xos bo'lgan narsa, katta mehnat va moddiy xarajatlarni talab qilmaydigan mudofaa uskunalari ishlab chiqarishni tashkil etish istagi edi. Faust patronlarini ishlab chiqarish sezilarli darajada oshdi, masofadan turib boshqariladigan reaktiv tankga qarshi kumulyativ qurollarni yaratishga urinishlar qilindi va zenit raketalarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Gitler Germaniyasining harbiy sanoati qo'shinlarning aviatsiya va zirhli mashinalarga bo'lgan ehtiyojini qondira olmadi. Ular yangi dengiz osti kemalariga e'tibor qaratdi.

Vermaxtning jangovar harakatlarining asosiy turi mudofaa edi. Sharqdagi qaysar strategik mudofaasi bilan Gitler qo'mondonligi siyosiy muammolarni hal qilish uchun vaqt topishga harakat qildi. Shuning uchun eng samarali kuchlar Sovet-Germaniya frontiga yuborildi. "So'nggi askarga" qarshi kurash vazifasini qo'ygan holda, fashistik rahbariyat urush olib borishning eng vahshiy usullaridan foydalandi. Biroq, o'ta shafqatsizlik va g'ayriinsoniylik na maqsadga erishish vositasi va na kuchlar uchun tovon bo'lib qoldi.

Vermaxtni sharqiy jabhada mudofaasi muhim hududlar va chiziqlarni ushlab turganda yuqori qo'shin faolligi bilan ajralib turardi. Ularning harakatlari qarshi hujumlarning keng qo'llanilishi bilan birga olib borildi, ular ba'zida qarshi hujumda (Ardenne, Balaton ko'li hududlarida) avj oldi. Nemis qo'mondonligi manevr

qilib, asosiy nuqtalarda kuchli zarba guruhlarini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Balaton ko'lida 70 km gacha tanklar va hujum qurollari 1 km ga erishilgan joyda to'plandi. Ammo harbiy rahbariyatning o'z maqsadlariga erishishda qat'iyliligiga qaramay, fashistlarning ushbu jabhada hech bo'lmaganda operatsiyalari muvaffaqiyatga erishish uchun barcha urinishlari bekor qilindi. Sovet qo'mondonligi, qoida tariqasida, dushmanning rejalarini bashorat qildi va uning hujumlarini o'z vaqtida qaytarishni tashkil etdi. Sovet strategik fikrining ustunligi Sharqiy Pomeraniya operatsiyasi paytida katta dushman guruhining Oder daryosiga qanot hujumi bilan etib kelgan sovet qo'shinlarini kesib tashlash va yo'q qilish harakatlari bostirilganida aniq va ishonchli tarzda namoyon bo'ldi.

1945 yilda fashist qo'shinlarini himoya qilishning eng zaif joylaridan biri bu zaxiralarning etishmasligi edi. Zaxira armiyasi yangi tuzilgan bo'linmalardan, shuningdek, qayta tiklash va to'ldirish uchun orqaga qaytarilgan qism va tuzilmalardan iborat edi. Shu bilan birga, nemis oliy qo'mondonligi aviatsiya va dengiz flotidan quruqlikdagi kuchlarga qo'shirlarni ommaviy ravishda o'tkazish orqali zaxiralar muammosini hal qilishga harakat qildi. Birlik va tuzilmalardagi yo'qotishlar mahalliy otryadlarning shakllanishi bilan qoplandi. Volkssturm birliklari ko'p sonda yaratildi. G'arbiy frontdan qo'shirlarni Sovet-Germaniya frontiga o'tkazish (6-SS Panzer armiyasi, 12-armiya) ayniqsa keng qo'llanildi. Asosan, zaxiralar buzilgan strategik jabhani tiklash, qarshi zarbalar berish, kamdan-kam hollarda muhim mudofaa chizig'ini chuqur va qarshi hujumga o'tkazish uchun mo'ljallangan edi. Strategik mudofaa quruqlik kuchlari tomonidan havo kuchlari bilan yaqin hamkorlikda, dengiz qirg'og'ida esa flot bilan amalga oshirildi.

Strategik mudofaa davrida fashistlar Germaniyasining havo kuchlarining asosiy vazifasi quruqlikdagi kuchlarni qo'llab-quvvatlash edi. Fashistik rahbariyat Sovet Armiyasi orqasidagi strategik maqsadlarga zarba berish amaliyotidan voz kechishga majbur bo'ldi. Aviatsiyaning bir qismi sanoat va ma'muriy markazlarni hamda muhim ob'ektlarni qamrab olish uchun ishlatildi.

Dengiz kuchlari qirg'oqbo'yi hududlarda faoliyat ko'rsatayotgan quruqlikdagi kuchlarni qo'llab-quvvatlashni davom ettirdilar. Zaxiralar va moddiy-texnik vositalar dengiz orqali o'tkazildi, quruqlikdan to'silgan guruhlarining bir qismi evakuatsiya qilindi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 1945 yil boshida nemis-fashist flotini asoslash uchun sharoitlar cheklangan edi. Bu uning harakatlariga, ayniqsa, anti-Gitler koalitsiyasining dengiz yo'llaridagi kurashiga qiyinchilik tug'dirdi.

Evropada urush tugaguniga qadar fashistik Germaniyaning strategik rahbariyati tarkibida yangi tashkiliy shakllarni topishga urinishlar bo'lgan bo'lsa ham, hech qanday maxsus o'zgarishlar yuz bermadi. 24 aprelda qurolli kuchlarning tezkor rahbariyati shtabi va quruqlikdagi kuchlarning bosh shtabini birlashtirish to'g'risida buyruq chiqarildi. Ushbu qaror yagona operatsiya boshqaruv organini yaratishga qaratilgan edi. Germaniyaning janubiy mintaqalarini himoya qilish uchun "G'arb kuchlari qo'mondoni shtabi" bilan bir qatorda "B" tezkor shtabi - yuqori qo'mondonlikning bir bo'lagi tashkil etildi. Shimolda Grand Admiral Doenitz boshchiligidagi "Shimoliy Germaniya mudofaa shtabi" tashkil etildi. Ammo bu hodisalarning hech biri voqealar rivojiga ta'sir qila olmadi.

So'nggi uch yarim yil ichida fashistik nemis armiyasi mudofaa operatsiyalarini o'tkazish bo'yicha katta tajribaga ega bo'ldi. Vermaxtning mudofaa harakatlari asosan birinchi operativ eshelonning barcha kuchlari va faollarini yiqori darajada sarflashga asoslangan edi. Mudofaaning asosiy zonasida qo'shnlarning harakatlari qat'iyatlilik va barqarorlik bilan ajralib turdi, juda ko'p miqdordagi qarshi hujum va qarshi hujumlarda ifodalangan yuqori faollik bo'ldi. Fashistik nemis qo'mondonligining repressiv (qatag'on) choralari, hatto to'liq halokat sharoitida ham qo'shnlarning shiddatli kurash olib borishiga olib keldi (Budapesht, Konigsberg, Breslau, Berlin).

1945 yildagi mudofaaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u erning yuqori darajadagi muhandislik uskunalari bilan juda chuqurlashtirildi (Sharqiy Prussiyada - 200 km, Vistula va Oder oralig'ida - 500 km).

Armiya guruhining mudofaasi taktik va operatsiya zonalaridan iborat edi. Taktik zonaga ikkita zona kirdi - asosiy ("asosiy jang maydoni") va ikkinchisi ("korpus zaxiralari pozitsiyasi"), ular urush oxiriga kelib 10-20 km chuqurlikka yetdilar. Operatsiya zonasi 20-25 km uzoqlikda yaratilgan uchinchi zonadan ("armiyalar zaxiralari pozitsiyasi") iborat bo'lib, "armiya guruhi zaxiralari pozitsiyalari" asosiy chiziqning old chetidan 50-80 km uzoqlikda joylashgan edi.

Armiya guruhining mudofaa tizimiga ilgari tayyorlangan mustahkamlangan maydonlar kirdi va shu tufayli uning umumiy chuqurligi 60-100 km dan 120-150 km gacha ko'tarildi. Masalan, Küstrinsko-Berlin yo'nalishi bo'yicha mudofaa qurilishi, bu erda maydon mudofaasi deyarli Berlin mudofaa zonasiga o'tdi.

Himoyaning asosiy turlari pozitsiya ("barqaror") va manevrli ("to'xtatuvchi") bo'lib qoldi. Ikkinchisi "barqaror" mudofaani tashkil etish uchun kuchlar etarli bo'lmagan taqdirda yoki operatsiya chuqurlikka chekinishda ishlatildi. Ba'zida jangovar harakatlar "elastik mudofaa" printsipi bo'yicha amalga oshirildi - qaysarlarning kombinatsiyasi, asosiy yo'nalishlarda oldindan himoya qilingan va ikkilamchi yo'nalishlarda va oraliq chiziqlarda manevr bilan chiziqlar. Shuni ta'kidlash kerakki, Evropadagi urushning so'nggi bosqichida Gitler rahbariyati pozitsion himoyaga ustunlik berdi.

Mudofaada armiyalar va armiya guruhlarini tezkor shakllantirish odatda zaxiralarni taqsimlash bilan bir edi, ular tank korpuslari yoki tank va motorli bo'linmalardan iborat edi. Eng qaysar dushman taktik zonani, ayniqsa asosiy zonani ushlab turdi, bu kurash uchun nafaqat korpuslar, balki armiya zaxiralari ham kiritildi. Asosiy yuk artilleriya va tanklar bilan mustahkamlangan piyoda bo'linmalariga yuklandi. Panzer va motorli diviziyalar armiya yoki armiya zaxirasida bo'lgan va qarshi hujumlarni boshlash uchun foydalanilgan. Ular odatda taktik zona uchun kurashda ishlatilgan. Shunday qilib, 24 va 40-tank korpuslari (Vistula-Oder operatsiyasida, armiya guruhining zaxirasi) ikkinchi mudofaa zonasi uchun jangga kiritildi. Berlin operatsiyasida armiya zaxiralari Seelovskiy balandligi uchun kurashga tashlandi, u erda ikkinchi chiziq o'tdi.

Qarama-qarshi zarbalar bir yoki bir necha yo'nalishdagi takozli kuchlar guruhi bazasida berildi. Sharqiy Pomeraniya, Gorlitz va boshqa guruhlar tomonidan qarshi zarbalar shu tarzda amalga oshirildi. O'ralgan qo'shinlarni xakqadan chiqarish uchun dushman eng qisqa yo'nalishda yaqinlashib kelayotgan zarbalarni berdi. Berlin operatsiyasi paytida 12-armiya va qurshovdagi Frankfurt-Guben guruhi shu tarzda harakat qildi. Biroq, ko'plab qarshi hujumlarda ham, fashist nemis qo'mondonligi mudofaasining singan jabhasini tiklay olmadi. Zaxiralarning etishmasligi, mavjud vaziyatdan qat'iy nazar, egallab olingan chiziqlarni ushlab turish istagi keraksiz yo'qotishlarga

olib keldi. Katta suv o'tkazgichlarida (Narev, Vistula, Oder, Reyn va boshqalar) barqaror himoyani yaratishga urinish o'zini oqlamadi.

Shunday qilib, 1945 yilda, oldingi yillarda bo'lgani kabi, fashistik nemis qo'mondonligi barqaror operativ mudofaa yaratish masalasini hal qila olmadi.

Vermaxt harbiy san'atining eng kuchli qismi taktika edi. Gitler qo'shinlarini taktik himoya qilishning o'ziga xos xususiyatlari "asosiy jang maydonini" o'jar tutish, u uchun puxta rejalashtirilgan harbiy operatsiyalar, mudofaa yutug'i bo'lgan taqdirda tank birliklari va bo'linmalarining tezkor, qat'iyatli va mohirona harakatlari edi.

Urush paytida fashistik qo'mondonlik sharqiy jabhada katta yo'qotishlarga uchraganligi sababli bo'linmalar va tuzilmalarning tashkiliy tuzilishini doimiy ravishda o'zgartirishga majbur bo'ldi. Aksariyat bo'linmalar kuchini pasaytirdi. Polklar soni bir xil bo'lib qolgan bo'lsa ham, ular ikki batalyonli tarkibga, aerodrom va yengil piyoda diviziyalar esa ikki polk tarkibiga o'tkazildi. Tank diviziyalaridagi zirhli bo'linmalar soni aslida 110 - 120 gacha kamaydi. Inson birliklari va shakllanishlari doimiy ravishda o'zgarib turdi. Majburiy qayta qurish deyarli urushning so'nggi kunlariga qadar davom etdi.

1943 - 1944 yillarda Natsist qo'shinlari taktik mudofaani o'tkazish bo'yicha tajriba orttirishdi. 1945 yilda oldingi chiziqning sezilarli darajada qisqarishi Gitler qo'mondonligiga turli xil muhandislik vositalaridan foydalangan holda eng muhim tarmoqlarda kuchli, chuqur ajratilgan mudofaani yaratishga imkon berdi. U mustahkam bo'lib, xandaklarni mustahkam va qarshilik tugunlari bilan birlashtirish printsipi asosida qurildi. Mudofaa tizimida daryolar, kanallar, aholi punktlari, avtomagistral va temir yo'llarning zich tarmog'i, sun'iy to'siqlar va to'siqlar (ariqlar, tuzoqlar va boshqalar) keng qo'llanildi, uzoq muddatli (temir-beton) otish punktlari, betonlashtirilgan qo'mondonlik va kuzatuv punktlari, tankga qarshi zovurlar, turli xil sim to'siqlar, beton va yog'och bloklar qo'yildi. Minalashtirilgan maydonlarni yotqizish ayniqsa keng qo'llanildi.

Nemis fashist qo'shinlarining mudofaadagi taktikasi "asosiy jang maydoni" ning old tomoni oldida yoki o'ta og'ir hollarda uning ichida hujum qiluvchi kuchlarning asosiy kuchlarini tor-mor qilish maqsadini ko'zladi. Agar sovet qo'shinlari asosiy mudofaa zonasiga o'tirgan bo'lsa, artilneriya ko'magida doimiy va takroriy qarshi hujumlar

amalga oshirildi. Tanklardan foydalanishga kelsak, Gitler qo'mondonlari "Etakchi qo'shinlar" nizomiga to'liq rioya qildilar. "Tanklardan tajovuzkor foydalanish borasida ular qurollangan qo'mondon qo'lidagi hal qiluvchi zaxiradir va ayniqsa qarshi hujumlar uchun, shuningdek, dushman tanklariga qarshi kurashish uchun juda mos keldi. Ko'pincha, ayniqsa Berlin operatsiyasida tanklar pistirma operatsiyalari uchun kichik birliklar (vzvod) tomonidan ishlatildi. Tankga qarshi mudofaa artilleriya (shu jumladan zenit) tomonidan amalga oshirildi, tanklar va hujum qurollari, minalar maydonlari va boshqa tankga qarshi to'siqlar yaratildi.

Shunday qilib, mudofaa jangida fashistik nemis qo'mondonligi kuchli, uyushgan minomyot va artilleriya, muhandislik to'siqlarining keng tarmog'iga, sun'iy va tabiiy to'siqlarga, o'z qo'shinlari harakatlarining qat'iyligi va faol tabiatiga tayandi. Biroq, nemis fashist qo'shinlarining taktik mudofaasining barcha kuchli tomonlariga qaramay, u Sovet qo'mondonligining yuksak san'atiga qarshi tura olmadi va o'ziga yuklatilgan vazifani bajarmadi. Umuman olganda, Gitler Germaniyasining harbiy san'ati butun urush davomida xarakterli bo'lib, ayniqsa 1945 yilda belgilangan maqsadlarning aniq imkoniyatlariga mos kelmadi.

Gitlerga qarshi koalitsiya mamlakatlarning 1945 yildagi harbiy san'ati ularning harbiy-iqtisodiy salohiyati va oldingi yillarda to'plangan jangovar tajribasining o'sishi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Evropadagi urushning yakuniy bosqichida Sovet qurolli kuchlari, shuningdek, AQSh va Buyuk Britaniya armiyalari asosan strategik hujum operatsiyalarini o'tkazdilar, natijada Vermaxtning to'liq mag'lubiyati bo'ldi. Bu operatsiyalarning barchasi ittifoqchi armiyalarning ishchi kuchi va texnikada ustunligi bilan amalga oshirildi. Sovet qurolli kuchlarining keng ko'lamli strategik operatsiyalari Amerika-Britaniya qo'shinlarining jangovar harakatlariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Sovet armiyasining yanvar oyidagi hujumi ulkan jabhada rivojlanib, nemis fashist qo'shinlarining g'arbiy jabhadagi qarshi hujumiga to'sqinlik qildi va ittifoqchilarning faol harakatlarga o'tishlari uchun qulay sharoit yaratdi.

Urushning oldingi yillarida bo'lgani kabi, 1945 yilda ham hal qiluvchi voqealar quruqlik frontida sodir bo'ldi. Bu fashistik Germaniya armiyasining mag'lubiyati uning so'zsiz taslim bo'lishiga olib keldi. AQSh va Buyuk Britaniya dengiz kuchlarining harakatlari

asosan ularning dengiz yo‘llarini himoya qilishga qaratilgan edi. Natsistlar Germaniyasining sezilarli darajada zaiflashgan er usti kuchlari va aviatsiyasi, shuningdek, kuchli dengiz suv osti floti endi harbiy kemalarga va ittifoqdosh davlatlarning transport kemalariga sezilarli zarar etkaza olmadi.

Fashistlar Germaniyasining hukmron doiralarning o‘yinlari 1945-yilda ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ldi. Bu davlatning barcha harbiy tizimida va eng avvalo strategiyada iz qoldirdi. Asosan nuqsonli, sub'ektiv omillar rolini oshirib yuborish asosida qurilgan harbiy strategiya nemis monopoliyalarining ijtimoiy buyurtmasini bajara olmadi va butunlay inqirozga uchradi.

Tayanch so‘zlar:

Genotsid - bir xalqni to‘liq qirg‘in qilish.
Kollektivlashtirish - qishloq xo‘jaligini bir jamoaga birlashtirish.
Faust patroni - qo‘lda ishlatiladigan tankga qarshi granata otish moslamalari.
koalitsiya - bir necha davlatlarning birgalikda harakat qilish uchun tuzgan ittifoqi.

Nazorat savollari:

1. Fashistlar Germaniyasining xujum strategik rejasining barbod bo‘lishi sabablari nimalardan iborat?
2. Ikkinchi jahon urushidagi tub burilish qanday harbiy - siyosiy ahamiyatga ega bo‘ldi?
3. Fashist qo‘shinlarining mudofaa janglari qaysi davlatlarga qarshi amalga oshirildi?
4. Ikkinchi frontning ochilishiga qaysi janglar tarixiy ahamiyatga ega bo‘ldi?

SOBIQ SOVET ITTIFOQI YERLARIDAN DUSHMANNING TO‘LIQ QUVIB CHIQRILISHI VA YEVROPA XALQLARINING OZOD ETILISHI (1944- 1945 YILLAR).

Sobiq Sovet Ittifoqi qo‘shinlarining qishki va bahorgi hujumlari. Dushmanni Sobiq Ittifoqi hududidan to‘liq quvib chiqarilishi.

1944-yil boshida Germaniyaning mavqei keskin yomonlashdi, moddiy va kadrlar zaxiralari tugadi. Biroq, dushman hali ham kuchli edi. Vermaxt qo‘shinlari qiyin pozitsion himoyaga o‘tdi. 1944-yilda SSSRning harbiy texnikasini ishlab chiqarish eng yuqori darajaga etdi. Sovet harbiy zavodlari urushdan oldingi 7-8 marta, qurol 6 marta, minomyot deyarli 8 marta, samolyotlar 4 baravar ko‘p ishlab chiqarildi. 24 ming km dan ortiq temir yo‘llar tiklandi. Kolxoz dehqonlarining qahramonona mehnati tufayli qishloq xo‘jaligi g‘alla va chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko‘payishiga erishdi. Mamlakatning ekilgan maydoni 1943-yilga nisbatan 16 million gektarga ko‘paydi.

Buyuk Britaniya bosh vaziri Moskvaga (1944-yil 9-18-oktyabr) tashrif buyurdi va u erda Stalin bilan muzokaralar olib bordi. Tashrifi chog‘ida Cherchill Janubiy-Sharqiy Evropa mamlakatlarida ta’sir doiralarini o‘zaro taqsimlash bo‘yicha Angliya-Sovet bitimini tuzishni taklif qildi, bu Stalin tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Ushbu hujjatni imzolashning iloji yo‘q edi, chunki Amerikaning Moskvadagi elchisi A.Harriman bunday shartnomani tuzishga qarshi edi.

Belorusiya hujum operatsiyasi (1944), “Bagration” – 1944-yil 23-iyun hamda 29-avgust kunlari o‘tkazildi va u yirik harbiy operatsiyalardan biri bo‘ldi.

1944-yilning yozida sovet qo‘shinlari nemis fashist bosqinchilarini SSSR tuprog‘idan yakuniy haydab chiqarishga tayyorgarlik ko‘rishdi. Nemislar, halokatdan umidsizlikka tushib, hali ham qo‘llarida bo‘lgan har bir kilometrlik hududga yopishib olishdi. Iyun oyi o‘rtalarida Sovet-Germaniya jabhasi Narva - Pskov - Vitebsk - Krichev - Mozir - Pinsk - Brody - Kolomna - Yassi - Dubossariy - Dnestrovsk daryosi chizig‘i bo‘ylab harakat qildi. Frontning janubiy qismida harbiy harakatlar allaqachon davlat chegarasidan tashqarida, Ruminiya hududida olib borildi. 194-yil 20-mayida Bosh shtab

Belorussiya hujum operatsiyasi rejasini ishlab chiqishni yakunladi. U operatsiya hujjatlari “Bagration” kod nomi bilan kiritildi. “Bagration” operatsiyasi kontseptsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish bir qator boshqa, kam bo‘lmagan strategik vazifalarni hal qilishga imkon berdi.

1. Dushman qo‘shinlarining Moskva yo‘nalishini to‘liq tozalash, chunki qirg‘oqning yetakchi qismi Smolenskdan 80 kilometr uzoqlikda joylashgan;

2. Belorussiyaning butun hududini ozod qilishni yakunlash;

3. Boltiq dengizi sohillari va Sharqiy Prussiya chegaralariga etib borish, bu dushman frontini armiya guruhleri markazi va shimolning tutashgan joylarida kesib o‘tishga va bu nemis guruhlarini bir-biridan ajratishga imkon berdi;

4. Boltiqbo‘yi davlatlarida, G‘arbiy Ukrainada, Sharqiy Prussiya va Varshava yo‘nalishlarida keyingi hujumlar uchun qulay operativ va taktik zarur shart-sharoitlar yaratildi.

1944-yil 22-iyunida, urush boshlanishining uch yilligi kuni, 1 va 2 Belorussiya frontlari sektorlarida kuch bilan razvedka amalga oshirildi. Umumiy hujumga so‘nggi tayyorgarlik ko‘rildi.

Oliy qo‘mondonlik Qizil Armiya oldiga Sovet erlarini dushmanlardan tozalash, Evropa davlatlarini bosqinchilardan ozod qilishni boshlash va urushni o‘z hududida tajovuzkorni to‘liq mag‘lub etish bilan yakunlash vazifasini qo‘ydi.

1944-yilgi qish-bahorgi kampaniyasining asosiy mazmuni Sovet qo‘shinlarining Ukrainani o‘ng qirg‘og‘idagi to‘rtta jabhasi tarkibida ketma-ket strategik operatsiyalarini amalga oshirish edi. Uzunligi 1400 km gacha bo‘lgan zonada, uning davomida Germaniyaning “Janubiy” va “A” fashistik qo‘shinlari guruhlarining asosiy kuchlari mag‘lubiyatga uchradi va davlat chegarasiga kirish uchun Karpat tog‘lari va Ruminiya hududi ochildi. Shu bilan birga, Leningrad, Volxov va 20-Boltiqbo‘yi frontlari qo‘shinlari Shimoliy Armiya guruhini mag‘lub etib, Leningradni va Kalinin viloyatlarining bir qismini ozod qildilar. 1944-yil bahorida Qrim dushmanlardan tozalandi.

Ushbu qulay sharoitda G‘arbiy ittifoqchilar ikki yillik tayyorgarlikdan so‘ng Fransiyaning shimolida Evropada ikkinchi frontni ochdilar. 1944-yil 6-iyun kuni Angliya-Amerika qo‘shma kuchlari, La-Mansh va Pas-de-Kale orqali o‘tib, urush yillarida

Normandiyaga qo'nish bo'yicha eng yirik operatsiyani boshladilar va avgust oyida ular Parijga kirishdi.

Strategik tashabbusni ishlab chiqishda davom etgan Sovet qo'shinlari 1944-yil yozida Kareliya, Belorussiya, G'arbiy Ukraina va Moldovada kuchli hujumni boshladi. 19-sentyabrda shimolda Sovet qo'shinarining oldinga siljishi natijasida Finlyandiya SSSR bilan sulh shartnomasini imzolab, urushdan chiqib ketdi va 1945-yil 4-martida Germaniyaga urush e'lon qildi. Yassi-Kishinev operatsiyasi paytida 22 ta fashistlar bo'linmasi va frontdagi Ruminiya qo'shinlari yo'q qilindi.

Bu Ruminiyani Germaniya tomonidan urushdan chiqishga majbur qildi va 24-avgustda Ruminiya xalqining antifashistik qo'zg'olonidan so'ng unga qarshi urush e'lon qildi.

Sentyabr-noyabr oylarida uchta Boltiqbo'yi va Leningrad frontlari qo'shinlari Boltiqbo'yining deyarli butun hududini fashistlardan tozalashdi. Shunday qilib, 1944-yil yoz va kuz oylarida Sovet-Germaniya frontida dushman 1,6 million askar va ofitserni yo'qotdi, uning 20-diviziyasi va 22-brigadasi mag'lub bo'ldi. Oldingi qismlar fashistlar Germaniyasining chegaralariga yaqinlashdi. Ikkinchi jabhaning ochilishi bilan fashistlar Germaniyasining mavqei yomonlashdi. Ikki jabhada siqilgan holda, u endi G'arbdan Sharqqa kuchlarini erkin o'tkaza olmasdi, u frontdagi yo'qotishlarni ma'lum darajada qoplash uchun yangi umumiy safarbarlikni amalga oshirishi kerak edi.

1945-yilgi qishki kampaniya davomida Ittifoqdosh qurolli kuchlarning antigitler koalitsiyasidagi harbiy harakatlarni yanada muvofiqlashtirish ishlarini ishlab chiqdi. Shunday qilib, Ardennessdagi fashist nemis kuchlarining qarshi hujumidan so'ng, ingliz-amerika qo'shinlari qiyin ahvolga tushib qolishdi. Keyinchalik, V. Cherkhillning iltimosiga binoan Sovet qo'shinlari 1945-yil yanvar oyining o'rtalarida Angliya-Amerika qo'mondonligi bilan kelishilgan holda, rejalashtirilganidan oldin, Boltiqbo'yidan Karpatga hujumga o'tdilar va shu bilan G'arb ittifoqchilariga samarali yordam ko'rsatdilar.

Aprel oyining boshlarida G'arbiy ittifoqchilar qo'shinlari Rur hududida dushmanning 19-bo'linmasini muvaffaqiyatli o'rab olishdi va keyin qo'lga olishdi. Ushbu operatsiyadan keyin fashistlarning G'arbiy frontdagi qarshiligi deyarli buzildi. Qulay sharoitlardan

foydalangan holda Angliya-Amerika-Fransiya qo‘shinlari Germaniya markaziga hujum uyushtirishdi. Aprel oyining o‘rtalariga kelib, Elba daryosining chegarasiga etib bordilar, u erda Torgau shahri hududida 1945-yil 25-aprelda Sovet va Amerika askarlarining tarixiy uchrashuvi bo‘lib o‘tdi. 2-may kuni Germaniyaning “S” guruhi qo‘shinlari Italiyada taslim bo‘ldilar, bir kun o‘tib Gollandiyada nemis qo‘shinlarini topshirish to‘g‘risidagi akt imzolandi.

1945-yil yanvar - aprel oyining boshlarida, o‘nta front kuchlari tomonidan butun Sovet-Germaniya frontida kuchli strategik hujum natijasida, Sovet armiyasi dushmanning asosiy kuchlariga zararli pozitsiyani taqdim etdi. Sharqiy Prussiya, Vistula-Oder, G‘arbiy Karpat va Budapesht operatsiyasini yakunlash davrida Sovet qo‘shinlari Pomeraniya va Sileziyada keyingi hujumlarga, so‘ngra Berlinga hujum qilish uchun sharoit yaratdilar. Deyarli barcha Polsha va Chexoslovakiya, Vengriyaning butun hududi ozod qilindi. 1945-yil 1-mayda A. Gitler o‘z joniga qasd qilganidan so‘ng Buyuk Admiral K.Denits boshchiligidagi yangi vaqtinchalik Germaniya hukumatining AQSh va Buyuk Britaniya bilan alohida tinchlikka erishishga urinishi muvaffaqiyatsiz tugadi. Buyuk Britaniya va AQSh hukmron doiralarning eng reaksion elementlari SSSRdan yashirin ravishda Germaniya bilan muzokaralar olib borishga harakat qildilar. Sovet Ittifoqi Gitlerga qarshi koalitsiyani kuchaytirishga intilishda davom etdi. Sovet qurolli kuchlarining hal qiluvchi g‘alabalari 1945-yilgi Qrim konferentsiyasining muvaffaqiyatli o‘tishiga hissa qo‘shdi. SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya rahbarlari, unda Germaniyani mag‘lub etish va uning urushdan keyingi holati bilan bog‘liq masalalarni kelishib oldilar. Evropada urush tugaganidan 2-3 oy o‘tgach, SSSRning imperialistik Yaponiyaga qarshi urushga kirishi to‘g‘risida ham kelishuvga erishildi.

Berlin operatsiyasi paytida 1 va 2-Belorussiya va 1-Ukraina frontlari qo‘shinlari Polsha armiyasining ikki armiyasining ko‘magi bilan 93 ta diviziya mag‘lubiyatga uchrab, taxminan 480 ming kishini asirga olishdi. Katta miqdordagi harbiy asirlar, texnika va qurollar olindi. 1945-yil 8-mayda Berlin atrofidagi Karlshorstda fashistlar Germaniyasining antigitler koalitsiyasining etakchi kuchlari a‘zolari bo‘lgan mamlakatlarga so‘zsiz taslim bo‘lish to‘g‘risidagi akti imzolandi.

9-may fashistlar Germaniyasi ustidan g'alaba kuni bo'ldi. Evropada urush tugashi munosabati bilan 1945-yilda buyuk davlatlar - SSSR, AQSh va Buyuk Britaniyaning hukumat rahbarlarining Berlin konferentsiyasi bo'lib o'tdi. Evropada urushdan keyingi dunyo tartibining muammolari muhokama qilindi va bir qator masalalar bo'yicha qarorlar qabul qilindi.

Birinchi darajali qurollarni yaratgan va ularni frontga taqdim etgan sovet olimlari, muhandislari va texnik xodimlarining ishini ta'kidlash kerak, bu esa dushman ustidan g'alabani ko'p jihatdan belgilab berdi.

Ularning ismlari hammaga ma'lum - V. G. Grabin, P. M. Goryunov, V. A. Degtyarev, S.V.Ilyushin, S.A.Lavochkin, V.F.Tokarev, G.S.Shpagin, A.S Yakovlev va boshqalar.

Harbiy san'atning o'ziga xos xislatlari. Bolgariya, Yugoslaviya va Vengriya davlatlarining ozod etilishi.

Qizil Armiyaning Stalingraddagi g'alabasi va g'arbga qarab yurishi Bolgariyada Qarshilik harakatining rivojlanishiga va Bolgariya hukumatining Germaniya bilan munosabatlaridagi o'zgarishlarga katta hissa qo'shdi.

1943-yil mart oyida partizan otryadlari Xalq ozodlik qo'zg'olonchilar armiyasiga birlashtirildi.

1943-yil bahor va yoz oylarida Gretsiyaning bosib olingan hududida aholining ommaviy noroziliklari bo'lib o'tdi, bu esa Yunonistonning Bolgariya okkupatsiya zonasini ko'paytirish rejalarini puchga chiqardi.

1943-yil yozida G'arbiy ittifoqchilar Bolgariya hududini havodan bombardimon qilishni boshladilar.

1943-yil 1-avgustda Bolgariya harbiy-havo kuchlari jangchilari Ployesti viloyatidagi Ruminiya neft konlariga bosqindan keyin bazaga qaytib kelayotgan birinchi amerikalik bombardimonchilarni - to'rtta B-24D samolyotlarini urib tushirishdi. Umuman olganda, urush paytida bolgariyalik uchuvchilar Bolgariyadagi nishonlarga va Ruminiyadagi neft konlariga havo hujumlarini amalga oshirayotgan G'arbiy ittifoqchilarning 117 ta samolyotini urib tushirdilar .

1944-yil 18-mayda SSSR hukumati Bolgariya hukumatidan Germaniya armiyasiga yordam berishni to'xtatishni talab qildi.

1944-yil 26-avgust kuni Germaniyaning Bolgariyadagi qo'mondonligi barcha nemis harbiy qismlarini oltita jangovar guruhga

(Varna, Ruse, Plovdiv, Sofiya, Vidin va Dupnitsada) qayta tashkil etish va ularni Germaniyaga qarshi kurashda jangovar tayyorgarlikka chiqarish to'g'risida buyruq berdi.

1944-yil 26-avgust va keyingi kunlarda, Bolgariya betarafligi e'lon qilinganidan keyin. Ruminiya hududidan chekinayotgan nemis qo'shinlari texnika va qurol-yarog' bilan Bolgariya hududiga kirib, Bolgariya hududi bo'ylab harakatlanishni davom ettirdi va Yugoslaviya hududiga o'tdi. 23 nemis kemalari Ruse portiga etib kelishdi, ammo Bolgariya hukumati ularga yordam ko'rsatmadi;

1944-yil 26-avgustdan 30-avgustgacha bo'lgan davrda, nemislar Bolgariya hukumatining qarshiliklariga duch kelmasdan, 74 ta harbiy kemani Bolgariya portlarida (7 ta suvosti kemasi, 32 ta esminets, 4 ta yirik harbiy transport, 26 ta qo'nish barjasi va boshqalar) cho'ktirdilar.

Sovet-Germaniya frontining janubiy qanotida dushman qarshilik ko'rsatib, Sovet qo'shinlarining Vengriyaning g'arbiy qismiga kirishiga to'sqinlik qilishga urinib ko'rdi, bu erda Avstriyada bo'lgani kabi kichik neft zaxiralari bo'lgan, bundan tashqari, Vengriya "Alp qal'asi" deb nomlangan. Vengriya fashistlari yetakchisi Salasi Vengriyani bor kuchi bilan ushlab turishga va'da berdi va 12 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan aholini safarbar qildi. Budapeshtda har bir uy uchun og'ir janglar bo'lib o'tdi. 12-yanvar kuni nemislar qarshi hujumlar bilan o'rab olingan Vengriya poytaxtining tashqi halqasini yorib o'tishga urindilar, ammo bu muvaffaqiyatsiz tugadi, keyin 18-yanvarda 4-SS Panzer korpusi janga tashlandi. Hujum zonasida 1 km hujumga 70 ta tank va hujum qurollari to'g'ri keldi. Bu birinchi kuni 30 km oldinga o'tishga va 3-Ukraina fronti qo'shinlarini 2 qismga bo'linib, 20-yanvargacha Dunaygacha etib borishga imkon berdi. Ammo 2-ukrainalik qo'shinlar unga yordamga topshirildi va asta-sekin Dunay va ko'l o'rtasidagi vaziyat barqarorlashdi. Ammo Balaton ko'li mintaqasida vaziyat keskin bo'lib qoldi va bu keskinlik har kuni kuchayib bordi. Bir kunda 100 tagacha tankni yo'qotgan dushman, Budapesht tomon asta-sekin harakat qildi. Keyin 2 va 3-Ukraina frontlari qo'shinlari Marshal Timoshenko boshchiligida havo ustunligidan foydalanib, artilleriya va tanklar bilan manyovrlar qilib, dushmanga bir qator zarbalar berishdi va oldinga qarab ancha ilgari lab ko'lga etib borishdi. Shu bilan birga, nemislar juda ko'p jihozlarni yo'qotdilar (faqat 480 zirxli birlik) va 30 ming kishi yo'q qilindi va asirga olindi. Budapeshtda o'rab olingan guruhni tugatish general

Afoninning 2-Ukraina kuchlari guruhidan maxsus ajratilgan qo‘shinlar guruhi tomonidan amalga oshirildi. 17-yanvar kuni sovet qo‘shinlari shahardagi Dunay qirg‘og‘iga etib borishdi va 18-yanvar kuni Pestda joylashgan dushman qo‘shinlari 3 qismga bo‘linib ketishdi. 12 fevral kechasi Budapeshtdan 12000 ga yaqin odam qochib ketdi, ammo barchasi 3-Ukraina fronti qo‘shinlari tomonidan yo‘q qilindi. Budapeshtdagi nemis guruhi qo‘mondonining o‘zi va uning shtabi bilan birga qo‘lga olindi. 13-fevral kuni soat 10 da Budapeshtdagi janglar to‘xtadi. Dushmanning yo‘qotilishi 188 ming askar va qo‘mondonlikni tashkil etdi. SSSR Oliy Sovetining 09.06.1945 yildagi farmoni bilan “Budapeshtni qo‘lga kiritganligi uchun” medali ta’sis etildi va 350 ming kishi mukofotlandi.

Sovet qo‘shinlari oldida Vengriyani dushmandan butunlay tozalash vazifasi turgan edi, buning uchun ko‘lning g‘arbida hujum tayyorlanayotgan edi.

17-fevralda Komarno hududidan 3 ta piyoda askar va 2 ta SS tank diviziyasining 400 ga yaqin tanki va hujum qurollariga ega bo‘lgan guruhi 7-gvardiya qo‘shiniga zarba berdi. Esztergom shimolidagi 2-ukrainalik qo‘shin, uni daryoning o‘ng qirg‘og‘idagi sohilni tark etishga majbur qildi. Ushbu 6-SS armiyasi, sovet-amerikalik harbiy razvedka tomonidan SSSR qo‘mondonligi o‘tkazilgan tekshiruvga ko‘ra, butunlay boshqa joyda joylashtirilishi kerak edi. Balaton mintaqasidagi ushbu qarshi hujumni nemislar “Bahor uyg‘onishi” operatsiyasi deb atashdi. Vengriyaning neft bilan ta’minlangan mintaqasini himoya qilib, nemislar 6-armiyani frontning markaziy sektoriga zarba berish uchun o‘tkazishni xohlashdi. 3-ukraina fronti qo‘shinlari hujumga tayyorgarlikni davom ettirgan holda mudofaaga o‘tdi va 20 fevraldan boshlab marshal Tolbuxin qo‘mondonlikni o‘z zimmasiga oldi. Amaliyot Kursk Bulge sxemasi bo‘yicha tuzildi, dushmanni charchatadigan mudofaa, keyin esa qarshi hujum amalga oshirildi. Asosiy vazifa dushmanni Dunayning o‘ng qirg‘og‘iga o‘tkazib yubormaslik edi. 6-mart kuni ertalab Velens ko‘li va Balaton orasidagi dushman kuchlari 18 tank (Govorunenko) va 1 gvardiya tomonidan o‘jarlik bilan ushlab turildi va asosiy zarbani berdi. Nemislar 2-4 km dan ortiq masofani bosib o‘tolmadilar. 7-mart kuni dushman yo‘qotishlari ko‘paydi. Ammo tungi ko‘rish moslamalariga ega bo‘lgan nemis tanklari tunda hujumlarini davom ettirdilar. 14 mart kuni dushman jangga so‘nggi zaxira - 6-

chi va boshqalarni kiritdi. 10 kunlik jang davomida nemislar 20-30 km, janubiy sektorda esa 6-8 km chekindi. Yo‘qotishlar 40 mingdan ortiq kishini, 300 ta qurol va minomyotlarni, 500 ta tank va hujum qurollarini, 200 ta samolyotni tashkil etdi. Dushman zarbasi qaytarib olindi, nemislar mudofaaga o‘tishga buyruq oldilar va Sovet qo‘shinlari 15-16 martdan kechiktirmay hujumga o‘tishga buyruq oldilar. Natijada, 4 aprelga qadar Vengriya hududi nemis qo‘shinlaridan butunlay ozod qilindi (140 mingdan ortiq sovet askarlari shu yerda halok bo‘lishdi) va Sovet qo‘shinlari Avstriya bilan chegaraga etib kelishdi. 1-4 aprel kunlari 3-ukrainalik qo‘shinlar Sopron va Viner-Naynshtadt shaharlarini egallab olishdi, bu esa Venaga yondashuvlarni ochdi. Dushman Venani yaxshilab mustahkamladi, ammo 5-aprelda allaqachon unga yaqinlashish paytida janglar boshlandi va 6-aprelda 4 va 9-gvardiya qo‘shinlar io‘zlarining hujumlarini boshladilar. Vena sharqdan, janubdan va g‘arbdan qurshovga olindi. Shaharda Avstriya bo‘linmalarining qo‘zg‘oloni ko‘tarilib, shaharning o‘zida Sovet qo‘shinlari jangni davom ettirdilar. 13-aprelda Vena ozod qilindi. 270 ming sovet askari “Venani egallaganligi uchun” medali bilan taqdirlandi. Aprel o‘rtalariga kelib 3-Ukraina fronti qo‘shinlari Sharqiy Alp tog‘lariga va aprel oxiri - may oyining boshlarida Linz, Gafrenz, Klagenfurt shaharlari hududida Amerika qo‘shinlari bilan uchrashdilar. Shunday qilib, 2 va 3 Ukraina frontlari qo‘shinlari Janubiy Armiya guruhini mag‘lubiyatga uchratdilar va Chexoslovakiya hududining muhim qismini ozod qilib, Germaniyaga janubiy yondashuvlarni qo‘lga kiritdilar.

Chexoslovakiyadagi hujum 2 va 4-ukraina frontlari kuchlari tomonidan Ruminiya va Chexoslovakiya tuzilmalari bilan birgalikda (mart-aprel) o‘tkazildi. Moraviya-Ostrava hujumi (4-UV) natijasida Heinrici armiyasi guruhi mag‘lub bo‘ldi va muhim sanoat hududi ozod qilindi. 2-ukraina fronti Bratislava-Brnovo operatsiyasini amalga oshirdi. Ushbu operatsiyalar natijasida Praga va Sudetenlandni ozod qilish uchun sharoitlar yaratildi va 1-Ukraina frontining janubiy qanoti qo‘shimcha kuchlar bilan ta‘minlandi, Germaniya armiyasining guruh markazini to‘liq o‘rab olish va yo‘q qilish tahdidi yaratildi, bu Berlin operatsiyasining muvaffaqiyatli yakunlanishiga hissa qo‘shdi.

Yugoslaviyani ozod etishni tugatish 1-martdan boshlab Yugoslaviya hukumati iltimosiga binoan Sovet Ittifoqi qurolli bilan

jihozlangan kuchlari tomonidan amalga oshirildi, Sovet Dunay daryosi floti va aviatsiyasi ko‘magi bilan 2-may kuni Triest shahri ozod qilindi va 7-mayga kelib mamlakat ozod qilindi. Ammo 15-may kuni Angliya va AQShning ultimatum talabiga binoan Triest va unga qo‘shni hudud ittifoqchilar qo‘liga o‘tdi va Italiyaning bir qismi bo‘lib qoldi. Yugoslaviyadagi janglarning yakuniy bosqichida nemislar 300 mingdan ortiq odamni va ko‘plab texnika va qurollarni yo‘qotdilar. 1945-yil 11-aprelda Moskvada SSSR va Yugoslaviya o‘rtasida do‘stlik, o‘zaro yordam va urushdan keyingi hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma imzolandi.

Tayanch so‘zlar:

"Bagration" - Belorusiya hujum operatsiyasi – 1944-yil 23-iyun – 29-avgust kunlari o‘tkazildi va u yirik harbiy operatsiyalardan biri bo‘ldi.

“Alp qal’asi” - Ikkinchi jahon urushi yakunida Vengriya shunday deb nomlangan.

“Bahor uyg‘onishi”- Balaton mintaqasidagi qarshi hujum operatsiyasi.

Nazorat savollari:

1. Dushmanni Sobiq Ittifoqi hududidan to‘liq quvib chiqarilishi ikkinchi jahon urushining qaysi davriga to‘g‘ri keladi?
2. Harbiy san’atning o‘ziga xos xislatlari deganda nimani tushunasiz?
3. Bolgariya, Yugoslaviya va Vengriya davlatlarining ozod etilishida SSSRning qaysi frontlar qo‘shinlari isshtirok etdilar?

IKKINCHI JAHON URUSHIDA ITTIFOQDOSH ARMIYALARNING HARBIY HARAKATLARI

Ittifoqdosh davlatlar armiyalarining G'arbiy Yevropadagi harbiy harakatlari.

Sharqiy frontda jiddiy yo'qotishlarga qaramay, Uchinchi reyxnning rahbariyati G'arbiy Evropaning ishg'ol qilingan mamlakatlarida muhim harbiy kuchlarni saqlab turishga majbur bo'ldi, bu nafaqat ittifoqchilar bosqini xavfi, balki qarshilik kuchlarining kuchayishi bilan ham bog'liq edi. Shunday qilib, qirg'oq chizig'i 2500 km bo'lgan Norvegiyada ishg'ol kontingenti 380 ming kishini, Daniyada 700 km va 106000 kishini, Gollandiya, Belgiya va Fransiyada qirg'oq 2600 km, nemislarning kontingenti 1,37 mln kishini tashkil etdi. "D" va Gollandiyada 88 ta alohida korpus, 47 ta bo'linmadan iborat bo'lib, yuqori jangovar samaradorligi bilan ajralib turmadi. Dengizda ham, havoda ham nemislar ittifoqchilardan ustunlikka ega emas edilar. Gollandiyada joylashgan 3-havo flotida atigi 300-400 ta operativ (tezkor) bombardimonchi va 160-200 ta qiruvchi samolyotlar bor edi. Gitler ishg'ol qilingan mamlakatlarni har qanday vaziyatda ushlab turish uchun buyruq berishni talab qildi, chunki Germaniya iqtisodiyoti, asosan harbiylar ular tomonidan oziqlandi. Angliya-amerikaliklarning qo'nishiga tayyorlanayotgan Pas-de-Kale qirg'og'i, bu erdan Rur havzasi va eng muhim iqtisodiy markazlar Reyxga eng qisqa yo'l bo'ladi deb taxmin qildi. Daniyaga qarshi harakat qilish imkoniyati istisno qilinmadi. 1944-yil 20-martda Gitler o'z qo'mondonlarining eng yuqori tarkibiga nutq so'zlab, qo'nish joyini bir necha soat yoki bir necha kun ichida yo'naltirishni talab qildi. Biroq, Sharqiy frontda Sovet qo'shinlarining qish-bahorgi hujumini hisobga olgan holda, Germaniya G'arbda o'z qo'shinlarini kuchaytirish imkoniyatiga ega emas edi. Atlantika devorining qurilishi 1942-yil bahorida Fransiya va Gollandiyaning qirg'oqlarida boshlangan, ammo 1943-yilda butun uzunligi bo'ylab chuqur mudofaa yaratish mumkin emasligi aniq bo'ldi. Shu sababli vazifa qirg'oq qazib olish bo'yicha rejalashtirilgan edi. Normandiyada muhandislik rejasi atigi 18% bajarildi. Fransiyaning janubiy qirg'oqlari ham zaif mustahkamlanib qoldi. Ammo dushmanni qo'rqitish uchun nemis

ommaviy axborot vositalari qal'aning qudratli va yutib bo'lmaydigan istehkomlarini karnay-surnay qilishdi.

Buning ataylab yolg'on ekanligi haqida G'arbdagi nemis qo'shinlarining qo'mondoni Rundstedt ham aytgan. Bundan tashqari, Gitler ko'rsatmasiga zid ravishda qo'shinlar va texnika G'arbga kirmadi, lekin asta-sekin Sharqiy frontga chiqarildi. 1944-yil mart oyida Sharqqa hatto 2 ta o'quv bo'linmasi, tank va piyoda askarlar yuborildi. Rundstedt, shuningdek, mavjud kuchlar bilan butun qirg'oqni qattiq himoya qilish mumkin emas edi, shuning uchun uni chuqurlikda joylashgan va manevr qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kuchli zaxiralar qurish kerak deb hisoblar edi. Ammo E.Rommel dushmanning havo ustunligi bilan, chuqurlikdan qarshi hujumlarni orzu qiladigan narsa yo'q va qirg'oqdagi qo'nish kuchlarini mag'lub etish kerak deb hisoblar edi. Kompromis qaror qabul qilindi va qirg'oqqa qo'nish joyini mustahkam mudofaa bilan ushlab turish va uni kuchli zaxiralar bilan yoki chuqurlikda tugatish to'g'risida 01.10.44-yilda buyruq berildi. Qo'riqxonalar yaratish uchun to'rtta bo'linma janubiy va Biskay qirg'oqlaridan chiqarildi. Nemislarning joylashishi Gollandiya, Belgiya va Fransiya qirg'oqlarida bo'lib - B guruhi armiyasi - feldmarshal E.Rommel (17 ta diviziya) va inglizlar qo'nishi uchun tanlagan hududda atigi 3 ta bo'linmaga ajratildi.

1944-yilda ittifoqchilar strategik tashabbusni qat'iy ushlab turdilar va o'zlarining ustunliklarini saqlab qolishdi, shu sababli Amerika Qo'shma Shtatlari va Angliya Bosh shtabi boshliqlari havo hujumini davom ettirib, Fransiyaning shimoliy-g'arbiy qismida ("Overlord") ko'priknig egallab olishga, Fransiya janubida qo'shinlarni qurishga qaror qildilar (Anvil operatsiyasining burilishi). Italiyada hujumni davom ettirish, Egey dengizidagi Rodos orolini egallash uchun, Germaniya Sharqda qulab tushgan taqdirda, qit'aga shoshilinch hujum (Rankin operatsiyasi) o'tkazdi. Amaliyotlarni rejalashtirish va o'tkazish uchun AQSh ekspeditsiya kuchlarining bosh qo'mondoni, amerikalik general Eyzenxauer javobgar edi.

COSSAC shtabi (Evropadagi ittifoqchi ekspeditsiya kuchlarining bosh qo'mondoni) qo'nish uchun mo'ljallangan joylarni - Pas-de-Kale va Quyi Normandiyadagi Kotentin yarim orolidagi ikkita joyni aniqladi. Ammo birinchisi, nemislar tomonidan eng mustahkam bo'lganligi sababli, rad etildi. Ikkinchi variantning zarari, Parijga Kandan hujum qilishda asosiy dushman kuchlari

Germaniyadan uzilib qolmadi, ammo orqaga chekinish va manevr qilish qobiliyatiga ega bo'ldi. Buning uchun havo-desant kuchlari ko'payishi kerak edi. Uchish vaqtini belgilashda may oyi qulay yozgi davrda harbiy harakatlar uchun imkoniyatlar yaratishi ta'kidlandi, ammo buning uchun maksimal kuch to'plashdan voz kechish kerak bo'ldi. Shuning uchun, Eyzexauer 31-may foydasiga gapirdi. Ammo keyinchalik u iyun oyining boshiga qoldirildi. Bunga qo'nish uskunasi etishmasligi ham majbur qildi.

Overlord operatsiyasi rejasi, birinchi bo'lib Montgomeri qo'mondonligidagi 21 ta armiya guruhi (birinchi eshelonda 1 ta ingliz va amerika bo'limi va ikkinchisida 1 kanada), muvaffaqiyatga erishish uchun - 3-amerika armiyasi, keyin 1 va 12 amerikaliklarning armiyalari atigi 9 kun ichida 39 ta diviziya tushirishni rejalashtirilgan edi. Ammo 17-mayda "Rankin" rejasi, Norvegiyaning asosiy port shaharlarini bosib olish, ruslarning hujumi ostida nemislarning undan chiqib ketishi bilan tasdiqlandi. Ikkinchi frontni ochish bo'yicha operatsiyani uzoq vaqt rejalashtirish va tayyorlash qo'nishning kechikishiga olib keldi. Havodan qo'llab-quvvatlovchi kuchlar 5 mingdan ortiq bombardimonchi va torpedo-tashuvchilar va shuncha miqdordagi jangchilarni tashkil etdi. 2316 samolyot va 2591 planer havo-hujum kuchlari qo'nish uchun mo'ljallangan edi. Dengizdan tushish uchun 5726 transport va qo'nish kemalari bo'lgan. Va desant qo'shinlarining umumiy soni 2,676 million kishiga yetdi. Jangchilardan tashqari, 2250 zenit qurollari va 535 sharlar havo qopqog'i uchun mo'ljallangan edi. Shuningdek, qiruvchi aviatsiyaga FAU-1 va FAU-2 raketalariga qarshi kurashish vazifasi yuklatildi va strategik aviatsiya ularning uchirish joylari va ishlab chiqarish korxonalariga zarba berish kerak edi.

Razvedka joylarida, aviatsiya razvedka guruhlar va Qarshilik kuchlari faol ravishda harakat olib bordi. Barcha tayyorgarlik har qanday usulda sir tutilgan edi (shtablar va qo'shinlar to'plangan joylarda yashovchilar). Norman sharoitlariga yaqin bo'lgan joylarda, ingliz qirg'og'iga qo'shinlarni tushirish bo'yicha mashqlar maxsus maxfiylik bilan o'tkazildi. Dushman qo'shinlariga qarshi keng ko'lamlı tashviqotlar olib borildi, ularga Reyxning strategik mavqei, Qurolli Kuchlarining mag'lubiyatlari haqida gapirib berildi, kelgusi kurashning befoyda g'oyasi taklif qilindi.

Shuningdek, qo'nish zonasida uni qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lgan 30 mingga yaqin partizan borligi hisobga olindi. Ammo shu bilan birga, faqat ittifoqchilar nazorati ostidagi otryadlar va guruhlar qurol va radioaloqa bilan ta'minlandi.

Nemis qo'mondonligi qo'nish uchun tayyorlanayotgan qo'shinlarga qarshi havo zarbalarini berishga kuchi yetmadi. Shu bilan birga, ittifoqchilar Germaniyaga qarshi Pointblack (Britaniya orollaridan birlashtirilgan bombardimon hujumi) rejasiga muvofiq havo hujumlarini davom ettirdilar. Amerikaliklar aviatsiya sanoatiga va Germaniya havo kuchlariga zarba berish maqsadida kunduzi tanlangan nishonlarga aniq zarbalar berishdi va inglizlar yirik aholi punktlari, ish tashlash maydonlariga tungi reydlarni afzal ko'rishdi. Faqatgina AQSh havo kuchlari bombardimonchilari 3,8 marotaba uchishdi va taxminan 10 ming tonna bomba tashlab, 226 samolyotni yo'qotishdi. "Argument" operatsiyasi paytida o'tkazilgan reydlar natijasida Germaniyada fevral oyida qiruvchilarning ishlab chiqarilishi yanvarga nisbatan 1537 dan 1028 gacha kamaydi, ammo mart oyida uning darajasi tiklandi va aprel oyida u 1021 ta avtomobilga yetdi. Mart oyida Berlinni ozmi-ko'pmi muntazam ravishda bombardimon qilish nafaqat inglizlar, balki amerikaliklar tomonidan ham boshlandi. Natijada shaharning 25% vayron bo'ldi, 1,5 million kishi uyidan ayrildi. Garchi, amerikaliklarning o'zlarining fikriga ko'ra, nemis millatining ma'naviyatiga putur etkazish mumkin emas bo'lsa-da, u jiddiy ravishda silkitilgan.

1944-yilning yozida Buyuk Britaniya va Qo'shma Shtatlar Evropada ikkinchi jabhani ochdilar, 6 iyundan kechasi La-Mansh kanalidagi Kotentin yarim oroliga tushishdi. Amaliyotning dengiz bosqichi "Neptun" deb nomlandi. Qabul qiluvchi armiyalarga "G'arb" qo'mondonligiga bo'ysungan "B" va "G" guruhleri (Rommel va Dolman) qo'shinlari qarshilik ko'rsatdilar. Nemislar samolyotdan tushgan kunni, tushgan joyni va jo'nab ketish nuqtasini bilgan holda, dushman kuchlarining bir qismini dengizda turib yo'q qilishni rejalashtirishdi. Germaniya rahbariyati dushman Pas-de-Calaisni qo'nish uchun tanlaydi deb o'ylardi, u yerda Sena daryosiga tushish uchun yaroqsiz qirg'oq bilan Norman qirg'og'i emas, balki tushish uchun qulay sohillar mavjud edi. Uchish joyi Gran-Vee qirg'og'idan daryoning boshlanishigacha bo'lgan sohilda aniqlandi. Ushbu hudud ikki zonaga bo'lindi, g'arbiy (Amerika) va sharqiy (Angliya-Kanada).

O‘z navbatida, ular mos ravishda 2 va 3 qismlarga bo‘lindi. Kuchlarni tushirish uchun har bir sohada maxsus dengiz guruhi tashkil etildi. Dengizdan qo‘nishdan oldin havodan qo‘nish kerak edi, bu aloqa va boshqaruvni buzishi, o‘tish joylarini egallab olishi va nemis kuchlarining o‘tkazilishiga yo‘l qo‘ymasligi kerak edi. Hodisa oldidan qirg‘oq mudofaasi, yo‘llar va ko‘priklarga havo hujumlari uyushtirildi, shuningdek, xuddi shu ob‘ektlarni yo‘q qilish uchun sabotaj va Qarshilik guruhlarini faoliyati amalga oshirildi. May oyining oxirlarida Parijda Sena daryosida barcha ko‘priklar vayron qilindi.”Overlord” operatsiyasining boshlanishi 5-iyunda bo‘lishi kerak edi, ammo ob-havo yomonligi sababli u 6-iyunga qoldirildi. Nemislar, o‘zlarining beparvoliklari sababli, 5-iyul kuni kunduzi qo‘nish joyida qirg‘oq zonasini tozalab tashlagan mina tashuvchilarga e‘tibor ham bermadilar.

6-iyun tunda ittifoqdosh aviatsiya qo‘nish bilan bir vaqtda ittifoqdosh aviatsiya nemis qo‘shinlarining qirg‘oqdagi istehkomlar va batareyalariga zarba berdi. 1136 samolyot 5267 tonna bomba tashladi. Shu bilan birga, 82-chi Amerika parashyut diviziyasining hamda 101-piyoda diviziyasining qirg‘oq mudofaa chizig‘ining orqa qismiga parashyutlar va planerlar tushishdi. Ko‘pchilik avtomat qurol va miltiq bilan jihozlangan yuklarni topa olmadi, to‘pponcha va revolver bilan qoldi, ammo granatasiz edilar. Yig‘ilish joyiga 6500 kishidan atigi 1100 kishi keldi. 6-iyun tongida qirg‘oqni o‘qqa tutish jangovar kemalardan, esminets va kreysarlardan qo‘nish kemalarini qopladi, qirg‘oq aviatsiya tomonidan bombardimon qilindi. Qirg‘oqqa birinchi bo‘lib amfibik tanklar va buzish uchun mo‘ljallangan sapyorlar tushdi. Qo‘nish kemalari chalkashib ketdi va qo‘nish tartibini buzdi, ba‘zilari minalar tomonidan portlatildi. Uchishga qarshi to‘siqlar hali to‘liq yo‘q qilinmagan edi. Kunning oxiriga kelib, Yuta sektoridagi qo‘shinlar 82-diviziya parashyutchilari bilan kuchlarni birlashtirib, quruqlikka 10 km uzoqlikka borishdi. Ob-havo yomonlashdi va Omaha sektoridagi kuchli to‘lqin tufayli 32 ta tankdan 27 tasi cho‘kib ketdi. Hodisa bilan kechikkan artilleriya bo‘linmalari og‘ir yo‘qotishlarga duch kelgan piyoda askarlarni qo‘llab-quvvatlay olmadi, ular 1,5-2 km ichkariga o‘tdilar. Rejalashtirilgan o‘q-dorilarning atigi 40 foizdan ortig‘i tushirilganligi sababli, ularning etishmasligi operatsiyaning birinchi kunida sezilarli darajada ta‘sir qila boshladi. Angliya-Kanada qo‘shinlarining qo‘nishi yanada

muvaffaqiyatli bo'ldi, chunki ularga nemislar jiddiy qarshilik ko'rsatmadilar. Hammasi bo'lib 156 ming kishi, 600 ta qurol, 900 ta tank va zirhli texnika qirg'oqqa tushdi.

Qo'nishning birinchi kunida nemis samolyotlari atigi 50 marta parvoz qildi. Nemislarni ogohlantirish faqat tungi soat 2-15 da, desantchilar qo'nish ishlarini bajarib bo'lgach bo'ldi. Rommel Gitler shtabidan "B" guruhining shtabiga faqat 06 iyun kuni tushdan keyin qaytib keldi. Runstedt, Gitler bilan maslahatlashmasdan, qirg'oqqa qo'nishga qarshi ikkita guruhni tashlashga jur'at etmadi, birinchi kuni ittifoqchilarning yo'qotishlari 10603 kishini tashkil qildi.

Keyingi kunlarda Normandiyaga qo'shinlarni o'tkazish davom etdi va 12 iyunga qadar 547 ta jangovar va transport vositalari va 104 ming tonna yuk bilan 327 ming kishi yuborildi. Nemis floti amalda qarshilik ko'rsata olmadi, faqat bitta esminetsni cho'ktirdi. Odam tomonidan boshqariladigan torpedalardan foydalanish yanada samarali vosita bo'lishi mumkin edi, ammo ittifoqchilar ularni osongina otib tashlashdi. Nemislar hali ham Pas-de-Kale qirg'og'iga asosiy kuchning tushishini kutishgan edi. Faqat 12 iyun kuni nemislar zarba berishga harakat qilishdi. Orne va Vir o'rtasidagi hududdagi ittifoqchilar guruhini ajratish uchun yoqilg'i va o'q-dorilar etarli bo'lmaganidek, alohida tashlangan kuchlar ham etarli emas edi. 13-iyunga o'tar kechasi nemislar FAU-2 dan Londonga zarba berish uchun foydalanishdi. Ittifoqchilar ichki qismga hujum uyushtirishdi va 27-iyun kuni Cherburgni egallab olishdi. 25-26-iyun kunlari Angliya-Kanada kuchlarining Kan shahri va uning atrofida joylashgan aerodromlarga hujumi muvaffaqiyatsiz tugadi. SS Gitler Yoshlar bo'linmasining qarama-qarshiligi iyun oyining oxiriga kelib, Normandiyadagi Ittifoq sohil peshonasi old tomonidan 100 km va chuqurlikda 20-40 kmga etdi. Ekspeditsiya kuchlari 875 ming kishiga etdi, 23 ta aerodrom jihozlandi. Ittifoqchilarga qarshi ochiq qanotga ega bo'lgan 18 nemis bo'linmasi qarshilik ko'rsatdi, ammo ittifoqchilar bundan foydalanmadilar va nemislar kuchli qarshi hujumni uyushtirolmadilar, chunki ular Pas-de-Kale hududiga qo'nishni kutishgan edi. Nihoyat, Runstedt o'rnini Kluge egalladi. 9-iyul kuni halokatli bombardimon va dengizdan o'q otishdan so'ng ittifoqchilar Kan shahrining g'arbiy qismini egallab olishdi va shaharni faqat 21-iyulda to'liq egallab olishdi. 7 hafta davom etgan janglar davomida ittifoqchilar 113 ming o'ldirilgan, yaralangan va

mahbuslarni, shuningdek 2117 ta tank va 345 ta samolyotni yo‘qotdilar. Hujumning so‘nggi haftalarida nemislarning yo‘qotishlari (“B” guruhi) 97 ming kishiga etdi va yangi kuchlar 6 mingdan oshmadi.

25-iyulda ittifoqchilar yangi hujumni rejalashtirdilar va buning uchun 2500 ta tank to‘pladilar va nemislar Sharqiy frontda mag‘lubiyatga uchraganliklari sababli qarshilikni oshira olmadilar. 25-iyul kuni daryoda Germaniya mudofaasini buzib o‘tdi. General Montgomeri quruqlikdagi barcha kuchlarning bosh qo‘mondoni va koordinatori bo‘lib xizmat qildi. Zarba kuchli edi, ammo Gitler shunday dedi: “Agar meni ko‘proq tashvishlantiradigan narsa haqida gapiradigan bo‘lsak, bu Sharqiy frontni barqarorlashtirish muammosi. 31-iyulga qadar nemislar 588 ta tank va 145 ta qurolni to‘plab, qarshi hujum bilan Ittifoq qo‘shinlarini qirg‘oqdan kesib tashlamoqchi va ularni ta‘minotdan mahrum qilmoqchi bo‘lishdi. Rommel og‘ir jarohat olganidan keyin Kluge B guruhi qo‘mondonligini oldi. Ammo Sharqdagi mag‘lubiyat tufayli zaxiradagi yordamga umid bog‘lab bo‘lmasligini ko‘rib, Morten va Avranchesga qarshi hujumni to‘xtatdi.

Ittifoqchilar Falez hududida nemis qo‘shinlarini o‘rab olishga urinishdi, ammo o‘zaro aloqalarning yomon tashkil etilishi tufayli hal qiluvchi daqiqada ular qo‘shinlarning oldinga siljishini to‘xtatdilar. Shunga qaramay, Falezda nemislar uchun muvaffaqiyatsiz bo‘lgan tank jangidan so‘ng, ular kuchlarining bir qismini O‘rta er dengizi sohilidan shimolga ko‘chirishga majbur bo‘lishdi. G‘arbdagi barcha muvaffaqiyatsizliklar uchun Gitler aybni qo‘mondonlarga yukladi va 16 avgustda Klugeni G‘arbiy guruh qo‘mondonligidan olib tashlab, Modelni ushbu lavozimga tayinladi. Kuchlarni shimolga o‘tkazish natijasida janubning qo‘shinlari nihoyatda zaiflashdi, ayniqsa ko‘plab kuchlar qarshilik kuchlariga qarshi kurashga tashlandilar. Shuning uchun, 17-avgustda janubga qo‘nish boshlanganda (Dragoon operatsiyasi, Anvil o‘rniga shunday nomlangan), 10 ta ittifoqchi bo‘linmalarga faqat 8 ta nemis batalyonlari qarshi turishdi. Nemis garnizonlarining aksariyati qarshiliksiz taslim bo‘ldilar, shuning uchun Brestning 30 minglik garnizoni 18- sentyabrda taslim bo‘ldi, ammo Sent-Nayzer va Loriyadagi qo‘shinlar urush tugagandan keyingina taslim bo‘ldilar. Fransiyaning ichki kuchlari bosqinchilarga qarshi faol kurash olib borishdi. Avgust oyida ular 80 ming kishini yo‘q qilib, 42 ming kishini asirga olishdi. Nemislar, 8 ta bo‘limni o‘z-

o'zidan ozod qildilar. Avgust oyida PKO (Parijni ozod qilish qo'mitasi) parijliklarni qo'zg'olonga chaqirdi. 10-avgust kuni ish tashlash boshlandi va 19-kuni qurolli kurashga chaqiriq paydo bo'ldi, 12-avgust kuni unga 12 ming Parij politsiyachilari qo'shildi. Shahar va uning atrofida 25 ming nemis askari, 80 ta tank va 60 ta samolyot mavjud edi. Gitler Parijdan xarobalar qolishini talab qildi. Qo'zg'olonni PFR okrugi komandiri polkovnik Rol-Tanguy boshqardi. 19-avgust kuni Amerika qo'shinlari Parijdan 3 km uzoqlikda edi, ammo ular isyonchilarga yordam berishga shoshilmadilar, ammo general Leklerkning 2-zirxli fransuz diviziyasining tanklari shaharga bor kuchlari bilan shoshilishdi. 24-avgust kuni kechqurun ular Parijga kirishdi va o'sha kuni Sharl de Goll u yerga etib keldi.

1-avgustda Finlyandiya hukumat o'zgarishi sodir bo'ldi va 29-avgustda uning SSSR bilan muzokaralari boshlanib, Finlyandiya, SSSR va Buyuk Britaniya o'rtasida sulh tuzildi. Sulh shartlarini bajargan Finlyandiya 4-sentyabr kuni Germaniya bilan aloqalarini uzdi va Germaniyadan Finlandiya hududidan o'z qo'shinlarini olib chiqib ketishni talab qilib, jangovar harakatlarni to'xtatdi. Nemislar 15-sentyabr kuni Finlyandiyaning Gogland orolini egallab olishga urinishganida, Finlyandiya armiyasi Sovet aviatsiyasi va dengiz floti yordamida ularni yo'q qilishni boshladi. Mamlakatning shimolida finlar nemislarni faqat 1-oktabrdan qurolsizlantirishni boshladilar va juda oz sonli kuchlar bilan nemislar ko'plab aholi punktlarini yoqib yuborishdi.

Normandiya operatsiyasi.

Tarixga Normandiya operatsiyasi yoki "Overlord" operatsiyasi nomi bilan kirgan Normandiyadagi (Fransiya) strategik qo'nish operatsiyasi G'arbiy yoki Ikkinchi Jahon urushi davrida Evropada "ikkinchi" deb nomlangan frontni ochdi. Unda ishtirok etgan insonlar (3 milliondan ortiq kishi) va texnik kuchlarning ko'lami va soni bo'yicha bu Ikkinchi Jahon urushining eng yirik amfibiya (suvdagi) operatsiyasi hisoblanadi.

G'arbiy Evropada fashistlar Germaniyasiga qarshi ikkinchi frontni yaratish to'g'risida qaror Gitlerga qarshi koalitsiya mamlakatlari - SSSR, AQSh va Buyuk Britaniyaning vakillari tomonidan 1942-yil bahorida London va Vashingtonda bo'lib o'tgan muzokaralarda qabul qilindi va 1943-yilgi Tehron konferensiyasida

G'arbiy ittifoqchilar shartlarni ma'qulladilar – ikkinchi frontni ochishga va'da berishdi. Mazkur front 1944-yil may oyida ochildi.

Amaliyot nihoyatda tasniflangan bo'lib, uning oldida dushmanga operatsiya boshlanish vaqti va joyi to'g'risida noto'g'ri ma'lumot berish bo'yicha katta ish olib borildi. Aynan shu haqiqat, shuningdek jihozlanmagan qirg'oq chizig'iga qo'shinlarning katta guruhi tushishi kutilmaganda va quruqlik, havo va dengiz kuchlarining yaqin o'zaro ta'siri bo'lib, bu qisqa vaqt ichida bo'g'oz zonasi bo'ylab juda ko'p sonli qo'shinlarni o'tkazishga imkon berdi. Operatsiyada qatnashgan ittifoqchilarning asosiy kuchlari AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada armiyalari va Fransiyaning qarshilik harakati edi.

Shimoliy Fransiya, Belgiya va Gollandiyaning qirg'oqlarini mudofaa qilishda 500 mingdan ortiq odam, ikki ming tank, 7 mingga yaqin qurol va minomyotdan iborat bo'lgan feldmarshal Evin Rommel boshchiligidagi Germaniya armiyasining "B" guruhi 160 ta samolyotdan iborat qo'shinlar tomonidan ta'minlandi. General Duayt D.Eyzenxauer boshchiligidagi ittifoqchi kuchlar Germaniya qo'shinlarining shaxsiy tarkibi va tanklaridagi qarama-qarshi guruhdan uch baravar, artilleriya va harbiy kemalardan 2 baravar, samolyotlardan 60 martadan ko'p edi.

Normandiya operatsiyasi 1944-yil 6-iyun kuni erta tongda boshlandi, uning maqsadi qit'adagi ko'priknini bosib olish, Fransiya hududini buzib kirish va hujum qilish edi. Tunda qo'nish kemalari La-Manshda to'plandi va Normandiya sohillariga yaqinlashdi. Ittifoqdosh aviatsiya dushmanning strategik jihatdan muhim maqsadlariga va uning orqasiga zarba berdi. Hodisa bir necha kun davomida kechayu kunduz amalga oshirildi. Aviatsiya va dengiz artilleriyasining o'qidan katta yo'qotishlarga duch kelgan nemis qo'shinlari juda qarshilik ko'rsatmadi. Birinchi kunning oxiriga kelib ittifoqchi kuchlar chuqurligi 2 dan 9 km gacha bo'lgan beshta sohilni egallab olishdi.

Normandiya uchun jang taxminan uch oy davom etdi (31-avgustda tugadi) va unga parallel (teng) ravishda, shuningdek, 15-avgustdan boshlab Amerika va Fransiya qo'shinlari janubiy frantsuz operatsiyasini muvaffaqiyatli o'tkazdilar, bu esa nemislarni yanada zaiflashtirdi. Vermaxt qo'shinlarini g'arbda kuchaytirishga imkon bermagan asosiy sabab Sovet qo'shinlarining Belorusiyadagi hujumi edi.

Normand operatsiyasi Parijni ozod qilish va Falaise qozonining qulashi bilan yakunlandi. Fransiyaning shimolidan va janubidan ilgarilagan ittifoqchi qo‘shinlar, ushbu ikki operatsiyadan keyin birlashdilar va Fransiya deyarli butun hududini ozod qilib, Germaniya chegarasi tomon hujumni davom ettirdi. Bularning barchasi Germaniya G‘arbiy frontining qulashiga olib keldi va nemis qo‘shinlari Germaniyaning g‘arbiy chegarasida faqat bir oy o‘tgach, Zigfrid liniyasi yordamida yangi mudofaa chizig‘ini tiklashga muvaffaq bo‘lishdi.

Normandiya operatsiyasi yoki Overlord operatsiyasi – 1944-yil 6-iyun tongida boshlangan va 1944-yil 31-avgustda tugagan Fransiya-dagi ittifoqchilarning strategik qo‘nish operatsiyasi bo‘lib, undan keyin ittifoqchilar Sena daryosidan o‘tib, Parijni ozod qildilar va Fransiya-Germaniya chegarasi tomon o‘z harakatlarini davom ettirdilar. Ushbu operatsiya Ikkinchi jahon urushida Yevropada G‘arbiy frontni ochdi. Bu hanuzgacha tarixdagi eng yirik amfibiya operatsiyasi bo‘lib, unda Angliyadan Normandiyaga La-Mansh (Angliya kanali) orqali o‘tgan 3 milliondan ortiq odam qatnashgan. Norman operatsiyasi ikki bosqichda amalga oshirildi:

“Neptun” operatsiyasi, “Overlord” operatsiyasining dastlabki bosqichi uchun kod nomi 1944-yil 6-iyunda boshlandi va 1944-yil 1-iyulda tugadi. Uning maqsadi qit‘adagi 25-iyulgacha davom etgan sohil boshini zabt etish edi.

Kobra operatsiyasi - birinchi bosqich tugashi bilanoq ittifoqchilar tomonidan Fransiya hududi orqali hujum edi.

Shu bilan birga, 15-avgustdan kuzning boshigacha Amerika va Fransiya kuchlari Normandiya operatsiyasiga qo‘shimcha sifatda Janubiy Fransiya operatsiyasini muvaffaqiyatli o‘tkazdilar. Keyinchalik, ushbu operatsiyalarni amalga oshirib, Fransiyaning shimolidan va janubidan ilgarilagan ittifoqchi kuchlar birlashib, Germaniyaning chegara tomon hujumini davom ettirdilar va deyarli Fransiya hududini ozod qildilar. Qo‘nish operatsiyasini rejalashtirishda Ittifoq qo‘mondonligi 1942-yil noyabrida Shimoliy Afrikaga qo‘nish paytida, O‘rta er dengizi operatsiya teatrda to‘plangan tajribadan, 1943-yil iyulda Sitsiliyaga qo‘nish, Italiyaga tushish - Normandiyaga tushishdan oldin eng yirik qo‘nish operatsiyalari bo‘ldi.

Normandiyaga bostirib kirish tunda katta parashyut tushirish va planerlarda tushish, havo hujumlari va nemis qirg'och pozitsiyalarini flot tomonidan o'qqa tutish bilan boshlandi va 6-iyun kuni erta tongda dengizdan qo'nish boshlandi. Hodisa kunduzi ham, kechasi ham bir necha kun davomida sodir bo'ldi.

Normandiya uchun jang ikki oydan ko'proq davom etdi va Ittifoq kuchlari tomonidan qirg'och bo'yidagi tog' etaklarini tashkil etish, ushlab turish va kengaytirishdan iborat edi. 1944-yil avgust oyi oxirida Parijning ozod qilinishi va Falezning qulashi bilan yakunlandi.

1945-yilning avgustida uzoq sharqdagi vaziyat.

1945-yil may oyida fashistlar Germaniyasi va uning Evropadagi ittifoqchilari mag'lub bo'lgandan keyin Ikkinchi Jahon urushi Uzoq Sharq va Tinch okeanida davom etdi.

1945-yil yozida Yaponiya hali ham kuchli iqtisodiy va harbiy salohiyatga ega edi. Iqtisodiy qiyinchiliklarning kuchayishiga qaramay, uning harbiy sanoati ko'p miqdorda qurol-yarog' va harbiy texnika ishlab chiqarishni davom ettirdi. 1945-yil yanvar-iyul oylari orasida Yaponiya sanoatida 11000 dan ortiq samolyotlar, 22 ta suvosti kemalari va 6 ta esminets ishlab chiqarildi.

1945-yil yozida Yaponiya qurolli kuchlari 7,2 million kishini (shu jumladan quruqlikdagi armiyada 5,5 million kishi), 11 mingga yaqin samolyotni (kamikadze uchuvchilari uchun yarmi), 500 ga yaqin harbiy kemalarni, boshqa ko'plab qurollarni va harbiy texnika, 169 piyoda askar va 4 ta tank diviziyasi, 95 ta piyoda askar va 9 tank brigadasini tashkil etdi.

Bunday sharoitda Sovet Ittifoqining Qurolli Kuchlari hal qiluvchi so'zni aytishi kerak edi.

SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya hukumat rahbarlarining Tehron konferentsiyasi paytida ham (1943-yil 28-noyabr - 1-dekabr) G'arb ittifoqchilarining qat'iy talablarini qondirish bilan Sovet delegatsiyasi fashistlar Germaniyasini mag'lubiyatga uchratgandan so'ng militaristik Yaponiyaga qarshi urushga kirishga printsiptial ravishda kelishib oldilar. 1945-yil fevral oyida uchta ittifoqchi kuchlar rahbarlarining Yaltadagi konferentsiyasida SSSRning Sharqdagi urushga kirish sanasi aniqlandi - Germaniya taslim bo'lganidan keyin uch oy o'tgach.

1945-yil 5-aprelda Sovet hukumati Yaponiya bilan betaraflik shartnomasini bekor qildi. Ushbu masala bo'yicha bayonot shundan

dalolat beradiki, pakt imzolanganidan keyin vaziyat tubdan o'zgardi. Yaponiya fashistlar Germaniyasining ittifoqchisi bo'lib, unga SSSRga qarshi urushda yordam berdi va qo'shimcha ravishda SSSRning ittifoqchilari bo'lgan AQSh va Angliya bilan urushni davom ettirdi. Bunday vaziyatda Yaponiya va SSSR o'rtasidagi betaraflik shartnomasi o'z ma'nosini yo'qotdi va uni uzaytirish imkonsiz bo'lib qoldi.

Uzoq Sharqda urushga tayyorgarlik Yalta konferentsiyasi tugagandan so'ng darhol boshlandi. U Sovet Oliy Qo'mondonligining yagona rejasiga binoan amalga oshirildi va milliy miqyosda diplomatik, harbiy-texnik va strategik chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oldi. Sovet Oliy qo'mondonligi va Bosh shtabi uzoq vaqt davomida qo'shinlar uchun etib bo'lmaydigan mintaqaviy urushda qisqa vaqt ichida katta dushman guruhlarini mag'lub etish uchun yangi strategik front yaratish zarurligidan kelib chiqdilar. Shunga asoslanib, Bosh shtab strategik rejani ishlab chiqdi, kuchlar va vositalarni o'tkazish va joylashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni tayyorladi va ish tashlash uchun tanlangan strategik yo'nalishlar bo'yicha moddiy-texnika vositalarini muntazam ravishda to'pladi.

1945-yil may - iyul oylarida g'arbdan Baykalorti va Uzoq Sharqqa qo'shinlar, harbiy texnika va moddiy resurslarni intensiv ravishda o'tkazish amalga oshirildi. Uzoq Sharqdagi hisoblangan bo'linishlar soni bir yarim baravarga oshdi - 59 dan 87 gacha, guruhning shaxsiy tarkibi esa - 1,185 mingdan 1,747 ming kishiga etdi.

8-avgustga qadar Uzoq Sharqdagi jangovar bo'linmalardagi qo'shinlarning umumiy soni 1 milliondan ortiq kishini tashkil etdi. Ular 5250 ta tank va o'ziyurar qurollar, 30 mingga yaqin qurol va minomyotlar, 1171 ta raketa artilleriya inshootlari, 5 mingdan ortiq jangovar samolyotlar (dengiz aviatsiyasi bilan birga) bilan qurollangan edi.

Bu ularning jangovar samaradorligini va Sovet bo'linmalarining hujumkor tezligini oshirdi.

Manchjuriya strategik hujum operatsiyasiga tayyorgarlik jarayonida dastlab Primorskiy kuchlar guruhi Uzoq Sharq frontidan ajralib chiqdi. Avgust oyining boshlarida Primorsk guruhi va Uzoq Sharq frontlari 1 va 2 Uzoq Sharq frontlariga aylantirildi, ularning qo'mondonlari Sovet Ittifoqi Marshallari Kirill Afanas'evich

Meretskov va armiya generali Maksim Aleksandrovich Purkaevlar etib tayinlandi. Sovet Ittifoqi marshali Rodion Yakovlevich Malinovskiy Trans-Baykal fronti qo'mondoni bo'ldi. Yaponiya bilan urushda strategik harakatlarga rahbarlik qilish uchun Uzoq Sharqda Sovet Ittifoqi Marshali Aleksandr Mixaylovich Vasilevskiy boshchiligidagi Sovet qo'mondonligi tashkil etildi.

Sobiq Sovet Ittifoqi va Yapon urushining umumiy borishi. Urush sabablari va xarakteri.

Ikkinchi jahon urushi Sovet Ittifoqi uchun misli ko'rilmagan falokat bo'ldi. 1939-yil sentyabrda Germaniyaning Polshaga bostirib kirishi bilan boshlangan va 1945-yil avgustida Yaponiyaning mag'lubiyati bilan yakunlangan urush paytida 27 milliondan ortiq sovet askarlari va tinch aholi halok bo'ldi.

Sovet Ittifoqi g'arbiy chegaralari bo'ylab rivojlanib borishi uchun kurashdan charchadi va urush oxirigacha Tinch okeanidagi operatsiyalar teatrda nisbatan kichik rol o'ynadi. Va shunga qaramay, Moskvaning Yaponiyaga qarshi urushga o'z vaqtida aralashuvi unga Tinch okeani mintaqasidagi ta'sirini kengaytirishga imkon berdi.

Tez orada Sovuq urush boshlangan anti-Gitler koalitsiyasining qulashi bilan Sovet Ittifoqining Osiyoda erishgan yutuqlari ham qarama-qarshiliklarga va bo'linishlarga olib keldi.

1930-yillarning boshlariga kelib, Sovet Ittifoqi va Yaponiya imperiyasi ham o'zlarini hududiy mulklarini kengaytirishga intilayotgan kuchlar deb bildilar. 1935-yilda Yaponiya Gitler Germaniyasi bilan Kominternga qarshi bitim imzoladi, bu Berlin-Rim-Tokio o'qini yaratishga asos yaratdi.

1930-yillarning oxirida ikkala mamlakat armiyalari Yaponiya tomonidan bosib olingan Sovet Sibir va Manchjuriya (Manchukuo) chegaralari bo'ylab bir necha bor qurolli to'qnashuvlarga kirishdilar. Eng yirik mojarolar paytida – 1939-yil yozida Xalxin Golga qarshi urush paytida - 17 mingdan ortiq odam halok bo'ldi. Va shunga qaramay, Moskva va Tokio Evropa va Janubiy-Sharqiy Osiyodagi ziddiyatlarning kuchayib borayotganidan qo'rqib, o'zlarining Manchjuriya rejalari tobora ortib borayotgan xarajatlarga loyiq emasligini angladilar va tez orada o'z e'tiborlarini boshqa urush teatrlariga qaratdilar.

1941-yil iyun oyida Germaniya Vermaxti "Barbarossa" operatsiyasini boshlaganidan atigi ikki kun o'tgach, Moskva va Tokio

hujum qilmaslik to'g'risidagi bitimni imzoladilar. Ikki jabhada jang qilish xavfidan xalos bo'lgan Sovet Ittifoqi Germaniyaning hujumini jilovlash uchun barcha kuchlarini tashlay oldi. Shunga ko'ra, Qizil Armiya Tinch okeanidagi operatsiyalar teatrida yaqinda boshlangan operatsiyalarda hech qanday rol o'ynamadi.

Moskva - uning qo'shinlari Evropada joylashtirilgan paytda - qo'shimcha resurslarga ega emasligini anglagan holda, AQSh prezidenti Franklin Ruzvelt baribir Germaniyani mag'lubiyatga uchratgandan keyin Yaponiya bilan urushda Sovet Ittifoqining yordamini olishga harakat qildi. Sovet Ittifoqi rahbari Iosif Stalin Osiyoda Sovet chegaralarini kengaytirish umidida bunga rozi bo'ldi. Stalin Uzoq Sharqda harbiy potentsialini urush paytida burilish sodir bo'lgan zahoti - Stalingrad jangidan so'ng yaratishni boshladi.

1945-yil fevralda Yalta konferentsiyasida Sovet Ittifoqi Germaniya mag'lub bo'lganidan uch oy o'tgach Yaponiyaga qarshi urushga kirishini ma'lum qildi. Yaltada imzolangan shartnomaga binoan, Moskva 1904-1905-yillarda rus-yapon urushida yo'qotilgan Janubiy Saxalin va shuningdek, 1875-yilda Rossiya o'z huquqidan voz kechgan Kuril orollarini qaytarib oldi. Bundan tashqari, Mo'g'uliston mustaqil davlat sifatida tan olindi. Shuningdek, 1905-yilgacha Rossiya imperiyasiga tegishli bo'lgan Xitoyning Port-Artur (Dalian) portidagi va Xitoyning Sharqiy temir yo'lidagi dengiz bazasi bilan bog'liq SSSRning manfaatlari kuzatilishi kerak edi.

1945-yil 8-avgustda Moskva Xirosimani atom bombasidan bombardimon qilganidan ikki kun o'tgach va ikkinchi bomba Nagasakiga tashlanganidan bir kun oldin Yaponiyaga urush e'lon qildi. G'arb tarixshunoslari Yaponiyani taslim bo'lishga majbur qilgan yadroviy bombardimonlarning rolini uzoq vaqt ta'kidlab kelishdi.

Sovet Ittifoqi urush e'lon qilganidan bir kun o'tib, Manchjuriyaga katta harbiy bosqin boshlandi. Bundan tashqari, Sovet armiyasi Yaponiya mustamlakalari hududida Yaponiyaning Shimoliy hududlari, Saxalin orolida va Koreya yarim orolining shimoliy qismida suvga qo'nishni amalga oshirdi. Sovet Ittifoqining Manchjuriyaga bostirib kirishi natijasida u yerga xitoylik kommunistlarning qurolli otryadlari ham yaponlarga, Chi Kay-Shek (Chankayshi) millatchilariga qarshi kurashdilar, bu oxir-oqibat 1948-yilda kommunistlarning g'alabasiga olib keldi.

1940-yilda Germaniya Fransiya va Gollandiyani bosib olganidan so'ng, Yaponiya qulay vaziyatdan foydalanib, o'z mustamlakalari - Indoneziya va Hinduxitoyini egallab oldi.

1940-yil 27-sentyabrda Yaponiya Germaniya va Italiya bilan SSSRga qarshi qaratilgan harbiy ittifoqqa (Uchlik pakt) kirdi. Angliya va AQSh 1941-yil aprel oyida SSSR bilan betaraflik to'g'risidagi shartnoma imzoladi.

1941-yil iyun oyida Germaniyaning SSSRga hujumidan so'ng, yaponlar ushbu sohada - Kvantun armiyasida o'zlarining harbiy salohiyatini oshirdilar. Biroq, nemis blitzkrigining muvaffaqiyatsizligi va Moskva yaqinidagi mag'lubiyat, shuningdek Sovet Ittifoqining sharqiy chegaralarda doimiy ravishda jangovar bo'linmalarni ushlab turishi Yaponiya rahbariyatiga bu erda harbiy operatsiyalarni boshlashiga imkon bermadi. Ular harbiy harakatlarini boshqa yo'nalishlarga yo'naltirishga majbur bo'ldilar.

Yaponiya Angliya qo'shinlarini mag'lubiyatga uchratib, tezda Janubiy-Sharqiy Osiyoning ko'plab hududlari va mamlakatlarini egallab oldi va Hindiston chegaralariga yaqinlashdi. 1941-yil 7-dekabrda Yaponiya armiyasi urush e'lon qilmasdan kutilmaganda AQSh dengiz floti Perl-Harbor (Gavayi orollari) bazasiga hujum qildi.

Yaponiya orollaridan 6 ming kilometr uzoqlikda joylashgan AQSh harbiy-dengiz kuchlariga qarshi kutilmagan hujum Amerika qurolli kuchlariga juda katta zarar etkazdi. Shu bilan birga, Yaponiya qo'shinlari Tailandga bostirib kirib, Birma, Malaya va Filippinni egallab olish uchun harbiy operatsiyalarni boshladilar. Urushning birinchi bosqichi yapon militaristlari uchun muvaffaqiyatli rivojlandi. Besh oylik urushdan so'ng ular Malaya, Singapur, Filippin, Indoneziyaning asosiy orollari, Birma, Gonkong, Yangi Buyuk Britaniya, Solomon orollarini egallab olishdi. Qisqa vaqt ichida Yaponiya 7 million kvadrat metr maydonni egallab oldi.

Ushbu xalqlarning o'zlarini mustamlakachilik qaramligidan xalos etish istagini o'ylab, o'zini shunday "ozod qiluvchi" sifatida tasavvur qilib, Yaponiya rahbariyati bosib olingan mamlakatlarga qo'g'irchoq hukumatlar o'rnatdi. Biroq, bu erda politsiya rejimlarini o'rnatgan, bosib olingan mamlakatlarni shafqatsizlarcha talon-taroj qilgan Yaponiyaning manevrlari bu mamlakatlarning keng qatlamlarini alday olmadi.

Biroq, tez orada vaziyat o'zgarishni boshladi. Yaponiya qo'mondonligi suvosti kemalari va yirik aviatashuvchi kemalardan foydalanish ahamiyatini kamsitdi va tez orada Amerika va Angliya bo'linmalari ularga katta zarar etkaza boshladi. 1944-yilda AQSh samolyotlari tomonidan Yaponiyaning o'zini katta bombardimon qilish boshlandi. Tokio deyarli butunlay vayron qilindi. Xuddi shu taqdir katta shaharlarning aksariyat qismiga to'g'ri keldi. Biroq, hatto 1945-yilda ham Yaponiya taslim bo'lmoqchi emas edi va qo'shinlar juda qattiq qarshilik ko'rsatdilar. Shuning uchun Qo'shma Shtatlar va Buyuk Britaniya o'z qo'shinlarini to'g'ridan-to'g'ri Yaponiya hududiga tushirish rejalaridan voz kechishga majbur bo'ldilar va Amerika Xirosima va Nagasakini 1945-yil 6 va 9-avgust kunlari atom bombasi bilan bostirdi.

SSSR urushga kirgandan keyingina vaziyat keskin o'zgardi. Sovet Ittifoqi 1945-yil 9-avgustda Kvantun armiyasiga qarshi harbiy operatsiyalarni boshladi. Qisqa vaqt ichida Yaponiya mag'lubiyatga uchradi va 1945-yil 14-avgustda imperator taslim bo'lganligini e'lon qilishga majbur bo'ldi. Ushbu hujjat 1945-yil 2-sentyabrda imzolandi.

1945-yil 14-avgustda hukumat va harbiy qo'mondonlik Potsdam deklaratsiyasining shartlarini so'zsiz qabul qildi va Xitoy, AQSh, Buyuk Britaniya va Sovet Ittifoqi vakili bo'lgan ittifoqdosh davlatlarga taslim bo'ldi. Bu uzoq va adolatsiz urush edi. Bu Manchjuriyadagi tajovuz boshlanganidan 14 yil, Xitoydagi bosqinchilik paytidan boshlab 8 yil, boshqa xalqlarga qarshi urush boshlanganidan boshlab to'rt yil davom etdi. Ushbu urush paytida Xitoy, Filippin, Vetnam, Siam, Birma, Malaya va Indoneziyada millionlab odamlar halok bo'ldi.

Urushga tayyorlanayotgan Yaponiyaning hukmron sinflari asta-sekin o'z xalqini o'z huquqlaridan mahrum qildilar va pirovardida ularni barcha erkinliklardan mahrum qildilar. Dastlab, Manchjuriyadagi voqeadan oldin kommunistlar, ilg'or ishchilar va dehqonlarning noqonuniy hibsga olinishi, qiynoqqa solinishi, qamoqqa olinishi va qatl etilishi kerak edi. Keyin, 1933-yildan repressiya liberallar va demokratlarga tarqaldi. So'z, yig'ilishlar va uyushmalar erkinligi yo'q qilindi.

Sovet Ittifoqi 1945-yil 8-avgustda Yaponiyaga urush e'lon qildi. Shundan so'ng, Yaponiyaning hukmdorlari uchun urushda burilish nuqtasiga erishish uchun nafaqat imkoniyati bo'lganligi, balki oddiy

sudrab chiqish ham bema'nilikka aylangani juda aniq bo'ldi. 1945-yil 9-avgustda Oliy harbiy kengash yig'ilishida Bosh vazir Suzuki shunday dedi: "Sovet Ittifoqining urushga kirishi bugun ertalab bizni nihoyatda umidsiz ahvolga solib qo'ydi va urushni davom ettirishning iloji yo'q". 1945-yil 17-avgustdagi "Askarlar va dengizchilarga" xabarida imperator Xirohito, shuningdek Yaponiyaning oliy qo'mondoni: "Endi Sovet Ittifoqi bizga qarshi urushga kirishdi, qarshilik ko'rsatishda davom etmoqda ... bu imperiyamizning poydevoriga xavf tug'dirishni anglatadi".

A.Koshkin ta'kidlaganidek, Yaponiya hukumati bundan oldin Janubiy Saxalin va Kuril orollarini "ixtiyoriy ravishda imtiyoz berish evaziga SSSRning urushda qatnashmasligi uchun savdolashish" niyatida edi. Bu niyatlar faqat niyat bo'lib qoldi. Yaponiya hukumati 1945-yil 26-iyuldagi Yaponiyani taslim bo'lishga chaqirgan Potsdam deklaratsiyasini rad etdi. Stalin ittifoqchilik majburiyatlarini bajarish va AQSh qo'shinlarining Sovet Ittifoqining Xitoy va Koreya bilan chegaralariga etib kelishiga yo'l qo'ymaslik istagida edi. Endi Yaponiya qat'iyat bilan Kuril orollariga da'vo qildi.

Marshal A.Vasilevskiy qo'mondonligidagi Sovet qo'shinlari 24 kun ichida Yaponiya armiyasini to'liq mag'lub etdi. Ular janglarda taxminan 12000 kishini yo'qotdilar. Kvantun armiyasining mag'lubiyatidan so'ng, Xarbindan uncha uzoq bo'lmagan joyda, maxsus "731-otryad" va "100-otryad" laboratoriyalarining qoldiqlari topildi, ular ommaviy qirg'in qurollarini ishlab chiqarish va vabo hamda boshqa kasalliklarning bakteriyalarini etkazib berish bilan shug'ullangan edilar. Foydalanishga tayyor bo'lgan mavjud bakteriyalar "731-otryad" xodimlaridan birining so'zlariga ko'ra, butun insoniyatni yo'q qilish uchun etarli bo'ladi. "Chita, Xabarovsk, Blagoveshchensk va Ussuriysk hududlariga vabo burgalari bilan to'ldirilgan havo bombalarini tashlash rejalashtirilgan edi."

1945-yil 2-sentyabrda Yaponiya taslim bo'lish to'g'risidagi hujjatni imzoladi. SSSR Oliy Kengashi Prezidiumining Farmonida shunday deyilgan: "Yaponiya ustidan qozonilgan g'alabani yodga olib, 3-sentyabr - milliy bayram kuni - Yaponiya ustidan G'ALABA BAYRAMI deb belgilang". Yaponiyaning 1904, 1918, 1938 va 1939-yillardagi agressiv harakatlarini eslab, Stalin xalqqa murojaatida shunday dedi: "Bugun Yaponiya o'zini mag'lub deb e'lon qildi va so'zsiz taslim bo'lish aktiga imzo chekdi. Bu shuni anglatadiki,

Janubiy Saxalin va Kuril orollari Sovet Ittifoqiga qaytariladi va bundan buyon ular Sovet Ittifoqini okeandan ajratish vositasi sifatida emas va Yaponning bizning Uzoq Sharqqa hujumi uchun baza sifatida emas, balki Sovet Ittifoqining okean bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqasi vositasi va mamlakatimizning yaponlarga qarshi mudofaasi bazasi bo‘lib xizmat qiladi”.

Matbuotda nima uchun Qo‘shma Shtatlar Xirosima va Nagasakining yapon aholisiga atom bombalarini tashladi degan savol ko‘tarildi. Ehtimol, bu yaponlarni shoshilinch ravishda taslim bo‘lishga majbur qilganmi? Ammo hatto Cherchill ham: “Yaponiyaning taqdirini atom bombasi hal qilganiga ishonish noto‘g‘ri bo‘lar edi” dedi. Tinch okeandagi ittifoqchi kuchlarni boshqargan amerikalik general Makartur 1960-yilda “1945-yilda atom bombasidan foydalanish uchun harbiy zarurat bo‘lmagan” deb tan oldi.

Yaponiya bilan urush muqarrar edi. Sovet Ittifoqini tajovuzkor deb atash mumkin emas edi. 1945-yil 5-aprelda Sovet hukumati Yaponiya bilan betaraflik shartnomasini buzdi. 1945-yil 8-avgustda SSSR o‘zining ittifoqchilik majburiyatlarini bajarib, Yaponiyaga urush e‘lon qildi. Mo‘g‘uliston 10-avgust kuni Yaponiyaga urush e‘lon qildi. Janglarda Xitoy Xalq armiyasi ham qatnashdi.

Janglar uzunligi 5 ming km dan ortiq bo‘lgan frontda bo‘lib o‘tdi. Yaponiya qurolli kuchlari hech qachon va shu qisqa vaqt ichida bunday dahshatli mag‘lubiyatga uchramagan edi. Qizil armiyaning kuchli hujumi va havo-desant operatsiyalaridan foydalanish Yaponiyani mag‘lubiyatini tan olishga majbur qildi. Yaponiyaning taslim bo‘lish qarori 14-avgustda e‘lon qilindi. 19-avgustgacha deyarli 600 ming yaponlar taslim bo‘ldilar. Sovet qo‘shinlari Kvantun armiyasini mag‘lubiyatga uchratdilar. Manchjuriyada Sovet qo‘shinlari 1946-yil may oyigacha qoldi. Amerika kuchlari Yaponiya orollariga tushib, shuningdek Koreya yarim orolining janubiy qismini ozod qildi.

Qo‘shma Shtatlar taslim bo‘lish to‘g‘risidagi rasmiy hujjatni imzolash joyi va tartibini belgilash huquqiga ega edi. 1945-yil 2-sentyabrda Amerikaning Missuri jangovar kemasida Tokio ko‘rfazida Yaponiya vakillari ittifoqchilar tomonidan taqdim etilgan to‘liq va so‘zsiz taslim bo‘lish aktini imzoladilar. Ushbu harakat fashistlar

bloki mamlakatlari bilan Gitlarga qarshi koalitsiyaning Ikkinchi Jahon urushini tugatdi.

Sovet Ittifoqi Yaponiya ustidan nazoratdan chiqarildi. Ma'lumki, urush tugaganidan ikki yarim yil o'tgach, Qo'shma Shtatlar Yaponiyani remilitarizatsiya qilishga, qurolli kuchlarini tiklashga kirishdi.

Manchjuriya operatsiyasi - Sovet-mo'g'ul qo'shinlarining Uzoq Sharqdagi hujumi 1945-yil 9-avgustdan 2-sentyabrgacha Ikkinchi jahon urushining so'nggi bosqichida amalga oshirildi. Maqsad Yaponiyaning Kvantun armiyasini mag'lub etish, Shimoliy-Sharqiy Xitoyni (Manchjuriya), Shimoliy Koreyani ozod qilish va Ikkinchi Jahon urushi oxirini tezlashtirish edi.

Manchjuriya operatsiyasi 4600 km va 200-820 km chuqurliklarga cho'zilgan jabhada, cho'l-dasht, tog'li, o'rmonli-botqoqli, tayga erlari va yirik daryolari bilan operatsiyalarning teatrida ochildi. SSSR va Mo'g'ul Xalq Respublikasi (Mo'g'ul Xalq Respublikasi) chegarasida umumiy uzunligi ming kilometr bo'lgan 17 ta mustahkamlangan maydon mavjud bo'lib, ularda 8 mingga yaqin doimiy o'q otish moslamalari mavjud edi.

Kvantun armiyasi (bosh qo'mondon general Yamada Otodzo) tarkibiga 31 piyoda diviziyasi, to'qqiz piyoda brigadasi, maxsus (o'z joniga qasd qilish) brigadasi va ikkita tank brigadasi kirdi. Shuningdek 6 ta armiya, bitta alohida armiya, ikkita havo qo'shinlari va Sungariya harbiy flotiliyasidan iborat uchta jabhadan iborat edi. Bundan tashqari, Kvantun armiyasining bosh qo'mondoni operativ ravishda bo'ysungan ikkita piyoda va ikkita otliq diviziya, 12 piyoda brigadasi va to'rtta otliq polkdan iborat bo'lgan Manchukuo armiyasi, to'rtta piyoda va beshta otliq diviziya va ikkita otliq brigadaga ega bo'lgan Ichki Mo'g'uliston qo'shinlari (knyaz De Van) va Suiyuan armiyasi guruhiga ega edi. Dushmanning umumiy soni 1,3 milliondan ortiq odam, 6260 qurol va minomyot, 1155 tank, 1900 samolyot va 25 kemasi mavjud edi.

1945-yil bahorida ishlab chiqilgan Yaponiyaning strategik rejasiga ko'ra, Kvantun armiyasining uchdan bir qismi, Manchukuo va Ichki Mo'g'uliston qo'shinlari chegara zonasida qoldirilib, Sovet qo'shinlarining Manchjuriyaning ichki qismiga o'tishini kechiktirish vazifasi bilan qoldirilgan edi. Manchjuriyaning markaziy mintaqalarida to'plangan asosiy kuchlar Sovet qo'shinlarini

mudofaaga o'tishga majbur qilish, keyin esa Xitoy va Koreyadan yaqinlashgan zaxiralar bilan birga ularni qaytarib tashlash va SSSR va Mo'g'uliston Xalq Respublikasi hududiga bostirib kirish edi.

Sovet Oliy qo'mondonligi shtabining rejasi bir vaqtning o'zida ikkita asosiy (Mo'g'uliston Xalq Respublikasi va Sovet Primorye hududidan) va Manchjuriya markaziga yaqinlashib kelayotgan yo'nalishlar bo'yicha bir qator yordam zarbalarini berish, dushman kuchlarini qismlarga bo'linib tezda yo'q qilish va mag'lub qilishni ko'zda tutgan edi. Buning uchun Transbaikal frontining Sovet-Mo'g'ul otliq mexanizatsiyalashgan guruhi tarkibiga kirgan Zambil, 1 va 2 Uzoq Sharq frontlari, Mo'g'uliston Xalq inqilobiy armiyasining qo'shinlari, Tinch okeani floti va Amur flotiliyasi kuchlari jalb qilindi.

1945-yil may oyidan iyul oyigacha g'arbdan Uzoq Sharq va Baikalortiga 9-11 ming km masofada ko'p sonli qo'shinlar joylashtirildi. Uzoq Sharqdagi qo'shnlarning bosh qo'mondoni Sovet Ittifoqining marshali Aleksandr Vasilevskiy edi, Dengiz kuchlari va havo kuchlari harakatlarini muvofiqlashtirishni flot admirali Nikolay Kuznetsov va aviatsiya bosh marshali Aleksandr Novikov amalga oshirdilar.

Mo'g'uliston Xalq Respublikasining bosh qo'mondoni Mo'g'uliston Xalq Respublikasining marshali Choybalsan edi. Manchjuriya operatsiyasi uchun to'rtta tank va mexanizatsiyalashgan korpus, 24 ta alohida tank brigadasi, ularning tarkibida 1,5 milliondan ortiq odam, 25 mingdan ortiq qurol va minomyot, 5460 ta tank va o'ziyurar artilleriya moslamalari va 5 mingga yaqin jangovar samolyot tashkil etdi.

Trans-Baykal fronti qo'shinlari (qo'mondonligi Sovet Ittifoqi marshali Rodion Malinovskiy) suvsiz cho'l-dasht mintaqalari va Katta Xingan tog 'tizmalarini engib, Kalgan, Solun va Xayler yo'nalishlarida dushmanni mag'lubiyatga uchratdi va 18-19-avgust kunlari Manchjuriyaning eng muhim sanoat va ma'muriy markazlariga yaqinlashdi.

1 Uzoq Sharq fronti qo'shinlari (qo'mondonligi Sovet Ittifoqi marshali Kirill Meretskov) dushmanning chegara bilan mustahkamlangan hududlari zonasini yorib o'tdi, Mudanjiang hududida yaponlarning kuchli qarshi hujumlarini qaytardi va 19-avgustda Tinch okean flotining desant kuchlari bilan hamkorlikda 25-armiya Giringa yaqinlashdi va Shimoliy Koreya portlarini egallab

oldi. Yapon qo‘shinlarining ona mamlakatga chekinish yo‘llari to‘xtatildi.

2-Uzoq Sharq fronti qo‘shinlari (qo‘mondon armiya generali Maksim Purkaev) Amur harbiy flotiliyasi (qo‘mondonligi kontr-admiral Neon Antonov) bilan hamkorlikda Amur va Ussuri daryolarini kesib o‘tdi, dushmanning Saxalin mintaqasidagi uzoq muddatli mudofaasini yorib o‘tdi, Kichik Xingan tog‘ tizmalarini engib o‘tdi. 20-avgustda 15-front armiyasi Xarbinni egallab oldi. Sovet qo‘shinlari g‘arbdan 500-800 km, sharqdan 200-300 km va shimoldan 200 km uzoqlikda yurib, Markaziy Manchu tekisligiga etib borib, yapon qo‘shinlarini guruhlariga ajratib, ularni o‘rab olish uchun manevrni yakunladilar. 19-avgustda yapon qo‘shinlari deyarli hamma joyda taslim bo‘lishni boshladilar.

Tayanch so‘zlar:

Sabotaj	- ish tashlash yoki buyruqni qaasdan bajarmaslik
Kamikadze	- Ixtiyoriy o‘z jonigaa qasd qiluvchi Yapon askari
Kompromis	- tomonlarning o‘zaro bir to‘xtamga kelishlari
Remilitarizatsiya	- qayta qurollantirish.

Nazorat savollari:

1. Ittifoqdosh davlatlar armiyalarining G‘arbiy Yevropadagi harbiy harakatlari qaysi davlatlarni o‘z ichiga qamrab oldi?
2. Normandiya operatsiyasi ikkinchi jahon urushining qaysi davriga to‘g‘ri keladi?
3. 1945-yilning avgustida uzoq sharqdagi siyosiy-harbiy vaziyat deganda nimani tushunasiz?
4. 1945-yildagi Yapon urushining sabablari va xarakteri nimalaardan iborat?

SHIMOLIY ATLANTIKA ITTIFOQI (NATO)NING VUJUDGA KELISHI. IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYIN QUROLI KUCHLARNING QURILISHI

Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning vujudga kelish tarixi.

NATO, Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (Fransiya tashkiloti du traite del Atlantique Nord, OTAN) - Evropa (Turkiyani ham o‘z ichiga olgan), AQSh va Kanada hamda aksariyat davlatlarni

birlashtirgan harbiy-siyosiy blok. Evropani Sovet ta'siridan himoya qilish maqsadida AQShda 1949-yil 4-aprelda tashkil etilgan. Keyin 12 mamlakat NATOga a'zo davlatlar bo'ldi: AQSh, Kanada, Islandiya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Norvegiya, Daniya, Italiya va Portugaliya. Bu ittifoqdosh mamlakatlar uchun a'zolarning hayotiy manfaatlariga ta'sir qiladigan har qanday masalalar, shu jumladan ularning xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan masalalar bo'yicha maslahatlashadigan "transatlantik forum". NATOning belgilangan maqsadlaridan biri har qanday tajovuzkorlikning har qanday NATO a'zosi bo'lgan davlat hududidan saqlanishini yoki himoya qilinishini ta'minlashdir.

1948-yil mart oyida Belgiya, Buyuk Britaniya, Lyuksemburg, Niderlandiya va Fransiya o'rtasida Bryussel pakti imzolandi, keyinchalik "G'arbiy Evropa Ittifoqi" (WEU) ning asosini tashkil etdi. Bu Shimoliy Atlantika alyansining shakllanishining boshlanishi deb hisoblanadi. Bunga parallel ravishda AQSh, Kanada va Buyuk Britaniya o'rtasida ularning tsivilizatsiya birligiga asoslangan ittifoq tuzish bo'yicha maxfiy muzokaralar o'tkazildi. Tez orada Evropa davlatlari tomonidan AQSh va Kanada bilan yagona ittifoq tuzish bo'yicha muzokaralar olib borildi.

Ushbu muzokaralarning barchasi 1949-yil 4-aprelda o'n ikki mamlakat (Belgiya, Buyuk Britaniya, Daniya, Islandiya, Italiya, Kanada, Lyuksemburg, Niderlandiya, Norvegiya, Portugaliya, AQSh, Fransiya) vakillari tomonidan Shimoliy Atlantika shartnomasi imzolanishi bilan yakunlandi. Shartnoma jamoaviy xavfsizlik tizimini yaratdi. Barcha tomonlar, hujumga uchragan har qanday tomonni birgalikda himoya qilishga va'da berishdi. Mamlakatlar o'rtasidagi kelishuv nihoyat 1949-yil 24-avgustda ratifikatsiya qilingandan so'ng kuchga kirdi.

NATO tashkil topganidan buyon 1955-yilda tuzilgan SSSRga va keyinchalik SSSR boshchiligidagi Varshava shartnomasiga a'zo davlatlarga qarshi turishga qaratilgan edi.

Yunoniston va Turkiya 1952-yilda NATOga qo'shilishdi ("Birinchi NATO kengayishi"). G'arbiy Germaniya 1955-yilda NATOga a'zo bo'ldi ("NATOning ikkinchi kengayishi"). 1954 yilda SSSR NATOga qo'shilish uchun murojaat qildi va unga rad etildi.

1966-yilda NATOning oliy organi - NATO Kengashidan tashqari, blokka a'zo davlatlarning mudofaa vazirlaridan iborat Mudofaa rejalashtirish qo'mitasi tashkil etildi va u yiliga ikki marta yig'iladi.

1966-yilda Fransiya siyosiy tuzilma a'zosi bo'lib qolgan holda NATO harbiy tashkilotidan chiqdi. Shunga qaramay, Fransiya 1999-yilda Yugoslaviyaga qarshi NATO harbiy operatsiyasida faol ishtirok etdi. 2009-yilda u NATOning barcha tuzilmalariga qaytdi.

Yunoniston 1974-yilda chiqib ketdi va 1981-yilda NATOga qayta a'zo bo'ldi.

Ispaniya 1982-yilda NATOga qo'shildi ("NATOning uchinchi kengayishi"). Germaniya birlashishi bilan ittifoq hududiga sobiq GDR (hozirda FRG tarkibida) hududi kirdi. Sovuq urush tugaganidan so'ng, 1999-yilda NATO tarkibiga Vengriya, Polsha va Chexiya ("NATOning to'rtinchi kengayishi"), 2004-yilda - Bolgariya, Latviya, Litva, Ruminiya, Slovakiya, Sloveniya va Estoniya ("NATOning beshinchi kengayishi") kirdi.

Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ga a'zo davlatlar.

Hozirda NATO tarkibida 30 ta davlat mavjud. NATOning barcha a'zolarining harbiy xarajatlari birgalikda harbiy xarajatlarning global umumiy hajmining 70 foizidan ko'prog'ini tashkil etadi.

Hozirgi kunda dunyoda inson hayotining barcha sohalarida muammolarni hal qiladigan ko'plab xalqaro tashkilotlar mavjud; ham iqtisodiy, ham siyosiy. Bugungi kunda eng dolzarb muammolar - urush va tinchlik, quolsizlanish va harbiy nizolarni hal qilish muammolari. Mamlakatlarning o'z xavfsizligi to'g'risida tashvishi harbiy-siyosiy tashkilotlarning yaratilishiga olib keldi. Ulardan biri Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (NATO) edi. NATO 1949-yil 4-aprelda tashkil etilgan. NATO mamlakatlari jamoaviy mudofaa, tinchlik va xavfsizlikni saqlash uchun o'z sa-y-harakatlarini birlashtirishga qaror qildilar. NATOning asosiy maqsadi - BMT printsiplariga muvofiq siyosiy va harbiy vositalar bilan barcha a'zolarining erkinligi va xavfsizligini ta'minlash. NATO Evropada barqaror tinchlikni ta'minlash va butun Evropada strategik muvozanatni saqlashga sodiqdir.

NATO a'zolari xalqaro xavfsizlikka ziyon etkazmaslik uchun barcha xalqaro nizolarni tinch yo'llar bilan hal qilishni o'z zimmalariga oladilar. NATO tuzilmasiga ko'ra, NATO a'zolaridan biriga qurolli hujum Shimoliy Atlantika shartnomasining barcha

mamlakatlariga qilingan hujum deb hisoblanadi. Bular NATO ustavining asosiy qoidalari.

Har qanday xalqaro tashkilot singari NATO ham o'z tuzilishiga ega. Blokni boshqarish organlari Shimoliy Atlantika Kengashi, Mudofaa rejalashtirish qo'mitasi, Yadro rejalashtirish guruhi, boshqa qo'mitalar va Bosh kotibdir. NATOning harbiy tuzilishi harbiy qo'mitalar, doimiy harbiy qo'mita va xalqaro harbiy shtabdan iborat. NATOning bosh qarorgohi Bryusselda joylashgan. Hozirda NATO tarkibiga quyidagi davlatlar kiradi, AQSh, Buyuk Britaniya, Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Portugaliya, Kanada, Italiya, Norvegiya, Daniya, Islandiya, Gretsiya, Turkiya, Ispaniya, Germaniya, Polsha, Vengriya, Chexiya, Malta, Latviya, Litva, Estoniya, Slovakiya, Sloveniya, Ruminiya va Bolgariya. Ammo Islandiya o'zining harbiy kuchlariga ega emas va NATO harbiy tuzilmasiga kirmaydi, faqat Mudofaani rejalashtirish qo'mitasida kuzatuvchi maqomiga ega.

Shimoliy Atlantika shartnomasi taraflari xalqaro tinchlik, xavfsizlik va adolat xavf ostida qolmasligi uchun barcha xalqaro nizolarni tinch yo'llar bilan hal qilishni o'z zimmalariga oladilar. Ular xalqaro munosabatlarda BMTning maqsadlariga zid bo'lgan har qanday yo'l bilan kuch ishlatish yoki kuch ishlatishdan qo'rqishadi.

Hozirda NATO juda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu tashkilot xalqaro ziddiyatlarni hal etishda faol ishtirok etadi. NATO ko'pincha BMT va uning qarorlari o'rnini egallaydi. Qaror qabul qilishda Amerika Qo'shma Shtatlari etakchi rol o'ynaydi.

Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti – 1949-yil 4-aprelda Vashingtonda Shimoliy Atlantika shartnomasi imzolanishi bilan tashkil etilgan xalqaro siyosiy va harbiy tashkilot.

Ta'assischilar: NATOning asoschilari va asl a'zolari Evropaning va Shimoliy Amerikaning 12 shtati edi: Belgiya, Buyuk Britaniya, Mark Daniya, Islandiya, Italiya, Kanada, Lyuksemburg, Niderlandiya, Norvegiya, Portugaliya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Fransiya.

Hozirda NATO a'zolari 30 ta davlatdir (2009-yil 1-aprelda Xorvatiya va Albaniya rasmiy ravishda ittifoqqa qo'shildi).

NATOning asosiy vazifasi, 1949-yilgi Shartnomaga binoan NATOning asosiy vazifasi siyosiy va harbiy vositalar orqali a'zo davlatlarning erkinligi va xavfsizligini himoya qilishdir. NATO ittifoqchilarning umumiy qadriyatlari - demokratiya, shaxs erkinligi, qonun ustuvorligi va nizolarni tinch yo'l bilan hal etilishini himoya

qilishni kafolatlaydi va ushbu qadriyatlarning Shimoliy Atlantika mintaqasida tarqalishiga yordam beradi. NATO Shimoliy Amerika va Evropa mamlakatlari o'rtasida xavfsizlik masalalari bo'yicha qo'shma konsultatsiyalar va ularni hal qilish bo'yicha birgalikdagi harakatlar uchun forum tashkil etadi.

NATONing asosiy maqsadi - Evro-Atlantika mintaqasida o'z a'zolarining jamoaviy xavfsizligini ta'minlash, tashkilot a'zolaridan biriga hujum butun ittifoqqa hujum sifatida qaraladi. NATO nizomi shartnoma tamoyillarini ishlab chiqishga va jamoaviy xavfsizlikka hissa qo'shishga qodir bo'lgan yangi a'zolar uchun ochiqdir.

NATONing vazifalari va tarkibi, NATO hukumatlararo tashkilot bo'lib, hech qanday millatlararo funktsiyalari yo'q. Hukumatlararo tuzilma sifatida u o'z ixtiyorida juda oz sonli harbiy va fuqarolik xodimlariga ega - taxminan 12 ming kishi. Bu NATOdagi milliy vakolatxonalardagi diplomatik xodimlarning umumiy sonidan kam. Ma'muriy yuk darajasi, ya'ni tashkilot sifatida NATOda ishlaydigan odamlar soni va NATONing milliy hukumatlar va diplomatik vakolatxonalardagi faoliyatini belgilaydigan odamlar soni nisbati nuqtai nazaridan NATO juda samarali tashkilotdir. Taqqoslash uchun: Evropa Ittifoqining markaziy organlarida faqat tarjimonlar soni 10 ming kishini tashkil qiladi.

NATONing asosiy qarorlari milliy delegatsiyalar a'zolaridan iborat qo'mitalar tomonidan tayyorlanadi va qabul qilinadi. Bu xalqaro klub sifatida Ittifoqning asosiy qismidir. Transmilliy qo'mitalarning ishi Bosh kotibga bo'ysunadigan fuqarolik xodimlari (xalqaro rasmiylar) va NATO harbiy qo'mitasi tomonidan boshqariladigan yaxlit qo'mondonlik tuzilmasi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. NATONing harbiy qurollarga ega xalqaro klub sifatida ta'rifi juda to'g'ri. Shu bilan birga, urush paytida umumiy qo'mondonlikka o'tkazilishi kerak bo'lgan harbiy kuchlarning ulushi milliy nazorat ostida qolgan kuchlar sonidan sezilarli darajada pastdir. Tinchlik davrida markaziy qo'mondonlikka bo'ysunadigan harbiy kuchlar soni ahamiyatsiz - atigi bir necha ming harbiy. Xuddi shu narsani umumiy byudjetlar to'g'risida ham aytish mumkin - ular a'zo davlatlarning harbiy xarajatlarining umumiy hajmiga nisbatan kam.

Tayanch so'zlar:

Ratifikatsiya

- shartnomani qabul qilish yoki imzolash.

Varshava shartnomasi - 1955-yilda tuzilgan SSSR boshchiligidagi harbiy blok.

NATO - Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti

Nazorat savollari:

1. Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning tashkil etilishiga qanday omillar sabab bo'ldi?
2. Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ga ilk bor qaysi davlatlar a'zo bo'ldilar?
3. Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) tarkibi hozirgi kunda qaysi davlatlardan iborat?

SHIMOLIY ATLANTIKA ITTIFOQI (NATO)NING VUJUDGA KELISHI. IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYIN QUROLI KUCHLARNING QURILISHI

Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning tarkibiy tuzilishi.

Har qanday klub singari NATOda ham siyosat yo'q, faqat a'zolik qoidalari mavjud. NATO siyosati sifatida qabul qilinadigan narsa a'zo davlatlarning natijaviy siyosatidan boshqa narsa emas. Ushbu shartli siyosatni Ittifoqning ayrim a'zolari siyosatini tahlil qilmasdan va bashorat qilmasdan tahlil qilish va bashorat qilish amaliy ma'noga ega emas.

Quyida NATOning asosiy tarkibiy elementlari to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Shimoliy Atlantika Kengashi (MAK) haqiqiy siyosiy va qaror qabul qilish kuchiga ega. U haftada kamida bir marta yig'iladigan barcha a'zo davlatlarning doimiy vakillaridan iborat. NATO Kengashining sessiyalari ham yuqori darajalarda - tashqi ishlar vazirlari, mudofaa vazirlari yoki hukumat rahbarlari ishtirokida o'tkaziladi, ammo uning vakolatlari va qarorlarni qabul qilish vakolatlari bir xil bo'lib qoladi va qarorlar vakolat darajasidan qat'iy nazar bir xil maqomga va qonuniy kuchga ega.

Har bir hukumatni Shimoliy Atlantika Kengashida elchi darajasiga ega doimiy vakili taqdim etadi. Barcha doimiy vakillar o'z ishlarida siyosiy va harbiy xodimlarga yoki NATOdagi missiya

xodimlariga tayanadi, ularning soni har bir mamlakatda farq qilishi mumkin.

Doimiy vakillardan iborat NATO Kengashining yig'ilishi ko'pincha "Shimoliy Atlantika Kengashining doimiy sessiyasi" deb nomlanadi. Shimoliy Atlantika kengashining vazirlar yig'ilishlari yiliga ikki marta, ba'zida tez-tez bo'lib, har bir NATO davlati tashqi ishlar vaziri tomonidan namoyish etiladi.

Davlatlar va hukumat rahbarlari ishtirokidagi sammitlar muhim masalalar zarur bo'lganda yoki NATO rivojlanishining burilish nuqtalarida o'tkaziladi.

Doimiy vakillar o'zlarining poytaxtlari ko'rsatmalariga binoan harakat qilishadi, NATO Kengashidagi hamkasblariga o'z hukumatlarining qarashlari va siyosiy qarorlarini etkazish va tushuntirish bilan shug'ullanadilar. Bundan tashqari, ular o'z mamlakatlari rahbariyatlariga boshqa hukumatlar nuqtai nazarlari va pozitsiyalari to'g'risida hisobot berishadi, yangi voqealar, ayrim muhim masalalar bo'yicha konsensusni shakllantirish jarayoni yoki ayrim mamlakatlarning ayrim sohalardagi pozitsiyalaridagi farqlar to'g'risida hisobot berishadi.

Har qanday harakat bo'yicha qarorlar fikr birligi va umumiy kelishuv asosida qabul qilinadi. NATO ovoz berish yoki qaror qabul qilish tartibiga ega emas. NATO Kengashi yoki uning quyi qo'mitalari yig'ilishlarida qatnashgan har bir davlat to'liq mustaqillikni saqlab qoladi va qarorlari uchun to'liq javob beradi.

Kengashning ishi muayyan siyosat yo'nalishlari uchun mas'ul bo'lgan quyi qo'mitalar tomonidan tayyorlanadi.

Mudofaani rejalashtirish qo'mitasi (DPK) odatda doimiy vakillarga ega, ammo har yili kamida ikki marta mudofaa vazirlari darajasida yig'ilish o'tkazadi. Bular ko'pchilik harbiy masalalar va jamoaviy mudofaani rejalashtirish bilan bog'liq vazifalar bilan shug'ullanadi. Ushbu qo'mitada alyansning Fransiyadan tashqari barcha a'zo davlatlari ishtirok etadi. Mudofaani rejalashtirish qo'mitasi NATOning harbiy boshqaruv organlari faoliyatiga rahbarlik qiladi. O'zining javobgarligi doirasida u Shimoliy Atlantika Kengashi bilan bir xil funktsiyalarni bajaradi va bir xil huquq va vakolatlarga ega. Mudofaani rejalashtirish qo'mitasining ishi muayyan mas'uliyat sohalariga ega bo'lgan bir qator quyi qo'mitalar tomonidan tayyorlanadi.

Mudofaa rejalashtirish qo‘mitasida ishtirok etadigan ittifoqdosh mudofaa vazirlari Yadro Rejalashtirish Guruhi (NSG) tarkibida muntazam yig‘ilib, yadro kuchlari bilan bog‘liq aniq siyosat masalalarini muhokama qiladilar. Ushbu uchrashuvlar yadro quroli, aloqa va axborot tizimlarining xavfsizligi va yashashga yaroqliligi, yadroviy kuchlarni joylashtirish va yadro qurollarini nazorat qilish kabi keng tarqalgan keng qamrovli muammolarni o‘z ichiga olgan yadroviy siyosatning ko‘plab masalalarini qamrab oladi. Yadro rejalashtirish guruhining ishi NSG shtab-kvartirasi guruhi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi.

Har bir NATO mamlakati Shimoliy Atlantika Kengashida Elchining yoki Doimiy Vakilning vakili bo‘lib, u NATOning turli qo‘mitalarida o‘z mamlakatlarini himoya qilish uchun maslahatchilar va rasmiylarning milliy delegatsiyasiga tayanadi. Ushbu delegatsiyalar kichik elchixonalariga o‘xshaydi. Ularning bitta shtab-kvartirada joylashganligi ularga rasmiy va norasmiy darajada bir-birlari bilan, shuningdek, NATO xalqaro kotibiyatlari a‘zolari va sherik mamlakatlar vakillari bilan oson va tez muloqot qilishlariga imkon beradi.

NATO Bosh kotibi taniqli xalqaro davlat arbobi bo‘lib, unga NATOga a‘zo hukumatlar tomonidan Shimoliy Atlantika Kengashi, Mudofaani rejalashtirish qo‘mitasi va Yadro rejalashtirish guruhiga rahbarlik qilish, shuningdek NATOning boshqa asosiy qo‘mitalarining nominal raisi ishonib topshirilgan. U NATO Bosh kotibi va Bosh ijrochi direktori sifatida ishlaydi. Bundan tashqari, Bosh kotib Shimoliy Atlantika sheriklik kengashi va O‘rta yer dengizi hamkorlik guruhining raisi, hamraisi (Rossiya vakili va NATO davlatining vakili, faxriy rais vazifasini bajaruvchi bilan birgalikda) - NATO-Rossiya doimiy qo‘shma kengashi mavjud. Shuningdek, u Ukraina vakili, NATO-Ukraina komissiyasi bilan hamraislik qiladi.

Shimoliy Atlantika Kengashi va unga bo‘ysunuvchi qo‘mitalarning faoliyati Xalqaro kotibiyat yordami bilan amalga oshiriladi. Bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri NATO tomonidan yollangan yoki tegishli hukumatlar tomonidan yuborilgan turli a‘zo davlatlarning xodimlaridan iborat. Xalqaro shtab a‘zolari NATO Bosh kotibiga hisobot berishadi va butun vakolat muddati davomida tashkilotga sodiq qolishadi.

Harbiy qo‘mita jamoaviy harbiy operatsiyalarni rejalashtirish uchun javobgardir va doimiy ravishda Bosh shtab boshlig‘i darajasida yig‘ilib turadi. Harbiy kuchga ega bo‘lmagan Islandiyani bunday uchrashuvlarda fuqarolik mulozimi vakili qatnashadi. Fransiyaning maxsus vakili ham bor. Qo‘mita NATOning yuqori harbiy organi bo‘lib, Shimoliy Atlantika Kengashi, CWP va NSGning umumiy siyosiy rahbarligi ostida ishlaydi.

Harbiy qo‘mitaning kundalik ishi ularning bosh shtab boshliqlari nomidan so‘zlovchi harbiy vakillar tomonidan amalga oshiriladi. Harbiy vakillar Harbiy Qo‘mitaga jamoaviy vazifalarini bajarishi va qarorlarni tezda qabul qilishi uchun etarli vakolatlarga ega.

Bosh shtab (NHS) darajasidagi Harbiy qo‘mita odatda yiliga uch marta yig‘iladi. Ushbu Harbiy qo‘mita yig‘ilishlaridan ikkitasi Bryusselda, bittasi rotatsion asosda boshqa NATO mamlakatlarida o‘tkaziladi.

Xalqaro harbiy shtabni (IMS) general yoki admiral boshqaradi, u harbiy qo‘mita tomonidan NATOga a'zo davlatlar tomonidan Xalqaro harbiy shtab (IMS) boshlig‘i lavozimiga ko‘rsatilgan nomzodlar orasidan tanlanadi. Uning rahbarligida MVS harbiy siyosatni rejalashtirish va baholash hamda Harbiy qo‘mitada ko‘rib chiqish uchun tavsiyalar berish uchun javobgardir. Shuningdek, u Harbiy qo‘mita siyosati va qarorlarining to‘g‘ri bajarilishini nazorat qiladi.

Yangi qo‘mondonlik tarkibi ikkita strategik harbiy qo‘mondonlikni o‘z ichiga oladi. Birinchisi, barcha tezkor buyruqlarga bo‘ysunadigan Ittifoq qo‘mondonligi operatsiyasi (ACO) NATOning Evropadagi Oliy qo‘mondonining Mons yaqinidagi shtab-kvartirasida joylashgan va operatsion faoliyat uchun javobgardir. Qo‘shma operatsiyalar qo‘mondonligi qisqa muddatli operatsiyalar uchun talablarni ishlab chiqadi. Operatsion darajada Italiyada va Niderlandiyada ko‘p millatli qo‘shma maxsus guruh (MOOTS) ning shtab-kvartirasini tashkil etuvchi ikkita doimiy qo‘shma kuchlar qo‘mondonligi (JFC) mavjud. Shuningdek, Portugaliyada kichikroq, ammo yuqori samaradorlikka ega doimiy qo‘shma shtab-kvartirasi (JHQ) mavjud bo‘lib, uning asosida MOOTS dengiz floti shtab-kvartirasi tashkil etilishi mumkin. Taktik jihatdan o‘n uchtadan teng bo‘lganlar uchun oltita shtab-kvartiralar saqlanib qoladi, ular katta aralash tuzilmalarni boshqarish uchun mo‘ljallangan.

Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning “Tinchlik yo‘lidagi hamkorlik” dasturi.

Evropada ham, tashqarida ham qurolli to‘qnashuvlar munosabati bilan o‘tgan asrning 90-yillarida NATO o‘zining tinchlikparvarlik harakatlarida ishtirok etish rejalarini ishlab chiqa boshladi.

Shu munosabat bilan, NATO tahlilchilarining fikriga ko‘ra, mavjud jamoaviy xavfsizlik tizimini "tinchlikparvarlik faoliyati" uchun yangi elementlar bilan to‘ldirish zarurati paydo bo‘ldi. Bunday holda, asosiy vazifalar quyidagicha shakllantiriladi:

- nizolarning o‘z vaqtida oldini olish va ularning intensiv avj olishiga qadar ularni hal etish;
- tinchlikni ta'minlash va xavfsizlikni tiklash uchun qurolli aralashuv;

Demak, xulosa qilinadi: ushbu vazifalarni bajarish uchun NATOga tabiiyki, qarorlar qabul qilishning yanada yaxshi mexanizmi, qurolli kuchlarning moslashuvchan boshqaruv tuzilishi zarur.

NATO yangi sharoitda Shimoliy Atlantika shartnomasining boshqa a‘zolari bilan, shuningdek BMT vakolatiga kiruvchi boshqa davlatlar bilan yanada yaqinroq hamkorlik qilishi kerak deb hisoblashadi. Shu bilan birga, NATO xalqaro inqirozni boshqarishda alohida rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, yangi tuzilmalar WEUning Evropa mamlakatlari uchun maqbul bo‘lishi kerak, bu esa qurolli kuchlarni joylashtirishda takrorlanishni oldini oladi.

Shuning uchun, 1991-yil va 1999-yillardagi NATOning strategik kontseptsiyalarida “NATO boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda nizolarning oldini olishga yordam beradi va inqiroz yuz bergan taqdirda, uni xalqaro qonunchilikka muvofiq samarali hal etishda ishtirok etadi. Har bir holat bo‘yicha va o‘z tartib-qoidalariga muvofiq, tinchlikparvarlik va boshqa operatsiyalarni BMT Xavfsizlik Kengashi homiyligida mas’uliyat ostida o‘tkazish, shu jumladan o‘z resurslari va tajribalarini taqdim etish kiradi”.

Bunday masalalarni hal qilishning huquqiy asoslari Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy printsiplariga sodiqligini yana bir bor tasdiqlagan BMT Nizomining VIII va Vashington shartnomasi (1949) hisoblanadi.

Agar biz ushbu turdagi aktsiyalarning ierarxiyasi haqida gapiradigan bo‘lsak, unda BMTning ustuvorligi, birinchi navbatda uning universal xarakteriga bog‘liq. Birlashgan Millatlar Tashkilotining barcha a‘zolari, shu jumladan NATOning mintaqaviy

kelishuvi a'zolari mintaqaviy darajadagi shartnomalar taraflarini Xavfsizlik Kengashiga topshirilishidan oldin tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga erishish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirishga majbur qiladigan BMT Xartiyasining VIII, aynan BMT Xavfsizlik Kengashi, BMT Nizomiga binoan mintaqaviy kelishuvlar yoki mintaqaviy organlar asosida amalga oshirilgan yoki rejalashtirilgan tinchlikparvarlik harakatlari to'g'risida doimo xabardor bo'lishi kerak.

Xavfsizlik Kengashi, - deyiladi BMT Nizomining 53-moddasida, - kerak bo'lganda mintaqaviy kelishuvlardan yoki uning rahbarligidagi majburlov choralari uchun organlardan foydalanadi. Biroq, ushbu mintaqaviy kelishuvlar yoki mintaqaviy organlar tomonidan hech qanday majburlov choralari o'z vakolatlarisiz amalga oshirilmaydi.

NATO rahbariyati so'nggi yillarda alyansning to'rtta tinchlikparvarlik operatsiyalarida ishtirok etdi. Yugoslaviya (Bosniya va Gertsegovina Respublikasi, Kosovo viloyati), Afg'oniston va Iroq.

1945-yilda qabul qilingan Xartiya asosida har qanday mintaqaviy tashkilot tomonidan majburlov choralarini qo'llash bilan bog'liq bo'lgan BMT ustuvorligi o'zgarmasdir. Yugoslaviyada urush bilan bog'liq voqealar shuni ko'rsatdiki, NATO mamlakatlari hech qachon bu printsipga sodiq emaslar, BMT, xususan uning Xavfsizlik Kengashi ushbu voqealar bilan bog'liq ko'plab qarorlarni qabul qildi, birinchi navbatda Yugoslaviya, so'ngra unga kiritilgan hududlarda, birinchi navbatda, Bosniya va Gertsegovina Respublikasini bombardirmon qildi.

1992-yildan beri BMT Xavfsizlik Kengashining bir qator rezolyutsiyalari allaqachon NATOga vakolat bergan, ammo deyarli hech kim tushunmaydigan darajada, ko'pincha, NATO "mintaqaviy tashkilotlar yoki ittifoqlar" so'zlari orqasida yashirindi.

1993-yil iyun oyida NATO tashqi ishlar vazirlari Yugoslaviya hududida BMT mudofaa kuchlariga havodan himoya qilishni ta'minlash to'g'risida qaror qabul qildilar. Iyul oyidayoq NATO samolyotlari yaqin havo yordamini ta'minlash uchun o'quv parvozlari amalga oshirishni boshladi.

Yugoslaviya hududidagi ziddiyatlar NATOda tez va jiddiy ravishda muhokama qilindi va aniq harbiy nuqtai nazardan NATO mudofaani rejalashtirish qo'mitasining mudofaa vazirlari darajasidagi

dekabr sessiyasida (1992-yil) qaror qabul qilindi va Yugoslaviya mojarosiga to'g'ridan-to'g'ri harbiy aralashish imkoniyatini taqdim etdi. Shuni ta'kidlash kerakki, barcha G'arb rasmiylari ham ushbu yondashuvga qo'shilmadilar. Misol tariqasida Buyuk Britaniyaning tashqi ishlar vaziri Duglas Xerdni keltirish mumkin: "NATO xalqaro politsiya kuchi emas. Va bu urushayotgan qo'shirlarni kuch bilan ajratish yoki chet elga banner o'rnatish uchun chiqqan salibchilar armiyasi emas. G'arb qadriyatlarini NATOga a'zo bo'lmagan davlatlarga tatbiq etish yoki boshqa davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishdir. Ammo NATO BMT, YEXHT yoki Evropa hamjamiyatining o'rnini bosa olmaydi. Avvalo, BMT o'zining maxsus qonuniy vakolati bilan tengsizdir".

Evropaning bir qator davlatlarining o'xshash pozitsiyasiga qaramay, NATO 1992-yil iyulda BMT Xavfsizlik Kengashining Yugoslaviya to'g'risidagi qarorini amalga oshirishni boshladi. NATO dengiz flotining O'rta yer dengizida doimiy ravishda tuzilishiga tegishli kemalar Serbiya va Chernogoriyaga qarshi savdo embargosi va Adriatik dengizidagi embargoga rioya qilinishini kuzatib borishdi.

NATO tinchlikparvarlik kontseptsiyasi deb nomlangan NATO kuchlarining uchlik vazifasi tobora ajralib tura boshladi: dengiz operatsiyalari, havo operatsiyalari va BMT xodimlarini himoya qilish bo'yicha operatsiyalar. Shunday qilib, tinchlikparvar kuchlar uchun zarur bo'lgan so'nggi vazifani NATO deyarli e'tiborsiz qoldirdi.

1996-yil noyabr va dekabr oylarida Parijda tinchlikni mustahkamlashning ikki yillik rejasi tasdiqlandi, so'ngra Londonda Tinchlik shartnomasi asosida tuzilgan Tinchlikni amalga oshirish kengashi homiyligida yakunlandi. Ushbu rejaga va NATO ning xavfsizlik variantlarini o'rganishiga asoslanib, NATO tashqi ishlar va mudofaa vazirlari barqarorlik uchun kichikroq harbiy kuch - Stabilizatsiya Kuchlari (SFOR) kerak bo'ladi, degan qarorga kelishdi.

BMT Xavfsizlik Kengashining 1996-yil 12-dekabrda 1088-sonli qarori asosida Barqarorlashtirish kuchlari, IFORning qonuniy vorisi sifatida, BMT Nizomining VII bobiga (Tinchlik majburiyati) muvofiq Tinchlik to'g'risidagi bitimning harbiy jihatlarini amalga oshirish vazifasini olgan. SFOR, agar vazifa va o'zini o'zi himoya qilish uchun zarur bo'lsa, IFOR tomonidan shafqatsiz kuch ishlatishga o'xshash majburiyat oldi.

Deyton kelishuviga to'liq muvofiqligi asosida kichikroq SFORlar tinchlik to'g'risidagi bitimning 1A-ilovasidagi barcha qoidalarni bajarishga e'tibor qaratishlari mumkin.

NATO rejaları SFOR operatsiyasini 18 oy ichida amalga oshirishni talab qildi, 6 va 12 oydan so'ng og'irlik markazini barqarorlashtirishdan operatsiyani cheklash va tugatishga 1998-yil iyunigacha o'tkazish maqsadida qo'shinlar soni qayta ko'rib chiqildi. 1997-yil iyun oyidagi tahlil asosida munitsipal saylovlar paytida kuchlar tarkibiga kiritilgan ba'zi bir tuzatishlar bundan mustasno, Shimoliy Atlantika kengashiga qadar, SFORga qo'shin qo'shgan NATOga a'zo bo'lmagan davlatlar bilan maslahatlashgandan so'ng, SFORning hajmi va imkoniyatlarini sezilarli darajada o'zgartirish talab qilinmaydi degan xulosaga kelish, Bosniya va Gertsegovinadagi harbiy holatni saylovdan keyin to'liq baholashni amalga oshiradi.

NATOning yana bir tinchlikparvar operatsiyasi bu Afg'onistonda blok kuchlarining mavjudligidir. AQSh tomonidan antiterror operatsiyasi niqobi ostida amalga oshirilgan Tolibon mag'lub bo'lgandan so'ng, mamlakatda (aniqrog'i Qobulda) Xalqaro Tinchlik va Xavfsizlik Kuchlari (ISAF) tashkil topdi, qaror 2001-yil 20-dekabrda BMT Xavfsizlik Kengashi tomonidan qabul qilindi. Germaniya va Gollandiya ISAFga tayinlangan.

Shunday qilib, o'zining 71 yillik tarixida birinchi marta Shimoliy Atlantika bloki Evropadan tashqaridagi harbiy operatsiyalarda etakchilik qildi. NATO xodimlaridan ISAF bayrog'i ostida va BMT mandati ostida faoliyat yuritishi talab qilinadi va BMTning mavjud va undan keyingi qarorlariga muvofiq harakat qilishi kerak.

NATO allaqachon ISAFni qo'llab-quvvatlamogda, uning 95% dan ortiq a'zolari NATOga a'zo davlatlar tomonidan qo'shib, operatsiyani rejalashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Ittifoqning asosiy maqsadi davomiylikni ta'minlash va har olti oyda bir Afg'onistonda tinchlikparvarlik operatsiyasiga rahbarlikni o'z zimmasiga oladigan mamlakat izlash zarurati bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengib o'tishdir.

Qo'llab-quvvatlashdan tashqari, NATO ISAFga siyosiy rahbarlikni taqdim etadi. Bolqon yarim orolidagi ko'p millatli operatsiyalar tajribasiga asoslanib, ittifoqchilar NATOga a'zo bo'lmagan ISAF tashkilotlari bilan yaqin maslahatlashmoqda. ISAF xalqaro muvofiqlashtirish idorasi NATOning Evropadagi oliy

qo‘mondoni shtab-kvartirasida joylashgan (Mons, Belgiya) va operatsiya uchun umumiy strategik javobgarlikka ega.

Alyans rahbariyati e‘lon qilganidek, uning Afg‘onistondagi asosiy maqsadi bu mamlakatda vakillik hukumati ishlashi va tinchlik va xavfsizlikni o‘rnatishi uchun sharoit yaratishda yordam berishdir. ISAF allaqachon birinchi milliy politsiya bo‘linmalari va yangi Afg‘oniston milliy qurolli kuchlarini tayyorlashda yordam bergan, ular bilan hozirda ISAF Qobul ko‘chalarida muntazam ravishda patrul xizmatini olib bormoqda. Bundan tashqari, ISAF muhim tuzilmalar va xizmatlarni tiklash va ta‘mirlash bo‘yicha fuqarolik-harbiy loyihalarda ishtirok etadi.

NATOning Evropadagi Oliy qo‘mondonligi shtab-kvartirasi tomonidan strategik buyruqbozlik, muvofiqlashtirish va nazoratni amalga oshirish qo‘shimcha yordam turi bo‘ladi.

Kelajakda ISAFning etakchi davlatlari bo‘lgan siyosiy etakchilik va muvofiqlashtirish uchun mas‘uliyat Shimoliy Atlantika Kengashiga, qo‘shinlarni qo‘shganlar va NATOga a‘zo bo‘lmagan davlatlar bilan yaqin maslahatlashuvda beriladi.

ISAF kuchlari, Birlashgan Millatlar Tashkilotidan NATOga o‘tkazilganda, Xalqaro Xavfsizlikka Ko‘maklashish kuchlari (ISAF) deb nomlangan.

ISAF tarkibiga 5 mingga yaqin kontingent kiradi. Dunyoning 30 mamlakatidan, shu jumladan alyansning 15 mamlakatidan va BMT mandati asosida faoliyat yuritmoqdalar. NATO xalqaro kontingenti muddatsiz ishlaydi. Bundan tashqari, hozirda faqat Qobulda va uning atrofida faoliyat yuritayotgan tinchlikparvar kuchlarning faoliyati yaqin kelajakda (agar imkoniyatlar bo‘lsa) butun mamlakat bo‘ylab tarqalishi rejalashtirilgan.

Iroqda NATOning Amerika tajovuzidan keyingi faoliyatini faqat tinchlikni saqlash deb atash mumkin. Iroqda NATO Polsha sektorini qo‘llab-quvvatlashni rejalashtirishni o‘z zimmasiga oladi. U Polshani Iroqni barqarorlashtirish kuchlari tarkibiga kirganligi va uning sohadagi yetakchiligini inobatga olgan holda quyidagi yordam turlarini taqdim etishga rozi bo‘ldi. Kuchlarni shakllantirish, logistika, aloqa va razvedka ma‘lumotlarini yig‘ish. NATO Bosh kotibi Jon Robertson ta’kidladi: “Gap NATOning Iroqda borligi haqida emas, shunchaki NATO ning Polshaga yordami haqida ketmoqda”.

O'tgan asrning oxirida NATO Sovet bloki shaklida o'ziga xos dushmanini yo'qotdi. Ittifoqni saqlab qolish uchun shoshilinch ravishda uning harbiy salohiyati uchun yangi dasturlarni topish kerak edi.

Ushbu yo'nalishlardan biri sifatida tinchlikparvarlik tanlandi, bu 1991 va 1999-yillarda NATOning strategik kontsepsiyalarida o'z aksini topdi.

Evropa xavfsizlik tizimida muhim rol o'ynashga intilayotgan NATO BMTning tinchlikparvarlik kontsepsiyasining mohiyatini o'zgartirishga, dunyoda yuzaga keladigan har qanday nizolarni hal qilishda mustaqil rolni qonuniylashtirishga, ziddiyatning itoatsiz yoki echib bo'lmaydigan tomonini jazolash uchun kuch ishlatishga o'tishga harakat qilmoqda.

Ma'lumki, BMT Nizomi tinchlikni saqlash va boshqa shunga o'xshash operatsiyalar uchun huquqiy asosdir.

Shuni ta'kidlash joizki, Shimoliy Atlantika blokining Vashington shartnomasida alyansning tinchlikparvarlik operatsiyalarini homiyligida yoki BMT mandati ostida o'tkazishi mumkinligi to'g'risida yozuv bor edi. Biroq, yigirmanchi asrning 90-yillariga qadar NATO tinchlikni saqlash to'g'risida hatto eslamadi, garchi o'sha paytda etarli sabablar bo'lgan (masalan, bir qator Afrika mamlakatlaridagi, Indoneziyadagi, Janubi-Sharqiy Osiyodagi gumanitar ofatlar va boshqalar).

NATO o'z tushunchalarini amalda qanday qo'llaganligi haqida o'ylash kerak. Axir tushunchalar faqat qog'ozda qolishi bilan zararsizdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda eng ravshan so'zlovchi blok faoliyatining "Bolqon" davri bo'ldi. Aynan shu erda NATO xalqaro tinchlikparvar tashkilotlar tizimiga kirib bordi va o'zining mustaqil rolini mustahkamladi.

1991-yil noyabr oyida blok Kengashining Rim sessiyasida qabul qilingan strategik kontsepsiyaning yo'nalishlaridan biri harbiy va siyosiy inqirozlarni nazorat qilish edi. Shu munosabat bilan "inqirozni boshqarish" kontsepsiyasi ishlab chiqildi, uning zarur elementlari bosimni qo'llash va barqarorlikka erishish uchun qo'shnlardan foydalanish edi.

1992-yil sentyabr oyida tinchlikparvar bayrog'i ostida aniq harbiy vazifalarni bajarish uchun ushbu tashkilotning bosqichma-

bosqich “tinchlikparvar kuchlar” tarkibiga “kirib borishi” jarayoni boshlandi.

Shunday qilib, 1990-yillarning boshidan boshlab NATO to‘rtta tinchlikparvarlik operatsiyalarida qatnashdi: Yugoslaviya (Bosniya va Gertsegovina Respublikasi, Kosovo viloyati), Afg‘oniston va Iroqda.

Tayanch so‘zlar:

Sammit - yig‘ilish yoki uchrashuv o‘tkazish.

Konsensus - lotincha kelishish yoki bir to‘xtamga kelish, nizolarni hal etish turlari.

Ierarxiya - yunoncha muqaddas hokimiyat, yuqoridan pastga qarab tabaqalanish.

Rezolyutsiya - munosabat bildirish.

Nazorat savollari:

1. Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning tarkibiy tuzilishi nimalardan iborat?
2. Shimoliy Atlantika Ittifoqi (NATO) ning “Tinchlik yo‘lidagi hamkorlik” dasturi qanday majburiyatlarni o‘z ichiga oladi?

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MUSTAQIL DAVLAT MAQOMINI OLISHI. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLI KUCHLARINING TASHKIL TOPISHI

O‘zbekiston Respublikasining mustaqil davlat maqomini olishi.

1990-yil 18-iyun kuni XII chaqiriq respublika Oliy Kengashining ikkinchi sessiyasi ochildi. Deputatlarning taklifi bilan O‘zbekistonning Mustaqillik deklaratsiyasini qabul qilish masalasi sessiya kun tartibiga kiritildi. Oliy Kengashning doimiy komissiyalari, faol deputatlar va huquqshunos mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan Mustaqillik deklaratsiyasi matni sessiyada qizg‘in muhokama qilindi va 20-iyun kuni qabul qilindi. Mustaqillik deklaratsiyasi 12 moddadan iborat bo‘lib, ularda xalqimizning xohish-irodasiga to‘la mos keladigan quyidagi muhim tartib-qoidalar belgilab qo‘yildi:

O‘zbekiston SSR Oliy Kengashi:

— o‘zbek xalqining davlat qurilishidagi tarixiy tajribasi va tarkib topgan boy an‘analari;

— har bir millatning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqini ta‘minlashdan iborat oliy maqsad haqi;

— har bir kishining farovon hayot kechirishini ta‘minlashni oliy maqsad deb bilgan holda;

— O‘zbekiston xalqlarining kelajagi uchun tarixiy mas‘uliyatni chuqur his etgan holda;

— xalqaro huquq qoidalariga, umumbashariy qadriyatlarga va demokratiya prinsiplariga asoslanib O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasining davlat mustaqilligini e‘lon qiladi.

O‘zbekiston SSR ning davlat mustaqilligi:

- O‘zbekiston SSR demokratik davlatining o‘z hududida, barcha tarkibiy qismlarida va barcha tashqi munosabatlarda tanho hokimligidir;

- O‘zbekiston SSRning davlat hududi chegarasi daxlsiz va bu hudud xalqning muhokamasiga qo‘yilmay turib, o‘zgartirilishi mumkin emas;

- SSSR Oliy Soveti qabul qiladigan qarorlar O‘zbekiston SSR Konstitutsiyasiga muvofiq O‘zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan tasdiqlangandan keyingina O‘zbekiston hududida kuchga ega bo‘ladi;

- O‘zbekiston SSR davlat hokimiyati vakolatiga O‘zbekiston SSR ichki va tashqi siyosatiga tegishli barcha masalalar kiradi;

- O‘zbekiston SSR xalqaro huquqning asosiy prinsiplarini tan oladi, hurmat qiladi va hokazo. Mustaqillik deklaratsiyasining qabul qilinishi mamlakatimizning tom ma‘nodagi, haqiqiy mustaqillikka erishish yo‘lida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Shundan e‘tiboran mamlakatimizning siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy hayotiga doir masalalar mustaqil tarzda hal etila boshlandi. O‘zbekistonning mustaqillik sari intilayotgani uning yangi Ittifoq shartnomasini ishlab chiqish jara-yoniga respublika manfaati nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda, qat‘iylik bilan yondashayotganida yaqqol namoyon bo‘ldi. Sobiq Ittifoqqa kiruvchi respublikalar rasman teng va suveren deb yuritilsa-da, amalda qaram edilar. Ular o‘z yerlari, suvlari, o‘rmonlari va yerosti boyliklariga, ko‘pdan ko‘p korxonalariga o‘zlari egalik qilolmas edilar. 80- yillarning oxirlari, 90- yillarning boshlarida ko‘pchilik respublikalar mavjud vaziyatni o‘zgartirish talablarini ilgari sura boshladilar. O‘zbekiston Respublikasining rahbari I. A. Karimov

1989-yil 20-sentabrda Moskvada bo‘lib o‘tgan KPSS MQ sining plenumida so‘zlagan nutqida respublikalar bilan Ittifoq o‘rtasidagi vakolatlarni aniq-ravshan ajratib qo‘yishni ko‘zda tutadigan yangi shartnoma ishlab chiqish zarurligi to‘g‘risida o‘z fikrini bildirib: “Biz Ittifoq va respublikalarning vazifalarini, burchlarini va o‘zaro majburiyatlarini aniq-ravshan belgilab qo‘yish, respublikalar mustaqilligini har jihatdan mustahkamlash tarafdorimiz”, — degan edi. Biroq markaziy hokimiyat respublikalarga erkinlik berish haqidagi talab-takliflarni e‘tiborga olishni istamas, to‘g‘rirog‘i ularga erkinlik berishni xohlamas edi. Markazning qaysarligi hamda respublikalar jamoatchiligining ta‘siri ostida markazdan ajralish harakati kuchayib bordi. 1990-yil bahorida Boltiqbo‘yidagi Latviya, Litva, Estoniya Respublikalari, keyinroq Gruziya va Ozarbayjon Respublikalari Ittifoq tarkibidan chiqqanligini e‘lon qildilar. Ittifoq bo‘yicha o‘z milliy davlat tuzilmalaridan tashqarida yashayotgan 60 milliondan ortiq aholi milliy-etnik muammolar, mojarolarga duchor bo‘ldi. Rossiya, Ukraina, Belarus parlamentlari davlat suvereniteti to‘g‘risida deklaratsiya qabul qildilar. Ittifoqdosh respublikalar ketidan RSFSR ga kiruvchi muxtor respublikalar ham suverenitet haqida deklaratsiyalar qabul qilishdi. Markazda va joylarda SSSR Konstitutsiyasi va qonunlari ustunmi yoki respublika Konstitutsiyasi va qonunlari ustunmi, degan masalada bahs va munozaralar kuchaydi. Markazdagilar “Kuchli markaz — kuchli respublikalar” desa, joylardagilar “Kuchli respublikalar — kuchli markaz” der edilar. Markaziy hokimiyat jamoatchilikning talabi ostida Ittifoq shartnomasini yangilash zarurligini e‘tirof etishga majbur bo‘ldi. SSSR Oliy Soveti mazkur masala bilan shug‘ullanuvchi maxsus delegatsiya tuzdi va uning tarkibini tasdiqladi. 1990-yil iyulda Moskvada markaz vakillari bilan respublikalar delegatsiyalari yangi shartnoma matnini tayyorlashga kirishdilar. 1990-yil avgust oyida Ittifoqni yangilash dasturi ishlab chiqildi. Dasturda respublikalar o‘z hududlaridagi butun milliy boyliklarga egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish huquqiga ega ekanligi ta‘kidlangan edi. Ammo shartnomaga bunday yondashuv markazdagilarga yoqmasdi. SSSR Oliy Soveti mazkur dasturni qabul qilmadi. SSSR Oliy Soveti respublikalarning istak va manfaatlarini batamom inkor etgan yangicha shartnoma loyihasini tuzib, respublikalarga tarqatdi. Respublikalar, shu jumladan, O‘zbekiston, markaz loyihasini qabul

qilmadi. Shu tariqa, shartnoma loyihasini tuzish harakatining birinchi bosqichi natijasiz tugadi. 1991-yil fevral — mart oylarida Ittifoq shartnomasi loyihasi ustida ishlashning ikkinchi bosqichi bo‘lib o‘tdi. Unda Boltiqbo‘yi respublikalari, Gruziya, Armaniston, Moldova vakillari qatnashmadi, Ozarbayjon kuzatuvchi bo‘lib qatnashdi. Bu bosqichda Ittifoq bilan respublikalar vakolatlarini farqlab qo‘yishga harakat qilindi. Nihoyat, Ittifoq va respublikalar vakolatlari belgilab qo‘yilgan yangi shartnoma loyihasi matbuotda e‘lon qilindi. Respublikalarda mazkur loyiha muhokama qilindi. Respublikalar, jumladan, O‘zbekiston, markaziy idoralar hali o‘zining eskicha hukmron mavqeyini saqlash ruhi singdirilgan bu hujjatdan qanoatlanmaganliklarini bildirdilar. SSSR Oliy Soveti Ittifoq shartnomasini o‘zgartirish, SSSRni teng huquqli suveren respublikalar Federatsiyasi sifatida yangilash xususida xalqning fikrini bilish maqsadida 1991-yil 17-mart kuni Butunittifoq referendumini o‘tkazishga qaror qildi. 1991-yil 20-fevralda O‘zbekiston Oliy Kengashining Rayosati ham referendum o‘tkazishni ma‘qulladi va SSSR Oliy Soveti tomonidan tayyorlangan byulleten bilan birga yana bitta qo‘shimcha byulletenni ovozga qo‘yishga qaror qildi.

Qo‘shimcha byulletenga Siz O‘zbekistonning mustaqil teng huquqli respublika sifatida yangilangan Ittifoq (Federatsiya) tarkibida qolishiga rozimisiz? degan savol qo‘yildi. Ovoz berishda qatnashgan saylovchilarning 93 foizi bu savolga “Ha” deb javob berdilar. Demak, o‘zbekistonliklar o‘z mamlakatini mustaqil davlat sifatida Federativ Ittifoqda bo‘lishini, O‘zbekistonning suveren respublika sifatida rivojlanishini yoqlab ovoz bergan edilar.

O‘zbekiston rahbariyati referendum natijalariga asoslanib, respublikalarga to‘la mustaqillik berishni ko‘zlamaydigan shartnoma loyihasini rad etdi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimov O‘zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo‘mitasining 1991-yil 12-martda bo‘lgan IV plenumida so‘zlagan nutqida: “Ittifoq shartnomasini imzolash uchun eng qulay payt qo‘ldan boy berib qo‘yildi. Ikki yil muqaddam bu masalani ko‘targan kishilarning ovozigacha hech kim quloq solmadi. Markaz 1922-yildagi shartnomaga mahkam yopishib olib, oqilona takliflarni qabul etmadi, ishni paysalga soldi”, — degan edi. Bu fikrning to‘g‘riligini hayot to‘la isbotladi. 1991-yil aprelda Kiyevda Ukraina, Rossiya, Belarus, O‘zbekiston, Qozog‘iston Respublikalari rahbarlarining uchrashuvi bo‘ldi.

Uchrashuvda mustaqil respublikalar manfaatlariga mos keladigan Ittifoq shartnomasini tuzishga yondashish yo'llari ishlab chiqildi va tegishli bayonot imzolandi. Bu hujjatni Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston Respublikalari ham imzolashga rozilik bildirdi. Markaz yon berishga majbur bo'ldi. 1991-yil aprelda Novo-Ogoryovoda SSSR Prezidenti M.S.Gorbachyovning 9 respublika rahbarlari bilan uchrashuvi bo'ldi. Ishtirokchilar tomonidan "Mamlakatdagi vaziyatni bar-qarorlashtirish va tanglikni bartaraf etishga doir kechiktirib bo'lmaydigan choralar to'g'risida qo'shma Bayonot" imzolandi. Bu hujjat "9+1" (9 respublika + markaz) degan nomni oldi. Uning mazmuni markazning yon berganini, Kiyevda bildirilgan fikr-mulohazalarga rozi bo'lganini ko'rsatadi. 1991-yil 3-iyunda Novo-Ogoryovoda SSSR Oliy Soveti vakillari bilan Respublika rahbarlari o'rtasida uchrashuv bo'ldi. Mulk, til va yangi shartnomani tasdiqlash tartibi to'g'risida keskin munozara bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimov mavjud Ittifoq, uning tuzilmasi, markaz bilan respublikalar o'rtasida vakolatlar taqsimoti hech kimni qoniqtirmasligini keskin qilib qo'ydi, markazchilik nuqtayi nazarini o'tkazishga urinuvchilarni qattiq tanqid qildi. Uchrashuvda ishtirokchilarning fikr-mulohazalari asosan inobatga olingan "Mustaqil davlatlar ittifoqi to'g'risida shartnoma" loyihasi ishlab chiqildi. Loyiha barcha Respublikalar Oliy Kengashlariga muhokama uchun jo'natildi. Mazkur shartnoma loyihasi O'zbekiston Oliy Kengashida 1991-yil 14-iyunda muhokama qilindi. Kengash Federatsiya tamoyillari asosida Mustaqil davlatlar ittifoqini tuzish tarafdori ekanligini bildirdi. Shu bilan birga respublikalar vakolatlarini yanada kengaytirishga doir takliflarni ilgari surdi. 1991-yil iyul oyining oxirlarida Novo-Ogoryovoda yangi shartnoma loyihasini uzil-kesil tayyorlash uchun markaz vakillari va respublika rahbarlarining uchrashuvi bo'ldi. Markazni ham, respublikalar rahbarlarini ham qanoatlantiradigan "Mustaqil davlatlar ittifoqi to'g'risida shartnoma" loyihasi tayyorlandi. Ammo hamma rozi bo'lgani holda "Mustaqil davlatlar ittifoqi to'g'risidagi shartnoma" ni imzolash 1991-yil 20-avgust kuniga qoldirildi. SSSR Prezidenti M. S. Gorbachyov Foros (Qrim)ga dam olish uchun jo'nab ketdi. Markaziy hokimiyatni saqlab qolish, respublikalarga mustaqillikni bermaslik payida yurganlar uchun qandaydir bir "imkoniyat" vujudga kelgan edi. Moskvada markaziy hokimiyatni

saqlab qolishga, respublikalar jilovini o‘z qo‘lida ushlab qolishga urinuvchilar tomonidan fitna tayyorlandi. Fitnachilar 1991-yil 18-avgust kuni tayyorlangan va 19-avgustda matbuotda e‘lon qilingan “Sovet rahbariyatining Bayonoti” da M. S. Gorbachyovning salomatligi yomonlashdi, shu sababli uning SSSR Prezidenti vazifalarini ijro etish imkoniyati yo‘q, degan soxta axborot bilan chiqdilar. Bayonotda Prezident vakolatlari vitse-prezident G. I. Yanayevga o‘tkazilganligi e‘lon qilindi. Aslida esa Prezident M. S. Gorbachyov sog‘-salomat edi, ammo o‘zini himoya qila olmadi. Fitnachilar uni mamlakatdan, xalqdan, dunyodan ajratib, barcha aloqa vositalarini uzib, 72 soat qamal qilib qo‘ygan edi. Fitnachilar tomonidan mamlakatni idora qilish uchun quyidagi tarkibda sobiq Ittifoqda favqulodda holat davlat qo‘mitasi (FHDQ) tuzildi: O. D. Baklanov — SSSR Mudofaa Kengashi Raisining birinchi o‘rinbosari, V. A. Kryuchkov — SSSR Davlat xavfsizligi qo‘mitasining raisi, V. S. Pavlov — SSSR Bosh vaziri, B. K. Pugo - SSSR ichki ishlar vaziri, V. A. Starodubsev — SSSR dehqonlar uyushmasi raisi, I. Tizyakov - SSSR sanoat, qurilish, transport va aloqa davlat korxonalarini hamda inshootlari uyushmasining Prezidenti, D. T. Yazov - SSSR mudofaa vaziri, G. I. Yanayev - SSSR Prezidenti vazifasini bajaruvchi. Shu tariqa fitnachilar M.S.Gorbachyovni noqonuniy yo‘l bilan hokimiyatdan chetlashtirib, o‘zlari hokimiyatni egallab oldilar. Mazkur qo‘mita sovet rahbariyatining Bayonoti, sovet xalqiga murojaatnoma, davlatlar va hukumatlarning boshliqlariga hamda BMT Bosh kotibiga murojaat va boshqa qarorlarni e‘lon qildi. Butunittifoq doirasida mo‘rtlashib qolgan ijtimoiy-siyosiy vaziyat yanada taranglashdi. Mamlakatdagi siyosiy kuchlar vaziyatga turlicha munosabat bildirdilar. Qaltis vaziyatda 1991-yil 19-avgustda O‘zbekiston Birinchi Prezidenti I. A. Karimov Hindistonga qilgan rasmiy tashrifidan qaytib keldi va Toshkent shahri faollari bilan uchrashuv o‘tkazdi. Uchrashuvda Prezident O‘zbekistonning nuqtayi nazarini bildirib, respublikamizda favqulodda holat joriy etishga hojat yo‘qligi, O‘zbekistonda vaziyat barqarorligi, qonunga xilof ko‘rsatmalar bajarilmasligini qat’iy ta’kidladi. 1991-yil 20-avgust kuni Toshkentda O‘zbekiston SSR Oliy Kengashi Rayosati va O‘zbekiston Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining Qoraqalpog‘iston, viloyatlar va Toshkent shahar rahbarlari ishtirokidagi qo‘shma majlisi bo‘lib o‘tdi. Majlis mamlakatda vujudga

kelgan vaziyatni muhokama qilib Bayonot qabul qildi. Bayonotda O‘zbekiston Respublikasi tinch vaqtda kuch, avvalo, harbiy kuch ishlatishga qarshi ekanligi ta’kidlandi. Unda tinchlik, osoyishtalikni saqlash va mustahkamlash, har qanday ig‘vogarona harakatlarning oldini olish, hamma joyda qattiq intizom va tartibni saqlash, mish-mishlar va ehtirolarga berilmaslik vazifalari ilgari surildi. Bayonotda O‘zbekiston Davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi deklaratsiya qoidalarini og‘ishmay va izchil amalga oshirish yo‘lidan boraveradi, deb ko‘rsatildi.

O‘zbekiston Birinchi Prezidenti I. A. Karimov 1991-yil 20-avgust kuni respublika aholisiga o‘zining murojaatini e‘lon qildi: “Hozircha mamlakatning hokimiyat doiralari qanday yo‘l bilan, nimalar orqali, qanday siyosat orqali bu maqsadlarga erishish mumkinligi haqida to‘liq, hozircha batafsil ma‘lumot berganicha yo‘q. Bu ma‘lumotlar bilan chuqur tanishganimizdan keyingina bo‘layotgan o‘zgarishlarga o‘zimizning munosabatimizni albatta bildiramiz”. Prezident xalqqa: “Biz bironing gapiga kirib ish tutmaymiz, biz o‘zimiz tanlagan yo‘limizdan va belgilab olgan maqsadimizdan qaytganimiz yo‘q. Ishonamanki, bu og‘ir sinovlardan ham eson-omon o‘tamiz”, — deb murojaat qildi. Xalqni og‘ir sinovlardan o‘tayotgan bir paytda sabr-toqatli, bardoshli va vazmin bo‘lishga, tinchlikni saqlash maqsadida jiplashishga chaqirdi.

Islom Karimovning Respublika aholisiga murojaatidan. “Sovet O‘zbekistoni” gazetasi, 1991-yil, 21-avgust soni.

1991-yil 21-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z farmoni bilan O‘zbekiston hududida hokimiyat va boshqaruv idoralari, korxonalar, tashkilotlar hamda muassasalarning qabul qilgan barcha qarorlari va ularning ijrosi SSSR va O‘zbekiston SSR Konstitutsiyalariga hamda qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlariga va Vazirlar Mahkamasining qarorlariga so‘zsiz mos kelishi kerak, deb belgilab qo‘ydi. Farmonda SSSR da favqulodda holat davlat qo‘mitasining SSSR Konstitutsiyasi hamda qonunlariga, O‘zbekiston SSR Konstitutsiyasi hamda qonunlariga zid keladigan farmonlari va qarorlari haqiqiy emas, deb belgilab qo‘yildi. Fitnachilarning qonunga xilof ravishda urinishlari natijasida 1991-yil 19-21-avgust kunlari Moskvada fojiali hodisalar ro‘y berdi. Rossiya Federatsiyasi rahbariyati tashabbusi bilan demokratik kayfiyatdagi Moskva aholisi tomonidan fitna bostirildi. Fitnani uyushtiruvchilar

qamoqqa olindi. M.S.Gorbachyov Prezidentlik lavozimiga qaytib keldi. Biroq mamlakatdagi siyosiy vaziyat tang ahvolga tushib qoldi. Markaziy hokimiyat falaj bo‘lib qoldi. Sovet Ittifoqi Kommunistik partiyasi ham halokatga uchradi. I. A. Karimov Favqulodda holat davlat qo‘mitasi faoliyatiga o‘z munosabatini bildirmagan, qo‘rqoq va prinsipsiz mavqeda turgan KPSS Markaziy Qo‘mitasi Siyosiy Byurosi va Kotibiyati yuz minglab kommunistlarning sha’ni va qadr-qimmatini zarba ostiga qo‘yganini qoraladi. Buning ustiga respublika kommunistlarini chalg‘itishga va davlat to‘ntarishini qo‘llab-quvvatlashga majbur qilishga urinish bo‘lganini oshkora aytdi. I. A. Karimov bundan keyin KPSS Markaziy Qo‘mitasi Siyosiy Byurosining tarkibida qola olmasligi to‘g‘risida bayonot berdi. Mazkur Bayonotni O‘zbekiston Kompartiyasi MQ byurosi va Markaziy nazorat komissiyasi Rayosati ma’qulladi.

1991-yil 25-avgustda O‘zbekiston Prezidentining maxsus farmoni e’lon qilindi. Farmonga binoan Respublika ichki ishlar vazirligi va Davlat xavfsizlik qo‘mitasi O‘zbekiston SSRning qonuniy tasarrufiga olindi. Respublika hududida joylashgan SSSR ichki ishlar vazirligining ichki qo‘shinlari bevosita O‘zbekiston Prezidentiga bo‘ysundirildi.

Respublika ichki ishlar vazirligi, Davlat xavfsizlik qo‘mitasi, prokuraturasi va adliya organlari, shuningdek, respublika hududida joylashgan ichki qo‘shinlar, Turkiston harbiy okrugi qismlari va qo‘shilmalari partiyadan butunlay xoli qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov Oliy Kengash Rayosatiga juda qisqa muddatda Respublikaning davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi qonun loyihasini tayyorlash va uni Oliy Kengashning navbatdan tashqari sessiyasi muhokamasiga taqdim etishni taklif qildi. Respublika Oliy Kengashining Rayosati 1991-yil 26-avgust kuni O‘zbekistonning Davlat mustaqilligi to‘g‘risida qonun loyihasini tayyorlash haqida farmoyish chiqardi. 1991-yil 28-avgustda O‘zbekiston Oliy Kengashining Rayosati “Respublika Oliy Kengashining navbatdan tashqari oltinchi sessiyasini 1991-yil 31-avgust kuni chaqirish haqida qaror” qabul qildi va sessiyada O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi haqidagi masalani muhokama qilish belgilab qo‘yildi. 1991-yil 28-avgust kuni O‘zbekiston Kompartiyasi MQ va Markaziy nazorat komissiyasining qo‘shma plenumi bo‘lib o‘tdi. Plenumda Prezident I. A. Karimovning

mamlakatda 19-21-avgust kunlari sodir bo'lgan voqealar va respublika partiya tashkilotlarining vazifalari to'g'risidagi axboroti tinglandi va muhokama qilindi. Plenum Respublika Kompartiyasini KPSS MQ bilan har qanday aloqalarni to'xtatishga, KPSSning barcha tuzilmalaridan chiqishga, uning markaziy organlaridagi o'z vakillarini chaqirib olishga qaror qildi.

1991-yil 31-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari oltinchi sessiyasi bo'lib o'tdi. Sessiyada O'zbekiston Birinchi Prezidenti I. A. Karimov nutq so'zlab, sobiq Ittifoqda so'nggi paytlarda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy voqealarni, davlat to'ntarishiga antikonstitutsiyaviy urinish oqibatlarini tahlil qilib, ular O'zbekiston taqdiriga, xalqimiz taqdiriga bevosita daxldor ekanligini har tomonlama asoslab berdi.

I. A. Karimov O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligini e'lon qildi va uni mustaqillik to'g'risidagi qonun bilan mustahkamlashni taklif etdi.

Sessiyada "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risida Oliy Kengash Bayonoti" qabul qilindi.

O'tmishdan saboq chiqarib va SSR Ittifoqining siyosiy hamda ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni e'tiborga olib, xalqaro huquqiy hujjatlarda qayd etilgan o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga asoslanib, O'zbekiston xalqlarining taqdiri uchun butun mas'uliyatni anglab, shaxsning huquq va erkinliklari, mustaqil davlatlar o'rtasidagi chegaralarning buzilmasligi to'g'risidagi Xelsinki shartnomalariga qat'iy sadoqatini bayon etib, millati, diniy e'tiqodi va ijtimoiy mansubligidan qat'i nazar, respublika hududida yashovchi har bir kishining munosib hayot kechirishini, sha'ni va qadr-qimmatini ta'minlaydigan insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishga intilib, Mustaqillik deklaratsiyasini amalga oshira borib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi O'zbekistonning Davlat mustaqilligini va ozod suveren davlat O'zbekiston Respublikasi tashkil etilganligini tantanali ravishda e'lon qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risidagi Oliy Kengash Bayonotidan.

O'zbekiston Respublikasi, deb ta'kidlanadi Bayonotda, to'la davlat hokimiyatiga ega, xalqaro munosabatlarda mustaqil davlat, oldindan hech qanday shart qo'ymagan holda barcha sheriklar bilan teng huquqli, o'zaro manfaatli bitimlar hamda shartnomalar tuzish

uchun o'zini ochiq deb e'lon qiladi. Oliy Kengash sessiyasi "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida" Qaror qabul qilib, O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risidagi Oliy Kengash Bayonotini tasdiqladi va respublikani bundan keyin O'zbekiston Respublikasi deb atashni belgilab qo'ydi.

1- sentabr O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni deb belgilansin va 1991-yildan boshlab bu kun bayram va dam olish kuni deb e'lon qilinsin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Qaroridan.

Oliy Kengash "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida" gi Qonun qabul qildi. Bu qonun 17 moddadan iborat bo'lib, O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi. Qonunning birinchi moddasida: "O'zbekiston Respublikasi o'z tarkibidagi Qoraqalpog'iston Respublikasi bilan birga, mustaqil, demokratik davlatdir", — deb qonunlashtirib qo'yildi. Qonunda O'zbekiston Respublikasining xalqi suverendir va respublikada davlat hokimiyatining birdan bir sohibidir. U o'z hokimiyatini ham bevosita, ham vakillik idoralari tizimi orqali amalga oshiradi, deb belgilab qo'yildi. Mustaqillik asoslari to'g'risidagi qonunda O'zbekiston Respublikasi to'la davlat hokimiyatiga ega, o'zining milliy davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, hokimiyat va boshqaruv idoralari tizimini mustaqil belgilaydi, davlat chegarasi, hududi daxlsiz va bo'linmas bo'lib, uning xalqi o'z xohish-irodasini erkin bildirmasdan turib o'zgartirilishi mumkin emas, deb qat'iy qonunlashtirib qo'yildi. Mazkur qonunda respublika hududidagi yer, yerosti boyliklari, suv va o'rmonlar, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy va boshqa resurslar, respublikaning ma'naviy boyliklari O'zbekiston Respublikasining milliy boyligi, mulki hisoblanadi, deb belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi o'z hududida oltin, boshqa qimmatbaho metallar va toshlarni qazib chiqarish, qayta ishlash va saqlashni mustaqil amalga oshiradi hamda nazorat qiladi, o'z oltin zaxirasini yaratadi, deyiladi bu qonunda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining VII sessiyasi 1991-yil 30-sentabr kuni "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi Qonunga Konstitutsiyaviy qonun maqomini berishga qaror qildi. Qarorda O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi moddalari "O'zbekiston Respublikasining

Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi Qonunning moddalariga zid kelgan hollarda mazkur qonunga amal qilinsin, deb belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991-yil noyabrda bo'lgan VIII sessiyasi davlat mustaqilligi masalasi bo'yicha referendum o'tkazish haqidagi masalani ko'rib chiqdi. Oliy Kengash sessiyasi 1991-yil 18-noyabr kuni "O'zbekiston Respublikasi referendumini o'tkazish to'g'risida" Qaror qabul qildi. Qarorda 1991-yil 29-dekabr, yakshanba kuni O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risidagi masala bo'yicha referendum o'tkazish belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligini ma'qullaysizmi?

Referendumda ovoz berish byulleteniga kiritilgan savol ana shunday ta'riflangan edi. Referendumga puxta tayyorgarlik ko'rildi. Markaziy saylov komissiyasi, 13 saylov okrugi, 7 ming uchastka saylov komissiyasi tuzildi. 1991-yil 29-dekabr kuni bo'lib o'tgan referendumda 9 898 707 kishi yoki saylov ro'yxatiga kiritilganlarning 94,1 foizi qatnashdi. Ovoz berishda qatnashganlarning 98,2 foizireferendumda qo'yilgan savolga "Ha", ya'ni, O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini ma'qullaymiz, deb ovoz berdi.

Markaziy saylov komissiyasi "O'zbekiston Respublikasi referendumini to'g'risida"gi Qonunning 26-moddasiga asosan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi umumxalq tomonidan ma'qullandi, deb topdi.

Markaziy saylov komissiyasi bayonnomasidan.

Shunday qilib, xalqimizning asriy orzusi ro'yobga chiqdi. Mamlakatimiz, xalqimiz siyosiy qaramlikdan, asoratdan qutuldi. Davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi o'zbek xalqining hayotida muhim tarixiy voqea bo'ldi. Mustaqillik xalqimizga o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zlari uchun munosib turmush yaratish erkinligini berdi. Tarixdan bizga ma'lumki, qadim zamonlardan boshlab u yoki bu mintaqalarda yirik imperiyalar vujudga kelib, ko'plab xalqlarni o'z manfaatlariga bo'ysundirgan, asoratga solgan. Biroq ularning barchasi mazlum xalqlarning ozodlik, mustaqillik uchun kurashlari natijasida parchalanib ketgan. Bu tarixiy jarayon XX asrda ham takrorlandi. Mazlum xalqlarning milliy-ozodlik harakati natijasida jahon

mustamlakachilik tizimi barbod bo'ldi, imperiyalar quladi. Dunyodagi yirik imperiyalardan biri bo'lmish SSSRning parchalanishi ham ana shu tarixiy-qonuniy jarayonning natijasi bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi ham qonuniy-tarixiy jarayon bo'lib, xalqimizning uzoq yillar davomidagi milliy istiqlol uchun olib borgan qahramonona kurashining natijasidir. 1991-yil 31-avgustdan e'tiboran Vatanimiz tarixida yangi davr-milliy istiqlol davri boshlandi. O'zbekiston xalqi o'z taqdirini o'z qo'lga oldi, siyosiy, ma'naviy mutelikdan qutuldi. Dunyo xaritasida yana bitta mustaqil, to'la huquqli, suveren davlat - O'zbekiston Respublikasi paydo bo'ldi. O'zbekiston xalqi va rahbariyatining donishmandligi, sabotliligi va qat'iyatliligi, uzoqni ko'ra bilishi natijasida uning davlat mustaqilligi tinch, demokratik, parlament yo'li bilan, ijtimoiy larzalarsiz, qurbonlar va vayronagarchiliksiz amalga oshdi. Mustaqil O'zbekiston dunyoga, jahonga yuz tutdi, qariyb yuz yildan ortiq vaqt davomida yopib qo'yilgan chegaralari ochildi. Jahon hamjamiyati O'zbekistonni quchoq ochib qabul qildi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq O'zbekiston Respublikasini suveren davlat sifatida Turkiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Saudiya Arabistoni, Eron, Pokiston, Hindiston, Xitoy singari yirik davlatlar tan oldilar.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tashkil topishi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991-yil 31-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida"gi Bayonotida "Davlat mustaqilligini, hududiy yaxlitligini, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqi va erkinligini himoya qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasida Mudofaa ishlari vazirligi va Milliy gvardiya tuziladi. Respublika hududida joylashgan sobiq SSSR Ichki ishlar vazirligi, SSSR Davlat xavfsizlik qo'mitasi hamda Ichki qo'shinlari O'zR yurisdiksiyasiga olinadi", deb ko'rsatilgan edi. Bu 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida"gi qonunda "O'zbekiston Respublikasi Mudofaa ishlari vazirligini tuzish, Milliy gvardiya va muqobil xizmatni tashkil etish huquqiga ega" deb huquqiy jihatdan mustahkamlandi. Bu amalda yosh respublikaga harbiy siyosatni amalga oshirish huquqini berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991-yil 6-sentyabrdagi farmoniga asosan, Mudofaa ishlari vazirligi tashkil etildi,

uning shtat tizimi va vakolatlari belgilandi. 1991-yil 10-farmonga binoan, Mudofaa Vaziri ayni vaqtda Milliy gvardiya qo‘mondoni etib tayinlandi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktyabrdagi qaroriga binoan, Mudofaa ishlari vazirligining huquqiy maqomi, tuzilishi va nizomlari tasdiqlandi. Turkiston harbiy okrugi boshqaruv organlari negizida Mudofaa ishlari vazirligi Bosh shtabi va boshqarmalari tuzildi.

O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi Qonuni hamda 1991-yil 30-dekabr-dagi Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Kengashining Qurolli Kuchlari va Chegara qo‘shinlari haqidagi Minsk qarori asosida 1992-yil 1-fevraldan sobiq Ittifoq tizimidagi qo‘shinlarni mablag‘ bilan ta‘minlanishi to‘xtatilishini inobatga olgan holda O‘zR Oliy Kengashi 1992-yil 10-yanvarda “O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan SSSR Ichki ishlar vazirligining harbiy qismlari va o‘quv muassasalarini O‘zbekiston Respublikasi tasarrufiga olish to‘g‘risida”, 14-yan-varda “O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan harbiy qismlar va harbiy o‘quv muassasalari to‘g‘risida” qarorlar qabul qildi. Unda O‘zR hududida joylashgan sobiq Ittifoqqa qarashli Ichki ishlar va Mudofaa vazirligining qismlari, birlashmalari, qo‘shilmalari, oliy o‘quv yurtlari, harbiy tuzilmalari mamlakatning qonuniy tasarrufiga olinadi, deb belgilandi. Qaror asosida harbiy xizmatchilar, ularning oila a‘zolari, harbiy muassasalardagi ishchi va xizmatchilar, sobiq Ittifoq armiyasida xizmat qilgan pensionerlarga ijtimoiy va huquqiy himoyalandi. Harbiy qismlar va o‘quv yurtlari, muassasalar, tashkilotlar davlat tomonidan moddiy texnika va mablag‘ bilan ta‘minlandi.

- 1992-yil 24-martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan Chegara qo‘shinlari bo‘linmalari haqida”gi farmoni bilan Respublika Milliy Xavfsizlik Xizmati qoshida Chegara qo‘shinlari boshqarmasi tashkil etildi va O‘rta Osiyo Chegara qo‘shinlari bo‘linmalari uning tasarrufiga o‘tkazildi.

- 1992-yil 18-mayda „O‘zbekiston Respublika hududida joylashgan havo desanti qo‘shinlari, harbiy transport aviatsiyasi, razvedka qo‘shinlari, ta‘minot qismlari haqida“gi farmon bilan bu qo‘shinlar respublika tasarrufiga o‘tkazildi. O‘zR Prezidentining 1992-yil 12-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi hududida

joylashgan havo hujumiga qarshi harbiy qismlar haqida”gi, 13-noyabrda “O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan kimyoviy harbiy qismlar haqida”gi farmonlari bilan mamlakatimiz hududida joylashgan mazkur turlardagi qo‘shinlar respublika tasarrufiga olindi va sifat jihatidan takomillashtirildi. Shu tarzda mustaqil mamlakat Qurolli Kuchlarini barpo etishning tashkiliy davri yakunlandi.

O‘zbekiston Respublikasi o‘z Qurolli Kuchlarini tuzishda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning huquqiy me’yorlari, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo‘yicha Xelsinki yakunlovchi akti, MDH kollektiv xavfsizlik Shartnomasi kabi xalqaro hujjatlarning barcha talablariga rioya qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 3-iyuldagi farmoniga muvofiq, Mudofaa ishlari vazirligi Mudofaa vazirligiga aylantirildi. O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risida”, “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida” hamda „Muqobil xizmat to‘g‘risida”gi qonunlari qabul qilindi.

• 1993-yilning 22-noyabrda “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy qismining Jangovar bayrog‘i to‘g‘risida”gi Prezident farmoni imzolaniib, Qurolli Kuchlar Jangovar bayrog‘ining yagona namunasi belgilandi. O‘zR Oliy Kengashining 1993-yil 29-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining „Vatan himoyachilari kunini belgilash to‘g‘risida“gi qonuniga binoan, 14 yanvar — Vatan himoyachilari kuni, deb e’lon qilindi.

• 1995-yil avgustida qabul qilingan O‘zR Harbiy doktrinasi mamlakatning harbiy sohadagi siyosatini belgilab berdi. Mintaqadagi harbiy siyosiy vaziyatdan kelib chiqqan hodda 2000-yil 3-fevral kuni O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi qabul qilindi.

Nazorat savollari

1. O‘zbekiston Respublikasining mustaqil davlat maqomini olishi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tashkil topishi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MUSTAQIL DAVLAT MAQOMINI OLISHI. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARINING TASHKIL TOPISHI

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tashkil qilish zaruriyati.

1991-yilning 31-avgustidan O‘zbekiston tarixida yangi davr boshlandi. Mamlakat taqdirini hal etgan eng muhim ushbu kunda Oliy Kengashning navbatdan tashqari 12-chaqiriq 6-sessiyasi “O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini e‘lon qilish to‘g‘risida” qaror qabul qildi, shuningdek, tegishli Bayonot bilan chiqib, “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi Qonun tasdiqladi. Bu bilan mamlakatimiz siyosiy, iqtisodiy va xalqaro jihatdan o‘z huquqlarini qonunan mustahkamlab, xalqaro hamjamiyatning to‘la huquqli a‘zosiga aylandi.

Milliy mustaqillik asoslarini himoya qilish masalalariga mustaqillikning ustuvormasalalaridan biri sifatida qaraldi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o‘n ikkinchi sessiyasida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to‘g‘risida”gi bayonotida “Davlat mustaqilligi, hududiy yaxlitligi, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqi va erkinligini himoya qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasida Mudofaa ishlari vazirligi va Milliy gvardiya tuziladi. Respublika hududida joylashgan SSSR Ichki ishlar vazirligi, SSSR Davlat xavfsizlik qo‘mitasi hamda ichki qo‘shinlar O‘zbekiston Respublikasi tasarrufiga olinadi” deb ko‘rsatilgan edi. Bu “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi Qonunda, huquqiy jihatdan va uning 6-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa ishlari vazirligini tuzish, Milliy gvardiya va muqobil xizmatni tashkil etish huquqiga ega” deb mustahkamlandi. Bu amalda yosh respublikaga harbiy siyosatni amalga oshirish huquqini berar edi. Bu hujjatlar O‘zbekiston Respublikasi o‘z Qurolli Kuchlarini tuzishida huquqiy asos bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlariga oid huquqiy asoslarning yaratilishi

“O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi Qonunga asosan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining

1991-yil 6-sentabrdagi Farmon bilan Mudofaa ishlari vazirligi tashkil qilinib, uning shtati va vakolatlari belgilandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991-yil 10-sentabrdagi Farmoniga binoan Mudofaa ishlari vaziri ayni vaqtda Milliy gvardiya qo‘mondoni etib tayinlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi qaroriga binoan Mudofaa ishlari vazirligining huquqiy maqomi, tuzilishi va Nizomi tasdiqlandi. Vazirlik mahalliy harbiy boshqaruv organlari, Fuqarolar mudofaasi shtabi va armiya safidan tashqaridagi xizmatning maxsus boshqarmasi negizida tashkil qilindi. Keyinchalik Turkiston harbiy okrugining boshqaruv organlari negizida Mudofaa ishlari vazirligi Bosh shtabi va boshqarmasi hamda ularning joylardagi quyibo‘linmalarituzildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 1992-yil 14-yanvardagi Farmoniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi huquqiy asosda o‘z Qurolli Kuchlarini tashkil etganligi e‘lon qilindi. Navbatdagi vazifa – milliy Qurolli Kuchlarimizning faoliyatini yo‘lga soladigan huquqiy asoslarni yaratish, amalda qo‘llash, tarixiy maqsad va vazifalarga hamohang ravishda tashkillashtirish edi.

Qurolli Kuchlarning tashkil etilishi

1991-yil 31-avgustda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi Qonun va 1991-yil 30-dekabrda Minsk shaxrida tashkil topgan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a‘zo davlatlar rahbarlaritomonidan imzolangan “Qurolli Kuchlar va chegara qo‘shinlari xususidagi bitim”ga muvofiq, shuningdek, sobiq ittifoqidoralartomonidan umumiy qo‘shinlarning pul ta‘minoti to‘xtatilganligini inobatga olib, 1992-yil 14-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi respublika hududida joylashgan birlashma, qo‘shilma, harbiy qism va muassasalar, harbiy bilim yurtlari, korxonalar va tashkilotlari hamda sobiq SSSRning boshqa harbiy tuzilmalari O‘zbekiston Respublikasi tasarrufiga o‘tkazilganligi to‘g‘risida qaror qabul qildi.

1992-yildan e‘tiboran respublikamiz hududidagibarcha harbiy ta‘lim muassasalarining shtat tuzilmasi takomillashtirila boshlandi. Jumladan, Toshkent oliy umumqo‘shin qo‘mondonlik bilim yurti, Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik-muhandislik bilim yurti, Samarqand oliy avtomobil qo‘mondonlik-muhandislik bilim yurti – ko‘p tarmoqli o‘quv muassasalariga aylandi.

MILLIY GWARDIYA

Milliy gvardiyaga O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 23-yanvardagi qarori bilan asos solindi. Usobiq Ittifoqning ichki ishlar vazirligiga qarashli, O‘zbekiston hududida joylashgan harbiy qism negizida tuzilgan bo‘lib, milliy Qurolli Kuchlarimizning tarkibiy qismiga aylandi.

Milliy gvardiyaning asosiy vazifasi — O‘zbekiston Respublikasining davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini muhofaza qilishdir. Gvardiya tarkibi fuqarolarni harbiy xizmatga majburiy va ko‘ngilli ravishda chaqirish orqali tashkil etildi. Gvardiya zimmasiga bir qancha o‘ziga xos vazifalar, jumladan, davlat hokimiyatining oliy organlarini qo‘riqlash, jamoat tartibini ta‘minlashda ishtirok etish, chet davlatlarning rasmiy vakillarini tantanali kutib olish, davlat miqyosidagi marosimlarda ishtirok etish yuklangan. Shu maqsadda gvardiya tarkibida faxriy qorovul rotasi tuzilgi.

CHEGARA QO‘SHINLARI

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq mamlakat rahbariyati, shaxsan O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan Chegara qo‘shinlari shakllantirilishiga alohida e‘tibor qaratilganligini ta‘kidlab o‘tmoq joizdir.

Chegara qo‘shinlarining shakllanish solnomasi 1992-yildan boshlangan. Sobiq Ittifoqning parchalanib ketishi natijasida mustaqil davlatlar tashkil topishi, millatlararo, etnik va diniy xarakterdagi ziddiyatlarning keskinlashuvi chegara qo‘shinlarini tashkil etish jarayonini yanada jadallashtirib yubordi. Yosh suveren davlatimizning chegarasini ishonchli qo‘riqlash, milliy xavfsizlikni ta‘minlash vazifasi olgari surildi.

1992-yil 24-martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati Chegara qo‘shinlari boshqarmasi tashkil etildi.

HAVO DESANT QO‘SHINLARI

Ixcham va harakatchan kuchlar o‘rni azaldan dolzarb bo‘lib kelgan. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Havo-desant qo‘shinlari—milliy armiyamizning desantchilar jangovar mashinalari, o‘ziyurar artilleriya qurilmalari, tanklar, zirhli transportyorlar, tankka qarshi samarali qurollar va zenit vositalari, stvolli va reaktiv artilleriya, qudratli avtomatik qurollar, aloqa va boshqaruvning

zamonaviy apparatlari bilan qurollangan, puxta tayyorlangan jangovar qismidir. Ushbu qo‘shinlarning asosiy vazifasi havo transporti aviatsiyasi yordamida mustaqil jangovar harakatlar olib borishsanaladi.

HARBIY-HAVO KUCHLARI

Harbiy-havo kuchlari Qurolli Kuchlarning eng yuqori manyovrchan turi sanaladi. Ular quruqlikdagi qo‘shinlarni aviatsion jihatdan qo‘llab-quvvatlash, havo desantchilarini tashlash (tushurish), moddiy vositalarni tashish, havo razvedkasini olib borish, yirik operatsiyalarning borishi va xotimasiga jangovar ta’sir ko‘rsatish, respublika havo sarhadlarini ishonchli qo‘riqlash kabi imkoniyatga ega.

Harbiy-havo kuchlari zimmasiga dushmanning havo nishonlari va quruqlikdagi qo‘shinlarini yakson qilish, davlat va harbiy boshqaruv tizimi, front va harbiy-iqtisodiy ob’ektlari hamda transport kommunikatsiyalariga zarba berish vazifasi yuklangan.

O‘zbekiston Respublikasi Harbiy-havo kuchlari bombardimonchi, qiruvchi-bombardimonchi, qiruvchi aviatsiya, hujumkor, razvedka va transport aviatsiyasi, shuningdek, ko‘p maqsadli vertolyot aviatsiyasidan iborat.

HAVO HUJUMIDAN MUDOFAA QO‘SHINLARI

Havo hujumidan mudofaa qo‘shinlari respublikaning ma’muriy-siyosiy, iqtisodiy-sanoat markazlari, qo‘shinlar turkumlarini, shuningdek muhim harbiy va boshqa ob’yektlarni dushmanning havo zarbasidan himoya etishga mo‘ljallangan. Ularning asosiy vazifasi dushman tomonidan havo hujumi boshlanganligini aniqlash, bu haqda habar berish hamda dushmanning havodagi uchish apparatlarini yo‘q qilishdan iborat. Ushbu vazifalarni bajarish maqsadida havo hujumidan mudofaa qo‘shinlarida tinchlik davrida jangovar navbatchilik joriy etilgan. Urush davrida esa quruqlikdagi qo‘shinlarning havo hujumidan mudofaa vositalari va Harbiy-havo kuchlari bilan birgalikda havo hujumidan mudofaaning birlashgan tizimini tashkil etadi.

MAXSUS QO‘SHINLAR

Jang muvaffaqiyati ko‘p jihatdan aloqa qo‘shinlariga bog‘liqdir. Ular zimmasiga qo‘shinlar va qurollarni boshqarish tizimidagi axborot almashinuvini ta’minlash vazifasi yuklangan. Aloqa qo‘shinlari jang

borishiga simli aloqa, radioaloqa, maxfiylashtirilgan aloqa vositalari bilan ta'sir o'tkazadi. Maxsus qo'shinlarimizning yana bir turi muhandislik-qurilish qo'shinlaridir. Ushbu qo'shinlar Qurolli Kuchlarimizning infratuzilmasini taraqqiy etish, davlatning strategik iqtisodiy dasturini amalga oshirishga hissa qo'shib kelmoqda. Urush sharoitida mazkur qo'shinlarga mudofaa istihkomlari va inshootlarini qurilish hamda kommunikatsiya tarmoqlarini yaratish, shuningdek qutqaruv-avariya ishlarini

O'zbekiston Respublikasi harbiy doktrinasini (Mudofaa doktrinasini)

O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini to'g'risida:

Qonunchilik palatasi tomonidan 2017-yil 18-dekabrda qabul qilingan

Senat tomonidan 2017-yil 20-dekabrda ma'qullangan

1-modda. O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini tasdiqlansin (ilova qilinadi).

2-modda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining Harbiy doktrinasini to'g'risida"gi 105-I-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995-yil, № 9, 180-modda) o'z kuchini yo'qotgan deb topilsin.

3-modda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

hukumat qarorlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirsin;

– davlat boshqaruvi organlari ushbu Qonunga zid bo'lgan o'z normativ-huquqiy hujjatlarini qayta ko'rib chiqishlari va bekor qilishlarini ta'minlasin;

– ushbu Qonunning ijrosini, ijrochilarga yetkazilishini hamda mohiyati va ahamiyati aholi o'rtasida tushuntirilishini ta'minlasin.

4-modda. Ushbu Qonun rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev

O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 9-yanvardagi 458-

sonli Qonuni bilan

TASDIQLANGAN

O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini

I. UMUMIY QOIDALAR

1. O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini (bundan buyon matnda Doktrina deb yuritiladi) harbiy sohada O'zbekiston

Respublikasi milliy xavfsizligini ta'minlashga doir prinsiplar va yondashuvlarni belgilaydi.

2. O'zbekiston Respublikasi Doktrining mudofaa xususiyatiga egaligini tasdiqlaydi. O'zbekiston Respublikasi hech bir davlatni o'zining dushmani deb hisoblamaydi va barcha mamlakatlar bilan munosabatlarni mamlakat milliy manfaatlarining ustuvorligi asosida hamda xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalarini inobatga olgan holda, o'zaro naf ko'rish, teng huquqlilik hamda boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, barcha nizoli masalalarni tinch vositalar va muzokaralar yo'li bilan hal qilish, davlatlararo shakllangan chegaralarning buzilmasligi va o'zgarmasligini tan olish asosida quradi.

3. Doktrina:

– O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Milliy xavfsizlik konsepsiyasi va boshqa qonun hujjatlariga asoslanadi, xalqaro huquqning, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavining prinsiplari va normalariga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi ishtirokchisi bo'lgan xalqaro shartnomalarga tayanadi;

– mamlakatning milliy manfaatlaridan, jahondagi va mintaqadagi harbiy-siyosiy vaziyatdan, harbiy sohada milliy xavfsizlikka bo'lgan tahdidlar darajasidan, zamonaviy harbiy mojarolarning xususiyatidan kelib chiqadi;

– tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasining va mamlakat mudofaasini rejalashtirishga doir boshqa hujjatlarning asosiy qoidalarini inobatga oladi;

– harbiy mojarolarning oldini olish, hayotiy muhim milliy manfaatlarni himoya qilish bo'yicha davlat, jamiyat va fuqarolar faoliyatini tashkil etish yo'nalishlari va usullarini ochib beradi;

– davlatning kelajakda mudofaa sohasidagi siyosati ustuvorliklarini, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini (bundan buyon matnda Qurolli Kuchlar deb yuritiladi) tayyorlash, qurish va qo'llashning asosiy prinsiplari va yo'nalishlarini belgilaydi.

4. Doktrinani ro'yobga chiqarish O'zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha yagona davlat siyosati doirasida amalga oshiriladi.

5. Ushbu Doktrinada quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

– alohida davr – safarbarlik (harbiy holatni joriy etish) to‘g‘risida qaror qabul qilingan paytdan boshlanadigan davr, shu jumladan harbiy harakatlar olib boriladigan butun davr;

– davlatning harbiy tashkilot - davlat boshqaruvi va harbiy boshqaruv organlarining, Qurolli Kuchlarning, urush davri uchun tuziladigan boshqa organlar, muassasalar va maxsus tuzilmalarning, shuningdek mudofaa sanoati kompleksi majmui bo‘lib, ularning birgalikdagi faoliyati harbiy xavfsizlikni ta‘minlash borasidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan bo‘ladi;

– mamlakat mudofaasi O‘zbekiston Respublikasining suverenitetini, hududiy yaxlitligini, aholisining tinch hayoti va xavfsizligi himoya qilinishini ta‘minlovchi siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy - huquqiy, axborotga oid, tashkiliy va boshqa tushadigan choratadbirlar tizimi;

– milliy xavfsizlikka harbiy sohadagi tahdidlar-O‘zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy kuch qo‘llanilishi haqiqatan mumkinligini tavsiflovchi omillar;

– noqonuniy qurolli tuzilmalar - milliy va xalqaro qonun hujjatlariga xilof ravishda shakllantirilgan, terrorchilik, ekstremistik, jinoiy yoki boshqa maqsadlarni ko‘zlovchi qurolli birlashmalar, otryadlar, guruhlar;

– tahdid soluvchi davr-vaqtning turli muddat davom etadigan, qoida tariqasida, harbiy mojaro boshlanishidan oldinga to‘g‘ri keladigan hamda harbiy-siyosiy vaziyat o‘ta keskinlashganligi bilan tavsiflanadigan davri;

– favqulodda vaziyat-odamlar qurbon bo‘lishiga, ularning sog‘lig‘i yoki atrof-muhitga zarar yetishiga, jiddiy moddiy talafotlar keltirib chiqarishga hamda odamlarning hayot faoliyati sharoiti izdan chiqishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan yoki olib kelgan avariya, halokat, xavfli tabiiy hodisa, tabiiy yoki boshqa ofat natijasida muayyan hududda yuzaga kelgan holat;

– qurolli mojaro-davlatlar o‘rtasidagi (xalqaro qurolli mojaro) yoki bir davlat hududi doirasidagi (ichki qurolli mojaro) qarama-qarshi tomonlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, milliy, etnik, diniy va boshqa ziddiyatlarni hal etish maqsadidagi miqyosi cheklangan qurolli to‘qnashuv (harakat, janjal) bo‘lib, bunda urush holati e‘lon qilinmaydi;

– harbiy mojarolar-davlatlar o‘rtasidagi yoki davlatning ichki qarama-qarshiliklarini harbiy kuch qo‘llagan holda hal etish shakli bo‘lib, bu qurolli kurash olib borishning barcha turlarini, shu jumladan urushlar va qurolli mojarolarni qamrab oladi;

– harbiy tajovuz– O‘zbekiston Respublikasining suverenitetiga, hududiy yaxlitligiga va davlat mustaqilligiga qarshi harbiy kuchni qo‘llash;

– harbiy xavfsizlik – milliy manfaatlarning harbiy sohada davlat xavfsizligiga bo‘lgan tahdidlardan himoyalanganlik holati.

II. DOKTRINANING HARBIY – SIYOSIY JIHATLARI

1. Harbiy – siyosiy vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlari

6. Globallashuv davom etayotgan va xalqaro munosabatlarning butun tizimi o‘zgarib borayotgan sharoitlarda jahondagi harbiy-siyosiy vaziyat xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikka xavf-xatar hamda tahdidlar ko‘lami kengayib borayotganligi-geosiyosiy qarama-qarshilikning kuchayishi, mojarolar va tang vaziyatlarni kuch ishlatib hal etishga bo‘lgan yondashuvning ustunlik qilishi, kuch ishlatish, shu jumladan ommaviy qirg‘in qurolini qo‘llash ehtimoli oshganligi, harbiylashtirish, xalqaro terrorizm va ekstremizm faollashganligi, axborot makoni va kibermakonda o‘zaro kurash kuchayganligi bilan tavsiflanadi.

Xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan prinsiplari va normalarining erkin talqin etilishi hamda tanlab qo‘llanilishi hollari tobora kuchaymoqda.

Ushbu bandning *birinchi* va *ikkinchi xatboshilarida* ko‘rsatilgan xavotirli tendensiyalar mavjud tanglik o‘choqlarining global miqyosda keskinlashuviga hamda yangilari paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Buning oqibatida jahondagi holat tobora murakkablashmoqda, taxmin qilinishi qiyin bo‘lgan xususiyat kasb etmoqda.

O‘z navbatida Markaziy Osiyodagi vaziyatga terrorizm, ekstremizm, narkotrafik va transchegaraviy jinoyatchilikning saqlanib turgan xavf-xatarlari va tahdidlari salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Afg‘onistondagi noqonuniy qurolli tuzilmalar faoliyati mintaqa xavfsizligiga alohida xavf solmoqda.

7. Mazkur bo‘limning *6-bandida* ko‘rsatilgan omillar harbiy kuchni qo‘llash zaruriyatini keltirib chiqarishi mumkin. Bunday sharoitda davlatning mudofaa salohiyati harbiy sohada milliy

xavfsizlikka bo'lgan tahdidlarni jilovlash, neytrallashtirish va tugatishning asosiy vositalaridan biri bo'lib qoladi.

2. Harbiy sohada milliy xavfsizlikka bo'lgan asosiy tahdidlar

8. Harbiy sohada milliy xavfsizlikka bo'lgan asosiy tahdidlar quyidagilardan iborat:

– harbiy harakatlarning O'zbekiston Respublikasi hududiga ko'chishi xavfi bo'lgan harbiy mojarolar;

– O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi yaqinida qo'shinlar turkumlarini mintaqada kuchlar mutanosibli buzilishiga olib keladigan tarzda hamda O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuzga tayyorgarlik ko'rilayotganidan darak beradigan tarzda namoyishkorona ko'paytirish;

– O'zbekiston Respublikasining suverenitetiga va hududiy yaxlitligiga tajovuz qilish;

– bevosita O'zbekiston Respublikasi hududiga yoxud qo'shni davlatlarning chegara oldi tumanlariga tashlash uchun noqonuniy qurolli tuzilmalarni tashkil etish, o'qitish va qurollantirish;

– narkotrafik, qurol-yarog', o'q-dori, zaharli va portlovchi moddalar, qo'poruvchilik-terrorchilik faoliyatini amalga oshirish uchun foydalaniladigan boshqa vositalar kontrabandasi bilan bog'liq transchegaraviy va xalqaro uyushgan jinoiy faoliyat;

– axborot-kommunikatsiya makonida O'zbekiston Respublikasining suverenitetiga, mustaqilligiga, hududiy yaxlitligiga qarshi qaratilgan hamda aholining tinch hayotiga tahdid soluvchi mafkuraviy va psixologik harakatlar.

3. O'zbekiston Respublikasining mudofaa sohasidagi siyosati

9. O'zbekiston Respublikasining mudofaa sohasidagi siyosatining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

– mustaqillikni, suverenitetni, hududiy yaxlitlikni va konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilish;

– davlatning harbiy xavfsizligini ta'minlash;

– Markaziy Osiyoda xalqaro va mintaqaviy hamkorlikni, xavfsizlikni, barqarorlikni va yaxshi qo'shnichilikni mustahkamlash;

– davlatning harbiy tashkilotini muntazam ravishda rivojlantirish, uni O'zbekiston Respublikasini qurolli himoya qilishga shay holatda saqlab turish.

10. O'zbekiston Respublikasining mudofaa sohasidagi siyosati quyidagi prinsiplarga asoslangan:

- boshqa davlatlarga qarshi harbiy kuch ishlatmaslik, bundan harbiy tajovuzning oldini olish va uni daf etish hollari mustasno;
- xavfsizlikning bo‘linmasligi, o‘z xavfsizligini boshqa davlatlar xavfsizligi hisobiga mustahkamlashga yo‘l qo‘yilmasligi;
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, ehtimol tutilgan nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish;
- harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmaslik, har qanday davlatlararo tuzilmadan, agar u harbiy-siyosiy blok etib o‘zgartirilsa, chiqib ketish huquqini o‘zida saqlab qolish;
- mudofaaning yetarli darajada bo‘lishi;
- harbiy qurilishning zamonaviy harbiy mojarolar xususiyatiga monand bo‘lishi;
- yadroviy va boshqa turdagi ommaviy qirg‘in qurolini ishlab chiqarish, olish, saqlash, tarqatish va joylashtirishdan voz kechish;
- Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to‘g‘risidagi shartnoma prinsiplariga sodiqlik;
- o‘z hududida chet el harbiy bazalari va obyektlarining joylashtirilishiga yo‘l qo‘ymaslik;
- Qurolli Kuchlarning xorijdagi tinchlik o‘rnatish bilan bog‘liq operatsiyalarda va harbiy mojaralarda ishtirok etmasligi;
- xalqning ma‘naviy-axloqiy qadriyatlariga va o‘ziga xos madaniy tamadduniga tayanish.

11. O‘zbekiston Respublikasi tinchliksevar siyosatni olib borar ekan, harbiy mojarolarning oldini olishda faol ishtirok etishni ustuvor vazifalardan biri deb hisoblaydi.

O‘zbekiston Respublikasining ushbu sohadagi siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

a) milliy darajada:

- davlat harbiy tashkilotining o‘z maqsadiga muvofiq harakat qilishga shayligini saqlab turish;
- o‘z mudofaa sanoati kompleksini va uning ilmiy-ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish;
- ijtimoiy institutlarga va hokimiyat organlariga bo‘lgan ishonchga putur yetkazishga, shuningdek davlatning ichki ishlariga aralashish maqsadida aholining ommaviy ongiga axborot-mafkuraviy ta‘sir ko‘rsatish bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga qaratilgan ilg‘or texnologik yechimlarni va boshqa yechimlarni qo‘llash;

b) mintaqaviy darajada:

– mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, mintaqaviy xavfsizlikning eng muhim muammolarini hal etish, shu jumladan Afg'onistondagi vaziyatni tartibga solishga ko'maklashish, transchegaraviy suv oqimlari resurslaridan foydalanish masalalarini hal etish, chegaralarni dyelimitatsiya va demarkatsiya qilish jarayonlarini tugallash, ekologik barqarorlikni ta'minlash, favqulodda vaziyatlarga hamda tabiiy va texnogen xususiyatdagi transchegaraviy tahdidlarga e'tibor qaratish yuzasidan ta'sirchan chora-tadbirlarni ko'rish;

–mintaqadagi tinchlik, barqarorlik va xavfsizlikka tashqi hamda ichki tahdidlar bo'lishiga yo'l qo'ymaslik va ularni neytrallashtirish, ekstremizm, terrorizm, uyushgan hamda transchegaraviy jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida Markaziy Osiyodagi barcha mamlakatlar bilan o'zaro hamfikrlik va amaliy hamkorlikni mustahkamlash;

– mintaqa davlatlari o'rtasida harbiy sohadagi hamkorlikni kengaytirish, ishonch va xavfsizlikni mustahkamlash;

v) xalqaro darajada:

– Birlashgan Millatlar Tashkilotining, boshqa xalqaro tashkilotlar va institutlarning xalqaro xavfsizlikni ta'minlash va hamkorlikni rivojlantirish borasidagi ishlarida ishtirok etish;

–O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligining uzoq muddatli manfaatlaridan kelib chiqqan holda manfaatdor mamlakatlar bilan strategik sheriklik munosabatlarini o'rnatish va saqlab turish hamda davlatlararo o'zaro manfaatli, mustahkam aloqalarni yo'lga qo'yish;

– ommaviy qirg'in qurollarini tarqatmaslik borasidagi global sa'y-harakatlarga ko'maklashish;

–ekstremizm va xalqaro terrorizm ko'rinishlarining oldini olish va ularga chek qo'yish;

– xalqaro harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlikni rivojlantirish.

12. O'zbekiston Respublikasi harbiy xavfsizlikni ta'minlashga bo'lgan o'z huquqini amalga oshirar ekan, o'z Qurolli Kuchlarini:

– harbiy tajovuzni daf etish;

– harbiy sohadagi milliy xavfsizlikka tahdid soluvchi ekstremizm, terrorizm va boshqa g'ayriqonuniy ko'rinishlarga qarshi kurashish;

– favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini bartaraf etish;

–xavfsizlik va huquq-tartibotni ta'minlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko'maklashish maqsadida qo'llashi mumkin.

III. DOKTRINANING HARBIY – STRATEGIK JIHATLARI

1. Zamonaviy harbiy mojarolarning xususiyati

13. Xalqaro harbiy-siyosiy vaziyat beqaror rivojlanayotgan sharoitlarda O‘zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligiga turli ko‘rinishdagi harbiy mojarolarga uning jalb etilishi ehtimolini istisno etmaydigan tahdidlar saqlanib qolmoqda.

14. Zamonaviy harbiy mojarolarning o‘ziga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

– ziddiyatlarni hal etish uchun harbiy kuch ishlatish zarurligi to‘g‘risidagi siyosiy vajlarni va xalqaro jamoatchilik fikrini shakllantirish uchun oldindan axborot-psixologik ta‘sir ko‘rsatish;

– harbiy kuch bilan bir qatorda noharbiy tusdagi (siyosiy, iqtisodiy, axborot-psixologik va boshqa) chora-tadbirlardan faol foydalanish;

– yuqori aniqlikka ega qurollarni, radioelektron kurash vositalarini, uchuvchisiz uchish apparatlarini va robotlashtirilgan komplekslarni, tarmoqli avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini qo‘llash;

– qarshi kurashayotgan tomonlarning butun hududida ob‘yektlarning aniq nuqtalarini nishonga urishga qodirlik;

– qo‘shinlar turkumlarining yuksak darajada harakatchanligi va yetarli darajadaliigi;

– maxsus operatsiya kuchlarining, noqonuniy qurolli tuzilmalarning, xususiy harbiy kompaniyalar va boshqa yo‘llanma shaxslarning kurash olib borishning qo‘poruvchilik hamda terrorchilik usullaridan foydalanib harbiy mojarolarda faol ishtirok etishi;

– mahalliy aholining harbiy mojarolarga keng jalb etilishi va o‘ta zaifligi;

– vayron qilinishi keng ko‘lamli favqulodda vaziyatlarni, shu jumladan transchegaraviy favqulodda vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan muhim davlat infratuzilmasi obyektlariga aniq yo‘naltirilgan holda zarba berish (faoliyat ko‘rsatishini buzish);

– bir shakldagi harbiy mojaroning tez orada boshqa shakldagisiga o‘zgarishi ehtimolining yuqoriligi.

2. Mamlakatni ehtimol tutilgan harbiy mojarolarga tayyorlashning asosiy yo‘nalishlari

15. Harbiy sohada O‘zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligini ta‘minlash davlatning bosh vazifalaridan biridir va u

ehtimol tutilgan harbiy mojarolarga oldindan tayyorgarlik ko‘rishdan, ularni jilovlash hamda ularning oldini olishdan iboratdir.

16. Mamlakatni ehtimol tutilgan harbiy mojarolarga tayyorlashning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- mudofaa vazifalarini hal etish uchun harbiy tashkilotning barcha tarkibiy qismlari muvofiqlashtirilishini va o‘zaro hamkorlikda ishlashini ta‘minlash;

- harbiy-siyosiy vaziyatning rivojlanish tendensiyalarini monitoring va prognoz qilish hamda milliy xavfsizlikka harbiy sohadagi tahdidlarni neytrallashtirish borasida o‘z vaqtida monand chora-tadbirlar ko‘rish;

- mudofaa vazifalarini hal etish uchun qulay siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlarni saqlab turishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- mamlakatning safarbarlik tayyorgarligi, hududni tezkor jihozlash va harbiy infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish;

- davlat harbiy tashkilotini mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlariga muvofiq mudofaa vazifalarini samarali hal etishni ta‘minlaydigan tarzda rejali rivojlantirish;

- O‘zbekiston Respublikasining Davlat chegarasini himoya qilish va qo‘riqlash tizimini takomillashtirish;

- muhim davlat (harbiy) ob‘yektlarini qo‘riqlash va mudofaa qilish tizimini takomillashtirishga doir kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- hududiy mudofaa va fuqaro muhofazasi tizimlari ishining samaradorligini oshirish;

- axborot xavfsizligi tizimini shakllantirish, axborot yordamida faol kurashish shakllari, usullari va vositalarini ishlab chiqish;

- davlat harbiy tashkilotining boshqaruv tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

- Qurolli Kuchlarga vazifalarni o‘z vaqtida qo‘yish va aniqlashtirish, ularning harakatlarini moddiy-texnikaviy jihatdan har tomonlama ta‘minlash;

- O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va ularda Vatan taqdiri uchun javobgarlik tuyg‘usini mustahkamlash borasida uzluksiz ish olib borish, shuningdek Qurolli Kuchlarning shaxsiy tarkibini ma‘naviy-axloqiy va psixologik jihatdan samarali tayyorlash.

3. Qurolli Kuchlar, ularning asosiy vazifalari va ularni qo‘llash asoslari

17. Qurolli Kuchlar davlat harbiy tashkilotining va mamlakat mudofaa tizimining negizi bo‘lib, harbiy mojarolarni jilovlash hamda ularning oldini olish, shuningdek davlatning harbiy xavfsizligini ta‘minlash uchun mo‘ljallangandir.

Oldingi tahrirga qarang.

Qurolli Kuchlar tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, Milliy gvardiyasining, Davlat xavfsizlik xizmatining, boshqa vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning tegishli boshqaruv organlari, qo‘shinlari, harbiy tuzilmalari va muassasalari kiradi.

(17-bandning ikkinchi xatboshisi O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktabrdagi O‘RQ-575-sonli Qonuni tahririda — Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 30.10.2019-y., 03/19/575/3972-son)

18. Qurolli Kuchlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

a) tinchlik davrida:

– harbiy-siyosiy vaziyatning rivojlanishini doimiy ravishda tizimli tahlil va prognoz qilish;

– harbiy sohada milliy xavfsizlikka bo‘lgan tahdidlar to‘g‘risida mamlakat mudofaa tizimining barcha kuchlari va vositalarini o‘z vaqtida ogohlantirish (xabardor qilish);

– yuzaga kelayotgan harbiy-siyosiy vaziyatga va davlatning iqtisodiy imkoniyatlariga muvofiq Qurolli Kuchlarning qo‘llanilishini batafsil va monand rejalashtirish;

– boshqaruv organlari va qo‘shinlarning (kuchlar va vositalarning) jangovar shayligini hamda jangovar qobiliyatini qurolli mojarolarning oldi olinishini ta‘minlaydigan darajada saqlab turish;

– urush boshlanishi xavfi tug‘ilgan taqdirda Qurolli Kuchlarning strategik jihatdan yoyilishga shayligini ta‘minlash;

– O‘zbekiston Respublikasining davlat chegarasini himoya qilish va qo‘riqlash;

– muhim davlat (harbiy) obyektlari va kommunikatsiyalarini qo‘riqlash hamda mudofaa qilish;

– favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni tugatish;

– favqulodda holat rejimini saqlab turish;

– mamlakat hududini tezkorlik bilan jihozlashga va harbiy infratuzilmani rivojlantirishga doir tadbirlarni o‘tkazish;

–hududiy mudofaa va fuqaro muhofazasi tizimlarini belgilangan muddatlarda yoyishga hamda tegishli vazifalarni samarali bajarishga shay holda saqlab turish;

– buzg‘unchi kuchlarning davlat hokimiyati va boshqaruvi asoslariga, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka qarshi yo‘naltirilgan hamda harbiy xavfsizlikka zarar yetkazishga qaratilgan qo‘poruvchilik faoliyatiga qarshi kurashishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko‘maklashish;

– boshqaruv organlari va qo‘shinlarning tezkor hamda jangovar tayyorgarlik rejalarini tashkil etish hamda bajarish;

b) tahdid bo‘layotgan davrda:

– Qurolli Kuchlarni yuqori darajadagi jangovar shaylikka keltirish bo‘yicha kompleks tadbirlarni o‘tkazish;

– Qurolli Kuchlarni strategik jihatdan yoyish;

– hududiy mudofaa va fuqaro muhofazasi tizimlarini yoyish;

– harbiy holat rejimini saqlab turish;

v) urush davrida:

– harbiy tajovuzni daf etish va tajovuzkorning qo‘shinlariga zarba berish;

– tajovuzkorni O‘zbekiston Respublikasining milliy manfaatlariga zid bo‘lmagan shartlar asosida harbiy harakatlarni to‘xtatishga majbur qilish.

19. Qurolli Kuchlarni qo‘llash O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oliy bosh qo‘mondonining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, shuningdek mamlakat mudofaasini rejalashtirishga doir boshqa hujjatlarga muvofiq tashkil etiladi va amalga oshiriladi.

Qurolli Kuchlarni qo‘llash shakllari va usullari haqiqatan yuzaga kelayotgan harbiy-siyosiy vaziyatni hamda O‘zbekiston Respublikasiga nisbatan tajovuzkor harakatlar xususiyatini hisobga olgan holda belgilanadi.

4. Qurolli Kuchlarning aholini va obyektlarni favqulodda vaziyatlardan himoya qilish bo‘yicha harakatlari.

20. Mamlakatning butun hududida aholini hamda potensial xavfli ob‘yektlarni zamonaviy hujum vositalarining shikast yetkazuvchi omillari ta‘siridan, qo‘poruvchilik-terrorchilik

harakatlaridan va favqulodda vaziyatlardan himoya qilish tizimi tashkil etiladi.

21. Halokat yuz bergan hududlarda va zarba o'choqlarida muhandislik, radiatsiyaviy, kimyoviy hamda boshqa turdagi razvedka, qidiruv-qutqaruv, evakuatsiya va boshqa shoshilinch ishlarni bajarish, jabrlangan odamlarning hayot faoliyatini birinchi navbatda ta'minlash, obyektlarning faoliyatini tiklash, shuningdek fuqaro muhofazasiga doir qolgan vazifalarni bajarish oldindan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan qo'shma rejalarga muvofiq Fuqaro muhofazasi qo'shinlari, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning harbiy hamda ixtisoslashtirilgan tuzilmalari, fuqaro muhofazasining hududiy va obyektlardagi tuzilmalari tomonidan amalga oshiriladi.

5. Mamlakat mudofaasiga va Qurolli Kuchlarga rahbarlik qilish

22. Mamlakat mudofaasiga va Qurolli Kuchlarga rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti — O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy bosh qo'mondoni amalga oshiradi. U O'zbekiston Respublikasi mudofaa siyosatining va harbiy qurilishining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi.

23. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlat harbiy tashkilotining mudofaa vazifalarini hal etish uchun zarur bo'lgan moliyaviy, moddiy va boshqa resurslarga bo'lgan talab-ehtiyojlarini har tomonlama ta'minlash, mudofaa manfaatlarini ko'zlab mamlakat hududini tezkorlik bilan jihozlash masalalarini hal etadi, Qurolli Kuchlarning qurol-yarog', harbiy texnika va boshqa moddiy-texnika vositalari bilan jihozlanishi hamda ta'minlanishini tashkil etadi, davlat harbiy buyurtmalarini shakllantirish va mudofaa ahamiyatiga molik ishlab chiqarishlarni tashkil etish sohasida yagona davlat siyosati o'tkazilishini ta'minlaydi, mamlakat iqtisodiyotining safarbarlik tayyorgarligini tashkil etadi, fuqaro muhofazasiga rahbarlikni amalga oshiradi.

24. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda fuqarolari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonun hujjatlarida belgilangan doirada mudofaa vazifalarini hal qilishda ishtirok etadi.

Oldingi tahrirga qarang.

25. Qurolli Kuchlar tarkibiga kiruvchi harbiy tuzilmalarga rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, Davlat xavfsizlik xizmatining,

Milliy gvardiyaning markaziy devonlari, shuningdek boshqa vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning boshqaruv organlari amalga oshiradi.

(25-bandning birinchi xatboshisi O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-fevraldagi O‘RQ-522-sonli Qonuni tahririda — O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2019-y., 2-son, 47-modda)

Mudofaa vaziri urush davri sharoitida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oliy bosh qo‘mondonining o‘rinbosari hisoblanadi.

26. Qurolli Kuchlar Bosh shtabi tinchlik davrida mamlakat mudofaasini rejalashtirishning va urush davrida Qurolli Kuchlarni tezkor boshqarishning asosiy organidir.

Tinchlik davrida Qurolli Kuchlar Bosh shtabi tashkiliy jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi tarkibiga kiradi va vazirga bo‘ysunadi, urush davrida esa O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oliy bosh qo‘mondonining ishchi organiga aylanadi.

27. Harbiy okrug Qurolli Kuchlarning asosiy harbiy-ma‘muriy birligi va hududiy umumqo‘shin tezkor-strategik birlashmasi hisoblanadi. Harbiy okrug qo‘mondonligi mamlakatni qurolli himoya qilish manfaatlarini ko‘zlab tinchlik va urush davrida bo‘ysunuvidagi qo‘shinlarni tezkor rejalashtirish hamda boshqarishni, shuningdek Qurolli Kuchlar tarkibiga kiruvchi va uning hududiy chegaralarida joylashtirilgan barcha harbiy tuzilmalarning belgilangan yo‘nalishda yagona tarzda rejalashtirilishini, muvofiqlashtirilishini va hamkorligini amalga oshiradi.

6. Davlat harbiy tashkilotini rivojlantirishning asosiy vazifalari va yo‘nalishlari.

28. Davlat harbiy tashkilotini rivojlantirishning asosiy vazifalari milliy xavfsizlikka harbiy sohada mavjud bo‘lgan va potensial tahdidlarni, zamonaviy harbiy mojarolarning o‘ziga xos xususiyatlarini, harbiy san‘at nazariyasi va amaliyotining rivojlanishini, shuningdek davlatning haqiqiy imkoniyatlari va resurslarini inobatga olgan holda mamlakatning mudofaa tizimini yanada takomillashtirishdan, Qurolli Kuchlarning jangovar shayligi va jangovar qobiliyatini oshirishdan iborat.

29. Davlat harbiy tashkilotini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

– harbiy sohada milliy xavfsizlikning ta’minlanishini strategik rejalashtirish davlat tizimini qonunchilik yo‘li bilan tartibga solish samaradorligini oshirish;

– mamlakat mudofaasini rejalashtirish tizimini takomillashtirish;

– davlatning harbiy xavfsizligini ta’minlash vazifalariga va iqtisodiy imkoniyatlariga muvofiq davlatning harbiy tashkiloti tuzilmasini, tarkibini hamda tarkibiy qismlari sonini maqbullashtirish;

– mamlakatning safarbarlik tayyorgarligini, davlat harbiy tashkilotining faoliyat yuritishini iqtisodiy jihatdan ta’minlash tizimini takomillashtirish;

– harbiy fanni rivojlantirish va harbiy xavfsizlikni ta’minlash sohasida qabul qilinadigan qarorlarning ilmiy jihatdan mustahkam tizimini takomillashtirish;

– mudofaaning iqtisodiy, texnologik va harbiy-texnik bazasining asosi sifatida mudofaa sanoati kompleksini bosqichma-bosqich rivojlantirish;

– qo‘shinlarni qurol-yarog‘, harbiy va maxsus texnikaning zamonaviy va istiqbolli namunalari bilan qayta jihozlash;

– hududiy mudofaa va fuqaro muhofazasi tizimlarini takomillashtirish;

– harbiy xizmatchilarni va ularning oila a’zolarini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi davlat dasturlarini amalga oshirishga doir yangi mexanizmlarni ishlab chiqish;

– aholini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning samarali mexanizmlarini mazkur jarayonga nodavlat notijorat tashkilotlarini jalb qilgan holda amaliyotga joriy etish;

– axborot xavfsizligini ta’minlashga doir kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– xalqaro harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlikni rivojlantirish.

30. Qurolli Kuchlarni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

– harbiy qurilishning milliy va xorijiy tajribasini inobatga olgan holda qo‘shinlar hamda Qurolli Kuchlar harbiy tuzilmalarining tashkil etilishini, tuzilishini va tarkibini takomillashtirish;

– qo‘shinlarning jangovar va safarbarlik shayligi, qo‘shinlarning tezkor, jangovar, ma’naviy-ma’rifiy va psixologik tayyorgarligini rejalashtirish hamda tashkil etish, shuningdek ta’lim olgan safarbarlik zaxirasini tayyorlash tizimlarini takomillashtirish;

– barcha darajalardagi boshqaruv organlarini maqbullashtirish, qo‘shinlarni va qurol-yarog‘ni boshqarishning yagona himoyalangan axborot-kommunikatsiya tizimlarini shakllantirish;

– qo‘shinlarning operatsiyalari va taktik harakatlarini tezkor (jangovar) ta‘minlash tuzilmalarini yanada rivojlantirish;

– harbiy ta‘lim hamda milliy harbiy ilmiy va pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish sifatini yuksaltirish.

IV. DOKTRINANING HARBIY – IQTISODIY JIHATLARI

1. Mamlakat mudofaasini harbiy-iqtisodiy jihatdan ta‘minlash asoslari

31. Mamlakat mudofaasini harbiy-iqtisodiy jihatdan ta‘minlashning maqsadi tinchlik va urush davrida davlat harbiy tashkilotining O‘zbekiston Respublikasining mudofaa sohasidagi siyosatini amalga oshirish uchun yetarlicha moliyaviy, moddiy-texnikaviy va boshqa resurslarga bo‘lgan talab-ehtiyojlarini qanoatlantirishdan iboratdir.

32. Mamlakat mudofaasini harbiy-iqtisodiy jihatdan ta‘minlash quyidagi prinsiplarga asoslangan:

a) davlat harbiy tashkilotini moliyaviy va moddiy-texnikaviy jihatdan ta‘minlash darajasining mamlakat harbiy xavfsizligi vazifalariga hamda iqtisodiy imkoniyatlariga muvofiqligi;

b) harbiy-iqtisodiy faoliyatni boshqarishda markazlashtirish;

v) moliyaviy, moddiy-texnikaviy va boshqa resurslarni davlat harbiy tashkilotini tegishli maqsadli dasturlarni ishlab chiqish orqali rivojlantirishning ustuvor vazifalarini hal etishga yo‘naltirish.

33. Mamlakat mudofaasini harbiy-iqtisodiy jihatdan ta‘minlashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

– harbiy va ikki xil maqsadga mo‘ljallangan mahsulotni yetkazib berish hamda ishlab chiqarishga, mamlakat mudofaasi ehtiyojlari uchun ishlarni bajarish va xizmatlar ko‘rsatishga doir davlat buyurtmalarini joylashtirishni tartibga soluvchi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

– ikki xil maqsadga mo‘ljallangan mahsulotni ishlab chiqarish bo‘yicha iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish dasturlarini, shuningdek Qurolli Kuchlarni qurol-yarog‘, harbiy hamda maxsus texnikaning modernizatsiya qilingan va istiqbolli namunalari bilan ta‘minlash dasturlarini iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan o‘z vaqtida va oqilona ta‘minlash;

–harbiy xavfsizlikni ta’minlashga yo’naltiriladigan moliyaviy va moddiy resurslar xarajatlarini maqbullashtirish, davlat harbiy tashkilotining barcha tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq, uyg‘un holda rivojlantirish asosida ulardan foydalanish samaradorligini oshirish;

– qo‘shinlarni va qurol-yarog‘ni boshqarishning unifikatsiya qilingan, himoyalangan axborot-kommunikatsiya tizimlarini razvedka, ogohlantirish, radioelektron kurash tizimlarini, shuningdek yuqori aniqlikdagi nishonga urish vositalarini ishlab chiqish hamda ishlab chiqarish uchun iqtisodiy va moliyaviy sharoitlar yaratish;

–mamlakatning, Qurolli Kuchlarning va harbiy infratuzilmaning ilmiy-texnikaviy, texnologik va ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish;

– harbiy va ikki xil maqsadga mo‘ljallangan mahsulotdagi, shuningdek ularni ishlab chiqish hamda ishlab chiqarish texnologiyalaridagi intellektual mulk obyektlarining huquqiy himoya qilinishini ta’minlash;

– iqtisodiyotning fuqarolarga oid va harbiy sektorlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish hamda davlatning harbiy-iqtisodiy faoliyatini uning harbiy xavfsizligini ta’minlash manfaatlarini ko‘zlab muvofiqlashtirish;

–harbiy xizmatchilar va ular oila a’zolarining turmush darajasini yuksaltirish, qonun hujjatlarida belgilangan ijtimoiy kafolatlarini amalga oshirish;

– mamlakatning safarbarlik shayligi va safarbarlik tayyorgarligi tizimlarini takomillashtirish;

– moddiy vositalar zaxiralarini shakllantirish;

– o‘zaro manfaatli xalqaro harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlikni amalga oshirish.

34. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjetining tarkibiy qismi bo‘lgan mudofaa budjeti mamlakat mudofaasini moliyaviy jihatdan ta’minlashning asosidir. Mudofaa budjeti davlatning iqtisodiy imkoniyatlarini va davlat harbiy tashkilotining mudofaa vazifalarini hal etish uchun haqiqiy talab-ehtiyojlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi.

35. Harbiy xizmatchilar va ular oila a’zolarining ijtimoiy himoyasi harbiy xizmatni o‘tash tartibini, ichki ta’minotini, uy-joy, tibbiy va pensiya ta’minotini takomillashtirishga qaratilgan qonunlar hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar va jamiyatda harbiy xizmatning nufuzi, obro‘si oshirilishini ta’minlaydigan davlat

dasturlarini ro'yobga chiqarishning boshqa ishlab chiqilgan samarali mexanizmlari asosida amalga oshiriladi.

36. Xalqaro harbiy va harbiy-texnikaviy hamkorlik Qurolli Kuchlarni qurol-yarog', harbiy va maxsus texnikaning eng yangi hamda istiqbolli namunalari bilan ta'minlash, ularni modernizatsiya qilish, ta'mirlash va utilizatsiya qilish bo'yicha vazifalarni hal etish, qo'shma loyihalarni amalga oshirish, mudofaa sanoati kompleksiga chet el investitsiyalari hamda texnologiyalarini jalb etish, shuningdek harbiy, harbiy-texnik kadrlar va mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish zaruriyatiga muvofiq tashkil etiladi hamda amalga oshiriladi.

2. Mamlakatning safarbarlik tayyorgarligi

37. O'zbekiston Respublikasi safarbarlik tayyorgarligining asosiy maqsadi iqtisodiyotni, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarini, mahalliy davlat hokimiyati organlarini, hududlarni, aholini va Qurolli Kuchlarni harbiy tajovuzning daf etilishini ta'minlashga hamda urush davrida davlat va aholi ehtiyojlarini qanoatlantirishga tayyorlashdan iborat.

38. Mamlakat safarbarlik tayyorgarligining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- safarbarlik tayyorgarligi va safarbarlik sohasidagi qonunchilik va normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish hamda takomillashtirish, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining, shuningdek ko'p ukladli iqtisodiyot sharoitida mulk shaklidan va idoraviy mansubligidan qat'i nazar korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari, majburiyatlari hamda javobgarligini belgilash;

- mamlakat iqtisodiyotining safarbarlik rejasini shakllantirish;

- harbiy va fuqarolar uchun mo'ljallangan mahsulot ishlab chiqaruvchi (ta'mirlovchi) ishlab chiqarishlarni rivojlantirish hamda joylashtirishga doir asosli qarorlar va rejalarni, davlatning moddiy zaxiralarini, fuqaro muhofazasi ob'yektlari va mol-mulkini jamlash normativlarini, shuningdek alohida davrda korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning barqaror faoliyat ko'rsatishiga doir ko'rsatkichlar ishlanmalarini ishlab chiqish;

- korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga, iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga alohida davrda mahsulot ishlab chiqarish hamda xizmatlar ko'rsatish bo'yicha safarbarlik topshiriqlarini belgilash;

- iqtisodiyotni boshqarish tizimining alohida davrda barqaror faoliyat ko'rsatishga shayligini ta'minlash;

– urush davrida iqtisodiyotning barqaror faoliyat ko‘rsatishini va aholining hayot faoliyatini ta‘minlaydigan davlat infratuzilma ob‘yektlarini rivojlantirish;

– urush davrida Qurolli Kuchlarga topshirish uchun yoki mamlakat iqtisodiyoti manfaatlarini ko‘zlab foydalanish uchun mo‘ljallangan maxsus tuzilmalar va muassasalarni tashkil etish hamda shay holatda saqlab turish;

– davlat zaxiralarida moddiy boyliklar zaxiralarini shakllantirish;

– moliya va soliq tizimlarining urush davrida faoliyat ko‘rsatishga shayligini ta‘minlash;

– Qurolli Kuchlarning safarbar holda yoyilishini va zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishga shay holatga keltirilishini har tomonlama ta‘minlash.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tuzilishi.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini barpo etishning tashkiliy davri yakunlangach, oldindagi vazifa uni zamon talablari asosida isloh qilishdan iborat bo‘ldi. Bunda avvalo qo‘shinlar qo‘llanishning strategik va taktik jihatidan kelib chiqib, Qurolli Kuchlar tuzilishi asosi O‘zbekiston Respublikasini himoya qila oladigan qo‘shinlar va maxsus qo‘shinlarni tuzishga qaratildi. Bular:

1. Quruqlikdagi qo‘shinlar; harbiy havo kuchlari va harbiy havo hujumidan mudofaa qo‘shinlari;

2. Maxsus va muhandislik quruvchilik qo‘shinlari; Ichki ishlar vazirligining ichki va qorovul qo‘shinlari;

3. Davlat xavfsizlik xizmatining harbiylashtirilgan qismlari va chegara qo‘shinlari.

- Quruqlikdagi qo‘shinlar tarkibiga motoo‘qchi, tankchi va artilleriya qo‘shilmalar va qismlaridan, havo desanti, hujumchi desant, havo hujumidan mudofaa bo‘linmalari, tez harakat qiluvchi kuchlar qismlari, ta‘minot qismlari va bo‘linmalari kiradi.

- Harbiy havo kuchlari Qurolli Kuchlarning eng yuqori manyovrlangan qo‘shin turlaridan biri hisoblanadi.

- Maxsus qo‘shinlar jangovar harakatlarni operativ ta‘minlash masalalarini hal etish uchun mo‘ljallangan.

- Qo‘shinlarning harakati va manyovri uchun yo‘llarni tayyorlashda muhandislik bo‘linmalarining tutgan o‘rni alohida. Bu bo‘linmalar g‘ildirakli va zanjirlik asoslardagi yo‘lyotqizgich, minalardan tozalovchi muhandislik mashinalari, ko‘prik quruvchilar

hamda o‘ziyurar mexanizatsiyalashgan ko‘priklar kabi maxsus texnika turlari bilan ta‘minlangan.

- Qo‘shinlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan harbiy aloqa qo‘shinlariga bog‘liq. Ular qo‘shinlar va qurollarni boshqarish tizimida axborotlarni almashtirish xizmatini bajaradilar. Aloqa qo‘shinlari simli aloqa, radioaloqa, maxfiylashtirilgan aloqa vositalaridan foydalangan holda harbiy harakatlarning borishiga ta‘sir o‘tkazadilar.

- Muhandislik quruvchilik qo‘shinlari Qurolli Kuchlar infratuzilmasi taraqqiyotini ta‘minlash va davlat strategik iqtisodiy dasturini bajarishga hissa qo‘shib kelmoqda. Urush sharoitida mazkur qo‘shinlarga mudofaa binolarini, kommunikatsiya qurilishlari va qutqaruvavariya ishlarini bajarish yuklatilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Chegara qo‘shinlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 24-martidagi farmoniga ko‘ra tuzildi. Chegara qo‘shinlariga O‘zR davlat chegaralarini, uning suverenitetini himoya qilish vazifasi qo‘yilgan. Ichki ishlar qo‘shinlarining maxsus bo‘linmalari muhim davlat ob‘yektlarini qo‘riqlash, maxsus harbiy operatsiyalarda qatnashish, terrorchilarga qarshi kurash kabi vazifalarni bajaradi.

Urush holatida O‘zbekiston Qurolli Kuchlari o‘z vazifalarini O‘zR Davlat xavfsizlik xizmati qo‘mitasi va Ichki ishlar vazirligi bilan birgalikda amalga oshiradi. Ularning birgalikdagi harakatini muvofiqlashtirish uchun 2000 yilda Mudofaa Vazirligida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Birlashgan Shtabi tuzildi.

Qurolli Kuchlarga Oliy boshqaruvni Prezident amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga muvofiq, Prezident Respublika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni hisoblanadi.

Qurolli Kuchlarning tashkiliy davrida Qurolli Kuchlar tashkiliyshtat tuzilishi takomillashtirildi va unga muvofiq harbiy qismlar, muassasalar va harbiy o‘quv yurtlari isloh qilindi. Harbiy bilim yurtlari tarmoqlarini kengaytirish va Qurolli Kuchlar akademiyasini barpo etish hisobiga milliy kadrlar tayyorlashning mukammal tizimi yaratildi. Qurolli Kuchlar vazifalariga binoan, harbiy xizmatchilar barcha toifasining ta‘lim jarayoni yaxshilandi. Mintaqadagi geostrategik vaziyat va harbiy-siyosiy holat hisobga olinib, qo‘shinlarni joylashtirish tizimi takomillashtirildi. Bu — davlat chegaralarini hamda xalqimiz manfaatlarini ishonchli himoya qilish

imkonini yaratdi. Zamon talabiga javob bera oladigan qo‘shinlarni barqaror boshqarish tizimi barpo etildi. Harbiy xizmatni tashkil etishning infratuzilmasi yaratildi; O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”, “Mudofaa to‘g‘risida” qonunlari, 1996-yilda Umumharbiy Nizomlar qabul qilinishi bilan Qurolli Kuchlarimiz huquqiy bazasi yaratildi.

Oliy Majlisning 1-chaqiriq 14-sessiyasida Qurolli Kuchlarni, Chegara va Ichki qo‘shinlarni yagona davlat siyosati asosida bosqichmabosqich chuqur isloh etish masalalariga qaratildi. Qurolli Kuchlarni isloh qilishda jahon va davlatimiz harbiy yutuqlari, harbiy qurilishning ilg‘or tajribalari va fanidan foydalanildi. Jangovar vazifalarni hal qilishning yanada samarali imkoniyatlarini izlash borasida faol ish olib borildi. Bunda, albatta, ekstremizm va xalqaro terrorizm faoliyatining faollashuvi kabi yangi omillarga qarshi kurash ham nazarda tutildi. Islohot shaxsiy tarkibni ma‘naviyaxloqiy tarbiyalashni, ularning professional tayyorgarligini va qayta tayyorlashni tashkil etishning butun tizimini qaytadan ko‘rib chiqishni ko‘zda tutadi. U jangchilarda Vatanga muhabbat va sadoqatni, yuksak ma‘naviy fazilatlar va mustahkam irodani tarbiyalashga, professionalizmni, a‘lo jangovar tayyorgarlikni ta‘minlashga yo‘naltirilgan.

O‘zbekiston Qurolli Kuchlari tizimida olib borilgan islohotlar, davlat mudofaasini tashkil etish borasida to‘plangan tajribalar asosida O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risida”gi qonuni Oliy Majlisning 2-chaqiriq 5sessiyasida 2001-yil 11-mayda yangi tahrirda tasdiqlandi.

Qonun davlat mudofaasining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiyhuquqiy tadbirlar majmuidan iboratligini nazarga olgan holda mudofaa masalasida O‘zR Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi, Mudofaa vazirligi, Qurolli Kuchlar Birlashgan shtabi, harbiy okruglar, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlarining fuqarolarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar hamda mamlakat fuqarolarining davlat mudofaasini ta‘minlashdagi vakolatlarini belgilab berdi.

Mudofaa va Qurolli Kuchlarga rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti — Respublika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni amalga oshiradi. Urush sharoitida O‘zR Mudofaa

vaziri bir paytning o‘zida Qurolli Kuchlar Oliy Bosh qo‘mondonining o‘rinbosari hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan tartibga ko‘ra, Respublika Qurolli Kuchlari Oliy Bosh qo‘mondoni O‘zRga hujum qilinganda yoki tajovuzdan birbirini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati, umumiy yoki qisman safarbarlik e‘lon qiladi hamda O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi. Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlarni beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi o‘z tasarrufidagi qo‘shinlarga boshqaruvni amalga oshiradi, mudofaa va harbiy qurilish sohasidagi davlat siyosati yuritilishini, O‘zR Mudofaa vazirligi qo‘shinlarining zamonaviy qurolyarog‘lar, harbiy texnika va moddiytexnika vositalari bilan jihozlanishini, harbiy hamkorlik kengaytirilishini, chaqiruvning va Qurolli Kuchlar kadrlari tayyorlashning tashkil etilishini ta‘minlaydi.

Qo‘shinlarni operativ boshqaruvini tashkil etish maqsadida Harbiy okruglar tashkil etildi. Harbiy okrug bu — operatsion yo‘nalishlarda O‘zbekiston Respublikasining xavfsizligini ta‘minlovchi asosiy harbiyma‘muriy birlik hamda umumqo‘shin tezkorstrategik hududiy birlashmasidir. Harbiy okruglar tashkil etilishi bilan qo‘shinlar va qismlarni qayta joylashtirish amalga oshirildi. Bu ularni eng muhim strategik yo‘nalishlarda jamlashga, hududiy mudofaaning haqiqiy tizimini shakllantirishga imkon berdi. Bugungi kunda har bir harbiy okrug, yirik qismlar o‘z o‘quv poligonlariga ega va ularda harbiy texnikani boshqarish ko‘nikmalarini hosil qilish, jangovar qurollardan otish, artilleriya, havo janggi tayyorgarligi, vzvod, batalon, qism tarkibida taktik o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish uchun barcha sharoitlar yaratildi.

Harbiy islohotlar strategiyasi asosida son jihatidan uncha katta bo‘lmagan, zamonaviy qurolyarog‘ va texnika bilan qurollangan armiyani, jangovar harakatlar olib borishning eng samarali usullarini egallagan va har qanday bosqinchi kuchlarga qarshi turishga hamda zarba berishga qodir bo‘lgan tezkor, har tomonlama o‘ziga suyangan va ta‘minlangan qismlarni tuzish asoslari yaratildi.

Bugungi kunda mamlakatimizda Mudofaa vazirligining Toshkent umumqo‘shin komandirlari, Samarqand avtomobilchi

komandir-muhandislar, Chirchiq tankchi komandirmuhandislar, Jizzax aviatsiya oliy harbiy bilim yurtlari, Toshkent axborot texnologiyalar universitetining maxsus aloqa fakulteti, Ichki ishlar vazirligining Toshkent oliy harbiy texnika bilim yurti, Yong'in xavfsizligi oliy texnika maktabida Qurolli Kuchlar saflariga turli mutaxassisliklar bo'yicha malakali kadrlar tayyorlanmoqda. 1995 yil 2 sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi ochildi. Harbiy kasbni tanlovchi yoshlar uchun Toshkent, Samarqand, Urganch va Farg'ona shahrilarida harbiy mutaxassisliklarga yo'naltirilgan litseylar faoliyat ko'rsatmoqda. Harbiy litsey tinglovchilari 2 yil mobaynida harbiy ko'nikma to'plab, o'zlari tanlagan qo'shin turlari bo'yicha oliy harbiy bilim yurtiga yo'l oladilar.

O'zbekiston Respublikasi qo'shin turlari.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tarkibiga Quruqlikdagi Qo'shinlar, Havo Hujumidan Mudofaa Qo'shinlari va Harbiy Havo Kuchlari, Maxsus Qo'shinlar, Chegara va Ichki Qo'shinlar, Davlat Xavfsizlik, Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi va boshqa vazirliklar va muassasalarga qarashli harbiy bo'limlar kiradi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining DXX, Chegara Qo'shinlari va Ichki Ishlar Vazirligi Qo'shilarining vazifalari.

1. Quruqlikdagi Qo'shinlar Qurolli Kuchlarning eng ko'p sonli xillaridan biri bo'lib, boshqa qo'shin xillari va turlari bilan o'zaro harakatda O'zbekistonga nisbatan qilingan, qayerdan bo'lishidan qat'iy nazar, tajovuzni qaytarishga oid vazifalarni bajarishga mo'ljallangan.

Quruqlikdagi Qo'shinlar tarkibiga Moto-o'qchi, Tank va Artilleriya Qismlari, Havo Hujumidan Mudofaa bo'linmalari, Tezkor Harakat Qiluvchi Kuchlar qismlari, Ta'minot Qism va Bo'linmalari kiradi.

Moto-o'qchi qismlar Quruqlikdagi qo'shinlarning asosi, ular jangovar tarkibning negizi hisoblanadi. Ular yerdagi va havodagi nishonlarni yakson qilish uchun qudratli qurol-aslahalar, tanklar, to'plar va minomyotlar, tankka qarshi boshqariluvchi raketalar, zenit komplekslari va qurilmalari, razvedka va boshqaruvning samarali vositalari bilan ta'minlangan.

Tank qismlari quruqlikdagi qo'shinlarning zamonaviy jang olib borish sharoitlarida muhim vazifalarni bajarishga qaratilgan bosh zarba beruvchi kuchi va qurolli jangning qudratli vositasidir. Tanklar

yuksak jangovarlik xususiyatlarga, ishonchli zirxli himoyaga ega bo‘lib, tog‘-adirlik, notekis, yo‘lsiz hudud sharoitlarida ham olis masofalarni bosib o‘tishga qodirdir. Ular hatto, yadro quroli qo‘llanilgan sharoitlarda ham jang olib borishga moslashgan.

Artilleriya qismlari jangovar vazifalarni bajarishda bosh (o‘t purkovchi) kuch hamda muhim tezkor-taktik vositadir. Ular arsenalida mavjud zamonaviy to‘plar, reaktiv qurilmalar, gaubitsalar, minomyotlar artilleriya qismlarining o‘t ochish imkoniyatlari, jangovar harakatlar samaradorligini yanada oshiradi.

Tezkor harakat qiluvchi (mobil) kuchlar qismlarining ahamiyati hozirgi kunda sezilarli darajada ortgan. Desantchilar jangovar mashinalari, o‘ziyurar artilleriya qurilmalari, tanklar, zirhli transportlar, yuksak samarali tankka qarshi va zenit vositalari, stvolli va reaktiv artilleriya, kuchli avtomatik qurollar, aloqa va boshqaruvning zamonaviy uskunalari bilan ta‘minlangan O‘zbekistonlik desantchilar armiyaning yuqori darajada tayyorlangan va tezkor (mobil) qismidir. Havo Hujumidan Mudofaa Qo‘shinlari va Harbiy Havo Kuchlari oldilariga qo‘yilgan vazifalarni mos ravishda o‘zaro hamkorlikda amalga oshiradilar va eng yuqori manyovrli qo‘shin xillaridan biri hisoblanadi. Havo Hujumidan Mudofaa Qo‘shinlari O‘zbekiston Respublikasiga havodan turib qilingan har qanday hujumni bartaraf etish borasida zudlik bilan harakat qilishga doimo shay turuvchi va mamlakatimiz havo sarhadlarini radiolokatsion razvedkasini ta‘minlovchi qo‘shin turidir.

Havo Hujumidan Mudofaa Qo‘shinlari respublikaning ma‘muriy-siyosiy, sanoat-iqtisodiy markazlari va tumanlarini, qo‘shinlar guruhleri, harbiy va boshqa muhim ob‘yektlarni dushmanning havo hujumidan himoya qilishga mo‘ljallangan. Harbiy havo kuchlari havodan turib dushmanning aviasiya, quriqlikdagi qo‘shinlari guruhlariga, davlat va harbiy boshqaruv tizimi ob‘ektlariga, frontlari va harbiy-iqtisodiy salohiyatiga, transport kommunikasiyalariga talofat etkazish, havo razvedkasini amalga oshirish, shuningdek, Quruqlik qo‘shinlarini aviasiya yordamida qo‘llab-quvvatlash, havo desantchilarini tashlash, qo‘shin va moddiy vositalarni havo orqali tashish va boshqa vazifalarni bajarishga mo‘ljallangan.

1. Maxsus qo‘shinlar o‘ta muhim yo‘nalishlarda tashkil qilinadigan qo‘shinlar guruhlarini kuchaytirish hamda jangovar harakatlarni har tomonlama ta‘minlashga mo‘ljallangan bo‘lib, uning

tarkibiga Razvedka qilish Qo‘shinlari, Texnikaviy Ta‘minot Qismlari, Qadioelektron Kurash Qismlari, Avtomobil, Yo‘l va Truboprovod Qo‘shinlari, Qo‘riqlash, Frontorti Ta‘minot Bo‘linmalari, Muhandislik Aerodrom va Aviation-texnikaviy, Topogeofizikaviy va Gidrometeorologiya Qismlari kiradi.

Muhandislik-quruvchilik qo‘shinlari tinchlik davrida Qurolli Kuchlar infrastrukturasi taraqqiyotini ta‘minlash va davlatning strategik iqtisodiy dasturini bajarishga, urush paytida mudofaa binolarini, kommunikatsiya qurilishlari va qutqaruv-avariya ishlarini bajarishga mo‘ljallangan. Harbiy shaharchalar va askar kazarmalari, ofitserlar tarkibi, muddatdan tashqari harbiy xizmatchilar va ularning oila a‘zolari uchun turar joylar, askar klublari, oshxona va choyxonalar, harbiy xizmatchilarning bolalari uchun maktab, bog‘chalar binolari, gospital va tibbiy punktlar, jangovar texnika va qurol-yarog‘lar uchun park, ombor va garajlar qurish - bularning barchasi qurilish qismlari va bo‘linmalarining vazifalaridir.

1. Chegara Qo‘shinlari 1999-yilgacha Milliy Xavfsizlik Xizmati tarkibida bo‘lishgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 13-yanvardagi Farmoniga binoan Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo‘mita tuzildi. Qo‘mita davlat boshqaruvining markaziy organlaridan biri bo‘lib, chegaraga doir siyosatni amalga oshiradi, davlat chegaralarini himoya qilish va qo‘riqlashni tashkil etishni ta‘minlaydi. Chegara qo‘shinlari faoliyatini boshqarishni amalga oshiradi. Joylardagi davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyat organlari, nodavlat, notijorat tashkilotlarning davlat chegarasini himoya qilish va qo‘riqlash sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi. Chegara Qo‘shinlari bugungi kunda qo‘shinning mustaqil turi bo‘lib, davlat chegaralari himoyasining birinchi eshelonini tashkil etadi. Davlat chegarasi chizig‘ining joylarda g‘ayriqonuniy tarzda o‘zgartirilishiga yo‘l qo‘ymaslik, davlat chegarasida harbiy va boshqa fitnalarning oldini olish, davlat chegarasini noqonuniy ravishda kesib o‘tilishiga yo‘l qo‘ymaslik, davlat chegarasini buzuvchilarni aniqlash va ushlab, davlat chegarasi rejimiga, chegara oldi rejimiga va davlat chegarasi orqali o‘tkazish punktlaridagi rejimiga rioya qilinishi ustidan nazoratni amalga oshirish; shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarning davlat chegarasi orqali belgilangan tartibda o‘tkazilishini amalga oshirish; davlat chegarasi orqali olib o‘tilayotgan kontrabanda narsalarini hamda boshqa noqonuniy ravishda olib

o'tilayotgan tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni, shuningdek transport vositalarini aniqlash va belgilangan tartibda ushlab qolish; davlat chegarasi rejimini buzish bilan bog'liq huquqbuzarliklarning oldini olish, chegara oldi qidiruvlari va operatsiyalarini o'tkazish - Chegara Qo'shinlarining majburiyatlariga kiradi.

Ichki Qo'shinlar Ichki Ishlar Vazirligi tarkibida tashkil qilingan bo'lib, uning asosiy vazifalari Militsiya Organlari bilan hamkorlikda aholi yashaydigan joylarda, toifalangan xalq xo'jaligi korxonalarida va boshqa jamoat joylarida jamoat tartibini saqlash, fuqarolarni huquqiy va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, tashkilotlar, idoralar, muassasalarni jinoyatchilikdan va boshqa jamiyatga qarshi harakatlardan muhofaza qilishdan iboratdir. Davlat Xavfsizlik Xizmati, Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi va boshqa vazirliklar va tashkilotlar harbiy tuzilmalarining asosiy vazifasi milliy xavfsizlikni ta'minlashning o'ziga xos vazifalarini bajarish, tabiiy va texnogen tisdagi favqulodda vaziyatlarni oldini olish, ularning oqibatlarini tugatish va inson hayotini ta'minlovchi xalq xo'jaligi, korxonalar va muassasalarni qo'riqlash hisoblanadi.

Nazorat savollari

- 1.O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tashkil qilish zaruriyati.
- 2.O'zbekiston Respublikasi harbiy doktrinasini (Mudofaa doktrinasini)
- 3.O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tuzilishi.
- 4.O'zbekiston Respublikasi qo'shin turlari.

Testlar

Harbiy tarix nechta davrga bo‘linadi?	fuqorasi armiya safida necha yil xizmat qilgan?
*4 davrga	*Yoshligidan ariguncha
3 davrga	17 dan 50 yoshgacha
6 davrga	18 dan 60 yoshgacha
2 davrga	19 dan 55 yoshgacha
Quldorlik jamiyati sinfini kimlar tashkil qilgan?	Yollanma turdagi armiya qaysi mamlakatda birinchilardan bo‘lib tashkil etilgan?
*Hukmron sinflar	*Gretsiya
Armiya	Misr
Davlatlar	Italiya
Qullar	Vavilon
Quldorlik jamiyati armiyasini tuzishda qanday sistemadan foydalangan?	Yollanma armiya qismini kimlar tashkil qilgan?
*Vavilon va Indiya	*Kambag‘llar va boshqa halqlar
Ko‘ngililardan	Ayoolar va bolalar
Doimiy bo‘linmalardan	Dehqonlar
Qullardan	Zadoganlar
Quldorlik jamiyati kimlar tashkil qilgan?	Quldorlik jamiyatida qanday qurollardan foydalanilgan?
*Gretsiya	*Sopqon, bolta, qilich
Nasl-nasabli urug‘ning vakillari	Bolta, xanjar
Doimiy otryadlar	Nayza, qilich
Nasl-nasabli urug‘lar	Otish nayzasi
Quldorlik jamiyati davrida tabaqalardan tashkil topgan armiyalar qaerda rivojlangan?	Himoya vositasida nimalardan foydalangan?
*Vavilon va Xindiston	*Yog‘och, charm, metall
Ispaniya va Italiya	Taxta
Angliya va Fransiya	Metall
Misr va Arabiston	Charm
Militsion sistemali quldorlik tizimida davlatining har bir	Qurshovga olishda quldorchilik tizimida qanday qurollardan foydalangan?
	*Taran

Nayza
 .Kamon
 Sopqon
 Shaharni dushmandan himoya qilishda quldorlik tizimida qanday to'siqdan foydanilgan?
 *Suvli xandak, nayzali chuqur, ko;tarna ko'prik
 Chuqur qazilgan
 Uyum bilan to'silgan
 Xamla ishlatilgan
 Quldorlik davrida qaysi davlat mustahkam himoyaga ega bo'lgan?
 *Rimliklar
 Greklar
 Misrliklar
 Makedonlar
 Quldorlik tizimi davrida Rimlik ritsarlar yorib o'tishda qanday taktikadan foydalangan?
 *Toshbaqa
 Ballist
 Taran
 Katapult
 Quldorlik tizimida greklar armiyasining asosiy birligi qanday ko'rinishda bo'lgan?
 *O'rgimchak
 Chayon
 Toshbaqa
 Ilon
 Qadimgi Gretsiyada nayzaning uzunligi necha metr bo'lgan?
 *1 metr
 4 metr
 2 metr
 5 metr

Qadimgi Gretsiyada o'rgimchak qo'shini nechta lashkardan iborat edi?
 *7000 lashkardan
 9000 lashkardan
 6000 lashkardan
 8000 lashkardan
 Feodal davrida yerga kimlar egallik qilgan?
 *Knyaz, gertsog, boyar
 Shaharliklar
 Dehqonlar
 Askarlar
 Feodallar o'zlarining erlarini kimga ishonib topshirgan?
 *Vasallarga
 Senyorlarga
 Dvoryanlarga
 Dehqonlarga
 Feodallar sinfi kimning hisobiga yashagan?
 *Hunarmandchilar va dehqonlar
 Askarlar
 Senyorlar va vassalar
 Knyazlar
 Feodalizmmda ekspluatatsiya quroli nima xisoblangan?
 *Armiya
 Vasallar
 Qullar
 Knyazlar
 Feodal davlatlarning o'zaro urushi nima uchun olib borilgan?
 *Yerlarni bosib olish, xalqni ekpluatatsiya qilish, talon taroj qilish
 Qurrolarna yaroqligini tekshirish maqsadida

Maqtanish maqsadida
 Zerikmaslik maqsadida
 Feodallar armiyalarining tashkiliy shakllari o'zgarishiga nima omil bo'ldi?
 *Qurollarning takomillashishi, moddiy texnika bazasi o'zgarish, harbiy harakat olib borish usulii o'zgarishi
 Qurollar ishlatib korish
 Sabab siz
 Yangi strategiya
 Feodalizm davrida Rossiyada nechanchi asrdan doimiy qushinlar paydo bo'lgan?
 *16 asrdan
 17 asrdan
 15 asrdan
 18 asrdan
 Feodalizm davrida birinchi o'q otuvchi miltiqning og'irligi necha kg bo'lgan?
 *15kg
 10kg
 20kg
 12kg
 Feodalizm davrida birinchi o'q otar qurolining kalibri necha mm bo'lgan?
 *20 mm
 30 mm
 25 mm
 40 mm
 Feodalizm davlatlari armiyasi qanday qo'shinga ega bo'lgan?
 *Hamma javob to'g'ri
 Harbiy dengiz floti
 Piyoda va otliqlar

Quriqlikdagi qo'shinlari
 Feodalizm davrida armiyaning tashkiliy tuzilishi qanday bo'lgan?
 *O'nliklar, Yuzboshi, Mingboshi
 Ellikboshi
 Millionboshi
 Ellik mingboshi
 Nemis-Shvedlar feodallariga qarshi Aleksandr Nevskiy qachon kurashgan?
 *1242 yil
 1222 yil
 1232 yil
 1212 yil
 Feodalizm davridan kapitalizm davriga o'tish nechanchi asrdan boshlangan?
 *17 asr yarmidan
 17 asr oxiridan
 17 asrdan
 18 asrdan
 Feodal jamiyatiga nima qat'iq ta'sir ko'rsatgan?
 *1789-1794 yil Frantsuz burjuaziya inqilobi
 18 asr yarmi krepostnoylik tizimi
 18 asr oxiri Yevropa mamlakati
 18 asr boshi Yevropa mamlakati
 Krepostnoylik burjuaziya qachon yo'q qilingan?
 *18 asr oxiri, 19 asr boshlari
 11 asr oxiri
 17asr o'rtasi
 18 asr yarmi
 Kapitalizm davrida asosiy qarama-qarshi sinf kimlar bo'lgan?

*Burjuaziya va proletariat
 Ishchi va dexqon
 Feodalizm va kapitalizm
 Hamma javob to‘g‘ri
 Burjuaziyaning rivojlanishiga
 nima omil bo‘lgan ?
 *Hamma javob to‘g‘ri
 Yangi bozor qurish
 O‘zgalar erini tortib olish
 Xom ashyo bazasiga aylantirish
 Rossiyada va SHvetsiyada armiya
 tizimi kimlardan iborat edi?
 *Dehqon va shaxarliklardan
 Burjuaziya va ishchilardan
 Dvoryan va Gertsoglardan
 Ko‘ngililar
 Rossiyada va Shvetsiya
 mamlakatlarida jamlangan armiya
 necha yil xizmat qilgan?
 *Umr bo‘y
 55 yoshgacha
 60 yoshgacha
 45yoshgacha
 Armiya tizimi ishlab chiqilgan
 loyhaga asosan kapitalizm
 davrida necha yillik edi?
 *5-7 yilik
 10-12 yilik
 7-10 yilik
 12-15 yilik
 Kapitalizm davrida umumharbiy
 xizmat qanday tashkil qilingan
 barchani ommaviy armiyaga
 majbur etilgan
 *Umumiy harbiy majburiyat
 asosida
 Yollanmachilar
 Xohlovchilar

Dehqonlar
 Burjuaziya doimiy amaldagi
 armiyasida, doimiy ravishda
 nimalarga ega bo‘lgan?
 *Qo‘mondonlik tarkibi, yagona
 shtatli tuzilma, oddiy askar va
 yagona kiyim-kechak
 Komissarlar
 Admirallar
 Texnika va qurollar
 Kapitalizm davrida Qurolli
 kuchlar tarkibida qanday
 qo‘shinlar bor edi?
 *Quruqlikdagi qo‘shinlar, harbiy
 dengiz floti, kavaleriya va
 artilleriya qo‘shinlar
 Piyodalar
 Kamonchilar
 Otliqlar
 Kapitalizm davrida polklarda
 qancha askar bor edi?
 *1200-1500 ta askar
 2000-2500 ta askar
 1500-2000 ta askar
 3000 ta askar
 Kapitalizm davrida piyoda
 askarlar polki nimalardan iborat
 edi?
 *Rota va vzvoddan, batalondan
 ,kavaleriya va eskadronidan
 Sekciyalardan
 Guruhlardan
 Otryadlardan
 Urush davrida piyoda askarlar
 polklari 18 asr oxirida qanday
 bo‘lingan?
 *Hamma javob to‘g‘ri
 Diviziya

Eskadron	26.04.1336 y
Brigada	Amir Temur kim bilan birikib
Kapitalizm davrida jangovar	Mo'g'illarga qarshi jang qilgan?
kemalar turlarini ko'rsating?	*Amir Xusain
*Hamma javob to'g'ri	Tug'luq Temur
Soqchilik kema	Said Baraka
Tezyurar elkanli kema	Ilyosxo'ja
Razvedka kema	Amir Temur necha yoshida taxtga
18 asr oxirida o'q otar qurol	o'tiradi?
qanchagacha otgan?	*34 yoshida
*800m	30 yoshida
600m	33 yoshida
500m	35 yoshida
1000m	Amir Temurning o'g'illari
Petr I kim bo'lgan?	nechta?
*Imperator	*4 ta
Podshox	5 ta
Knyaz	3 ta
Qirol	2 ta
Buyuk sarkarda Suvorov	Amir Temur necha davlatni
generallisumis unvonini nima	bosib olgan?
uchun olgan?	*27 ta davlatni
*lp tog'idan o'tib 8000 askar	25 ta davlatni
bilan 32 ming askarni taslim	30 ta davlatni
qilganligi uchun	32 ta davlatni
Shvetsiyani bosib olgani uchun	Ikkinchi jahon urushi qachon
Qrimni ozod qilgani uchun	boshlandi?
Moskvani himoya qilgani uchun	*1.09.1939y
Kutuzov generallisumis unvonini	01.10.1939y
kimlar bilan jang qilganda olgan?	22.06.1941y
*Napoleon	21.06.1941y
Italiya	Ikkinchi jahon urushi sababchilari
Fransiya	qaysi davlat?
SHvetsiya	*Germaniya, Italiya, YAponiya
Amir Temur qachon tug'ilgan?	SHvesiya, SHvetsariya
*09.04.1336 y	Fransiya, Italiya
16.04.1336 y	Xitoy, Mongoliya
12.04.1336 y	Ikkinchi jahon urushi nechta

davrga bo‘linadi?	200 ta diviziya
*5 davrga	150 ta diviziya
3 davrga	180 ta diviziya
2 davrga	Fashistlar nechta tank diviziyasi
4 davrga	urish boshlanishida Sobiq
Ulug‘ Vatan urushi qachon	Ittifoqga hujum qildi?
boshlandi?	*19 ta tank diviziyasi
*22-iyun	20ta tank diviziyasi
1941- yil	10ta tank diviziyasi
1-sentyabr	30ta tank diviziyasi
1939-yil	Fashistlar nechta Sobiq Ittifoqga
21-iyun	hujum qilganda motorlashtirilgan
1941-yil	diviziya jalb etilgan?
1-sentyabr 1941-yil	*14 ta motorlashtirilgan diviziya
Ikkinchi jahon urushi qachon	12 ta motorlashtirilgan diviziya
tugagan?	13 ta motorlashtirilgan diviziya
*02.09.1945 y	10 ta motorlashtirilgan diviziya
11.05.1945 y	Fashistlarning Sobiq Ittifoqga
11.05.1945 y	hujum qilganda nechta jangchisi
08.05.1945 y	bor edi?
Ikkinchi jahon urushining asosiy	*5 500 000ta jangchi
tarkibini qaysa davlatlar urushi	4 000 000ta jangchi
tashkil qilgan?	5 000 000ta jangchi
*Germaniya-SSSR	6 000 000ta jangchi
Germaniya-AQSh, Angliya va	Fashistlarning Sobiq Ittifoqga
Fransiya	hujum qilgan vaqti, nechta qurol
Germaniya-Polsha	va minemyoti bor edi?
Germaniya-Yaponiya, SSSR	*47 000 ta qurol va minemyot
Germaniya Sobiq Ittifoqga qarshi	45 000 ta qurol va minemyot
qanday reja ishlab chiqqan?	46 000 ta qurol va minemyot
*Barbarossa	48 000 ta qurol va minemyot
Fantserfauz	Sobiq Ittifoqga xujum qilgan
.Gitler	vaqtda fashistlarning nechta
Tigr	samolyoti bor edi?
Fashistlar urush boshlanishida	*4 980ta samolyot
Sobiq Ittifoqga nechta diviziya	5 000ta samolyot
jalb qildi?	4 900ta samolyot
*190 ta diviziya	4 950ta samolyot

Sobiq Ittifoqga hujum qilgan vaqtda fashistlarning nechta tanki bor edi?

*4 300ta tank

4 100ta tank

4 200ta tank

4 200ta tank

Fashizm Germaniya tomonidan Sobiq Ittifoqga ya`ni kimlar birikib hujum qildi?

*Vengriya, Italiya, Ruminiya, Finlyandiya

Xitoy, Mongoliya

Angliya, Fransiya

Polsha, SHvetsariya

Sobiq Ittifoq birinchi qaxramoni kim bo`lgan?

*Gasstelo

Eryigitov

Matrosov

Pokrishkin

Moskva ostonasida jang qachon bo`lgan?

*Oktyabr 1941y

Avgust 1941y

Sentyabr 1941y

Iyul 1941y

Sobiq Ittifoqning qaxromon qalasining nomi nima?

*Brest

Minsk

Kiev

Stalingrad

Ikkinchi jahon urushida nemislar qaerda katta talofatga uchragan?

*Stalingrad

Brest qa`lasi

Moskva ostonasi

Leningrad ostonasida

Dushman Moskva ostonasi jangida nechta diviziyasidan ayrilgan?

*50ta diviziyasidan ayrilgan

60ta diviziyasidan ayrilgan

40ta diviziyasidan ayrilgan

70ta diviziyasidan ayrilgan

Gitlerchilar Moskva ostanasi jangida nechta jangchi yo`qotdi?

*830 000ta jangchi

630 000ta jangchi

730 000ta jangchi

730 000ta jangchi

Germaniya qo`mondonligi 1941-yil dekabrdan 1942-yil maygacha janubiy frontga nechta qo`shin o`tkazdi?

*6 qo`shilma, 39 diviziya, 800mingta askar

2 qo`shilma, 25 diviziya, 200mingta askar

3 qo`shilma, 40 diviziya, 200 mingta askar

13 qo`shilma, 45 diviziya

Fashistlar bilan urushda o`zining ko`kragini birinchi bo`lib dzodga qo`ygan kishi qaysi qaxramon jangchi edi?

*Aleksandr Matrosov

Aleksey Kojedub

To`ychi Eryigitov

Aleksey Meraseev

Nemislarga «Ittifoqchilar» ya`ni qarshi bo`lgan davlatlar qaysi qatorda to`g`ri ko`rsatilgan?

*AQSH, Sobiq Ittifoq, Angliya

Fransiya

Angliya	magʻlubiyatdan oʻch olish
YAponiya.	Oʻzining azaliy raqiblarini tor-
Urush vaqtida AQSh prezidenti	mor etish
kim edi?	Ikkinchi jahon urushi necha yil
*Teodor Ruzveld	davom etdi?
Djek London	*6 yil
Abraam Linkoln	4 yil
Jon Kenedi	5 yil
Angliya bosh vaziri 2-Jahon	7 yil
urushi davrida kim edi?	Ikkinchi jahon urushida nechta
*Uinniston Cherchil	mamlakat urushda qatnashgan?
Elton Jon	*60ta mamlakat
Frank Jekson	40ta mamlakat
Toni Bler	50ta mamlakat
Ikkinchi jahon urushida Sobiq	45ta mamlakat
Ittifoqning Qurolli Kuchlar	Fashistlar Italiyasini taslim
qoʻmondoni kim edi?	qilishda bosh rolni kim bajardi va
*Stalin	nechanchi yili?
Jukov	*1943 y AQSH va Angliya
Voroshilov	1944 y Fransiya
Vasilevskiy	1944 y Sobiq Ittifoq
General Panfilovning 28 kishidan	1944 y Italiya
iborat divizioni nemislarning	Ikkinchi jahon urushida qancha
necha tankini yakson qilgan?	Oʻzbekistonlik jangchi ishtirok
*50ta tankini	edi?
35ta tankini	*1 200 000 ta jangchi
40ta tankini	.1 400 000 ta jangchi
30ta tankini	1 000 000 ta jangchi
Germaniya tepasiga Fashistlar	1 500 000 ta jangchi
nechanchi yilda kelgan?	Ikkinchi jahon urushida qancha
*1933 y	Oʻzbekistonlik jangchi qaxramon
1937 y	unvonini olgan?
1930 y	*338 ta jangchi
1939 y	328 ta jangchi
Fashistlarning niyati nima edi?	318 ta jangchi
*Dunyoda yagona irq yaratish	350 ta jangchi
Yangi erlarni bosib olish	Ikkinchi jahon urushida qancha
Birinchi Jaxon urushidagi	Oʻzbekistonlik jangchi xalok

bo'ldi?	190 ta
*400 000 ta jangchi	200 ta
550 000 ta jangchi	266 ta
500 000 ta jangchi	Noyabr oyida fashistlarning
600 000 ta jangchi	nechta jangchisi bor edi?
Ikkinchi jahon urushida nechta	*6 600 000 ta jangchi
O'zbekistonlik jangchi nogiron	6 000 000 ta jangchi
bo'lgan?	6 200 000 ta jangchi
*60 000 ta jangchi	5 500 000 ta jangchi
40 000 ta jangchi	1942-yili nemislarda qancha
50 000 ta jangchi	zambarak va minomyot bor edi?
70 000 ta jangchi	*51 800 ta zambarak va
Ikkinchi jahon urushi yillari	minomyot
nechta O'zbekistonlik jangchi	51 680 ta zambarak va minomyot
orden va jangovar medallar bilan	50 800 ta zambarak va minomyot
taqdirlangan?	51 780 ta zambarak va minomyot
*120 000 ta jangchi	1942-yili Sobiq Ittifoq
100 000 ta jangchi	armiyasining nechta zambarak va
110 000 ta jangchi	minamyotlari bor edi?
130 000 ta jangchi	*77 850 ta zambarak va
Ikkinchi jahon urushida	minamyot
qaxramon unvonini olgan o'zbek	77 000 ta zambarak va minamyot
generalini ko'rsating?	77 500 ta zambarak va minamyot
*S.Raximov	77 800 ta zambarak va minamyot
Q.Zokirov	1942-yili Sobiq Ittifoq
A.Botirov	armiyasining nechta tanki bor
V.Maxmudov	edi?
Ikkinchi jahon urushida eng	*7 350 ta tank
ahamiyatli jang qaysi jang	7 200 ta tank
xisoblanadi?	7 300 ta tank
*Kursk jangi	7 000 ta tanki
Stalingrad jangi	1942-yili Sobiq Ittifoq
Kiev jangi	armiyasining nechta jangovar
Moskva ostanasidagi	samolyoti bor edi?
Ikkinchi jahon urushi vaqtida	*4 544 ta jangovar samolyot
1942-yil noyabr oyida fashistlar	4 550 ta jangovar samolyot
nechta diviziyaga ega edi?	4 500 ta jangovar samolyot
*250 ta	4 554 ta jangovar samolyot

1944-yil Fashistlarda nechta to'p va minamyoti bor edi?	Taran
*54 570 ta to'p va minamyot	Musht
55 000 ta to'p va minamyot	Qa'lalarni qurshovga olinadigan vaqtda katapulta nima bilan uqlangan?
54 500 ta to'p va minamyot	*Og'ir nayza va toshlar
54 550 ta to'p va minamyot	Toshli savatlar
1944-yil Fashistlarda nechta tanki mavjud edi?	YO'g'ochli toplar
*5 254 ta tank	Suvli meshlar
5 400 ta tank	Quldorchilik va feodalchilik davrida askarlarni urushda boshqarish qanday amalga oshirilga?
5 000 ta tank	*Ko'z, ovoz va ovoz bilan yuvoriladigan signallar orqali, xamda choparchilar orqali
5 500 ta tank	Telefon orqali
1944-yil nemislarda nechta jangovar samolyot bor edi?	SMS orqali
*3073 ta samolyot	CHoprchilar orqali
3070 ta samolyot	Chingisxon boshchiligida mo'g'il bosqinchilari O'rta Osiyoga qachon bostirib kirishgan?
3000 ta samolyot	*1219 y
3030 ta samolyot	1216 y
Muzli jangda Aleksandr Nevskiy askarlari qaysi ritsarlarni yutishti	1212 y
*Tevtonskiy va livonskiy orden ritsarlari	1221 y
Shved ritsarlari	Berlin Operatsiyasida qaysi davlat askarlari qatnashgan?
Polsha qirolligi	*Sovet Ittifoqi, Polsha
Litov knyazligi	Buyuk Britaniya
Qaerda 1242-yilda salb yurishlari qatshchilari tor-mor qilingan?	AQSH
*Chedskoe kulida	Avstriya
Neva daryosida	Asosiy mudofaa chizig'i Moskva ostonasida bo'lgan edi...
Ladojskoe kulida	*Mojayskaya mudofaa chizig'i
Onejskoe kulida	Tverskaya mudofaa chizig'i
Nemis salb yurishlari qatshchilariritsarlari harbiy saf tuzilishi(o'ratada -piyoda askarlar, bosh va flangda -otliqlar) qanday atalgan	Klinskaya mudofaa chizig'i
*Cho'chqa	Rijskaya mudofaa chizig'i
Qo'y	

1943-yilda Kurskaya dugasida
nemis-fashist askarlarining
xujumi kodli nomlanishi?
*«Tsitadel»
«Uzuk»
«Kreml»
«Uragan»
T-34 qaysi harbiy moshinalar
klassiga mansub?
*O‘rtacha tank
Engil tank
Og‘ir tank
Uziyurar artileriyasi
Qamal bo‘lgan Leningradka oziq
ovqatlar etkazib turilgan yo‘l
qanday nomlangan?
*Hayot yo‘li
G‘alaba yoli
O‘lim yo‘li
“Hech qaerga” yo‘li
Qaysi shahar birinchi qahromon-
shahar Sobiq Ittifoqda?
*Minsk
Odessa
Kiev
Moskva
Natsitlar blokiga qaysi mamlakat
kirmagan?
*Fransiya
Germaniya
Italiya
Yapon Imperiyasi
Ikkinchi jahon urushi
Germaniyaning qaysi mamlakatga
hujumi bilan boshlandi?
*Polsha
Germaniya
Italiya

Angliya
“Tubjoyli siniq” tushunchasiga
bevosita munosobatga ega
*Stalingad jangi
Evropada ikkinchi front ochilishi
Moskva uchun jangi
Italiyada ittifoqchilarni
tushirilishi
Ikkinchi jahon urushu asosiy fronti
bu
*Sovet- germaniya fronti
Italiya-sovet fronti
Germaniya-Fransiya fronti
Angliya- germaniya fronti
Ikkinchi jahon urushi qachon
yakunlangan?
*2 sentyabr 1945y.
9 may 1945y.
23 fevral 1945y.
1 sentyabr 1945y.
O‘z Res QK qanday qo‘shinlarha
ega?
*Quruqlikdagi qoshinlar Harbiy
Havo Kuchlari va Havo
Xujumidan Mudofaa
Dengiz qoshinlari
Kosmik qo‘shinlari
Raketa uchun qo‘shinlari
«Oq va Qizil gullar urushi»
qachon bo‘lib o‘tgan?
*1455-1485 yillar
1443-1479 yillar
1436-1463 yillar
1462-1494 yillar
O`rta asrlarda necha marotaba
salb yurishlari bo`lgan ?
* 8
7

6	XIV asrning 50-60-yillarida
4	Movarounnahr nechta mustaqil
General Shtatlar qaysi toifa	bekliklarga bo‘linib ketgan?
vakillaridan iborat edi ?	*10 dan ortiq
* ruhoniylar, dvoryanlar va	
shaharliklar	20 dan ortiq
feodallar, hunarmandlar va	20 ga yaqin
shaharliklar	10 ga yaqin
ruhoniylar, yirik feodallar va	Samarqand viloyatida XIV
dehqonlar	asrning 50-60-yillarida kim
ritsrlar, shaharliklar va	hukmronlik qilar edi?
hunarmandlar	*Amir Xoji Barlos
Porox (portlatuvchi modda) qaysi	Amir Boyazid Jaloir
davlatda kashf etilgan?	Amir Husayn
*Xitoyda	Amir Bayon Sulduz
Fransiyada	Berilganlar orasidan XIV asrning
Hindistonda	50-60-yillarida Xo‘jandda
Germaniyada	hukmronlik qilgan shaxsni
«Engilmas armada» qaerda	belgilang?
maglubiyatga uchragan edi?	*Amir Boyazid Jaloir
*La Mansh bug`ozida	Amir Husayn
yer o`rta dengizida	Amir Xoji Barlos
Tinich okenida	Amir Bayon Sulduz
Baltiq dengizida	Quyidagi hukmdorlarning qaysi
Chingisxon boshchiligida mo‘g‘il	biri XIV asrning 50-60-yillarida
bosqinchilari O`rta Osiyoga qaysi	Kesh viloyatida hukmronlik
asrda bostirib kirishgan?	qilgan?
*XIII asrda	*Amir Xoji Barlos
XIV asrda	Amir Boyazid Jaloir
XII asrda	Amir Husayn
XI asrda	Amir Bayon Sulduz
Salb yurishlari qatshchilari	Amir Temur qachon tavallud
qachon tor-mor qilingan?	topgan?
*1242 yilda	*1336-yil
1245 yilda	9-aprelda
1241 yilda	1336-yil
1248 yilda	9-martda
	1335-yil

9-mayda
1337-yil
9-aprelda
Amir Temurning to'liq ismi qaysi
javobda to'g'ri berilgan?
*Amir Temur ibn Amir Tarag'ay
ibn Amir Barqul
Amir Temur ibn Amir Tarag'ay
ibn Amir Xoji Barlos
Amir Temur ibn Amir Qozog'on
ibn Amir Husayn
Amir Temur ibn Amir Xoji
Barlos ibn Amir Barqul
Javoblarning qaysi birida
sohibqiron Amir Temur
onasining ismi berilgan?
*Takina xotun
Qo'zibegim
Qutlug' Nigorxonim
Zuhrobegim
Amir Temurning otasi u necha
yoshga to'lganda o'qishga
bergan?
*yetti
sakkiz
besh
olti
Amir Temurning yoshlikdagi piri
kim bo'lgan?
*Sayyid Baraka
Bahouddin Naqshband
Shayx Shamsiddin Kulol
Xoja Axror Vali
Tug'luq Temurning
Movarounnahr hukmdori etib
tayinlangan o'g'li qaysi javobda
ko'rsatilgan?
*Ilyosxo'ja

Zinda Chashm
Amir Husayn
Amir Xoji Barlos
Amir Temur va Amir Husayn
nechanchi yilda mo'g'ullar
ustidan o'zlarining birinchi
g'alabasiga erishgan edilar?
*1363-yilda
1365-yilda
1364-yilda
1366-yilda
Amir Temur va Amir Husayn
mo'g'ullar ustidan o'zlarining
birinchi g'alabalariga qayerda
erishgan edilar?
*Sirdaryoning bo'yidagi Qunduz
shahri yaqinida
Jizzaxning Achchiq mavzesida
Samarqand yaqinida
Amudaryoning chap sohilidagi
Qunduz shahri yaqinida
Mo'g'ullar nechanchi yilda
Movarounnahr dan quvib
chiqarilganligini aniqlang?
*1364-yilda
1365-yilda
1363-yilda
1366-yilda
Amir Temur va Amir Husayn
birlashgan qo'shinlari Ilyosxo'ja
qo'shinlariga qarshi qayerda
"Loy jangi"da ishtirok etgan?
*Toshkent va Chinoz o'rtasida
Toshkent va Sayram o'rtasida
Samarqand va Jizzax o'rtasida
Jizzax va Xo'jand o'rtasida
"Loy jangi" qanday yakun
topgan?

*Amir Husaynning o‘z qo‘shinini jang maydonidan olib chiqib ketganligi natijasida, ikki sarkarda g‘alabani qo‘ldan boy bergan

Amir Temur va Amir Husayn qo‘shinlari g‘alaba qozongan bo‘lsa-da, Ilyosxo‘jani Movarounnahrda chiqarib yuborishning uddasidan chiqa olmadilar.

Ilyosxo‘ja mag‘lubiyatga uchrab Movarounnahrni butunlay tark etgan.

Ilyosxo‘ja qo‘shinlari jangda uzil-kesil mag‘lubiyatga uchragan va Ilyosxo‘ja jangda o‘ldirilgan.

Sarbadorlar harakati .. Movarounnahrda mo‘g‘ul xonlarining hujumi munosabati bilan vujudga keldi.?

*XIV asrning 60-yillarida

XIV asrning 70-yillarida

XIV asrning 50-yillarida

XIV asrning 40-yillarida

Ilyosxo‘janing Movarounnahrni tark etish sababi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

*Samarqand sarbadorlarining qaqshatqich zarbasi

Amir Husayn bilan tuzilgan bitim “Loy jangi”dagi mag‘lubiyat

Amir Temurning Ilyosxo‘ja ustidan qozongan g‘alabasi

Nechanchi yillarda Amir Temur va Amir Husayn o‘rtasida bir necha bor to‘qnashuvlar bo‘lib o‘tgan?

*1366-1370-yillarda

1365-1371-yillarda

1365-1368-yillarda

1368-1370-yillarda

Amir Temurning Xorazm ustiga yurishlari qachon boshlangan?

*1372-yilda

1388-yilda

1370-yilda

1392-yilda

Amir Temur Tomonidan Xorazm qachon uzil-kesil egallangan?

*1388-yilda

1372-yilda

1370-yilda

1392-yilda

Amir Temur Xorazmni o‘z davlatiga butunlay bo‘ysundirish uchun u yerga necha marta yurish qilishga majbur bo‘lgan?

*besh marta

uch marta

o‘n marta

ikki marta

Tabl nima?

*katta nog‘ora

davlat muhri

davlat bayrog‘i

katta qozon

Amir Temur va To‘xtamishxon o‘rtasidagi so‘nggi jang qachon bo‘lib o‘tgan?

*1395-yilning 15-aprelida

1391-yilning 27-noyabrida

1395-yilning 15-mayida

1395-yilning 25-martida

Amir Temur va To‘xtamishxon o‘rtasidagi so‘nggi jang necha

kun davom etgan?
 *uch kun
 olti kun
 besh kun
 ikki kun
 Amir Temur va To'xtamishxon o'rtasidagi so'nggi jang qayerda bo'lib o'tgan?
 *Shimoliy Kavkazdagi Terek daryosi bo'yida
 Sirdaryo bo'yidagi Qunduz shahri yaqinida
 Jizzaxning Achchiq mavzesida
 Turkiston shahri yaqinida
 Amir Temur o'z saltanatining janubiy chegaralarini mustahkamlash va kengaytirish maqsadida Eron, Ozarbayjon, Iroq, Shom (Suriya) ustiga ... marta askar tortadi.
 *uch
 to'rt
 ikki
 Besh
 Amir Temur nechanchi yillarda uch yillik urushlar olib borgan?
 *1386-1388-yillar
 1396-1398-yillar
 1388-1390-yillar
 1394-1396-yillar
 Amir Temurning Eronga qayta yurish qilishga nima sabab bo'lgan?
 *Erondagi Muzaffariylar va Jaloyiriylar sulolasi vakillarining ayirmachilik harakati, Mozandaron va Janubiy Eronda ko'tarilgan qo'zg'olonlar

Erondagi sulolalarning ayirmachilik harakatlari va Iroq hukmdorlarining Eronga bostirib kirish xavfi
 Eronning Iroq hukmdorlari tomonidan bosib olinish xavfi
 Mozandaron va Janubiy Eronda ko'tarilgan qo'g'olonlar hamda Usmoniylar imperiyasining Eronga bostirib kirishi
 Amir Temur nechanchi yillar mobaynida besh yillik urushlarni amalga oshirgan?
 *1392-1396-yillar
 1396-1400-yillar
 1388-1392-yillar
 1399-1404-yillar
 Amir Temur bilan Sulton Boyazid qo'shinlari o'rtasidagi hal qiluvchi jang ... da Anqara yaqinida sodir bo'ladi?
 *1402-yil 20-iyul
 1402-yil 15-aprel
 1403-yil 28-iyun
 1403-yil 25-noyabr
 Anqara jangida har ikki tarafdin qancha askar qatnashganligini belgilang?
 *360 ming
 300 mingga yaqin
 400 mingdan ortiq
 250 ming
 Anqara jangida Amir Temur qo'shinning markaziy qismiga kim qo'mondonlik qilgan?
 *Amir Temurning o'zi
 Syurg'atmishxonning o'g'li Mahmudxon

Umarshayx Mirzo
Pirmuhammad ibn Jahongir
Mirzo

Amir Temur qachon vafot etgan?

*1405-yil 18-fevralda

1405-yil 20-fevralda

1405-yil 9-martda

1405-yil 10-dekabrda

Nechanchi yillarda Amir Temur
va Amir Husayn o'rtasida bir
necha bor to'qnashuvlar bo'lib
o'tgan?

*1366-1370-yillarda

1368-1370-yillarda

1365-1371-yillarda

1365-1368-yillarda

Amir Temur Samarqandda
qachon qurultoy chaqirgan?

*1370-yilda

1372-yilda

1371-yilda

1373-yilda

Berilganlar orasidan Amir
Temurga jangsiz taslim bo'lgan
shaharlarni ko'rsating.

1. Toshkent

2. Jom

3. Qavsiya

4. Hirot

5. Saraxs

6. Termiz

7. Sabzavor

*2, 3, 5, 7

2, 4, 6, 7

1, 3, 4, 6,

1, 2, 3, 4, 5, 7

Amir Temur Movarounnahrda
kuchli hokimiyat tuzgan vaqtda
Xorazm ikki qismdan iborat
bo'lib, uning markazi qaysi
shahar bo'lgan va shimoliy qismi
Oltin O'rda xonlarining
tasarrufida edi?

*Urganch

Xiva

Kat

Vazir

Markazi Kat shahri bo'lgan
Janubiy Xorazm yerlari Amir
Temurning Xorazmga bosqini
arafasida kimlarning tasarrufida
edi?

*Chig'atoy ulusi hukmdorlarining

Chig'atoy ulusi hukmdorlarining

Eron hukmdorlarining

Oltin O'rda hukmdorlarining

... Oltin o'rdada yuz bergan
g'alayonlar vaqtida Qo'ng'iro't
so'filari Shimoliy Xorazmda
yangi sulolaning mustaqil
hukmronligini tiklab oladilar.

*XIV asrning 60-yillari oxirida

XIV asrning 60-yillari boshida

XIV asrning 50-yillari oxirida

XIV asrning 70-yillari boshida

Amir Temur va To'xtamishxon
o'rtasidagi so'nggi jang qachon
bo'lib o'tgan?

*1395-yilning 15-aprelida

1391-yilning 27-noyabrida

1395-yilning 15-mayida

1395-yilning 25-martida

Amir Temur o'z saltanatining
janubiy chegaralarini

mustahkamlash va kengaytirish maqsadida Eron, Ozarbayjon, Iroq, Shom (Suriya) ustiga ... marta askar tortadi?

*uch

to‘rt

ikki

besh

Uch yillik urushlar mobaynida Amir Temur tomonidan bosib olingan hududlar javoblarning qaysi birida to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

1. G‘arbiy Eron

2. Janubiy Ozarbayjon

3. Mozandaron

4. Iroqi Ajam

5. Iroqning shimoliy qismi

6. Gurjiston

7. Kavkaz

8. Armaniston (Van ko‘li atrofi)

9. Eron (Fors)

*2, 5, 6, 8, 9

2, 4, 6, 8

1, 3, 5, 7, 9

2, 3, 5, 7,

Amir Temur tomonidan besh yillik urushlar davrida bosib olingan hududlarni belgilang.

1. G‘arbiy Eron

2. Janubiy Ozarbayjon

3. Mozandaron

4. Iroqi Ajam

5. Iroqning shimoliy qismi

6. Gurjiston

7. Kavkaz

8. Armaniston (Van ko‘li atrofi)

9. Eron (Fors)

*1, 4, 7

4, 5, 9

1, 3, 7, 9

5, 7, 9

Amir Temurning yetti yillik urushlari nechanchi yillarda amalga oshirilgan?

*1399-1404-yillar

1392-1398-yillar

1388-1395-yillar

1396-1402-yillar

Amir Temur va Usmonli turklar sultoni Boyazid Yildirim o‘rtasida necha marta xat yozishmalari olib borilgan?

*to‘rt marta

besh marta

uch marta

ikki marta

Anqara jangida Sulton Boyazid bilan kim asirga olingan?

*Muso Chalabiy

Sulaymon

Mustafo

Iso

Usmonli turklar sultoni Bozid Yildirim ... da vafot etgan?

*1402-yil 25-noyabr

1403-yil 9-mart

1403-yil 9-may

1405-yil 25-mart

Kichik Osiyodan Samarqandga qaytgan Amir Temur ... qo‘shin bilan Samarqanddan Xitoy safariga chiqdi?

*1404-yilning 27-noyabrida 200 ming

1404-yilning 10-dekabrida 260

ming
 1405-yilning 25-yanvarida 200
 ming
 1404-yilning 27-noyabrida 300
 ming
 XIV asrning 50-60-yillarida
 Amir Husayn qayerning
 hukmdori edi?
 *Xisori Shodmonning
 Xo‘jand viloyatining
 Kesh viloyatining
 Samarqand viloyatining
 Qatorlarning qaysi birida Amir
 Temur tavallud topgan joy to‘g‘ri
 berilgan?
 *Qashqadaryo viloyatining
 Yakkabog‘ tumani
 Surxondaryo viloyatining
 Sherobod tumani
 Samarqand viloyatining Urgut
 tumani
 Samarqand viloyatidagi
 Xo‘jailg‘or qishlog‘i
 Amir Temur tavallud topgan
 Xo‘jailg‘or qishlog‘i qayerda
 joylashgan?
 *Shahrisabz shahri yaqinida
 Surxondaryo viloyatida
 Samarqand viloyatida
 Buxoro viloyatida
 Amir Temur nechanchi yilda
 Turmush og‘oga uylangan?
 *1352-yil
 1355-yil
 1350-yil
 1356-yil

Amir Temur Uljoy Turkon
 Og‘oni nechanchi yilda o‘z
 nikohiga olgan?
 *1355-yil
 1352-yil
 1350-yil
 1356-yil
 Movarounnahrda amirlarning
 o‘zaro kurashi kuchayib,
 mamlakatda siyosiy parokandalik
 avjiga chiqadi.
 *XIV asrning 50-yillari oxirida
 XIV asrning 60-yillari oxirida
 XIV asrning 40-yillari boshida
 XIV asrning 50-yillari boshida
 Amir Temurning amakisi Kesh
 viloyatining hukmdori Amir Xoji
 Barlos Tug‘luq Temurning
 Movarounnahrda uyushtirgan
 hujumlaridan qo‘rqib, qayerga
 qochib ketgan?
 *Xurosonga
 Buxoroga
 Turkistonga
 Eronga
 Ikkinchi jahon urushi yillarida
 qurilgan eng yirik GES ni
 ko‘rsating.
 *Farhod GESi
 Oqqovoqdagi 1-GES
 Oqtapa GESi
 Bo‘zsuv GESi
 1942 yilning oktyabrida o‘zbek
 xalqining o‘zbek jangchilariga
 maktubi e‘lon qilingan edi. Unga
 necha kishi imzo chekkan edi?
 *2412 ta

2550 ta
1500 ta
2715 ta

Urushdan keyingi ikki o'n yillikda Respublikada qancha suv ombori qurilgan?

*8 ta.
15 ta
7 ta
10 ta

Amir Temur tomonidan qurilgan inshootlar va ular qurilgan shaharlar to'g'ri mutanosiblikda berilgan javobni

*Sheroz
Bog'dod
Tabriz
Turkiston

Amir Xoji Barlos Samarqand viloyatida nechanchi yillar hukmronlik qilgan?

*XIV asrning 50-60-yillarida
XIV asrning 20-10-yillarida
XIV asrning 40-30-yillarida
XIV asrning 80-90-yillarida
Kimning otasi 7 yoshga to'lganda o'qishga bergan?

*Amir Temur
Shohjahon
Mirzo Ulug'bek
Xusayn Bayqaro
1364-yilda Movarounnahrda kimlar quvib chiqarilgan?
* Mo'g'ullar
Ruslar

Qozoqlar

Eftallar

Temuriy davrida Kesh viloyatining hukmdori kim edi?

* Amir Xoji Barlos

Umarshayx Mirzo

Muso Chalabiy

Amir Husayn

Iloyosxo'ja 1365-yilning bahorida qayerga qo'shin tortgan?

* Movarounnahrda

Bog'dodga

Xurosonga

Xorazmga

Sarbadorlar harakati nechanchi yilda vujudga keldi?

* XIV asrning 60-yillarida

XIV asrning 70-yillarida

XIV asrning 50-yillarida

XIV asrning 40-yillarida

Amir Temur 1370-yilning bahorida qayerga yurish boshladi?

* Balxga

Xorazmga

Movaraunnaxrga

Eronga

Amir Temurning Xorazm ustiga yurishlari qachon boshlangan?

*1372-yilda

1392-yilda

1388-yilda

1370-yilda

Amir Temur 1386-1388-yillarda qanday urushlar olib borgan?

*uch yillik

Ikki yillik

To'rt yillik
 Besh yillik
 Katta nog'ora nima deb
 nomlangan?
 *Tabl
 Katta qozon
 Davlat bayrog'i
 Davlat bayrog'i
 Amir Temur bilan kim o'rtasida 3
 kun jang davom etgan?
 * To'xtamishxon
 Amir Husayn
 Amir Xoji Barlos
 Ilyosxo'ja
 Amir Temur 1392-1396-yillarda
 nechi yillik urushlarni olib
 borgan?
 * Besh yillik
 Ikki yillik
 Uch yillik
 To'rt yillik
 Qanday jangda har ikki askardan
 360 ming askar qatnashdi?
 * Anqara jangida
 Eron jangida
 Balx jangida

Buxoro jangida
 Anqara jangida Muso Chalabiy
 bilan kim asirga olingan?
 * Sulton Boyazid
 Sulaymon
 Mustafo
 Iso
 1405-yil 18-fevralda kim vafot
 etgan?
 * Amir Temur
 Amir Xoji Barlos
 Sulton Boyazid
 To'xtamishxon
 1402-yil 25-noyabrda kimlar
 sultoni vafot etgan?
 * Usmonli turklar sultoni
 Xorazm sultoni
 Movaraunnaxr sultoni
 Bog'dod sultoni
 Chaqmoq, yashin so'zini qadimda
 nima deb nomlangan?
 * Yildirim
 Qo'rqinchli
 Tabl
 Chiyabit

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. T.; O‘zbekiston, 2017.
2. Oblomurodov N. O‘zbekiston tarixi. O‘quv qo‘llanma. 2011y.
3. Usmonov Q. O‘zbekiston tarixi. O‘quv qo‘llanma. 2008y.
4. Murtazaeva R.X. O‘zbekiston tarixi. O‘quv qo‘llanma. 2003y.
5. И. Икрамов. Военная история. –Т.: «ТГПУ»,2001, 44с.

Uzoqov A.M., Nurullayev L.L., Nazarov T.T.

HARBIY TARIX

O‘quv qo‘llanma

<i>Muharrir:</i>	<i>A. Qalandarov</i>
<i>Texnik muharrir:</i>	<i>G. Samiyeva</i>
<i>Musahhih:</i>	<i>Sh. Qahhorov</i>
<i>Sahifalovchi:</i>	<i>M. Ortiqova</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 03.02.2022. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog`ozi. Bosma tobog`i 15,2. Adadi 100. Buyurtma №38.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45